

Вісник

Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого

Серія: Філософія, філософія права,
політологія, соціологія

Збірник наукових праць

Виходить щоквартально

Заснований у серпні 2009 р.

№ 4 (14) 2012

Харків
«Право»
2012

Рекомендовано до друку вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» (протокол № 3 від 16.11.2012 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14376-3347Р від 17.06.2008 р.

Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.
Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – № 4 (14). – 272 с.

Засновник — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Видавець — Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. П. Гетьман – доктор юридичних наук, професор (голова редакційної колегії); **О. Г. Данильян** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **М. П. Требін** – доктор філософських наук, професор (заступник голови редакційної колегії); **Є. М. Мануйлов** – доктор філософії, професор (відповідальний секретар); члени редколегії: **Е. А. Афонін** – доктор соціологічних наук, професор; **О. К. Бурова** – доктор філософських наук, професор; **Л. М. Герасіна** – доктор соціологічних наук, професор; **О. П. Дзьобань** – доктор філософських наук, професор; **Г. П. Клімова** – доктор філософських наук, професор; **Н. М. Лисиця** – доктор соціологічних наук, професор; **В. О. Лозовой** – доктор філософських наук, професор; **С. І. Максимов** – доктор юридичних наук, професор; **Н. П. Осипова** – доктор філософських наук, професор; **О. В. Петришин** – доктор юридичних наук, професор; **С. Ю. Римаренко** – доктор політичних наук, професор; **В. Ф. Смоляннюк** – доктор політичних наук, професор; **В. Д. Титов** – доктор філософських наук, професор; **С. В. Шефель** – доктор філософських наук, професор; **Л. Є. Шкляр** – доктор політичних наук; **О. М. Юркевич** – доктор філософських наук, професор

Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого зареєстрований ВАК України як фахове видання (Бюлетень ВАК України. – 2010. – № 3)

Відповідальний за випуск Є. М. Мануйлов

Адреса редакційної колегії: 61024, Харків, вул. Пушкінська, 77,
Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»,
тел. 704-11-35

© Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012

© «Право», оформлення, 2012

ФІЛОСОФІЯ

УДК 371.13.37

Є. М. Мануйлов, доктор філософії, професор

ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА

Здійснено соціально-філософський аналіз проблеми моральної відповідальності. Досліджено моральну відповідальність соціального суб'єкта в сучасних умовах. Обґрунтовано, що моральна відповідальність на відміну від юридичної та професійної являє собою внутрішню складову відповідальності, котра характеризує людину як «приватну» істоту поза її соціальної ролі.

***Ключові слова:** мораль, відповідальність, діяльність, особистість, соціальний суб'єкт, суспільство.*

Актуальність проблеми. Проблема моральної відповідальності завжди була і лишається однією з найбільш життєво важливих для людства за своєю значущістю і складністю. Особливо це актуально для особистості, яка обіймає високі посади. Наприклад, важко уявити більшість сучасних чиновників або політиків, які б хоч раз визнали власні помилки і взяли на себе відповідальність за недоліки у своїй роботі.

Кожна епоха мала свої уявлення про моральну відповідальність людини перед суспільством та іншими людьми.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що, незважаючи на достатньо широке коло досліджень проблеми відповідальності (О. Бондаренко, Ф. Василюк, Г. Васянович, С. Несенко, В. Понок, В. Рибалко, В. Семиченко, Ю. Стребков, О. Титаренко, І. Тимошук та ін.), моральну відповідальність висвітлено ще недостатньо.

Отже, **метою** статті є спроба проаналізувати сутність моральної відповідальності соціального суб'єкта в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Проблема відповідальності аналізується передусім на тлі права, тобто юридичної відповідальності і почасти профе-

сійної відповідальності. Щоправда, вже у Платона й Арістотеля право містило моральні аспекти (поряд із соціальними і політичними), оскільки правове і неправове характеризують дії людини. Але нас цікавлять не моральні аспекти правової відповідальності, а моральна відповідальність соціального суб'єкта. І тут треба відрізнити ці підходи. Якщо розглядати правову і професійну відповідальності, то вони на індивідуальному рівні становлять зовнішню складову відповідальності, а моральна складова є внутрішньою складовою відповідальності, котра характеризує людину як «приватну» істоту поза її публічної ролі.

Мораль як регулятор людської поведінки виконує такі основні функції: регулятивну, виховну, відображальну, оцінну, ціннісно орієнтовану, мотиваційну, комунікативну та ін.

Провідною функцією моралі є регулятивна. Це дозволяє деяким авторам визначати мораль як особливий спосіб регуляції суспільних відносин, що, безумовно, має підстави.

Зазвичай зазначають, що моральне регулювання поведінки на відміну від правового не підкоряється організаційній силі суспільних установ, і воно є позаінституційним. Хоча ця відмінність не безумовна, а відносна (в історії нерідко траплялося так, що норми моралі підкріплялися силою соціальних інститутів, у тому числі держави). У давньоіндійській державі, наприклад, навіть існувала посада міністра моралі. У деяких країнах існував орган держави і церкви – поліція вдач [9, с. 102]. Разом з тим слід мати на увазі, що мораль внутрішньо взаємоперехрещується з правовим регулюванням: адже злочин (наприклад, крадіжка, фальсифікація або насильство) засуджує не тільки закон, а й суспільне обурення. Крім того, правове регулювання здійснюється на основі законів суспільства, що адресується певним особам, колективам, організаціям, у той час як у моралі адресат визначено нечітко, її вимоги звернено «до всіх людей». Правові норми здійснюються спеціальними інститутами (органами влади, судом, прокуратурою). Мораль же спирається передусім на переконання, традиції, звичаї, силу суспільної та індивідуальної свідомості і самосвідомості, і тут треба вказати на те, що існують сфери, в яких характер реалізації моральних принципів має специфічні моменти. Це стосується і моральної відповідальності соціального суб'єкта.

Відступлення від деяких норм моралі для окремих професій є одночасно порушенням юридично закріпленої норми. Навіть вимоги статутів, інструкцій, які приймаються в організаціях, фірмах, корпораціях, спираються не тільки на юридичну, а й на моральну основу [8, с. 26].

Говорячи про особливості моральних вимог стосовно відповідальності соціального суб'єкта, слід звернути увагу і на особливості реалізації мораль-

ної свідомості та моральних категорій. Так, автори довідкового видання «Морфологія культури: тезаурус» стверджують, що відповідальність – це поняття моральної свідомості і категорія етики, яка характеризує відповідність дій, поведінки вимогам морального обов'язку, виходячи з можливостей особистості.

Серед чинників, які треба враховувати при аналізі моральної відповідальності, – спроможність людини виконати приписи, вимоги, які ставляться до неї; повнота її обізнаності з реальними обставинами поведінкового акту та міра їх розуміння і тлумачення; чи повинна вона відповідати за досягнення результату та наслідки своїх дій, на які впливають зовнішні обставини; чи може вона передбачити ці наслідки; як далеко поширюються межі її діяльних здібностей тощо.

Відповідальність має два виміри: за що відповідати людині; перед ким вона відповідає. У моралі людина відповідає перед собою, перед іншими, – перед суспільством.

Міра відповідальності тісно пов'язана і визначається мірою свободи та прав, які надає людині суспільство. Свобода – це простір для відповідальності. Людині притаманні свобода вибору, свобода дії, вона здатна обмірковувати, проектувати дії, обирати засоби для досягнення результату, а тому має відповідати за обране, вчинене нею [1, с. 232–233].

Крім того, якщо звернутися до досліджень моральної відповідальності з точки зору філософської етики, то, як стверджують О. Тітаренко та І. Тимошук, усі дискусії щодо теорії моралі визначаються розмежуванням трьох точок зору: аргументація розгортається з аристотелевських, кантівських або утилітаристських позицій. Усі інші можна охарактеризувати як намагання синтезувати названі підходи. Це, наприклад, можна віднести до релігійної етики [9, с. 99].

Класичний підхід до моральної відповідальності пов'язаний з обумовленою орієнтацією індивіда на вчинки, тобто як «Я» має поводитися, що «Я» має робити. Причому ці питання треба вирішувати практично. І залежно від того, на яку точку зору доцільності ми станемо, – блага чи справедливості, на нас чекають різні підходи до введення моральних норм.

Представники утилітаристської етики виходять з того, що моральні дії, вчинки, лінія поведінки індивіда приносять найбільшу користь переважній кількості людей. Поняття користі в утилітаристській етиці пов'язується тільки з наслідком певних дій або вчинків. Відповідно в утилітаризмі особлива увага звертається на процес обрання засобів для його досягнення. У цьому відношенні утилітаристська етика є теологічною, оскільки наші дії піддаються моральним оцінкам, і результати цих дій уже частково детерміновано нашими цілями і цінностями. Свобода нашого вибору фактично пов'язана

тільки з існуючими альтернативами в обранні засобів. У такої ситуації вибору ми виходимо із уявлення ефективності або якихось інших принципів, не виходячи за межі раціональності. Моральні норми мають тут форму зумовленого імперативу, зміст якого може бути інтерпретований як відносини повинності. Подібна моральна норма стверджує, що «повинно» або що «необхідно» зробити для реалізації певних цілей.

Разом з тим, як тільки самі цілі або цінності стають проблематичними, ситуація вибору виводить нас за межі цілераціональності. Тут ідеться про важливі цінності рішення, які, починаючи з Арістотеля, розглядаються як кардинальні питання життя, котре треба добре прожити. Тут вибір робиться з позиції блага, і ми тим самим вступаємо у сферу етики.

Отже, вибір з позиції блага є розумінням людиною самої себе, яке залежить не тільки від того, як вона сама себе описує (deskриптивна компонента), а й від тих зразків, яких вона наслідує (нормативна компонента). Вибір у цій ситуації орієнтований на якусь абсолютну мету, на благо самодостатнього життя.

Іншими словами, те, що «повинно» або «необхідно» робити, означає: для індивіда поводитися таким чином «добре», причому «добре» завжди або у крайньому разі в перебігу тривалого часу, доки зберігається самототожність «Я». Саме у цьому зв'язку Арістотель говорив про шляхи досягнення доброго і щасливого життя. І в цьому підході етичні питання ще не потребують повного розриву з егоцентричною точкою зору [8, с. 27].

Як слушно відмічає О. Тітаренко, тільки категоричний імператив І. Канта вперше пориває з егоцентризмом. Представники деонтологічного підходу вслід за Кантом припускають, що існують майстерно вбудовані розумом моральні правила – імперативи, наслідуючи які суб'єкт діє морально [9, с. 101–102].

Сучасний підхід до аналізу моральної відповідальності соціального суб'єкта також має свою специфіку.

Моральна відповідальність соціального суб'єкта в сучасних умовах набуває особливого значення. Це відповідальність кожної діючої людини у міру того, як вона віддає собі звіт у сучасному стані суспільства, сучасній боротьбі за демократичні перетворення та соціальний прогрес.

При такому підході до моральної відповідальності особистості ця відповідальність не тільки постає як обов'язок додержуватися міри морального впливу в разі невиконання обов'язку, а й виступає як позитивна моральна якість особистості, змушуючи людину діяти відповідно до вимог обов'язку.

Отже, моральна відповідальність соціального суб'єкта – це обов'язок виконувати всі зобов'язання як вираз об'єктивної необхідності і закономірності суспільного життя.

Висновки. З'ясування умов моральної відповідальності соціального суб'єкта показує, що остання є попередніми вимогами до його поведінки, зобов'язує його поводитися і діяти подібним чином відповідно до моральних норм, установлених у суспільному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Морфологія культури : тезаурус / за ред. В. О. Лозового. – Х. : Право, 2007. – 384 с.
2. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Соч. : в 4 т. ; пер. с древнегр. ; общ. ред. А. И. Доватура. – М. : Мысль, 1983. – С. 53–293.
3. Кант И. Критика практического разума / И. Кант. – СПб. : Наука, 1995. – 528 с.
4. Йонас Г. Принципи відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас ; пер. з нім. – К. : Лібра, 2001. – 400 с.
5. Капилов В. О. Влада і знання: генезис ідеї епістемократії / В. О. Капилов. – Х. : НАУ ім. М. С. Жуковського «ХАІ», 2009. – 514 с.
6. Матіос А. В. Зміст та сутність адміністративної відповідальності / А. В. Матіос // Право України. – 2006. – № 1. – С. 33–37.
7. Мануйлов Є. М. Етика : навч. посібник / Є. М. Мануйлов, М. П. Требін. – Х., 2001. – 240 с.
8. Мануйлов Є. М. Морально-етична відповідальність суб'єкта діяльності / Є. М. Мануйлов // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 9. – С. 24–31.
9. Тітаренко О. Г. Відповідальність в управлінні (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / О. Г. Тітаренко. – ХУПС ім. І. Кожедуба. – Х., 2006. – 178 с.
10. Тимошук І. Г. Формування морально-етичної відповідальності особистості майбутнього практичного психолога : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / І. Г. Тимошук. – К., 2003.

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ МОРАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОГО СУБЪЕКТА

Мануйлов Е. Н.

Осуществлен социально-философский анализ проблемы моральной ответственности. Исследована моральная ответственность социального субъекта в современных условиях. Обосновано, что моральная ответственность в отличие от юридической и профессиональной представляет собой внутреннюю составляющую ответственности, которая характеризует человека как частное лицо за пределами ее социальной роли.

Ключевые слова: мораль, ответственность, деятельность, личность, социальный субъект, общество.

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF MORAL SUBJECT

Manuylov E. M.

Ongoing social and philosophical analysis of the problem of moral responsibility. We investigate the moral responsibility of the social subject in modern conditions. It is proved that moral responsibility as opposed to legal and professional, represents the internal component of the responsibility that characterizes a person as an individual outside of its social role.

Key words: morality, responsibility, work, personality, social subject, society.

УДК 130.2

О. К. Бурова, доктор філософських наук, професор

ДИАЛОГ РЕЧОВОГО І ТІЛЕСНОГО: ПОШУКИ ПАРТНЕРСЬКИХ ЗАСАД

Я сама перетворююся на річ...

М. ЦВІТАЄВА

Мислити, отже, знову навчатися бачити...

А. КАМЮ

Присвячено еволюції філософського буття речі: від тотожності із сутнім до головного діючого персонажу в філософії ХХ ст. Розроблено постнекласичний інструментарій, що дозволяє визначити місце і статус речі у людському бутті. Окреслено нетрадиційну ресологічну стратегію як стратегію партнерства, що ґрунтується на зберігаючо-охоронній інтенції. Запропоновано постнекласичні стратегії реалізації речово-людського партнерства.

Ключові слова: річ, речовість, ресологічна стратегія, тілесність, метафізика зору, метафоричне око.

Актуальність проблеми. На відміну від логічно впорядкованих схем конструктивної метафізики, яка завжди спирається радше на онтологію на протипагу екзистенції, пафос посткласичної метафізики розрізнення полягає у подоланні дистанції між «Я» та річчю. Тому річ можна розглядати як метафізичне поняття, що схоплює здатність «Я» виходити за свої межі не лише в логічному нуль-вимірному просторі, а й у безпосередньо достеменному оптичному просторі чуттєвого. Річ утілює в собі вияв сущого і акумулює на-

пругу екзистенції. Близькість речі до людини наближує суще до людського світу. В метафізиці розрізнення свідомо збережено багатозначність концепту «річ» саме тому, що тільки балансує на межі між значеннями він не втрачає своєї унікальної нетождасності. Коли ж філософія не витримує цієї провокативної невизначеності, вона прирікає на забуття або суще, або екзистенцію. Розрізнення – принципово антимодерний концепт; у ньому немає ні нової методології, ні теоретичної конструкції. Якщо вдається до оптичних метафор (а розрізнення, безперечно, належить до концептів радше оптичного шеругу, ніж геометричного), то це передусім пошук меж статичної оптики (і вихід на ці межі), руйнування встановлених дистанцій між оком «Я» та спостережуваною річчю. У цьому розумінні ми й говоритимемо про метафізику зору.

Виклад основного матеріалу. Вихідними для нас є два засновки. По-перше, диктат розуму, який завжди діставав опертя у зорі і вимагав офірування всієї решти відчуттів заради нього, призвів до викривлення самого зору, його справжньої природи, зумовленої всіма параметрами тілесності. По-друге, тілесний спосіб існування людини «приховує» два вектори зверненості до світу – звернення до людського і до речового як двох образів буття, які захоплюють людину, людина ж схоплює їх. У досвіді, пише М. Фуко, їй «дане тіло – її власне тіло, частинка того подвійного простору, чия власна незвідна просторовість сполучається, проте, з простором речей» [10, 405].

Так само, як і концепт, «річ» [2], концепт «тіло», «тілесність» зазнав серйозних метаморфоз у своєму розвитку. Те, що сьогодні зветься «тілесністю», суттєво ширше її початкового сенсового поля. Нагадаємо, що домінанта тілесності характерна саме для доби античності. Грецьке «тіло» немов позбавлене внутрішнього, воно дане своєю поверхнею. Навіть у стражданні тіло подано надто «фізично», не виказуючи прихованих сил, які зсередини завдають йому болю. Грек бачить тіло як щось обмежене, лише страждання (не біль) здатне скасувати межі, піддати сумніву їхню значущість, зробити їх невідчутними. Як зазначає С. С. Аверінцев, «виявлене у Біблії сприйняття людини аж ніяк не меншою мірою тілесне, ніж античне, але тіло для неї – це не статура, а біль, не жест, а тремтливості руху, не об'ємна пластика м'язів, а вразлива «таїна надр», це не споглядання ззовні, а відчуття зсередини, і образ його утворюється не з вражень ока, а з вібрацій людського «єства». Це образ тіла, що страждає і потерпає, але в ньому живе таке «кровне», «нутрове», «серцеве» тепло інтимності, яке не притаманне статуарно показному тілу еллінського атлета» [1, 61–62]. Звісно, християнство розмежує, з одного боку, тремтливу, зсередини вразливу тілесність, яка ховає хизування м'язами під зборками хітонів та плащаниць, а з другого – земну, профанну речевість, злотовану із зовнішнім, повсякденним, обмеженим простором. Око бачить у речі лише граничне, те, що явлене на межі, та внутрішню порожнечу. Можна стверджувати, що місце поганської опозиції «тілесне – речове» у христия-

янстві заступає опозиція «духовне – матеріальне», де речове з його відданістю людині розчиняється у матеріальному, а духовне однаково заперечує і речове, і тілесне.

Новий час в особі Декарта визнає «два вищі роди речей (*duo summa genera rerum*): один – рід речей інтелектуальних, або мисленнєвих, тобто таких, що належать до царини духу, або мислячої субстанції; інший – рід речей матеріальних, тобто таких, що належать до царини протяжної субстанції, або тіла» [4, 27]. Протяжність у довжину, вшир та вглиб є головною властивістю останнього. Очевидно, що тілесність у Декарта збігається з речевістю, яку він ототожнює з вимірною протяжністю. Вона потребує «Я» як кінцевої інстанції обґрунтування її достеменності. Кожен елемент зовнішнього репрезентований змістом свідомості, та й більше – пізнання внутрішнього світу є умовою пізнання зовнішнього, і досягти його можна саме інтроспективно та інтуїтивно. Мислення розглядується незалежно від знаків, мови, комунікації. Становлення суб'єктом означає зречення власної тілесної присутності у світі. Так постає примарний світ, позбавлений тіл. Декарт, за його словами, звертається до принципу *cogito*, аби показати, що мисляче «Я» – нематеріальна субстанція, позбавлена будь-якої тілесності. Картезіанська концепція суб'єкта пов'язана з поняттям «мисляча річ». Характерна для Декарта методичність, з якою він «уречевлює» людську особистість, попри її абсолютну свободу волі, а часткове, суто індивідуальне і унікально мінливе підпорядковує всезагальному, загальнозначущому, усталеному, – все це свідчення того, як можна розглядати невичерпність внутрішнього світу, виходячи при цьому з принципової можливості його раціонального пізнання. Поняття суб'єкта наголошувало загальнолюдські властивості людини, яка пізнає, наприклад, розум, притаманний кожній мислячій істоті, а її індивідуальні якості відсувало на задній план. Отже, це поняття охоплює лише один, хоча й важливий аспект особистості, будучи не в змозі адекватно відобразити динаміку її конкретного багатоманіття. Людина, позбавлена тіла, втрачає і «вимірність», бо піддає геть усе маніпуляціям підлаштовування до безвимірного простору, зведеного до точки її власного понад-існування. Опертя на *умоглядне* блокує увагу до інших форм бачення світу. Безтілесний суб'єкт парадоксально самотній, хоча живе серед подібних до нього і володіє цілим квазісвітом, але сповненим не речей, а об'єктів і предметів.

Людське тіло для Декарта – це машина, що підтримує життя. Проте ця машина «мертва» і «сліпа», бо нічого не знає. І лише зусилля мислення, яке вможливило звільнення з полону тіла, забезпечує, по-перше, істинне існування і, по-друге, саму здатність бачити цю машину. Тіло перебуває принципово по той бік життя мислення і уявлень «Я». До Декартової позиції «огляду згори» пристає й Кант. Гегель називає тіло «первнем», а індивіда його «вираженням». «Тіло є єдністю неутвореного буття й утвореного буття і дійсніс-

тю індивіда, просякненого для-себе-буттям [3, 166]. Цієї лінії у розумінні тілесності дотримуються й мислителі ХХ ст., розглядаючи її як абсолютну точку відліку, «звідки чисте Я споглядає простір і весь чуттєвий світ» (Е. Гуссерль) [7, 84], визначаючи тіло як локалізацію всіх відчуттів, точку, де відбувається зустріч природи та духу. Або, ближче до сьогодення: «тіло, – за витонченим висловом Гоффмана, – це дуже важлива одиниця знаряддя, власник якої постійно вдається до неї» [5, 121].

Філософія ХХ ст. неухильно навчала людину перейматися самою собою, вимагала переміщення мислення, спрямованого на об'єкт, у «первинне "бути"», місцеперебування.. на ґрунт того чуттєво сприйманого і опрацьованого світу, яким він існує для нашого тіла...для справжнього тіла, яке я називаю своїм, того вартового, який мовчазно пильнує підвалини моїх слів та моїх дій» [6, 11]. М. Мерло-Понті закликає «відновити дійове і дійсне тіло – не фрагмент простору, не сукупність функцій, а сплетіння бачення і руху» [6, 13]. М. Фуко визначає тіло як «резерв моделей зримого», який утворює «місток між тим, що можна побачити, і тим, що можна висловити» [10, 197]. К. О. Апель залучає у процес обґрунтування пізнання поняття «апріорі тіла». М. Босс виходить з того, що «буття у світі» становить цілісний феномен, а отже, розрізнення соматичного і психічного належить подолати як хибний спадок картезіанства. Х. М. МакЛюен вважає людську комунікацію екстеріоризацією тілесних органів та відчуттів людини. Про такі модуляції у баченні людини, що беруть початок від Ф. Ніцше, не без іронії писав М. Хайдеггер, «викриваючи» спроби замість картезіанської людини-суб'єкта запропонувати знов-таки людину-суб'єкта «як "останній факт" наявних поривань та афектів, одне слово, тіло. У поверненні до тіла як метафізичного дороговказу відбувається геть усе світлотлумачення» [12, 142].

Стихія кожного жесту пов'язана з психологією його здійснення. Пізнавальний рух занурений в інтелігібельність, інструментальний – у практику. Аналіз і застосування кодують його зв'язок з річчю і опосередковують будь-які, навіть найвіддаленіші за своїми очевидними інтенціями стратегії. Факт усвідомлення аналітично-знаряддевого жесту закарбовує, по-перше, особливому, репресовану геометрію тілесного, а, по-друге, фіаско кожної спроби дістатися пластів речового. Лише здатність не-мислення, тобто здатність створити осередок для речового у своєму внутрішньому, уможливило контакт. Віденський стілець. Що це? Шедевр майстра? Панські витребеньки? Фрагмент меблевого гарнітуру? Або ж лінійно унаочнений, схоплений у своєрідному дзеркалі рух поверхонь та об'ємів людського тіла, плинність та плавність його часовості, вияв абсолютної зв'язності моментів його буття? Побачити віденський стілець як річ, а не як витвір або предмет ужитку – означає прорости в нього, вгледіти і пережити в ньому самого себе, свій світ, дзеркально повторитися у ньому і порозумітися з ним у спільній розмові. Моя натренована

на «ego cogito» думка, моє тілне фізичне тіло не пошукують, та й не можуть шукати такої співбесіди. Тут спрацьовують лише два різновиди руху, два запрограмованих культурою жесту – перевірка функціональності стільця та спроба зручно розташуватися на ньому. Ритм, органіка, майже жива пластика його абрису, витонченість зчленувань, вічно запитальна форма його бильця – все це зайві, й доволі непевні, сутності, що їх згідно з Оккамом не варто «множити понад міру». Метафізичне бачення у його традиційному, класичному тлумаченні – коли око становить повноважного володаря і субститут усього сущого – не здатне так бачити. Рухи такого ока мають оптико-механічний характер. Тут потрібне воістину мета-фізичне, у буквальному розумінні, око – як орган над усіма органами, поліфункціональний, «тілесно обтяжений» орган зв'язку людини зі світом. У діалозі «тілесне – речове» домінують особливий тип чуттєвості, відмова від зовнішнього оптичного досвіду. Для того, хто бачить тілесно, важливий голос «речі», що в ньому «лунає» ритм, гострі та м'які зчленування її поверхні. Око метафоричне, око, яке водночас вслуховується, відчуває дотик, вдивляється, – ось що достоту означає мета-фізичне око. Ритм речі, схоплений баченням, є знаком її речовості, опосередкованим шляхом до неї, позбавленим загальних орієнтирів. Активізація рефлексивних процедур для пошуку речовості не обмежує, а навпаки розсуває межі царини абсурдного. Раціоналізація речового у речі порушує її цілісність, і через утворену в ній щілину витікає повнота сенсу. Річ в її речовості невіддільна рефлексивному освоєнню, і ця безвихідь означає початок пошуку людиною шляху, але вже до себе самої, поза тиском норм усезагальності.

Гранично звужено сферу тактильних рухів ока, що мають провокувати рефлексію, у Ніцше. Загалом він дискваліфікує лінійну динаміку ока, функцію зору як таку: зрине становить заваду на шляху до єдино значущого, яке незрима. Відоме висловлювання Ф. Ніцше про те, що наш образ ока є його власним творінням. Суб'єктивне «метафізичне око», за Ніцше, не здатне до процедури «правильного сприйняття» (die richtige Perzeption). Блукання ока – це не зовнішні, а внутрішні блукання афекту, заповненості бажанням Зовнішнього. Це означає порушення меж тіла, девальвацію адаптивних функцій перцептивних органів. Тут володарює око метафоричне, яке дарує поневоленому організмом тілу жадану свободу від пристосувальної налаштованості. Той, хто сприймає, змінюється кожної миті через посередництво того, чим він сприймає (вуха, шкіри, ока). Метафоричне око – око-перевертень; воно розсуває межі і проникливість бачення, воно бачить одразу у багатьох вимірах, з багатьох поглядів або багатьма очима, воно спроможне виконати одне-єдине, але найголовніше завдання – побачити речі такими, як вони є. Старе метафізичне око може в результаті своїх зусиль засвідчити матеріальність речі, її непроникність. Посткласичне мета-фізичне око як око метафоричне, афектоване дематеріалізує речі в тому розумінні, що воно занурюється у речову сутність, у їхній «Dasein-сенс»,

тобто у баченні їх воно чує їхнє спілкування між собою через посередника – людське тіло. Тіло саме перетворюється на метафору, адже намагається побутися своєї посередницької місії, розчинитися у горизонті речі, злитися з нею, закарбовуючи у знаках події цієї метаморфози. Тобто, за відмови від спроб об'єктивізації тіло належить розуміти поза мовною стихією механіки з її «приводними пасами» опозицій на зразок «об'єкт – суб'єкт» і домінантною уявлення. Відмова від уявлення тіла означає відмову від конструювання його в той чи той спосіб у просторі і часі. Тоді тіло вже не становить певної просторовості чи непроникної протяжності поряд з іншими фізичними тілами, які можуть бути цілком «фіксовані» у рефлексивній процедурі декартівського кшталту. Скажімо, у Ніцше тіло постає як соматична подія, як живий безперервний потік, який поглинає речі світу, а у Фуко – в його дисциплінарних просторах – тіло становить композицію зримих сил, машину, що продукує точно повторювані за командою рухи (тіло вояка, робітника, школяра). Поняття тілесності передбачає не окремішнє людське тіло як доступну для зовнішнього спостереження органічну просторову форму, а сукупність мікроскопічних співвідношень сил, енергій, пульсацій зі своєю цілком автономною сферою впливу, власним законом, специфічною траєкторією зростання, і не передбачає жодного суб'єкта. Суб'єкт як такий сам виявляється одним із складних знаків тілесного семіозису, тобто суб'єкт є чимось на кшталт ортопедичного тіла, «сконструйованого» культурою і мовою.

Коли йдеться про «бачення-участь», наш суто класичний рефлекс опанування інших світів шляхом зведення їх до універсальних образів просторучасу не спрацьовує, за визначенням. Але позбувшись, всупереч нашому рефлексу, звичного місця нашої випереджувальної присутності, ми дістаємо нове місце завдяки визнанню і підпорядкуванню у своєму баченні речовому ритму того, що ми бачимо. Акт пізнання за посередництва бачення і акт «участі» за посередництва бачення принципово незвідні одне до одного. При пізнанні, з утвердженням відокремленої позиції суб'єкта для самоствердження у світі простір речі перетворюється на окупаційну зону і привласнюється в акті пізнання, зовнішньому щодо бачення як «участі». При акті участі той, хто бачить, належить тому, що він бачить, бере участь у ньому, розділяє його долю і стає його частиною у загальному екзистенційному русі. Брак уваги до акту бачення, на жаль, узвичаєний поміж нас як спадок пострадянського менталітету, щільно пов'язаного з культурою мовленнєвої налаштованості зору. «Народ спромоглися замкнути мовленням, – пише М. Риклін, – ціною заперечення принципу реальності або не дискурсивних імпліцитних передумов мови» [8, 18]. Невипадково характерною рисою радянської образотворчої культури була її переважна орієнтація на слово, її невізуальність. Що ж до такої візуальності, яка вможливує осягнення речового у речі, про це, звісно, тут годі й говорити.

Утім, хоча зовнішні параметри речі потребують поглибленої уваги як «дороговкази» на шляху до її речової природи, йдеться аж ніяк не про увагу естетичного гатунку. Естетизм традиційного пов'язаний з утворенням оптично достеменного образу речі. Він передбачає дистанцію, яку ще треба долати, аби у такий спосіб зробити переживання, спрямовані на річ, дедалі незримішими, позбавити їх образності, витіснити образ тілесним ефектом. Бачення як процес, як участь означає вихід за межі власне пізнання, трансгресивну акцію, перехід у домисленневий, домовний стан. Увійшовши у спілкування з річчю, у бачення її як співучасть, я підкоряюсь її пластичним примхам, а отже, моє ставлення не можна вважати скеровуваним моєю пізнавальною здатністю. У такому баченні річ не вимагає докладання жодної пізнавальної здатності; навпаки, вона сама впливає на мене і кожного разу задає певного роду дистанцію щодо себе, якої я маю дотримуватись, аби спілкування загалом відбулося. Сенс утворюється у просторі комунікації з річчю, а відтак, пізнання залежить від того, що саме я спромігся побачити, якою мірою я здатен просуватися уздовж пластичних заломів простору речі, які й модулюють сенс. Процес бачення як співучасті регулюємо не ми самі, а той спільний тілесний ритм, який захоплює обох співучасників – і того, хто бачить, і те, що він бачить. У чернетках П. Флоренського читаємо витяг з Новаліса: «якщо хто опанував ритм світу, це означає, що він опанував світ» [9, 32].

Висновки. Посткласична метафізика зору передбачає бачення незримого на підставі зовнішніх «натяків» – ліній, об'ємів, кольорів, світлотіней, опуклостей і западин, розривів поверхні, пусток тощо. Класична філософія обминула ці феномени, позаяк диктат розуму, дістаючи опертя передусім у зорі, спричинився до викривлення природи бачення, насправді зумовленої всіма параметрами тілесності, а тому аж ніяк не вільної від простору чуттєвого. Перебування у стані бачення як модусу мислення блокує увагу до самого акту бачення, яке ми тлумачимо як здатність *бути поза самим собою*, брати участь в артикуляції Буття і довершенні власного «Я». Позаяк візуальна парадигматика традиційного метафізичного пізнання передбачає незацікавлений *погляд* (огляд-розгляд-споглядання), вона не має нічого спільного із земним профаним зором. Пізнавально-аналітичний інтерес силкується «увібгати» річ у параметри схеми. Отже, потрібна *дереалізація зору* як «агрегату умовиводів» (М. Пруст). Очі мають власну здатність розрізнення, яка не належить до операцій мислення. Вони схиляються до зримого і піддають його усіляким переміщенням, цілком вільним від абсолютної настанови.

Загалом процес сприйняття речового у речі не синхронізований з її пізнанням, позаяк речове кодоване тими пластичними засобами, які належать до нетрадиційного, з погляду знаряддево-пізнавальної агресивності, контексту. Питання про світ як питання про місце в ньому людини – ось цей контекст.

У його межах здійснюється взаємопроникнення двох цілісностей, які тривалий час перебували у предметно-суб'єктному полоні, – людини і речі. Сам діалог речового і тілесного немов нагадує: належить повернутися до осмислення того, що призначення людини – бути на землі, і будь-яка життєва форма облаштування її перебування на ній – храм, дім, криниця – вінчає шлях людини як *не-суб'єкта*, або *пост-суб'єкта*, одвічно залученого, згідно з М. Хайдеггером, у гру чотирьох: божественного і смертного, неба і землі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы / С. С. Аверинцев. – М., 1977.
2. Бурова О. К. Философствование о Вещи, или Натюрморт на фоне бытия / О. К. Бурова. – Харьков, 1995.
3. Гегель Г. В. Ф. Феноменология духа / Г. В. Ф. Гегель // Сочинения: в 14 т. – М., 1959. – Т. 4.
4. Декарт Р. Сочинения / Р. Декарт. – Казань, 1914. – Т. 1.
5. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс // THESIS. Риск. Неопределенность. Случайность. – 1944. – № 5. – С. 107–134.
6. Мерло-Понти М. Око и дух / М. Мерло-Понти. – М., 1992.
7. Молчанов В. И. Онтология и обоснование феноменологии у Гуссерля и Хайдеггера / В. И. Молчанов // Проблемы онтологии в современной буржуазной философии. – Рига, 1988. – С. 81–100.
8. Рыклин М. Террорологии / М. Рыклин. – Тарту, 1992.
9. Флоренский П. А. У водоразделов мысли / П. А. Флоренский. – М., 1991.
10. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М., 1977.
11. Хайдеггер М. Вещь / М. Хайдеггер // Историко-философский ежегодник '89. – М., 1989. – С. 269–284.
12. Хайдеггер М. Европейский нигилизм / М. Хайдеггер // Время и бытие. – М., 1993. – С. 63–176.

ДИАЛОГ ВЕЩЕСТВЕННОГО И ТЕЛЕСНОГО: ПОИСКИ ПАРТНЕРСКИХ ОСНОВАНИЙ

Бурова О. К.

Посвящено эволюции философского бытия вещи: от тождества с сущим до главного действующего лица в философии XX в. Разработан постнеклассический инструментарий, позволяющий выявить место и определить статус вещи в человеческом бытии. Обозначена нетрадиционная ресологическая стратегия как стратегия партнерства, основанная на сберегающе-охранительной интенции. Предложены постнеклассические стратегии реализации вещно-человеческого партнерства.

Ключевые слова: вещь, вечность, ресологическая стратегия, телесность, метафизика зрения, метафорический глаз.

THE DIALOGUE BETWEEN REAL AND MATERIAL: IN SEARCH OF PARTNERSHIP BACKGROUNDED RELATIONS

Burova O. K.

The article dedicates to evolution of the philosophical being of a thing: from identity with essence – to main character in philosophy of XX century. Postnonclassical set of instruments is elaborated that allows to expose the place and to determine the status of a thing in human being. Untraditional resological strategy is emphasized as the strategy of a partnership, based on the save-protection intention. Postnonclassical strategies of realization of a thing-human partnership are offered.

Key words: *thing, substantinity, resological strategy, bodytiveness, metaphysical sight, metaphorical eye.*

УДК 378.14+37.032

*О. Ю. Панфілов, доктор філософських наук, професор;
О. О. Савченко, кандидат філософських наук, доцент*

УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ – СУТНІСНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано феномен управління якістю освіти. Визначено зміст і складові цього процесу. Надано інтерпретації управління якістю освіти у політичному, соціальному, педагогічному аспектах.

Ключові слова: *якість освіти, управління якістю освіти, освітня діяльність, ефективність управління.*

Актуальність проблеми. Поліпшення якості освіти є одним з головних завдань сучасної державної політики, національним пріоритетом і передумовою національної безпеки держави, умовою реалізації прав громадян на освіту. Вироблення оптимальної соціально-економічної моделі розвитку суспільства, так само, як і моделі духовної, лежить насамперед у площині формування науково обгрунтованої політики в цій сфері.

Роль освіти в суспільстві визначається тим, що шляхом передавання знань, навичок, виховання вона генерує не тільки компетентних працівників, а й суспільно відповідальних громадян. Причому найвище значення мають саме етичні моменти, втілення у свідомість людей високих моральних та культурних цінностей. Це зумовлено не тільки глобальними проблемами, а й суто економічними. Характер сучасного виробництва вимагає від виробника не

тільки професійних навичок, а й реалізації його особистісних якостей і особливо здатності до творчої праці. Модель організації масового виробника, яка потребує лише технічних знань на робочому місці, відходить у минуле. Сучасне суспільство вимагає залучення всієї особистості, особистісних якостей та прагнень людини. З огляду на це актуальною проблемою постає управління якістю освіти.

Аналіз наукових джерел і публікацій з даної проблематики свідчить про те, що дослідження цього феномена посідають одне із провідних місць серед актуальних напрямків наукового пошуку. Зокрема, проблема якості, оцінювання та прогнозування розвитку освіти розглядалася у працях В. Боброва, О. Падалки, В. Вікторова, Є. Владимирської, А. Гуржія, О. Ельбрехт, В. Євтушевського, В. Кременя, О. Ляшенко та ін.

Мета статті – із соціально-філософської точки зору розглянути сутнісні аспекти процесу управління якістю освіти.

Вклад основного матеріалу. В науковій літературі поняття «управління якістю освіти» є предметом широкого дослідження [1–3]. Однак однозначного розуміння цього процесу немає. На наш погляд, у розумінні даного процесу слід виходити з поняття «якість освіти».

Якість, стверджує В. Вікторов, – найголовніший результативний чинник освіти. Якістю зробленого визначається доцільність витрачених зусиль і коштів [5, с. 54]. Узагалі якість – категорія філософська, об'єктивна і загальна. Якість – це внутрішня визначеність предмета, яка становить його специфіку, що відрізняє певний предмет від усіх інших. Словник української мови визначає якість як ступінь вартості, цінності, придатності чого-небудь для його використання за призначенням [15, с. 539].

Якість є завжди. Інша річ, яка вона, наскільки відповідає нашим вимогам, вимогам суспільства. І природно, що всі людські зусилля свідомо і підсвідомо підпорядковуються тому, аби у кінцевому підсумку забезпечити високу якість зробленого, високу якість життя. В загальному плані термін «якість» тлумачать з двох позицій. Існує філософський підхід, за яким якість – це саме те, що відрізняє освіту від інших соціальних явищ. У філософії ця категорія не має оцінного характеру, тому немає сенсу ставити питання про зміну якості, її оцінювання [6, с. 85]. Є й виробничий підхід, де йдеться про «якість продукції» як сукупність споживчих властивостей цієї продукції, які мають значення для споживачів. На думку фахівців, до так званої продукції освіти можна віднести випускників, які здобули освіту ліпшої або гіршої якості [4, с. 89]. Тому саме з цих «виробничих» позицій словосполучення «якість освіти» є коректнішим.

Утім, якість освіти – поняття складне. Вона традиційно пов'язується зі змістом і формою навчального процесу, що, як правило, ґрунтується на кваліфікації та досвіді викладачів [8, с. 66]. Проте швидкоплинність змін, що від-

буваються у світі, примушує переглянути усталені погляди. У цьому сенсі не можуть залишатися осторонь змін ні структура, ні форма навчального процесу.

У сучасному розумінні якість освіти – це не лише характеристика суми знань, засвоєних людиною. У світі, де знання і технології оновлюються швидше, ніж життя одного покоління людей, слід спрямувати навчальний процес не тільки на засвоєння базових знань, а й на набуття потреби, вмінь і навичок самостійно засвоювати нові знання та інформацію протягом усього життя й ефективно використовувати їх на практиці, вміння сприймати зміни, які стають невід’ємною рисою буття людини, готовності вчасно відмовитися від старого досвіду і норм поведінки. На думку В. Кременя, людина ХХІ ст. з огляду на зв’язки глобалізаційного характеру перебуває в значно складнішому соціальному, професійному середовищі та у більш суперечливому соціумі [21]. Тому якість освіти має включати і характеристику формування таких рис, як толерантність, сприйняття інших культур, релігій, цінностей, вміння спілкуватися з їх носіями. На думку В. Вікторова, особливої ваги у ХХІ ст. набуває і такий критерій якості освіти, як ступінь її адекватності природним здібностям кожної людини, особистісно орієнтований характер освіти [5, с. 55]. Максимальне наближення освіти і виховання до розкриття природних здібностей кожної людини – мета педагогіки. Тому важливо, аби освіта була максимально різноманітною, демократичною та особистісно орієнтованою. Отже, поняття «якість освіти» є системним, багатограним і реальним.

Аналізуючи праці С. Ніколаєнка, В. Кременя, В. Вікторова, Є. Владимирської та інших науковців [27; 22; 5], можна стверджувати, що якість освіти характеризується такими складовими.

По-перше, якістю навчально-методичної бази, що передбачає ресурсне забезпечення закладів освіти на належному рівні, залучення до навчального процесу не тільки таких якісних, традиційних компонентів, як підручники, а й нових сучасних засобів і методів пізнання, пов’язаних із сучасними технічними можливостями.

По-друге, якістю педагогічних кадрів та професорсько-викладацького складу, що передбачає переоцінювання соціальної ролі викладача: сьогодні вчитель і викладач – не тільки абсолютний носій знань, він має виконувати місію духовного поводири дитини, повинен стати для неї водночас джерелом авторитетної інформації, майстром навчання способом оволодіння різнопредметною діяльністю, бути організатором пізнавального діалогу дитини з навколишнім світом, людьми, самим собою, особистим психологом і психотерапевтом, соціальним працівником і наставником [16, с. 124].

По-третє, якістю об’єкта навчання (в середній освіті) – це рівень навченості школярів, міцність і глибина їхніх знань, практичних умінь, сформованість пізнавальних інтересів, інтелекту, особистісних якостей, світоглядної позиції тощо. У вищій освіті – це рівень підготовки фахівців, здатних до

ефективної професійної діяльності, швидкої адаптації в умовах науково-технічного прогресу, які володіють технологіями в межах свого фаху, вмінням використовувати свої знання при вирішенні професійних завдань.

Своєрідно підходять до питання якості освіти С. Шишов та В. Кальней, визначаючи її як міру задоволеності очікувань різних учасників процесу освіти від наданих освітніми закладами освітніх послуг або міру досягнення поставлених в освіті цілей та завдань [16, с. 171–172]. Звідси, на наш погляд, якість освіти особистості можна визначити як співвідношення мети та результату освітньої діяльності. Ніякі результати не можна визнавати добрими, якими б значими вони не були, якщо той, хто навчається, може досягти більшого, та ніякі результати, якими б незначними вони не були, не можна визнавати поганими, якщо вони відповідають максимальним можливостям особистості.

Таким чином, якість освіти має принаймні два аспекти: відповідність освітнім стандартам і відповідність запитам споживачів освітніх послуг.

Крім того, А. Федько та Ю. Федько зазначають, що при аналізі якості освіти треба оцінювати показники, які лежать поза системою освіти. Це передусім якість життя, яка вбирає в себе і ціннісні орієнтири особистості, і заробітну плату, і оснащеність комп'ютерами та ін. Ці показники в Україні порівняно з розвиненими країнами світу значно нижчі. Навчати і виховувати на іншому змісті, інших цінностях повинні інші викладачі, які самі впроваджують та дотримуються інших ціннісних засад освіти. Ці зміни відбуваються упродовж десятиліть. А зараз якість життя в Україні значною мірою залежить від якості освіти, яку мають українські громадяни [17].

Безумовно, при оцінюванні якості освіти спочатку треба проаналізувати та оцінити якість мети. Якщо цілі сформульовані неграмотно, неправильно, некоректно, то про якість не може йтися зовсім, бо під ці неправильні цілі вибиратимуться й відповідні їм неправильні методи, форми, засоби та ін., тому й результати освіти не будуть позитивними.

Якщо якість – це відношення результату до мети, то ефективність – це відношення результату до витрат. Чим більше держава витрачає коштів на освіту, тим вищою буде якість життя.

Отже, виникає проблема управління якістю освіти.

Поняття «управління» широко використовується у різних галузях людської діяльності, позначаючи функцію, притаманну організованим системам (біологічним, технічним, соціальним). Аналіз наукових праць дає змогу визначити, що умовою існування та системоутворюючою ознакою організації виступає управління в найширшому значенні цього поняття [17, с. 5; 18] Управління в суспільстві одержало назву соціального управління. В загальному вигляді соціальне управління можна визначити як цілеспрямований, планомірний та систематичний вплив суб'єкта управління на об'єкт з урахуванням та корегу-

ванням змін, що відбуваються в об'єкті управління [19, с. 9]. Суб'єкт та об'єкт управління розглядаються також як система, що управляє та управляється, в сукупності взаємних зв'язків. Разом вони складають систему управління.

Соціальне управління, зазначає Г. Щокін, як особливий від людської діяльності виникає із необхідності організації сумісної діяльності людей та породжується, з одного боку, поділом праці (в основі якої лежить нерівність здібностей), а з другого – соціально-економічними умовами конкретного суспільства (в основі яких лежить певний тип культури, що визначається пануючими цінностями). Виходячи з того, що соціальне управління є діяльністю, яка охоплює увесь процес суспільного життя (економічну, політичну, духовну сфери), можна стверджувати, що управління якістю освіти є об'єктивно необхідним процесом.

Фахівці стверджують, що управління якістю освіти – дуже широка проблема, яка потребує свого розв'язання протягом багатьох років. Вона вимагає зусиль учених, практиків, її розв'язання можливе в межах різних, у тому числі нових, галузей наукових знань, що розвиваються [21, с. 86]. На наш погляд, розв'язання проблеми управління якістю освіти має ґрунтуватися на багатодисциплінарному підході, що використовує відомі інтегративні показники, які оцінюють якість освіти з різних боків, підходів та в різних аспектах. Утім, виходячи з наведеного, в загальному плані під управлінням якістю освіти слід розуміти процес цілеспрямованого, планомірного та систематичного впливу органів управління освітою на досягнення результату освітньої діяльності, що відповідає освітнім стандартам і запитам споживачів освітніх послуг.

З філософського погляду управління є доленосним відносно системи, що управляється, оскільки саме воно знаходить у різноманітності елементів, частогусто протилежних, такі властивості, які можуть живити цю систему, в певному розумінні містити її. Цей процес постійного відбору входить до управлінської діяльності як її змістовий елемент. У певному сенсі ефективність управління й полягає в тому, аби знайти в об'єкті якнайбільшу кількість споріднених елементів, об'єднати їх на основі цієї спорідненості і під час системного існування роз'єднувати їх та знову об'єднувати згідно з цільовою гармонією, з енергією, яку вони створюють під час спільної діяльності. Тому управління виступає як ланка системи та її частина, яка зайнята її елементами, а отже, від міри досконалості саме цієї частини як об'єднуючого начала залежить в остаточному результаті використання управлінського впливу [22, с. 9].

Завдання управління полягає в тому, аби не просто перетворити ціле на суму частин, а створити потужнішу якість, що можна охарактеризувати як творчість в управлінні. Організація повинна протистояти дезорганізації, тобто такому стану, коли ціле є носієм не тільки більш високої потужності, а навпаки, опускається нижче навіть її простої суми частин. Управитель як частина організаційної системи має не допускати виходу будь-якого елемента за

її межі, бо це означає розрив зв'язку, агресію енергії іншої системи чи середовища власної системи. За законами розвитку частини і цілого взаємодія елементів управління має виходити на системний рівень, причому тільки за допомогою управління [23, с. 11]. І в цьому розумінні управління якістю освіти – не тільки наслідок організації якості, а й за певних умов енергія створення самої якості в системному вигляді.

Іноді управління якістю освіти визначають через категорію «ефективність». Так, О. Ляшенко [24] зазначає, що управління якістю освіти визначається не арифметичною дією відношення результатів до витрат, а порівнянням витрат за іншими результатами – ефективність результатів. Спочатку треба визначити галузь, у межах якої будь-які результати вважаються оптимальними, та галузь, у межах якої всі витрати є припустимими або мінімально необхідними, тобто оптимальними. Оптимальними є витрати в тому разі, коли вони не перебільшують раніше запланованих, тобто відповідають їм. Отже, якщо результати максимально можливі для конкретних умов або відповідають заздалегідь заданим критеріям, а витрати мінімально необхідні або не виходять за межі можливостей, то управління є ефективним і оптимальним. Слід зауважити, що йдеться не про загальномінімальні, а про мінімально необхідні витрати, тобто поріг умов, витрат, нижче якого навіть мінімальна якість стає недосяжною. Управління завжди має на увазі мінімально необхідні витрати сил, коштів, ресурсів, а також часу, а не мінімальні витрати взагалі [26].

У будь-яких контекстах, роздумах, міркуваннях, постулатах, які стосуються сфери освіти, максимально можлива ефективність управління завжди передбачає значення параметрів, за якими не виникає ніяких ушкоджень для вихованця, студента, викладача. Якщо система освіти на всіх етапах спрацьовує відповідно, професійно, а показники якості не задовольняють викладачів, має йтися про перехід до режиму розвитку. А останній здійснюється тільки через розроблення нових технологій, тобто через інноваційний процес.

Висновки. Якість освіти – це багатовимірне методологічне поняття, яке різнобічно віддзеркалює суспільне життя – соціальні, економічні, політичні, педагогічні, демографічні та інші життєво значущі для розвитку людини сторони життя. Як системний об'єкт її характеризують якість мети, якість педагогічного процесу і якість результату. У широкому сенсі якість освіти розуміється як збалансована відповідність процесу, результату і самої освітньої системи меті, потребам і соціальним нормам (стандартам) освіти; у вузькому розумінні – перелік вимог до особистості, освітнього середовища та системи освіти, котра реалізує їх на певних етапах навчання людини, якому відповідає певна сукупність показників. Як зазначають більшість дослідників, якість освіти – це узагальнений показник розвитку суспільства в певному часовому вимірі, тому його треба розглядати в динаміці тих змін, що характеризують поступ держави в контексті світових тенденцій.

Управління якістю освіти є процесом, спрямованим на формування суспільного ідеалу освіченості людини; організацію процесу навчання і виховання; досягнення результатів навчальної діяльності; підтримання критерії функціонування освітньої системи. Отже, забезпечення високоякісної освіти на всіх її етапах і рівнях, оцінювання її результативності та управління якістю – одне з основних завдань сьогодення, яке має не тільки педагогічний чи суто науковий контекст, а й соціальний, політичний, управлінський.

Зокрема, як політична категорія управління якістю освіти акумулює засади освітньої політики держави на певному етапі її розвитку і головні стратегічні лінії розвитку національної системи освіти в контексті світових тенденцій. Як соціальна категорія вона відображає суспільні ідеали освіченості та окреслює загальну мету освіти, законодавчо визначені і нормативно закріплені в державних стандартах освіти. Як категорія управління вона визначає стратегії впливу на певні показники функціонування системи освіти і вибирає можливі напрямки її змін та розвитку. Як педагогічна категорія вона є квінтесенцією: 1) сутності поняття; 2) процедур діагностування; 3) аналізу явищ і властивостей суб'єктів освітнього процесу. В цьому сенсі вона має відповідати: а) особистісній і суспільній меті освіти; б) політичній стратегії її розвитку в контексті вітчизняних і світових тенденцій; в) закономірностям менеджменту освіти на всіх рівнях управління – державному, регіональному, муніципальному, інституційному (локальному), особистісному тощо [26].

Педагогічні дослідження та практика освітянської діяльності в Україні доводять, що для забезпечення високої якості освіти, освітніх послуг необхідно вирішити два стратегічних завдання: спрямувати педагогічну науку на розроблення та впровадження стратегії розвитку освіти, перспектив відродження і розбудови національної школи, розробити та впровадити у навчальний процес інтенсивні дидактичні системи, індивідуальні навчальні матеріали в поєднанні з комп'ютером і багатофункціональними сучасними інформаційними технологіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер Ю. А воз и ныне там... / Ю. Адлер // Стандарты и качество. – 2002. – № 4. – С. 64–68.
2. Афанасьев В. Г. Человек в управлении обществом / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1977. – 324 с.
3. Бобров В. Проблеми освіти у створенні моделі інноваційно орієнтованої економіки / В. Бобров, О. Падалка // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 45–48.
4. Василик О. Д. Теорія фінансів / Д. О. Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.
5. Вікторов В. Основні критерії та показники якості освіти / В. Вікторов // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 54–59.
6. Владимирська С. Якість освіти як філософія та педагогіка розуміння доцільного / С. Владимирська // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 108–113.

7. Гаєвська О. Б. Управління як соціальний феномен : монографія / О. Б. Гаєвська. – К. : КНЕУ, 2000. – 168 с.
8. Грінченко Г. Ф. Нові тенденції в навчально-виховній роботі вчителя школи / Г. Ф. Грінченко, Т. О. Гришенкова, В. В. Кудряшова // Теоретичні та методологічні засади соціально-педагогічної підготовки вчителя : Зб. наук.-метод. праць / Ред. кол. : Дубасенок О. А. та ін. – К. : ІЗМН. – Житомир : Держ. пед. ін-т, 1999. – С. 122–124.
9. Гуржий А. Методологічні засади оцінювання та прогнозування розвитку вищої освіти України / А. Гуржий, В. Гапон // Вища освіта України. – 2006. – № 1. – С. 23–31.
10. Деякі аспекти впровадження системи менеджменту якості освіти у вузах : матеріали 4-ї щоріч. міжнар. конф. «Розбудова менеджменту освіти в Україні» // <http://www.management.com.ua/be024.html>.
11. Ельбрехт О. До питання реалій і перспектив сучасної освіти / О. Ельбрехт // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – № 2. – С. 82–85.
12. Емчура Т. Новые каналы социализации: рынок труда и предпринимательство / Т. Емчура // Alma Mater. – 2005. – № 11. – С. 42–46.
13. Євтушевський В. Маркетинг освітніх послуг у системі вищої освіти України / В. Євтушевський, Н. Бутенко // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 49–53.
14. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Х. : Фоліо, 2001. – 540 с.
15. Каленюк С. І. Економіка освіти / С. І. Каленюк. – К. : Знання України, 2005. – 316 с.
16. Федько А. Якість освіти як об'єкт управління / А. Федько, Ю. Федько // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9, № 1. – С. 84–87.
17. Карпов А. В. Психология менеджмента : учеб. пособие / А. В. Карпов. – М. : Гардарики, 2000. – 584 с.
18. Корнєєва Л. Якість освітніх послуг з позицій міжнародних стандартів серії ISO 9000:2000 / Л. Корнєєва, М. Сіницький // Освіта і управління. – 2006. – Т. 9, № 1. – С. 84–87.
19. Коротков Р. Про ефективність російської вищої освіти / Р. Коротков // Вища шк. – 2005. – № 3. – С. 67–72.
20. Кремень В. Г. Освіта зорієнтована на перспективу / В. Г. Кремень // Уряд. кур'єр. – 2000. – 19 лют. – С. 2.
21. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. – К. : Грамота, 2005. – 448 с.
22. Кремень В. Г. Стратегія і перспективи розвитку освіти в Україні // Образованіе без границ / В. Г. Кремень. – 2001. – № 1. – С. 11–20.
23. Ляшенко О. І. Якість освіти як основа функціонування й розвитку сучасних систем освіти / О. І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2005. – № 1 (46). – С. 4–12.
24. Майбуров І. Фінансування вищої освіти: „Національні особливості” / І. Майбуров // Вища шк. – 2005. – № 3. – С. 59–66.
25. Мармаза О. І. Інноваційні підходи до управління навчальним закладом / О. І. Мармаза. – Х. : Основа, 2004. – 240 с.
26. Ніколаєнко С. Роль освіти у формуванні та розвитку трудового потенціалу України / С. Ніколаєнко // Вища шк. – 2005. – № 2. – С. 16–21.
27. Про освіту : Закон України від 23 берез. 1996 р. // Закони України. – Т. 10. – С. 168–192.

УПРАВЛЕНИЕ КАЧЕСТВОМ ОБРАЗОВАНИЯ – СУЩНОСТНЫЙ АСПЕКТ

Панфилов О. Ю., Савченко О. А.

Проанализирован феномен управления качеством образования. Определены содержание и состав этого процесса. Предоставлены интерпретации управления качеством образования в политическом, социальном, педагогическом аспектах.

Ключевые слова: *качество образования, управление качеством образования, образовательная деятельность, эффективность управления.*

ESSENTIAL ASPECT OF EDUCATION QUALITY CONTROL

Panfilov O. Y., Savtchenko O. A.

The article deals with the phenomenon of education quality control and defines the content and composition of this process, as well as suggests some interpretations of political, social and pedagogical aspects of education quality control.

Key words: *quality of education, education quality control, educational activity, control efficiency.*

УДК [130.2:316.28]:37.013.73

М. В. Трияк, доктор філософських наук, професор

ТРАНСКУЛЬТУРНА ТА ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ШКОЛИ ТА УНІВЕРСИТЕТУ

Останні десятиліття проблеми реформування середньої та вищої освіти надзвичайно загострюються, бо освіта не встигає крокувати уперед разом із прискореною модернізацією сучасних суспільств. Серед об'єктивних чинників, що вимагають негайного реформування вітчизняної системи освіти, є й проект глобального навчання, передумова якого – розгортання інтеркультурної комунікації. Основною метою статті є виявлення взаємовідносин між інтеркультурною та транскультурною складовими ідеї університету в різних історичних і соціокультурних контекстах, що у свою чергу є передумовою для визначення соціальної і культурної перспективи університету як освітнього інституту в добу глобалізації духовного виробництва.

Ключові слова: *реформування середньої та вищої освіти, глобальне навчання, інтеркультурна комунікація, інтеркультурна та транскультурна складові, ідея університету.*

Актуальність теми пояснюється тим, що протягом останніх років проблема реформування середньої та вищої освіти постає надзвичайно гостро, бо освіта не встигає крокувати вперед разом із прискореною модернізацією сучасних суспільств. Але суспільна свідомість фіксує таке запізнення і навіть намагається законодавчо прискорити темпи оновлення. Слід зауважити, що закони України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про вищу освіту», «Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті» головною метою проголошують створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості як громадянина України, виховання покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну, правову державу як невід’ємну складову європейської та світової спільнот [1, с. 81]. Формування такої особистості потребує окремої аналітичної роботи у сфері гуманітарного розвитку України, тему якої визначає гасло: освіта XXI століття – це освіта для людини.

Серед об’єктивних чинників, що вимагають негайного реформування вітчизняної системи освіти, є й проєкт глобального навчання, передумовою якого є розгортання інтеркультурної комунікації. Крім того, визначення сучасного суспільства як «суспільства знань», своєрідний «освітній бум» останніх років, інтенсивний розвиток інформаційних та телекомунікаційних технологій, унаслідок чого сучасне суспільство занурене в глобальну інфосферу, поза якої вже не може ефективно існувати, висуває й нові вимоги щодо освіти. Пріоритетним напрямком цієї освіти є «виховання відповідальної особистості, яка здатна до самоосвіти і саморозвитку, вміє використовувати здобуті знання і вміння для творчого вирішення поставлених завдань, працювати у високотехнологічному інформаційному просторі, критично мислити і змінювати себе і світ...» [2, с. 20].

Мета даної статті – показати, що школа та університет як освітні інститути зазнають змін під впливом культурної та освітньої глобалізації; довести, що університет доби модерну за сучасних умов трансформується у віртуальний університет, який відповідає реаліям мережевого суспільства. Віртуалізація соціальної, культурної та освітньої реальності, з одного боку, робить школу й університет відкритими до інновацій, до засвоєння досвіду інших культур і традицій, а з другого – стають чинником ризику в суспільстві, дестабілізуючи людське буття через прискорення темпів наукового виробництва, і хронічним відставанням від нього освітніх і виховних практик.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Аби втілити в життя таку широку політику оновлення освітньої галузі, в Україні створено «Проєкт школи майбутнього» [3; 379]. Поштовхом для розроблення моделі «Школи майбутнього» стали теоретичні розвідки Л. Вашенка [4], Л. Даниленка [5], В. Кре-

меня [6], В. Мадзігон [7], О. Пирогової [8] та ін., матеріали українсько-нідерландського проекту «Громадські платформи освітніх реформ в Україні» [9], а також практичний досвід школи нового покоління, яку створено у Данії [10]. В межах даного проекту проведено низку семінарів [11, с. 14], на яких керівники шкіл ознайомилися з досвідом інноваційної й експериментальної діяльності західних колег та взяли участь в опрацюванні стратегій школи майбутнього. «Розроблення моделі інноваційного навчального закладу, – пише Г. Щекатунова, – це створення своєрідного еталону інноваційної організації і якості реалізації освітнього процесу в загальноосвітньому навчальному закладі. Такі навчальні заклади повинні мати високий рівень матеріально-технічного забезпечення, застосовувати сучасні інформаційно-комунікаційні технології, упроваджувати інноваційні педагогічні технології» [12, с. 2]. Пріоритетним завданням цього проекту є формування школи нового типу, в якій зміст освіти та організація навчально-виховного процесу планувалися б відповідно до теорії і практик глобального навчання. Серед стратегічно значущих моментів «Проекту школи майбутнього» слід назвати створення інформаційно-освітнього центру [12, с. 12], який забезпечуватиме вільний доступ, накопичення та селекцію інформації (завдання працівників електронної бібліотеки). Педагогічно скерований та належним чином організований доступ школярів до інформації здатний не тільки підвищити культуру користування інформаційними ресурсами останніх, а й допомогти уникнути ситуацій упередженості та спотворення сенсів, що, на нашу думку, сприятиме інтенсифікації інтеркультурної комунікації в умовах культурної та лінгвістичної глобалізації.

Вагомий внесок до цього зроблено сучасною гендерною педагогікою. Як зазначає В. Гайденко, основними принципами гендерної педагогіки є чутливість до відмінності та досвіду іншого, подолання ієрархій (через позиційність, кооперативне навчання, викорінення прихованого навчального плану) тощо [13, с. 236–237]. Гендерна педагогіка ґрунтується на інтеркультурній комунікації між чоловічою та жіночою субкультурами. Саме ця педагогіка акцентує проблему гендерної стратифікації вчительської діяльності, намагається подолати «матеріалістське» бачення педагогічних відносин і залучати більше чоловіків до педагогічної діяльності, вбачаючи у цьому один із виявів демократизації сучасних освітніх інститутів.

Це стосується не тільки школи, а й університету, в академічній спільноті якого гендерна і міжпоколінна справедливість, а вона є виразом успішної інтеркультурної комунікації, відіграють далеко не останню роль, бо навіть ідея університету, закликаючи до свободи і рівності, намагалася орієнтувати академічну спільноту дотримуватися нейтралітету, або ж, краще кажучи, байдужості щодо емпіричних репрезентацій несправедливості, хоча на теоретичному рівні обстоювала ідеали свободи і демократії.

Виклад основного матеріалу. Ідея університету належить до однієї із центральних ідей західної культури. Звернення до неї багатьох генерацій філософів, педагогів та культурологів, не говорячи вже про соціально-політичні дослідження, є симптоматичним, адже ця ідея є одним з орієнтирів суспільного розвитку, а отже, потребує уточнення засадничих сенсів, аналізу їхньої соціальної релевантності. Криза сучасного університету як освітньої інституції є однією з першорядних проблем у філософсько-освітньому дискурсі сьогодення. При цьому при визначенні як зовнішніх, так і внутрішніх передумов цієї кризи необхідно виявити не тільки трансформації ідеї університету в цілому, а й ті, що відбуваються в її складових, адже сама ця ідея має багаторівневу структуру, а її різні аспекти відповідно мають різні репрезентації.

З огляду на це основною метою є виявлення взаємовідносин між інтеркультурною та транскультурною складовими ідеї університету в різних історичних і соціокультурних контекстах на основі історико-філософського, системно-теоретичного та культурно-антропологічного аналізу, що у свою чергу є передумовою для визначення соціальної і культурної перспективи університету як освітнього інституту в добу глобалізації духовного виробництва. Застосування системно-теоретичного підходу Н. Лумана дозволяє розглянути ідею університету як самореферентну соціальну систему, способом існування якої є комунікація. За Н. Луманом, суспільство, його великі і малі підсистеми є комунікаціями. «Система суспільства, – пише він, – складається з комунікацій, не існує інших елементів, будь-якої іншої субстанції, крім комунікації» [14, с. 12]. Сам Луман успішно застосував цю методологію при аналізі «досвіду поведінки з університетами». Отже, ідея університету розглядається передусім як інтеркультурна і транскультурна комунікація. Але це не виключатиме звернення до філософсько-антропологічних та культурологічних розвідок в означеній тематичній площині.

Слід зауважити, що розгорнутий аналіз ідеї університету широко представлений у сучасній філософській думці. Тут треба передусім назвати праці К. Ясперса, Т. Парсонса, В. Андрущенко, М. Зубрицької, С. Клепка, К. Корсака, М. Култасвої, Л. Навроцького, С. Пролєєва. Але у численних працях, присвячених ідеї та дійсності університету, за межами дослідження, як правило, залишаються її інтеркультурний та транскультурний аспекти. Це пояснюється тим, що ці аспекти сприймаються або як очевидність, або як контекст, який не береться до уваги. Останнє притаманне феноменологічним дослідженням цієї ідеї, де усе зайве береться в дужки, але критерії такої «зайвості» залишаються занадто суб'єктивними. Через це змістовні та структурні трансформації університету як ідеї та як реально існуючого освітнього інституту за умов посилення інтеркультурної комунікації у духовному виробництві залишаються проблемою, що потребує детального аналізу. Розглянемо дещо докладніше методологічні засади такого аналізу.

Передусім потребує розрізнення модерна і постмодерна модифікації ідеї університету, де принципово відрізняються співвідношення між її інтеркультурною і транскультурною складовими, тобто між відповідними комунікаціями. У добу становлення модерну транскультурність ідеї університету посилює її контрфактичність. Це сприяє конструюванню нової освітньої реальності, центром якої стає університет. У певному сенсі можна навіть говорити про екстериторіальність ідеї університету, бо всюди, де вона присутня, конституюється новий освітній і соціокультурний простір, у центрі якого знаходиться емпіричний вищий навчальний заклад з місією, що перевершує прагматичні цілі і наміри, конструюючи нову педагогічну і культурну реальність, основною ознакою якої є транскультурність. Дж. Ньюмен, спостерігаючи у XIX ст. ці тенденції, зауважує: «Університет – це місце взаємодії, де збираються студенти з усіх куточків світу, зацікавлені у найрізноманітніших ділянках знань. Мати найкращих усюди – неможливо, заради них слід податися до великого міста чи торговельного центру... Так уже повелося, що велич і цілісність завжди йдуть у парі; однією з передумов досконалості є існування центру. І таким центром... є Університет».

Капмуси, університетські міста, які закладаються у модерну добу, є своєрідними транскультурними просторами, де життєтворчість здійснюється за моделями, які відрізняються від взірців, освячених традицією. Вони несуть на собі відбиток космополітизму з просвітницькою риторикою. Легітимацією такого космополітизму багато дослідників того часу вважали метафізичну місію і покликання університету як такого, а саме автономію розуму. Як зауважує С. Пролєєв, за модерної доби автономія університету дістає міцну та продуктивну культурну форму. Він підкреслює: «Модерний університет – основна суто культурна (тобто духовна) інституція розвою національного життя, формування нової якості людей для цього життя». Але парадоксом цього процесу, який, сприяючи розвиткові національного життя, переводить його на наднаціональний рівень, треба вважати конституювання інтегрованого освітнього простору, основною характеристикою якого стає транскультурність. Тут варто звернути увагу на суттєвий внутрішній зв'язок ідеї університету та ідеї Європи. Вказуючи на принциповість цього моменту, Ортега-і-Гассет відмічає єдність принципу автономії розуму та європейської ідеї. Наведемо його аргументацію: «Європа – це інтелект, розум. Це справді дивовижне обдарування, дивовижне, бо єдине, що усвідомлює власні обмеження, а відтак, випробовує, до якої ж міри розум є насправді розумним! Цей дар, що вміє стримувати сам себе, реалізується в науці».

Говорячи про Європу, Ортега-і-Гассет має на увазі не географічний простір, а ту соціокультурну реальність, яка конституюється або, точніше, має конституюватися через втілення у життя просвітницьких ідей. «Звідси, – підкреслює він, – та історична важливість, що має нагадати Університету про

його найголовніше завдання – „освіту” людини: це він має навчати її всієї культури її часу, відкривати для неї з ясністю і точністю величезний сучасний світ, у який її життя має вклинитися, аби стати автентичним. ...Я зробив би стрижнем Університету й усієї освіти „факультет культури”. Тобто йдеться про транскультурну комунікацію, без якої неможлива не тільки робота, а навіть і створення згаданого вище контрфактичного „факультету культури”».

Говорячи про «факультет культури» як серцевину ідеального університетського простору, Ортега-і-Гассет привертає увагу до цивілізаційної місії університету, яка, з одного боку, полягає у розвитку людської цивілізації, а з другого – у наведенні мостів між різними національними культурами, які також роблять свій потужний внесок до цієї місії. Університет уможливорює інтеркультурну комунікацію в принципово інший спосіб, ніж це відбувається у світі повсякденності. На цю комунікацію впливають конкретні культурні контексти, де здійснюється духовне виробництво. Вони є також культурно-антропологічними передумовами розгортання інтеркультурної комунікації у ситуації транскультурності. У контексті соціальної антропології Сенета відкриваються нові перспективи не тільки для дослідження виховних і навчальних практик у мультикультурному суспільстві, а й для осмислення призначення і ролі університету в глобалізованих містах. Криза західноєвропейських університетів, трансформації самої ідеї університету, як правило, розглядаються у відриві від процесів урбанізації. Незважаючи на евристичний потенціал ідеї університету, зауважимо, що вона потребує контекстуалізації і конкретизації у соціальному просторі. Останніми роками все більше теоретиків звертають увагу на непридатність університетів до глобалізації, хоча вони відтворюють реалії мультикультурного суспільства.

Німецький соціальний філософ Р. Штіхве, вказуючи на цю специфіку сучасного університету, зазначає, що «сучасні університети, якщо не брати до уваги приватні заклади, є локальними установами держави, прикладом чого можуть бути Гарвард і Оксфорд» [15, с. 136]. Розглядаючи тенденцію найбільш авторитетних західних університетів – залишатися індивідуальними щодо глобалізаційних впливів, він підкреслює: «Корпоративна автономія університету здебільшого залишається у будь-якому вигляді. Зрештою університет... захищаючи свою безпеку, свій структурний інтерес щодо збереження репутації і довготривалості свого існування, дотепер все ще залишається довгожителем серед усіх інституцій. У Європі з ним може конкурувати хіба що католицька церква. Отже... університет можна розглядати як „космополітичну локальну інституцію”, не випускаючи при цьому з поля зору національну державу» [503, с. 137].

Але прагнення мінімізувати ризики, як на рівні життєдіяльності індивідів, так і на рівні освітніх інституцій, веде до закритості та несприйняття культурного розмаїття і можливостей інтеркультурного діалогу. Саме тому най-

важливішим завданням сучасних суспільств Сенет вважає розроблення нової стратегії соціального навчання, яка передбачала б перехід від конформного «Я» до «небезпечного Ми» [15, с. 187–203], бо лише це може призупинити руйнацію людини, культури та освіти.

Як уже зазначалося, освітні інституції, сучасні виховні та дидактичні практики, що розгортаються у реаліях мультикультурного суспільства, можуть залишатися життєздатними лише за умов своєї готовності до інтеркультурного діалогу.

У дослідженнях змісту ідеї університету екзистенціально-антропологічного напрямку основний акцент зосереджується як на метафізичному визначенні покликання вчителя та учня, так і на формуванні академічної спільноти. Одним з перших на взаємозв'язок обох цих моментів вказав К. Ясперс. Він підкреслює: «Університет зводить разом людей, які досліджують наукове пізнання і живуть духовним життям. Первісний сенс „університас” як спільноти учнів і вчителів так само важливий, як і сенс універсальної єдності науки. В ідеї університету лежить завдання постійного налагоджування відносин, які б наближували до об'єднання у ціле». Налагодження відносин між представниками різних культур здійснюється передусім через інтеркультурну комунікацію. Це було притаманне як середньовічному університету, так і його модерної модифікації. В межах інтеркультурної комунікації, що здійснюється в освітньому просторі, відбувається конституювання тієї рольової реальності, яка притаманна університету. Викладач і науковець у своєму габітусі зберігають відбиток національних культур, але домінуючими рисами цього габітусу є транскультурні характеристики, які визначаються культурою наукового знання.

Антропологічний вимір культури наукового знання є принциповим для конституювання університету. Аналізуючи цей процес, Р. Штіхве зауважує: «Дисциплінарна форма та її субдисциплінарні продовження дуже швидко розбивають національно обмежені рамки наукової комунікації. Незупинна поступальна проліферація все нових й нових communities (спільнот – англ.) науковців зі все більш предметно визначеними спеціалізаціями реорганізує соціальний і когнітивний простір науки у спосіб, який є несумісним з національним відмежуванням наукових спільнот. Розпад проблемного поля науки, що здійснюється на цій основі, унеможливорює встановлення релевантних і необхідних колегіальних відносин у національних контекстах науки. Виникає світова scientific community (наукової спільноти – англ.), її не слід розуміти... як реальну соціальну спільноту, де всі її члени поділяють нормативні і когнітивні засновки, які радше треба описувати, звертаючись до її внутрішньої диференціації» [15, с. 133]. Поява такої світової спільноти є симптоматичною у багатьох сенсах. Так, по-перше, вона свідчить про інновації, що відбуваються у сфері наукового виробництва, у глобальних

мережах якого створюються віртуальні наукові та освітні співтовариства. По-друге, вони вказують на зміни, які відбуваються в постсучасних освітніх інституціях. Зважаючи на цю обставину, М. Квек пише: «У своїй сучасній формі Університет – дитя модерну; він старіє разом з ним, щораз чутливіший до політично-економічних, соціальних трансформацій, як і, зрештою, будь-який інший (модерний) заклад». Симптоми старіння класичної ідеї університету виявляються у невідповідності її сенсів новим реаліям, коли наука і освіта у своєму розвитку намагаються вийти за ті організаційні межі, які залишилися у спадок від гумбольдтіанського проекту реформування університету. Негативні наслідки реалізації цього проекту ще у минулому столітті відмічав Ортега-і-Гассет.

Як уже зазначалося, ідея модерного університету сформувалася під впливом німецької класичної філософії. Вияв німецької ментальності сучасні дослідники вважають суттєвою вадою європейських університетів. Так, Ортега-і-Гассет, незважаючи на те що він сам здобув освіту в Німеччині, писав: «Одна із справ, яку Європі необхідно здійснити, – це звільнити сучасну науку від її винятково німецьких наростів, ритуалів і маній та дати волю її істотним складовим». Це слушне зауваження вказує на те, що класична ідея університету в сучасних контекстах розкриває прихований у ній асиметричний інтеркультурний діалог, який згодом постає у вигляді транскультурного нарративу і сприймається як такий. Цьому сприяла надмірна філософізація наукового виробництва в університеті. На це, зокрема, вказує В. Лепеніз. Він констатує: «Одна з головних рис німецького університету – це провідна роль у ньому найрізноматніших різновидів філософії життя; вона звільняє окремі дисципліни від нагальної проблеми змістотворення. Історію німецького університету можна, мабуть, написати як історію про те, як філософія втратила своє значення, а філософський факультет свою функцію».

Альтернативою німецькій моделі університету є американський університет, організований на кшталт великої фабрики, де поточно виробляються і впроваджуються в життя знання. Місія університету тут визначається не метафізично, а прагматично, з огляду на корисність вищої освіти і науки. Як стверджує М. Богачевська-Хомяк: «Пересічні американці ставляться до вищої освіти з неприхованою домішкою недовіри... Однак дедалі все більша кількість професій вимагає якогось ступеня вищої освіти. Маємо ще один парадокс сучасності – чим більший розвиток науки, тим сильніше її критика». Функціональна ефективність американського університету забезпечує йому через його структурно організаційну та світоглядно-орієнтаційну відкритість можливість інтеркультурної комунікації як у горизонтальному, так і у вертикальному вимірі. Якщо у німецькому університеті домінувала філософія життя, визначаючи логіку наукового виробництва та стилі життєтворчості академіч-

ної спільноти, то в американському суспільстві цю саму роль виконують прагматизм та утилітаристська етика. Але й у першому, й у другому випадку формується відповідальна академічна спільнота. Можна погодитися з М. Богачевською-Хомяк, яка відстоює таку думку: «Формули успішності університету немає. Можемо, однак, визначити складники, що спрацьовують, принаймні подекуди і для декого: свобода наукового пошуку і слова, охочі і цілеспрямовані студенти, чесна і ефективна адміністрація, прозорі фінанси, відкритість до світу».

Але американська модель університету, так само як і європейська, переживає кризу. Виходи з кризового стану можна шукати ззовні або всередині ідеї університету та його реальності. Ортега-і-Гассет одним із шляхів подолання кризи сучасного університету вважав активізацію внутрішніх резервів класичної моделі: «Поміркувавши над тим, якою мала б бути місія Університету, і побачивши особливий синтетично-систематичний характер його культурних дисциплін, подивімося, в який спосіб ми переходимо до широких перспектив, виходячи за межі чистої педагогіки, і побачимо в університетській інституції орган порятунку для самої науки». Якщо перекласти цю настанову на мову сучасного філософсько-освітнього конструктивізму, то йдеться про стимулювання автопоезису ідеї університету. Зокрема, це стосується філософії, яка в інформаційному суспільстві не тільки не послаблює, а й посилює свою світоглядну і методологічну функції, навчаючи молоду генерацію мистецтву жити і чинити раціональний вибір. Але філософія за сучасних умов сама змінює свій профіль. Вона стає інтеркультурною. Характеризуючи процес становлення такої філософії, Г. Кіммерле підкреслює: «Зв'язки зі західно-європейською та іншими традиціями починають встановлюватися через порівняння, це не тільки можливо, а й необхідно. У світі, де у широких масштабах здійснюється обмін у сферах економіки, політики, науки, мистецтва і культури, філософія не може стояти осторонь і обмежуватися тільки власною традицією. Через це філософія стає сьогодні інтеркультурною, в іншому ж випадку вона залишиться виключно академічною діяльністю без суспільної релевантності».

Інтеркультурна філософія є інтеркультурною комунікацією, яка стає суттєвою характеристикою постсучасної ідеї університету. Ця комунікація має ускладнений характер, що зумовлюється відсутністю її власного простору. В цьому сенсі вона є утопічною, так само як і глобалізоване світове суспільство. Г. Й. Зандкюлер зауважує щодо цього: «Знаходження „між культурами” завжди у філософії треба розуміти у двох значеннях: у формі гібридизації філософської культури, яка виникає внаслідок (географічної) зустрічі з іншими культурами та символічними формами, з міфами, релігіями і мистецтвами, і (вже з часів Арістотеля) через зустріч з науками та взаємну імплементацію

знання філософій та емпіричних наук. Концепт інтеркультурності передбачає щось таке, чого не існує: існування застиглих кордонів між культурами, з якими кризь ці бар'єри необхідно вести діалоги. Ініціатори таких діалогів, як правило, є представниками домінуючих культур (передусім „Заходу”); вони більш-менш з чистим сумлінням підходять до такого Іншого, яке занадто часто виявляється „іншим їх самих”. Відтак, відповіддю „Іншого” тоді може бути тільки вимога деколонізації їхніх понять». Це дозволяє поглибити ідею Європи. Г. Й. Зандкюлер акцентує, що «Європу у філософській перспективі треба розуміти як транснаціональний суспільний і культурний простір, так само як і європейське спільне життя через перемереження усіх культур вимагає розуміння європейського походження як історії придушення „Іншого”, відкриваючи філософуванню інтер- і транскультурні горизонти». Це означає, що філософізація університетської освіти в її постсучасній версії стає екзистенціальною передумовою самозбереження європейської освітньої традиції. Адже інтеркультурну філософію треба розуміти як відповідь на виклики сучасного мультикультуралізму.

Репрезентацією транскультурного потенціалу інтеркультурної філософії можна вважати проєкт «Європейського університету культури», який розроблено в рамках ЮНЕСКО і який вже одержав підтримку Французького уряду. Функції цього проєкту зумовлені завданням «гуманізувати майбутнє Європи та цивілізувати нашу цивілізацію, аби на основі трансдисциплінарного аналізу створити європейське місце культури». Такий університет буде віртуальним, але це не означатиме його віддаленості від проблем європейського культурного та інтелектуального життя. Навпаки, такий університет відповідає потребам формування сучасної наукової і педагогічної громадськості. Як зауважує В. Лепеніс, «наука проходить ті ж стадії цивілізаційного прогресу, які свого часу визначив Норберт Еліас, – світоглядну основу сучасних наук утворюють мікроструктури поведінки, що відповідає вимогам цивілізації. Університетам перепало завдання виховувати у студентів прийнятну, тобто цивілізовану, поведінку. Перемога позиції „дистанції” над позицією „ентузіазму” була відображенням поступової інтерналізації людиною контролю над афектами».

Висновки. Виховна, людинотворча функція сучасного університету не згорається через процес його віртуалізації, а навпаки, посилюється. Більш того, через ущільнення соціального і культурного простору, яке відбувається внаслідок глобалізації, позиція дистанції стає передумовою критичного мислення, необхідного для здійснення продуктивної селекції інтеркультурних пропозицій.

Отже, традиція університетської освіти дозволяє простежити попри всі відмінності безперервність духовного розвитку Європи від Середньовіччя до пізнього модерну і постмодерну. За умов культурної глобалізації значно по-

силується значущість цієї ідеї для конституювання інтегрованого освітнього простору, де її транскультурна та інтеркультурна складові попри їхньої позірної несумісності саме у відносинах комплементарності розкривають свої нові можливості. Вже такий стислий аналіз ідеї університету дозволяє констатувати, що ідея сучасного університету поглиблюється і збагачується новими сенсами через інтеркультурну комунікацію, яка сприяє створенню транскультурних інституцій у глобалізованому освітньому і культурному просторі. Університет доби модерну за сучасних умов трансформується у віртуальний університет, який відповідає реаліям мережевого суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Національна доктрина розвитку освіти. Книга керівника навчально-виховного закладу : довід.-метод. вид. / упоряд. : Б. М. Терещук, В. В. Скиба. – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 33 – 4 (10). – 668 с.
2. Васильченко О. В. Сучасна загальноосвітня школа: від функціонування до розвитку / О. В. Васильченко // Постметодика. – 2010. – № 1(92). – С. 20–25.
3. Концепція Державної цільової соціальної програми «Школа майбутнього на 2007-2010 роки» : схвал. розпорядженням Каб. Міністрів України від 13 квіт. 2007 р. № 160-р.
4. Ващенко Л. М. Управління інноваційними процесами в загальній середній освіті регіону : монографія / Л. М. Ващенко. – К. : Вид. об'єднання «Тираж», 2005. – 380 с.
5. Даниленко Л. І. Управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах : монографія / Л. І. Даниленко. – К. : Міленіум, 2004. – 358 с.
6. Кремень В. Г. Інноваційність і освіта / В. Г. Кремень // Моделі розвитку сучасної української школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 11-13 жовт. 2006 р., Черкаси – Сахнівка. – К. : СПД Богданова А. М., 2007. – С. 9–14.
7. Мадзігон В. М. Досвід проектування навчально-виховного комплексу / В. М. Мадзігон // Моделі розвитку сучасної української школи : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 11–13 жовт. 2006 р., Черкаси – Сахнівка. – К. : СПД Богданова А. М., 2007. – С. 39–44.
8. Пирогова О. В. Моделирование в образовании / О. В. Пирогова // Инновации в образовании. – 2004. – № 5. – С. 35–40.
9. Громадські платформи освітніх реформ в Україні. – Режим доступу: <http://www.upper.org.ua/chronicle/0/114.html>.
10. Oesterreich Peter L., Philosophie der Rhetorik.
11. Тягай Н. А. Вибір стратегій загальноосвітньої школи – вибір майбутнього / Н. А. Тягай // Постметодика. – 2010. № 1 (92) – С. 41–46.
12. Щекатунова Г. Д. Структурна модель школи майбутнього / Г. Д. Щекатунова // Постметодика. – 2010. № 3 (94). – С. 2–13.
13. Гайденко В. Гендерна освіта / В. Гайденко // Філософія освіти : навч. посібник / за ред. В. Андрушенка, І. Предборської. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 329 с.

14. Sloterdijk P. Du must dein Leben ändern / P. Sloterdijk. – Frankfurt am Main Suhrkamp. 2009. – 723 S.
15. Stichwen R. Die Weltgesellschaft. Soziologische Analysen / R. Stichwen. – Frankfurt am Main Suhrkamp. 2000. – 213 S.

ТРАНСКУЛЬТУРНАЯ И ИНТЕРКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ КАК ФАКТОР МОДЕРНИЗАЦИИ ШКОЛЫ И УНИВЕРСИТЕТА

Труняк М. В.

В последние десятилетия проблемы реформирования среднего и высшего образования чрезвычайно обостряются, так как образование не успевает шагать вперед вместе с ускоренной модернизацией современных обществ. Среди объективных факторов, которые требуют немедленного реформирования отечественной системы образования, есть и проект глобального обучения, предпосылкой которого является разворачивание интеркультурной коммуникации. Основная цель статьи – выявление взаимоотношений между интеркультурной и транскультурной составляющими идеи университета в разных исторических и социокультурных контекстах, которые в свою очередь являются предпосылкой для определения социальной и культурной перспектив университета как образовательного института в эпоху глобализации духовного производства.

Ключевые слова: реформирование среднего и высшего образования, глобальное обучение, интеркультурная коммуникация, интеркультурная и транскультурная составляющие, идея университета.

TRANSCULTURAL AND INTERCULTURAL COMMUNICATION AS A FACTOR OF SCHOOL AND UNIVERSITY MODERNIZATION

Trunyak M. V.

Last time the problems of school and university education reformation are specially topical because education is not able to go together with modern societies modernization. Among the objective factors which need immediate reformation of national educational system is the project of global learning; its pre-requisite is intercultural communication development. The main goal of the article is to find out relations between intercultural and transcultural ingredients of university idea in different historical and socially cultural contexts, which, in its turn, are the pre-requisite for definition of social and cultural university perspectives as an educational institution of spirit production globalization epoch.

Key words: school and university education reformation, global learning, intercultural communication, intercultural and transcultural ingredients, university idea.

УДК 130.2

О. В. Бурлука, кандидат філософських наук, доцент

САМООСВІТНЯ АКТИВНІСТЬ В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Досліджено самоосвітню активність в епоху Відродження. Реконструкція образу і духу культури Відродження дозволяє виявити детермінацію становлення і розвитку самоосвіти особистості в даному типі культури і його вплив на розвиток особистості та її творчої діяльності.

Ключові слова: самоосвіта особистості, самоосвітня активність, стратегії самоосвіти, моделі самоосвіти.

Актуальність проблеми. Актуалізація особистісного моменту в освіті, перенесення акценту на самоосвітню діяльність полягають у тому, аби особистість самостійно формувала, «утворювала» себе, використовуючи самоосвіту як інструмент самореалізації, самоактуалізації, самовдосконалення. Тому можна простежити актуальність процесу самоосвіти особистості в сучасному суспільстві, що зумовлено тенденцією її домінування в розвитку освіти як соціального інституту і виду діяльності. Глибоке і всебічне вивчення самоосвіти особистості, теоретичне обґрунтування цієї проблеми сприяють ефективному й усвідомленому застосуванню самоосвіти з метою подолання небезпечних індивідуальних і соціальних явищ, а також переорієнтації внутрішньої активності, соціальному і культурному життю людини відповідно до її об'єктивних потреб.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Мислителі різних епох підкреслювали значення самоосвіти, як для розвитку окремої людини, так і для суспільства в цілому. Провідна педагогічна думка в XVI–XIX століттях приділяла певну увагу самоосвіті, але побіжно, не виділяючи її як самостійну форму набуття знань. У роботах Дж. Беллєрса, Я. Коменського, І. Песталотці, Ж.-Ж. Руссо, В. Трєцендорфа та ін. звертається увага на значущість самоосвітньої діяльності в житті людини і суспільства.

Наприкінці XIX ст. відомий російський бібліограф М. Рубакін здійснив перші спроби концептуального бачення самоосвіти особистості. Його методика самоосвіти базувалася на індивідуалізації читання і розумілася як систематичне, самостійне навчання особи.

У 20-х роках XX ст. Н. Крупська у своїх роботах приділяла велику увагу проблемі самоосвіти. Вона вказувала на залежність самоосвіти від сучасних їй політичних, господарських і культурних завдань та пов'язувала самоосвітню діяльність з вихованням і самовихованням. Її досягнення як основу педагогічної і виховної роботи підтримали А. Луначарський, В. Сухомлинський та ін.

У 50–80-ті роки самоосвіту пов'язують з культурою читання, виховними і освітніми завданнями, формуванням навичок політичної самоосвіти.

У 80-ті роки теоретичні розробки цієї проблеми продовжив радянський бібліограф А. Айзенберг. Він розглядав самоосвіту як самостійне читання, як вибір літератури для самостійного засвоєння знань, пов'язаних з потребами суспільства. Педагоги А. Громцева, И. Редковець, Г. Серіков розглядають самоосвіту як засіб ідейного, професійного та загальнокультурного розвитку особистості і реалізації її творчої ініціативи.

З кінця 80-х і в 90-ті роки ХХ ст. ця проблема зацікавила соціологів. В. Лозовой, Г. Зборовський, О. Шукліна на основі соціологічних досліджень виявили значущість самоосвіти в житті суспільства, певних соціально-професійних груп та окремої людини. Вони вважають, що цінність самоосвіти – в здатності передбачати положення і рівень розвитку як виробництва, так і освіти, створювати можливості самоконструювання особистості і формування потреби у безперервній самоосвітній діяльності.

Останніми роками, коли основою соціально-економічного розвитку стає виробництво інформації і знань, проблема самоосвіти привернула увагу різних фахівців. Вони бачать у самоосвіті можливість підвищення кваліфікації кадрів, а іноді їх перекваліфікацію (Є. Комаров, В. Лисий та ін.), а також підготовку кваліфікованих педагогічних кадрів, які зможуть організувати процес самоосвіти (Г. Наливайко, Н. Терещенко та ін.).

Незважаючи на те що проблему самоосвіти особистості досліджували багато науковців, усе ж таки процес виникнення самоосвіти, її історичний розвиток у контексті соціокультурної динаміки досліджено не було. Тому **мета** статті – дослідити розвиток основних технологій, стратегій і моделей самоосвіти в конкретно-історичних типах культур і особливу увагу приділити розгляду самоосвіти особистості в культурі епохи Відродження.

Виклад основного матеріалу. Творчість є визначальною ознакою і сутністю людини, це активна цілеспрямована діяльність людей, що мають за мету перетворення самих себе, світу і довкілля. Творчі особистості формуються за умов утвердження в суспільстві гуманістичних ідей та цінностей. Ідеться про чинники, які спричиняють стимулюючу дію, створюючи середовище для творчості. Саме тому конкретно-історичні епохи слід розглядати не тільки як суспільно-економічні формації, а й як соціально-культурний феномен. Звертаючись до них, ми не тільки відображаємо конкретний стан епохи, адже в міру власних можливостей реалізуємо свій історичний досвід, що може стати підґрунтям створення образу майбутньої соціокультурної реальності. Тому виникає необхідність дослідити самоосвітню активність та її вплив на творчість в різні соціокультурні епохи.

Навіть перше знайомство з епохою Відродження дозволяє говорити про те, що культура розцвітає в суспільстві інтенсивної соціальної динаміки, хоча

Н. Гончаренко у зв'язку із цим зауважує: «Відомо, що творчі епохи можуть збігатися й не збігатися з економічним підйомом суспільства. Їхня залежність від економічного рівня продуктивних чинностей, політичної природи і соціальної структури суспільства складна. Проте ці епохи – певний ступінь зрілості всіх сторін громадського життя» [3, с. 203]. Однак давно помічено, що одні епохи сприяють розвитку творчості, культури, появі великих людей, а інші – ні. Саме в ці періоди гостро відчувається потреба в культурно-історичній рефлексії, або, інакше кажучи, потреба в особистості, яка б осягла зміст культурно-історичного процесу та його напрямки.

Людина епохи Відродження збагачувалася не тільки знаннями, вона вдосконалювалася сама, глибше пізнавала себе, більшою мірою організовувала і впливала на світ таким чином, аби створювати найбільш сприятливі умови для свого існування. І ця тенденція затвердження розуму, ясного розуміння перспективи, можливості вибору найкращих шляхів набирає невідворотну чинність.

Людина стала сприйматися не тільки як представник людського роду, а й як найбільш повний розвиток його творчих здібностей – як підстава піднесення всього людства. Людина начебто відкривала для себе щирі перспективи нескінченного прогресу і самопіднесення, що реалізовувався в історичному розвитку людства. Н. Гончаренко зауважує: «Високий престиж обдарованості, інтелекту і майстерності, а не культ походження, посад та звань, – безсумнівно, надзвичайно благотворно діє на розквіт науки і мистецтва, на появу геніальних особистостей» [3, с. 202].

У самоосвіті епохи Відродження відбувається легалізація піднесених внутрішніх прагнень індивіда як маніфестація істини його буття як людини. Ці прагнення могли знаходити різну форму і зміст, але вони здавалися виправданими, оскільки були загальними людськими прагненнями. Прагнення індивіда до самоосвіти могло реалізовуватися у всіляких сферах його життя і діяльності – мистецтві, науці, політиці. Природно, що це було доступно тільки пануючим верствам населення.

У чому полягав зміст самоосвітньої діяльності цих видатних індивідуальностей, які, здавалося б, персоніфікували собою справжню сутність людського роду? Він полягав у розкритті величезного потенціалу, прогресу, розвитку здібностей самої людини. Філософія, образотворче мистецтво та література Ренесансу відкривали перед людиною зовсім новий світ, що виводить її самосвідомість за межі релігійних догматів і вузьких емпіричних уявлень повсякденного життя. Можна сказати, що гуманізм епохи Відродження визначив на сторіччя вперед основні тенденції самоосвіти, був реалістичним поглядом, що протиставив ілюзорним орієнтаціям релігії нову істину буття.

Погляди цієї епохи відбилися в концепції Парацельса (1493–1541), одного з основоположників сучасної медицини. Відповідно до його концепції

людина є абсолютний центр Всесвіту, вона містить у собі всі дива і сутність утворення. Завданням людини-працівника за Парацельсом є виявлення прихованого в ній і реалізація всього цього. Тоді самоосвіта стає великим призначенням людини в цьому житті і має сенс пізнання. Тоді людині належить займатися своєю справою, а Богу – своєю. Людина повинна працювати і шукати істину в собі, у своєму внутрішньому світі, у своїй совісті, оскільки пізнання виникає від суб'єкта, що пізнає, а не від того, хто пізнається [1, с. 174].

Ця точка зору відображала той дійсний факт, що у видатних людей соціальні властивості ніби зливаються з їх природними якостями, стають єдиним цілим – властивостями конкретного індивіда. Звідси особиста здатність до наукового аналізу, здійснення шляхетних учинків, створення геніальних художніх творів поєднувалася з потенційною здатністю обраних індивідів займатися самоосвітою і творити загальнолюдське благо. Розгортання загальнолюдських властивостей вбачалося розгортанням внутрішніх потенцій людей, що перетворюють це соціальне буття, подарують йому нову перспективу. Отже, вже існували особистості, які могли визначати щось неосяжне, що сполучає особисте буття з універсальним буттям людства.

Самоосвіта індивіда в таких формах діяльності, як мистецтво, література і наука, котрі стають надбанням усього людства і, отже, входять у «вічне» буття, є разом з тим і увічнення особистості, що піднялася до вищих форм буття. Реальна практика епохи Відродження, здавалося б, відкривала нові проєкції людини, а разом з тим піднімала завісу над розумінням соціального буття, з'єднання з яким відкривало людині справжній зміст її життя.

Якщо характеризувати самоосвіту епохи Відродження та її детермінанти, то слід вказати на порівняно високий розвиток продуктивних сил, новий характер складних виробничих відносин, бурхливий ріст торгівлі, розширення міжнародних зв'язків, утворення світових ринків. Це відзначає величезну роль низку політичних і культурно-ідеологічних чинників (зламування сили феодалного дворянства, духовної диктатури церкви, ріст університетів, «відкриття» античної спадщини), що відповідно спричинило потребу в знаннях і як наслідок – сплеск самоосвітньої діяльності.

Слід визнати, що особливе місце в розвитку самоосвіти посідало поширення друкарства і відповідно доцільно назвати ім'я І. Гутенберга (1399–1468). Друкована книга зробила світ знань доступним, стійким, надійно збереженим, достовірним. Книжковий текст перестав бути унікальним. Перші друковані книги зовнішнім виглядом нагадували давні манускрипти. Тільки в 1494 р. венеціанець А. Манузі (1450–1515) створив те, що ми називаємо книгою. І. Гутенберг і А. Манузі створили інформаційний засіб, що використовується вже понад 500 років. Цей засіб надійний, компактний, портативний, легко транспортується, легко тиражується, має пам'ять у десятки тисяч слів, і все

це при зручному доступі. Однак в епохи Середньовіччя і Відродження книжкова, письмова культура існувала в одиничному вигляді в різноманітній системі усної комунікації і трансляції культурних цінностей.

Прилучення до книжкової культури як провідний засіб самоосвіти виникає значно пізніше, реалізуючись повною мірою лише в індустріальному суспільстві, після створення достатньої кількості книг, заснування бібліотек як базових пунктів самоосвіти.

В епоху Відродження ідеалом ученого була не просто ерудована людина, а людина дії. Гуманісти епохи Відродження вважали, що тільки в суспільстві, у діяльності на благо людей складаються людяність і розвиваються здібності людини. Вона «тваринна, слабка і сама по собі недостатня, досягає досконалості тільки в цивільному суспільстві» – писав Бруні [3, с. 47].

В історії освіти і школи гуманісти перші висунули вимоги з боку не суспільства, а особистості в ім'я її власних духовних прагнень. Вони вперше відкрили людину в людині. Основоположниками ідеї освіти як сприяння духовному зростанню і розвитку особистості були гуманісти епохи Відродження (XV–XVI століття) Петрарка, Леонардо да Вінчі, Еразм Роттердамський, які одержали таку назву завдяки своєму інтересу до всього людського. Це була перша інтелігенція Нової Європи, духовні предки всіх наступних напрямків, що відстоювали права особистості на вольне життя. Поглиблення диференціації духовного життя в епоху Відродження, зародження ідей гуманізму поставили людину в центр Світобудови і стали основою для початку реалізації ідеї загального навчання.

Монополія католицької церкви на освіту, що існувала в середні століття, була остаточно похитана реформаційним рухом. Найбільш впливовими ідеологами Реформації були: у Німеччині, центрі реформаційного руху – Мартін Лютер (1483–1546) і представник народного крила Томас Мюнцер (1490–1525), у Швейцарії – Жан Кальвін (1509–1564) і Ульріх Цвинґлі (1484–1532). Спроби реформувати церкву спричинили ослаблення її впливу на школу, скоротилося субсидування церковних шкіл. Це викликало зниження якості освіти, що, безумовно, позначилося на розвитку самоосвіти індивідів у різних верствах деяких європейських країн. Процес вивільнення школи від церковної залежності розпочався із самого зародження релігійних реформаційних рухів. Ідеологи цих рухів передбачали зниження рівня освіти. У цьому зв'язку вони докладали величезних зусиль для організації своїх народних шкіл.

З другої половини XVI ст. практично в усіх країнах Європи відмічаються поступовий перехід парафіяльних шкіл до міського самоврядування, перетворення частини соборних шкіл на університети. Причина цих явищ пов'язана з тим, що суспільство мало потребу в удосконаленні виробництва і робочої сили.

Тому крім світських, міських шкіл учнівства, починаючи з XIII ст., з'являються перші сільські школи, не підпорядковані церкві. Лютер і його

прихильники висунули гасло загального елементарного навчання для дітей усіх станів, що призвело до розширення мережі навчальних закладів. Для утримування шкіл і забезпечення безкоштовного навчання використовувалося церковне майно, секуляризоване в процесі Реформації. Навчання в школі стало здійснюватися рідною мовою, що багато в чому спрощувало засвоєння грамоти дітьми. Це був крок уперед у напрямку здійснення загальної грамотності.

Серед педагогів-новаторів періоду Реформації слід назвати В. Ф. Трощендорфа (1490–1556). Він організував у своїй школі самоврядування учнів. Це полягало в тому, що, фактично один у школі, він зумів побудувати процес навчання і виховання так, що не мав потреби у великому штаті вчителів і вихователів. Учні старших класів викладали в молодших, що, зрозуміло, вимагало ґрунтовної самоосвітньої діяльності.

Крім пошуку нових форм організації навчання і виховання, йшов пошук і в галузі утримування освіти середньої школи. В 1528 р. Меланхтон розробляє навчальний план, відомий як Саксонський статут, відповідно до якого навчання будувалося за трикласною системою. На першому щаблі навчання вчили латині, співу, богослов'ю, на наступному – проходили граматику за матеріалами класичних здобутків, вивчали катехізис, на останньому – читали римських поетів Вергілія й Овідія, промови і листи Цицерона, вдосконалювалися в граматиці. Школи, які працювали за саксонським планом, давали досить високий рівень знань і були незабаром перейменовані в гімназії.

Спираючись на Біблію, удаючись до релігійної моральної аргументації, європейська Реформація створювала свою систему виховання, яка відповідала головним чином інтересам буржуазного суспільства, що народжувалося. Для цього реформаційна політична концепція включала спектр засобів впливу на свідомість пересічних громадян, підключаючи їх до реалізації поставлених Реформацією завдань. Секуляризація в процесі Реформації призвела до зламу духовної диктатури церкви, що спричинило низку політичних і культурно-ідеологічних змін і відповідно привело до різноманіття самоосвітніх стратегій і моделей, що впливало на динаміку позитивних індивідуальних якостей особистості.

Висновки. У самоосвіті особистості епохи Відродження відбувалася легалізація піднесених внутрішніх прагнень індивіда як маніфестація істини його буття як людини. Тому прагнення індивіда до самоосвіти могло реалізуватися у всіляких сферах його життя і діяльності, найбільше це виявлялося у мистецтві. Самоосвіта створювала реальні умови для визначення місця людини як головної цінності і творця соціуму. Завдяки самоосвіті особистість мала можливість самовдосконалюватися, рухатися у своєму розвитку, акумулювати знання і займатися творчістю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брагина Л. М. Гуманистическая мысль Италии XV века / Л. М. Брагина // Сочинения итальянских гуманистов эпохи Возрождения (XV век). – М., 1985. – 234 с.
2. Бурлука Е. В. Самообразование личности как социально-педагогическая проблема : монография / Е. В. Бурлука. – Харьков : ЧПИ «Новое слово», 2008. – 180 с.
3. Гончаренко Н. В. Гений в искусстве и науке / Н. В. Гончаренко. – М., 1991. – 430 с.
4. Джуринский А. Н. История зарубежной педагогики / А. Н. Джуринский. – М. : Форум, 1998. – 267 с.
5. Дильтей В. Воззрение на мир и исследование человека со времен Возрождения и реформации / В. Дильтей ; пер. с нем. / Акад. исслед. культуры. – М. : Универ. книга, 2000. – 463 с.

САМООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ АКТИВНОСТЬ В ЭПОХУ ВОЗРОЖДЕНИЯ КАК ОСНОВА РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОЙ ЛИЧНОСТИ

Бурлука Е. В.

Исследована самообразовательная активность в эпоху Возрождения. Реконструкция образа и духа культуры Средневековья позволяет детерминировать становление и развитие самообразования личности в данном типе культуры, его влияние на развитие личности и ее творческой деятельности.

Ключевые слова: самообразование личности, самообразовательная активность, стратегии самообразования, модели самообразования.

SELFEDUCATIONAL ACTIVITY IN RENAISSANCE AGE AS BASIS OF DEVELOPMENT OF CREATIVE PERSONALITY

Burluka E. V.

In the article selfeducational activity is investigated in Renaissance age. The reconstruction of character and spirit of culture of middle ages allows to produce determination of becoming and development of self-education of personality in this type of culture and his influence on development of personality and her creative activity.

Key words: self-education of personality, selfeducational activity, strategies of self-education, model of self-education.

УДК 1:[504:001.18]

Н. Б. Годзь, кандидат філософських наук, доцент

МЕТА ФІЛОСОФІЇ В АНАЛІЗІ МАЙБУТНЬОГО (ЩЕ РАЗ ПРО ЕКОЛОГІЮ ТА ПРИРОДУ З ТОЧКИ ЗОРУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУТУРОЛОГІЇ)

Проаналізовано потребу введення поняття та предмета «екологічна футурологія». Досліджено взаємозв'язок і взаємовплив філософії та екології, філософії та футурології, спектр головних концепцій з цієї тематики. Розглянуто футурологію й екологічне знання як знання про одночасну зміну та прагнення суспільства зберегти «обличчя природи».

Ключові слова: екологія, футурологія, екологічна футурологія, філософія науки, техносфера, природні співтовариства, концепція «Небезпечного знання».

Актуальність проблеми. Досить часто сучасна реалізація попередніх ідей людства приголомшує своєю власною несподіваною «транскрипцією» сенсу та практичного втілення або виникненням паралельно неочікуваних пост-ефектів. Багато хто із сучасних науковців з цього приводу підіймають питання про кризу раціоналізму, оскільки ХХ ст. створило умови для появи питання про дійснісну можливість виключно розумово проаналізувати абсолютно усі можливості істин соціального та природного буття. На часі відбувається виведення у площину аналізу й обговорення тих галузей та систем, за якими досі не визнавалася їх значущість. Перед філософією виникли запитання (подані, до речі, суспільною ситуацією через науку, технології та суспільні явища, породжені ними), на які вона мусить заново розробити та обґрунтувати відповіді. Філософія, як завжди, продовжує працювати у світоглядній, пізнавальній, методологічній, логічній, ціннісній, практичній, інтегративній та культуротрансляційній функціях. Але нові лінії та системи технологій, виробництва та відповідно нові сфери відносин між людиною та природою, технікою та природою, людиною та технікою вийшли на такий рівень, що, на превеликий жаль, вже потрібно буде ставити на перший рівень Технологію замість Особи – дуже небезпечний синдром світорозуміння, до речі. Отже, на нашу думку, у першу чергу слід обговорювати світоглядну, аксіологічну та евристичну функції і можливості філософії у цьому сенсі, бо саме на перетині дії цих функцій маємо змогу переходити до пізнання у його глобальному розумінні, особливо такого суперечного питання, як взагалі можливість пізнання майбутнього. З цього приводу стає по-новому зрозумілим поняття «небезпечного знання», за допомогою якого розглядають та моделюють сценарії розвитку майбутнього спільноти в разі його практичної реалізації. З цього приводу виникло й виникатиме дуже багато екологічних і футурологічних проектів на

рівні моделювання та практичної реалізації пошуку майбутньої стратегії діяльності як суспільства, так і природного співтовариства, довкілля. Концепції, подібні до запропонованої та обговорюваної концепції «сталого розвитку», слугують тому прикладом. Саме футурологія, на наш погляд, вписується у програму дослідження можливих етапів у майбутньому та найближчому майбутньому. Таким чином, евристична функція філософії, пов'язана з проникненням інтелектуальної інтуїції у царину невідомого, дозволяє науковому пізнанню осягати та прогнозувати дії на майбутнє. Але на цьому шляху завжди присутня низка проблем, закладених самою природою нашого пізнання.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Оскільки напрямок нашого життя пов'язано не тільки з виробництвом, а й з природним середовищем нашого існування та процесами, які відбуваються у ньому, на сьогодні вважаємо за можливе визначити окремо два важливих компоненти інтересів наукового пізнання – екологічний та футурологічний. Вони виявляються певним чином відмінно у різних сферах. Футурологія, наприклад, не може бути цілком досліджена з точки зору лише одного напрямку, це симбіоз таких напрямків, як еволюціонування національно-державного суверенітету (так вважає, наприклад, Е. Хількевич), дослідження соціального руху (П. Лисаневич) та соціально-прогностичного (А. Молев), ідеологічного (О. Волкогорова), соціально-теоретичного (Л. Кулачкова), соціально-філософського (Б. Дондокова). Наразі у межах екологічних досліджень постають цікавими праці Н. Піскулової, Т. Авдєєвої, С. Бобилева, І. Гриневича, дослідження еволюції техносфери Н. Попкової, тенденцій глобалізації Е. Дергачової, сучасного розуміння феномена людини С. Хайтуна. Незважаючи на такий широкий спектр дослідницьких інтересів, ми можемо окреслити дослідницьке поле, яке досі залишалося поза межами наукової уваги, а саме проблемне поле, яке ми вважаємо за потрібне означити як «екологічна футурологія», бо майбутнє пов'язано виключно з можливістю як існування природного довкілля, так й існування саме у ньому Людини. З нашої точки зору, всі технопроекти та моделювання штучного середовища саме у глобальному баченні досі відповідають лише нашому фантазуванню та «техномоделюванню», яке не враховує усього спектра сутності, саме філософської – Людства та Живої Природи (вже не кажучи про цикли на рівні геологічних та біосфери). Це настільки глобальні проекти, до розуміння потреби або невідповідності яких ми не доросли ні технологічно, ні духовно та ментально. Сьогоднішня думка – лише фантазування (без якого людина не буде людиною), але проєктивне та нерентабельне, це лише продовження самоозначення особи (згадаємо з цього приводу відповідні праці Й. Хейзинги, Г. Арєндт). Якщо рухатися за попередніми ідеями відносно оптимістичних технопроектів, то ми не майбутнє людства розвинемо, а маємо ризик створити мегаштучний інтелект з його «нащадками» у вигляді «не – людей».

Формування цілей. У першу чергу необхідно продовжувати розробляти максимально відповідне поняття екології та футурології, за допомогою яких ми вийдемо на «екологічну футурологію». Екологія – це сучасна мегадисципліна, яка має низку функцій, за допомогою яких досліджується природне, технічне та соціальне середовище. Ми наголошуємо на необхідності задатися запитанням: а чи не є сьогоднішні глобальні проблеми та «першочергові інтереси» спільноти такими насправді? Чи збігаються інтереси «нереалізованого майбутнього», потенційного майбутнього природо-соціо-техносфери з нашим власним, народженим нашим еволюціонуванням відповідно виробництва та технологій зацікавленням «тільки зараз і тепер» та міркуванням у стилі «після нас хоч потоп»? Наполягаємо, що всі існуючі зараз та й до цього моделі взаємовідносин людини з оточуючим середовищем і природою, усі моделі їх пояснення, будь то релігійна, чи наукова, мають у своєму здобутку як позитив, так і негатив. Ми лише знаходимося у пошуку більш відповідної та актуальної моделі поведінки у відносинах між собою та природою як сьогодні, так й у майбутньому (далекому і близькому). Отже, метою філософії є відповідний, безперервний пошук розв'язання духовної та технологічної кризи, кризи екологічної, в якій містяться вже не тільки природні взаємовідносини геологічного, біологічного та антропологічного середовищ, а й соціально, технологічно та політично породжені екологічні проблеми.

Виклад основного матеріалу. Екологія з моменту свого виокремлення з біології та переходу спочатку у самостійний напрямок, а надалі до створення широкого дослідницького поля не втратила певних стрижневих цілісних ознак. З 80–90 років ХХ ст. у ній вже стали використовуватися фізика, хімія, математика, соціологія, медицина. Ю. Ісаєва наводить дуже цікаве посилання: «Ф. Чемберс, один з багатьох прибічників мистецькознавчого підходу до культури у праці „Цикли смаку” розглядає дві епохи у розвитку людства – перша споріднена з безпосередньою живою творчістю, а друга з її досягненням, науково-філософською рефлексією, коли виникають такі реалії, як накопичення та колекціонування, культ геніальності і художньої особистості та відповідно проблема диференціювання достотного від підроблення» [3, с. 156]. Посилаючись на означене джерело, вона пише, що «зараз велика частка уваги приділяється креативному процесу та творчим здібностям, а в першу, дорефлексійну епоху більшою мірою звертали увагу на конкретні результати його втілення – індивідуальність митця викликала меншу зацікавленість, ніж його твір. У добу Просвітництва починає формуватися культ творчої особистості, коли автор твору викликає не меншу зацікавленість, ніж його твір» [3, с. 157]. До природи ми споглядаємо схоже ставлення (пригадаємо хоча б той період, коли створювалися природничі музеї та колекції). Слід урахувати, що основні чинники розвитку сучасної цивілізації з метою їх подальшого аналізу

краще розподіляти за їх спрямованістю на зовнішні та внутрішні. С. Аблєєв запропонував відносити до зовнішніх природні чинники, а до внутрішніх – соціальні. Сучасна цивілізація загалом розвивається за допомогою таких соціальних чинників, як наука, техніка та технології, культура, інтеграція та соціальний діалог. Природні, на думку цього автора – це дія космосу, геофізичні зміни на планеті та екологічна криза [1, с. 180]. Коли ми наголошуємо на тому, що саме за допомогою філософської рефлексії можемо досягнути сучасну кризу та шляхи, які її підготували, а також намагаємося поглянути у майбутнє, то наразі посилаємось на думку О. Нікіфорова, який відмічає, що «філософія є раціональним системним світоглядом» [8, с. 27], але при цьому «світогляд – це не просто певна картина світу, суспільства, в котру як одну з деталей включено самого суб'єкта. Світогляд включає в себе також певне ставлення до світу та суспільства, їх оцінку...» [8, с. 29]. Аналізуючи праці Лема, братів Стругацьких, він слушно зазначає, що в їх творах ще можна побачити безжалісне ставлення до природи навіть у «майбутньому», таким чином визначаючи проблему розвитку футурологічних уявлень – до майбутнього ми прикріплюємо ментальні та інші уявлення саме сьогодення, та навіть минулого у деяких випадках [8, с. 29]. Тут відбувається велика загадка як Природи, матерії у цілому, так і нашої свідомості – яким же чином наша свідомість усе ж таки проривається до уявлення про те, що може бути у майбутньому? Філософія як наука використовує мову, тут є і позитив, і головна складність – кожна національна мова є віддзеркаленням картини світу. О. Нікіфоров, наприклад, зазначає, що, засвоюючи власну рідну мову, ми за її допомогою надалі формуємо свій світогляд, і що «Пол Фейєрабенд ... посилаючись на лінгвістів Є. Сепіра та Б.-Л. Уорфа, порівнював здоровий глузд, сплавлений з мовою, з науковою теорією. Дійсно, структура нашої мови та значення її слів задають певну структуру світу» [8, с. 31]. Отже, й екологічний світогляд може формуватися через нашу свідомість і мову, таким чином, проговорюючи у мовних дискурсах питання Природи, природного. Розглядаючи на рівні суспільства функції і мету екології та екологічної футурології, ми паралельно через національні мови створюємо нові сенси та зміст, розуміння ситуації. Природа і час також пов'язані між собою. Час є фундаментальним поняттям мислення, він віддзеркалює саме змінність світу, процесуальний характер його існування, а отже, й існування та зміни у Природі і довкіллі. Ми вважаємо, що, на його розуміння, на транскрипцію також певним чином впливає саме національна специфічність мови. В такий спосіб ми намагаємося зрозуміти дійсне розуміння Майбутнього, Теперішнього та Минулого у свідомості індивідів. Мета філософії – пошук істини. В. Бімель, аналізуючи роботи свого вчителя, пише, що «буття – в – світі за Хайдеггером промовляється про те, що само-відверта рішучість тут – буття відповідає цілком поділеній

структурі турботі – опіки, миті начерку – проекту (часу майбутнього) – тут – буття на – кидається – проектується на власні можливості тим, що відкриває собі свій світ, момент закинутості – тут – буття знаходиться кожний раз у вже / узгодженому / означеному світі, передумовою чого є очасування минулого» [2, с. 120]. Розглядаючи питання майбутнього та футурології як науки про майбутнє, ми можемо посилатися на працю Хайдеггера «Буття та час», у якій, на думку В. Бімеля, питання про істину вперше отримує відкрите обговорення [2, с. 122].

Ми дотримуємося старої концепції, відповідно до якої властивість людського пізнання має не просто історичний, а й історико-еволюційний характер, біологічно означений принцип розвитку матерії, але не можемо прийняти цілком старе твердження, що «кінцева мета пізнання постає в задоволенні необхідних суспільно-практичних потреб» [4, с. 292]. Розглядаючи питання екології у контексті глобалізації, за предметом бачать у першу чергу виключно взаємозв'язок екологічних проблем та економіки, вплив екології на міжнародну конкурентоспроможність [9, с. 26–65], при цьому, щоправда, розмежовуючи поняття міжнародного екологічного регулювання, але усе у тому самому руслі економічно-правового розгляду [9, с. 115–168]. Власне, погоджуючись із важливістю цієї лінії досліджень, нам видаються складно відтворюваними завдання виключно планово-адміністративного керівництва екологією, тут скоріше виникає потреба у конкретиці герменевтичного тлумачення та пояснення розуміння терміна [9, с. 179–198], бо досить цікаво з цього приводу звучить положення, що «найшвидша реалізація таких можливостей змогла б підтримувати прийняття повноцінної національної екологічної стратегії, яка дала б можливість посилити й національні конкурентні переваги...» [9, с. 202]. Нічого додати, крім того, що у необхідності загальної стратегії виживання немає «окреможостей», власних інтересів, гинуть усі разом. От як розвинути відповідну суспільну думку та на практиці реалізувати її на планетарному рівні – ось де проблема, бо на сьогодні, на жаль, екологія поступається перед економічними та політичними інтересами, планами та мотивами дій. Мабуть, у даному контексті, крім усього іншого, слід проаналізувати міркування, запропоновані у статті В. Чешка, коли він розглядав філософські та соціальні аспекти феномена «Небезпечного знання» та посилався на працю В. Р. Поттера «Біоетика – міст у майбутнє» (1971) [11, с. 60–65], а також аналізував роботу А. Седова та зробив таке зауваження: «З точки зору аналізу ментальностей це означає присутність у менталітеті наукової спільноти структур, поєднуючи елементи різного походження...» [11, с. 61]. Також В. Чешко звертає увагу на те, що семантичний аналіз терміна «небезпечне знання» виявляє його гетерогенність [11, с. 62]. Створюючи проекти і плани у системі теоретичного та практичного застосування екологічного знання і намагаючись «посилити національні конкурентні переваги» [9, с. 202], чи не повторюємо

ми ті помилки, які провокуються суспільною свідомістю, що досить часто працює у стереотипних межах «Небезпечного знання»?

Висновки. Першочерговим завданням екологічної футурології, на наш погляд, є якісно інший аналіз дії суспільства на рівні його структури (як у плані проєкції, сьогоденного аналізу, так й ретроспекції). Філософський метод осягнення дійсності мусить допомогти сформулювати відповідні дієві та функціональні фундаментальні закономірності як розвитку природних суспільств та популяцій, так і закономірності розгортання соціальних програм в умовах глобальної кризи. На наш погляд, екофутурологія створить умови, які забезпечать нею як мегадисципліною функціонування системи соціокультурних та соціоекономічних зв'язків. Екологічний світогляд, до якого усі закликають, має бути ще неодноразово дослідженим і, так би мовити, прописаним в окреможостях, відтвореним на усіх рівнях суспільства та суспільної, наукової діяльності. Для існування взагалі важливим є існування певних параметрів і меж, тому відповідний дійсному стану речей екологічний світогляд містить системокеруючі категорії та скеровує певним чином як людські, так і технологічні, фінансові потоки. Цим стратегіям відповідно потрібні чіткість та ясність. Ми підкреслюємо важливість принципу сумісництва творчого і відповідального підходів до бачення майбутнього. С. Кьєркегор писав: «Чому б не навчилось одне покоління від іншого, істинно людському жодне не може навчитися від іншого. В цьому плані кожне покоління починає спочатку, у нього немає ніякої іншої мети, відмінної від попереднього покоління, і воно не може йти далі, якщо попереднє покоління не відійшло від цієї мети і не обмануло само себе...» [11, с. 100]. На наш погляд, є у нашому пізнанні природи, наразі й у філософсько-екологічному аспекті те, що кожному поколінню все ж таки потрібно приймати та осягати безпосередньо на самому собі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аблеев С. Р. Философия в схемах и таблицах : учеб. пособие для вузов / С. Р. Аблеев. – М. : Высш. шк., 2004. – 207 с.
2. Бимель В. Мартин Хайдеггер сам свидетельствующий о себе и о своей жизни (с приложением фотодокументов и иллюстраций) / В. Бимель ; пер. с нем. А. Верников. – Челябинск : Урал ЛТД, 1998 – 286 с.
3. Исаева Ю. А. Симулятивные практики как специфический механизм культуры / Ю. А. Исаева // Философия и общество. – 2011. – № 3. – С. 156–157, 207 с.
4. Константинов Ф. В. Основы марксистской философии / Ф. В. Константинов, В. Ф. Берестнев и др. – М. : Госполитиздат, – 1959. – 672 с.
5. Кулачикова Л. Н. Теория и методология исследований представлений о социальном будущем : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / Л. Н. Кулачикова. – Якутск, 2000. – 19 с.

6. Кьеркегор С. Страх и трепет / С. Кьеркегор ; пер. с дат. Н. Исаевой, С. Исаева. – М. : ТЕРРА – Книж. клуб; Республика, 1998. – 384 с.
7. Молев А. И. Социокультурные прогнозы развития западной цивилизации середины XX – начала XXI вв. : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 24.00.01 / А. И. Молев. – М. : Моск. гос. ун-т культуры и искусств, 2007. – 32 с.
8. Никифоров А. Л. Природа философии: Основы философии / А. Л. Никифоров. – М. : Идея – Пресс, 2001. – 168 с.
9. Пискулова Н. А. Экология и глобализация : монография / Н. А. Пискулова. – М. : МГИМО – университет, 2010. – 210 с.
10. Хилькевич Е. В. Эволюция национально-государственного суверенитета в трактовке современной футурологии и прогностики : автореферат дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 / Е. В. Хилькевич. – М. : Ин-т мировой экономики междунар. отношений РАН Москва, 2003. – 19 с.
11. Чешко В. Ф. Генетика, генные технологии, генезис доктрины «Опасного знания» / В. Ф. Чешко // Вестн. нац. техн. ун-та «ХПИ» – 2003. – № 2. – С. 60–65.

ЗАДАЧИ ФИЛОСОФИИ В АНАЛИЗЕ БУДУЩЕГО (ЕЩЕ РАЗ ПРО ЭКОЛОГИЮ И ПРИРОДУ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ФУТУРОЛОГИИ)

Годзь Н. Б.

Цель статьи – детальный анализ необходимости введения понятия и предмета «Экологическая футурология». Исследованы взаимосвязь и взаимовлияние философии и экологии, философии и футурологии. Рассмотрен спектр главных концепций по предложенной тематике.

Ключевые слова: экология, футурология, экологическая футурология, философия науки, техносфера, природные сообщества, концепция «Опасного знания».

THE TASKS OF PHILOSOPHY IN ANALYZING THE FUTURE (ONCE MORE ABOUT ECOLOGY FROM THE POINT OF VIEW OF ECOLOGICAL FUTUROLOGY)

Godz N. B.

The aim of this article is to thoroughly analyze the necessity to introduce the notion and subject of Ecological Futurology. The author considers interrelation and interaction of philosophy and futurology. A range of major concepts in this domain is considered. In this article the author continues to examine futurology and ecology.

Key words: ecology, futurology, ecological futurology, the philosophy of science, technosphere, natural community, «Dangerous Knowledge» concept.

УДК 37.013

Г. І. Фінін, кандидат філософських наук, доцент

ГРОМАДЯНСЬКА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Розглянуто особливості становлення громадянського і патріотичного виховання в школі та його взаємозв'язок з громадянською соціалізацією. Висвітлено питання важливості врахування досвіду реалізації принципів демократії та гуманізму в патріотичному вихованні учнів. Запропоновано рекомендації щодо впровадження позитивного досвіду Сполучених Штатів Америки з патріотичного виховання в Україні.

Ключові слова: громадянська соціалізація, громадянське виховання, патріотизм, патріотичне виховання, військово-патріотичне виховання, система шкільної освіти, Сполучені Штати Америки.

Актуальність проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства патріотичне виховання та формування громадянських поглядів і переконань молоді є надзвичайно важливим завданням у більшості демократичних країн світу. Громадянин формується під впливом багатьох чинників у процесі *громадянської соціалізації*, яка визначається як «складний багатогранний процес включення індивіда в громадянську практику, під час якого відбуваються засвоєння та привласнення ним громадянських норм і цінностей, притаманних даному суспільству, та здійснюється усвідомлене набуття індивідом такої інтегрованої якості особистості і базової цінності демократичного суспільства, як *громадянськість*. Результатом громадянської соціалізації є громадянська соціалізована особистість, здатна у процесі своєї інтеграції в суспільство до *позитивної його перебудови*» [1, с. 26].

Багато країн накопичили певний досвід громадянської соціалізації молоді. Використання цього досвіду в Україні – провідна умова підвищення рівня ефективності процесу громадянської соціалізації молоді в нашій країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність громадянської соціалізації зумовила виникнення значного інтересу з боку науковців до різних аспектів цього процесу. Проблематика громадянської соціалізації та патріотичного виховання досліджувалася не тільки українськими, а й зарубіжними вченими. Слід зазначити, що проблему громадянської освіти та виховання в теорії та практиці розвитку системи освіти США висвітлено в працях американських науковців Ч. Бюхмюллера, Ч. Квіглі, К. Кірбі, Т. Ліккона, Дж. Патрика та ін. Значний внесок у дослідження патріотичного виховання у США зробили У. Батистич, У. Беннет, М. Берковіц, У. Кілпатрик, Г. Кіршенбаум, А. Кох, Т. Ліккона, А. Локвуд, Л. Нуссі, А. Олденквіст, О. Оришкевич, К. Ра-

йан, Дж. Рест, М. Рокич, Д. Соломон, Е. Уїнн, М. Уотсон, У. Хьюїт, Е. Шапс та ін. Філософські засади зарубіжних теорій виховання патріотичних якостей особистості розкрито в роботах Б. Вульфсона, З. Малькової, В. Мітіної, К. Салімової, В. Пилиповського, К. Шварцман та ін. Проте педагогічні основи теорії та практики громадянського та патріотичного виховання в школах США поки що недостатньо висвітлені в роботах вітчизняних науковців, хоча окремі аспекти вивчення досвіду американської педагогіки та школи були репрезентовані в працях Я. Бельмаз, О. Войтенка, В. Жуковського, А. Ковтонюка, О. Кошолопа, М. Красовицького, І. Радіонової, О. Пометун, та ін. Аналізу системи шкільної освіти США, розгляду проблем громадянського, патріотичного та військово-патріотичного виховання присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних учених: Є. Барилко, Т. Бондар, Н. Голубкової, Д. Грищук, І. Колодія, Ю. Красильника, Н. Лавриненко, Т. Ліхневської, Р. Макарова, В. Маслова, М. Нещадима, О. Поповича, О. Савельєвої, Г. Темка, М. Томчука, В. Шевченка, В. Ягупова, Р. Белаха, М. Уейкіна та ін. [1–12].

Мета статті – спроба філософського аналізу теоретичних основ взаємовпливу громадянської соціалізації та громадянського, патріотичного і військово-патріотичного виховання в системі шкільної освіти, ознайомлення з досвідом громадянської соціалізації та громадянського виховання молоді в школах США.

Виклад основного матеріалу. Що стосується сутності поняття громадянської соціалізації, то єдиного визначення цього поняття не існує. Найбільш вживане серед науковців є тлумачення цього поняття С. Сергєйчиком, який визначає громадянську соціалізацію як «процес засвоєння кожним індивідом певної системи знань, норм, цінностей і традицій у трудовій, політичній і правовій сферах життєдіяльності, що дозволяють йому функціонувати як повноправний член суспільства» [2, с. 107–111].

Процес соціалізації молодшої людини здійснюється під впливом чинників, які саме у молодому віці мають особливо інтенсивний вплив. До чинників соціалізації належить уся оточуюча дійсність людини, але різні елементи цієї дійсності мають відмінний за інтенсивністю та характером дії вплив. Так, А. Мудрик об'єднав чинники соціалізації у чотири групи: *мегафактори* (мега – дуже великий, загальний) – космос, планета, світ, які тією чи іншою мірою через інші групи чинників впливають на соціалізацію всіх жителів Землі; *макрофактори* (макро – великий) – країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію населення країни (це вплив опосередковано двома іншими групами чинників); *мезофактори* (мезо – середній, проміжний), умови соціалізації великих груп людей, що виділяються: за місцевістю та типом поселення, в яких вони живуть (регіон, сіло, місто, селище); за належністю до аудиторії тих чи інших мереж масової комунікації (радіо, телебачення та ін.); за належністю до тієї чи іншої субкультури; *мікрофакто-*

ри – чинники, що безпосередньо впливають на конкретних людей, які з ними взаємодіють, – сім'я і домівка, сусідство, групи однолітків, виховні організації, різноманітні громадські, державні, релігійні, приватні та контрсоціальні організації, мікросоціум [3, с. 6–7]. За класифікацією А. Мудрика до мезофакторів соціалізації належить і територіальна громада як соціальна група, об'єднана місцем проживання та здійсненням діяльності.

Первісне значення слова «громада» – це місце, визначене не певним кордоном, а особливостями життя, подібністю чогось. Бути у громаді або спільноті означає мати щось спільне з іншими людьми. Ця спільність може бути дуже загальною і стосуватися всіх аспектів життя або дуже специфічною [4, с. 93]. Як відзначає С. Пальчевський, регіон країни на основі природно-географічних, історико-культурних, соціально-економічних особливостей, які визрівали в його межах упродовж тривалого часу, створив певні основи для формування цілісної екопсихологічної системи кожного свого жителя [5, с. 112]. На нашу думку, важливим є твердження О. Батанова, який відзначає, що, незважаючи на наявність низки спільних характеристик, кожна територіальна громада «при ретельному розгляді виступає у вигляді специфічної системи, визначеної історичними, національно-культурними, соціально-економічними, демографічними та іншими особливостями, що й зумовлює територіальну диференціацію їх функцій» [6, с. 11]. Ми поділяємо думку А. Аніщенко, яка специфічною можливістю територіальної громади визначає «підвищення ефективності громадянського виховання через гармонізацію виховних впливів усіх соціальних інститутів: родини, освіти, культурно-дозвільних, громадських, державних, соціальних, органів місцевого самоврядування тощо» [7, с. 36].

З метою оптимізації процесу громадянської соціалізації та діяльності щодо громадянського, патріотичного та військово-патріотичного виховання в системі шкільної освіти нашої держави доречним буде звернутися до досвіду США. Процес громадянської соціалізації, патріотичного виховання молоді, зокрема молоді Сполучених Штатів Америки, на думку Д. Грищука [8, с. 175–176], має низку таких суперечностей між:

1) традиційними штучними методами та підходами в громадянському вихованні і сучасним прагненням молоді до самовизначення, розвитку самостійної думки та позиції з громадянських, правових та політичних питань;

2) зростаючою необхідністю здійснити процес громадянського становлення молоді та недостатньо розробленою теоретико-методологічною базою громадянського виховання, неготовністю системи освіти на «місцях» до побудови сучасного демократичного, науково обґрунтованого процесу громадянської соціалізації.

Розглядаючи сучасне суспільство США, Д. Г. Гришук зазначив, що воно серйозно переймається проблемами залучення молодого покоління до сус-

пільного життя, формуванням громадянської позиції щодо розвитку моральних цінностей та розглядає освіту для демократичного громадянства з метою підвищення усвідомлення громадянами їхніх прав та обов'язків у демократичному суспільстві. На його погляд, головними складовими процесу освіти визначено: знання про права людини, вміння критично мислити, аналізувати моральні цінності та ступінь сформованості навичок демократичної культури [8, с. 176].

У США до шкільної освіти введено громадянську освіту як обов'язкову. У зв'язку з цим у сучасному освітньому законодавстві США та директивах щодо укладання шкільного навчального плану рекомендовано включати навчальні блоки, що стосуються проблем громадянства. Їх практична реалізація у шкільному навчально-виховному процесі передбачає формування в учнів соціального і морального способів мислення, а також громадянської компетентності, навичок ефективної діяльності на благо власної країни і всього людства. Головною метою такої освіти є формування в учнівської молоді громадянської свідомості на підставі глибокого розуміння соціальних процесів і міжнародних відносин; знання світової історії; усвідомлення загальнолюдських цінностей; обізнаності з різними культурами й ідеологіями; критичного сприйняття інформації.

Цим цілям підпорядковані й такі американські програми, як «Навчання демократії», «Голоси любові і братерства», «Навчання для взаєморозуміння», «Дослідження громадської думки», «Міжнародне громадянство», що найчастіше реалізуються педагогічною командою школи на міждисциплінарних або кросдисциплінарних засадах і з використанням навчально-виховного потенціалу низки предметів, передусім «Громадянознавства», «Релігієзнавства», «Історії» [9].

Навчальний план містить такі теми: а) різноманітність і походження національної, регіональної, релігійної та етнічної ідентичності; б) юридичні та людські права і обов'язки, система правосуддя; в) центральна та місцева влада, виборча система; г) роль ЗМІ; ґ) світова спільнота, вирішення конфліктів; д) права і обов'язки споживачів, роботодавців та працівників.

Важливою рисою педагогічного процесу є практичний досвід, якого учні набувають шляхом інтерактивних проектів, таких як виборчі кампанії у шкільні органи влади, політичні дебати, судові процеси. Дуже поширеним є проект «Знайди своє місце у політичному житті свого міста». Так, О. Савельєва у статті «З досвіду США: використання інсценованих процесів і ролевих ігор у громадянській освіті» наводить рекомендації Каліфорнійського центру з громадянської освіти щодо активної участі молоді у процесі громадянського навчання: «Участь молоді в управлінні класами та школами повинна бути невід'ємною частиною громадянської освіти протягом усього часу загальної освіти. Класи та школи мають розглядатися як

лабораторії, в яких діти можуть оволодіти практичними навичками. Управляти – означає мати голос у питаннях, пов’язаних зі шкільними правилами та дисциплінарними процедурами» [12].

Американські дослідники переконані, що існує зв’язок між певними видами соціальної активності підлітків і молоді та їх ставленням до виконання громадянських обов’язків у дорослому житті. Учні старших класів, які брали участь в управлінні школою та проектах служіння громаді, у майбутньому стають активними громадянами держави, беруть активну участь у голосуванні та активніше залучаються до громадських організацій, ніж ті дорослі, які не цікавилися життям школи та були пасивними членами шкільної громади [11].

Дослідження засвідчують, що участь у роботі організацій протягом підліткового та юнацького періодів впливає на ступінь виконання громадянських обов’язків у дорослому житті. Більше половини шкіл III ступеня (так звані high schools) беруть участь у проектах, основою яких є зазначена програма. Ці проекти підтримуються місцевою і федеральною владою та мають бюджетні інвестиції в мільйони доларів. У статті «Навчання через служіння спільноті» О. Савельєва підкреслює такі характеристики цієї програми: 1) інтеграція навчання із суспільно корисною діяльністю; 2) відповідність діяльності до реальних потреб спільноти; 3) самостійність дітей в обговоренні проблем та ухваленні рішень; 4) співробітництво; 5) осмислення своїх дій [10]. Прикладом практичної дії цієї програми є проект збирання консервованих продуктів для бідних.

Важливий вплив на громадянське та патріотичне виховання справляє соціокультурне середовище держави. Слід зазначити, що участь у роботі різноманітних організацій у підлітковому віці та юності має найбільший вплив з двох причин. По-перше, на практичному рівні така участь дозволяє знайомити молодь із соціальними ролями та процесами (іншими словами, організаційною діяльністю), які є необхідними у майбутньому дорослому житті для виконання громадянських обов’язків. По-друге, на особистісному рівні ця участь сприяє формуванню громадянськості як складової особистісної ідентичності (personal identity) [12].

Організовані позакласні заходи в американських старших школах забезпечують практичне тренування участі в майбутньому громадському житті. Участь в учнівському самоврядуванні, видання шкільного щорічника, що є типовим явищем для американських шкіл, участь у проектах служіння громаді та інше допомагають молоді усвідомити, що їхня індивідуальна та колективна діяльність справляє вплив на життєдіяльність школи та місцевої громади, а також зрозуміти перспективи розвитку суспільства.

Е. Еріксон зазначає, що ідеологічний аспект діяльності організацій є дуже важливим для формування громадянської позиції підлітків. Молоді надзви-

чайно необхідна допомога, аби розібратися з тими різноманітними процесами, які відбуваються в американському плюралістичному суспільстві [12]. В учнів з'явилися питання до політичної системи, яка сприяла поширенню бідності та безпритульності, а також питання щодо можливостей надання знедоленим житла, роботи та поліпшення їх соціального забезпечення. Молодь почала звертати увагу на питання про те, хто несе відповідальність за існуючі соціальні проблеми та величезну нерівність доходів громадян США [11].

Слід також підкреслити важливе місце релігійного компонента в освітньому процесі усіх рівнів у США. Незважаючи на певні спроби секуляризації освіти в Америці, частка так званої «громадянської релігії» в школі все одно залишається значною. В структурі соціального середовища США звертає на себе увагу феномен громадянської релігії. Відомий культуролог Р. Беллах оцінив цей феномен як «віру в Бога, котрий є захисником обраного народу, яким історично вважають себе громадяни США» [13]. Причому почиття обраності та месіанства прищеплюється тут ще змалку в процесі патріотичного виховання в родині та закладах дошкільної освіти.

Потрібно звернути увагу на ефективно діючу в США систему військово-патріотичного виховання молоді. Виховання патріотизму починається з дитячих років. Цьому сприяють громадські та, зокрема, ветеранські організації. Особливо можна виділити скаутський рух, що охоплює 4,1 млн бойскаутів та 2,6 млн герлскаутів. Основними напрямками цього руху є ознайомлення дітей з воєнною літературою, музеями, меморіальними комплексами, туризм, проведення воєнних ігор, заняття з військовою технікою, фізичні вправи. Про військово-патріотичне виховання молоді піклується держава. Так, велика кількість американських шкіл відкривають юнацькі курси з підготовки офіцерів запасу (Junior Reserve Officers Training Course – JROTC). Курси JROTC – це спеціальні кадетські класи при школах, створені командуванням видів збройних сил США з дозволу міністерства освіти. Основними напрямками програми JROTC є розвиток поняття «громадянин», якостей лідера, навичок спілкування, відмова від наркотиків, формування поваги до військової служби, фізичний розвиток. Програма JROTC діє в усіх штатах, але останнім часом в Америці відмічається зниження кількості бажаючих вступити в лави збройних сил [14].

Висновки. Дослідження вітчизняних та іноземних, зокрема американських науковців засвідчують, що важливим напрямком громадянської соціалізації та патріотичного виховання є участь старшокласників у проектах добровільного служіння громаді та суспільству. Участь підлітків і молоді в різноманітних шкільних і позашкільних заходах та громадських організаціях допомагають їм відкрити свій потенціал, визначити власні обов'язки та усвідомити відповідальність перед громадою і суспільством. Значних

зусиль потребує подальше визначення можливостей щодо використання досвіду США (зокрема програми JROTC з військово-патріотичного виховання молоді) у процесі навчання та практичній роботі педагогічних працівників щодо участі в громадянському, патріотичному та військово-патріотичному вихованні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Самохіна Н. М. Громадянська соціалізація майбутніх учителів засобами мистецтвознавчого краєзнавства : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Н. М. Самохіна. – Луганськ, 2005. – 264 с.
2. Сергейчик С. И. Факторы гражданской социализации учащейся молодежи / С. Сергейчик // Социол. исслед. – 2002. – № 5. – С. 107–111.
3. Мудрик А. В. Социальная педагогика : учеб. для студ. пед. вузов / А. В. Мудрик ; под ред. В. А. Сластенина. – М. : Академия, 1999. – 184 с.
4. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / О. Безпалько. – Луганськ, 2006. – 537 с.
5. Пальчевський С. С. Соціальна педагогика : навч. посібник / С. С. Пальчевський. – К. : Кондор, 2005. – 560 с.
6. Батанов О. В. Функції територіальних громад як суб'єктів місцевого самоврядування в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. В. Батанов; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2000. – 21 с.
7. Аніщенко А. Соціалізація юнацтва в умовах територіальної громади як складова громадянського виховання / А. Аніщенко // Соц. педагогіка: теорія та практика. – 2007. – № 2. – С. 30–36.
8. Гришук Д. Г. Досвід громадянської соціалізації молоді в школах США як важливий чинник міжкультурного діалогу в сучасному українському освітньому просторі / Д. Г. Гришук // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2011. – № 13 (224), ч. 1. – С. 175–179.
9. Лавриченко Н. М. Світоглядні основи моделювання громадянської освіти у школьництві США / Н. М. Лавриченко // Порівняльно-педагогічні студії. – 2011. – № 1(17) – С. 12–19.
10. Савельєва О. Е. Из передового опыта США : Обучение через служение обществу / О. Е. Савельева // Инновационные направления в образовании. – Екатеринбург, 2009. – Ч. 1. – С. 63–68.
11. Голубкова Н. Л. Роль молодіжних організацій та рухів у становленні активної громадянської позиції американських школярів / Н. Л. Голубкова // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. Пед. науки. – 2008. – Вип. 42. – С. 69–73.
12. Erikson E. H. Identity, youth and crisis / E. H. Erikson. – N. Y. : Norton, 1968. – 349 p.
13. Robert N. Bellah. Civil Religion in America / N. Bellah Robert // Journal of the American Academy of Arts and Sciences, from the issue entitled, Religion in America – 1967. – Vol. 96, № 1. – P. 1–2.
14. Сумбаєв С. В. Гражданин – сила государства / С. В. Сумбаєв // Красная звезда. – 2004. – 27 февр.

ГРАЖДАНСКАЯ СОЦИАЛИЗАЦИЯ И ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Финин Г. И.

Рассмотрены особенности становления гражданского и патриотического воспитания в школе и его взаимосвязь с гражданской социализацией. Освещен вопрос важности учета опыта реализации принципов демократии и гуманизма в патриотическом воспитании. Предложены рекомендации относительно внедрения позитивного опыта Соединенных Штатов Америки в процесс патриотического воспитания в Украине.

Ключевые слова: гражданская социализация, гражданское воспитание, патриотизм, патриотическое воспитание, военно-патриотическое воспитание, система школьного образования, Соединенные Штаты Америки.

CIVIL SOCIALIZATION AND PATRIOTIC EDUCATION IN THE SCHOOL SYSTEM

Finin G. I.

The article deals with the peculiarities of the formation of civil and patriotic education and its connection with socialization in school. The issue of importance of experience implementation of democracy and humanism principles realization in patriotic education, is reviewed in the article. It offers recommendations about the introduction of the USA positive experience of patriotic education in Ukraine.

Key words: civil socialization, citizenship education, patriotism, patriotic education, military-patriotic education, system of school education, the United States of America.

УДК 130.3

В. А. Кротюк, кандидат філософських наук;
С. Г. Малярчук, здобувач

ДУХОВНА БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА ТА ОСВІТА

Проаналізовано взаємодію освітньо-виховних чинників щодо формування духовності особистості та суспільства. Обґрунтовано необхідність посилення ролі гуманітарної освіти в гарантуванні духовної безпеки українського суспільства.

Ключові слова: духовна безпека, культура, освіта, виховання, українське суспільство, національна самосвідомість.

Актуальність проблеми. Проблема духовної безпеки з кожним роком набуває для українського суспільства все більшої актуальності та ваги. Досвід, набутий в Україні за останні десятиріччя, свідчить, що всі негаразди на шляху державотворення були визначені проблемами і суперечностями у сфері духовного життя, рівень та якість якого й визначають духовну безпеку суспільства.

Духовна безпека – це система умов, що дозволяє суспільству зберігати свої життєво важливі параметри (передусім культурного, етичного та інтелектуального характеру) в межах історично сформованої норми. Вихід за їх межі під впливом різних чинників веде до дезорганізації і врешті-решт до національної катастрофи, розпаду суспільства як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням тих елементів, що структурують його духовні засади.

Аналіз останніх джерел і публікацій. В інтересах забезпечення духовної безпеки суспільства система національної освіти покликана виховувати патріотизм і моральні переконання. Багато сучасних науковців домінують місце у процесі освіти відводять вихованню. Проблемою виховного змісту освіти займалися К. Ушинський, В. Сухомлинський, В. Абрамов, В. Баранівський, В. Горлинський, Г. Філіпчук, Г. Сазоненко, Л. Токар, Л. Дух, Л. Панченко та ін.

Метою статті є визначення духовних орієнтирів виховання сучасної молоді, з'ясування ролі і завдань гуманітарної освіти щодо їх формування.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи проблеми морально-духовної зорієнтованості сучасної освіти, дослідники дійшли висновку про те, що проблема духовної безпеки – це не тільки збереження духовних цінностей суспільства, держави, нації, людства, а й забезпечення належного функціонування всієї духовної сфери суспільства. Саме в духовній сфері формуються ціннісні засади суспільства, створюються духовні блага і задовольняються духовні потреби людини, нації та людства завдяки функціонуванню соціокультурних інститутів: релігії, науки, освіти, мистецтва тощо. Підґрунтям для функціонування духовної сфери є вищі цінності як духовні сенсоутворювальні засади існування людства. Вони забезпечують духовну сталість і цілісність людини, моральне здоров'я суспільства, його духовний імунітет. Втрата людиною, суспільством духовних цінностей супроводжується втратою життєвих орієнтирів, ціннісним вакуумом і призводить до руйнування духовних, морально-вольових підвалин особистості, до духовної кризи соціуму [3].

Освіта як складова духовного життя суспільства є не тільки вирішальним фактором економічного процвітання, а й одним із важливих чинників духовної безпеки як суспільства, так і особистості. Унікальні можливості освіти у формуванні духовно цілісної особистості, відтворенні через людину, її систему цінностей і життєвих сенсів культури народу дозволяють розглядати освіту як найважливішу передумову духовної безпеки суспільства.

Сто років тому Теодор Рузвельт з приводу стану освіти в США попереджав: «Виховати людину інтелектуально, але не виховавши її духовно, означає виростити загрозу для суспільства». В. Бехтерев розглядав навчання як компоненту процесу виховання: «Якщо освіта спрямована на примноження людських знань і, отже, на підвищення ерудиції, то виховання розвиває розум людини, привчає її до синтезу і аналізу, воно слугує облагородженню душевних почуттів і зміцненню волі» [4].

Сьогодні без людини, її духовного здоров'я, інтелектуального розвитку поняття безпеки втрачає будь-який сенс. Це обумовлено обставинами як внутрішнього, так і глобального, загальносвітowego характеру. По-перше, останніми роками суттєво деформувалася система духовного самовідтворення суспільства, перш за все через кризу інститутів соціалізації та культурної спадковості, найважливішим з яких є інститут освіти. Прорахунки державної освітньої політики виявилися не тільки в скороченні обсягів фінансування вищої школи, а й насамперед у непродуманій модифікації цілей і цінностей освіти.

Нігілізм освітянських реформ щодо фундаментальних досягнень української і радянської педагогіки, тотальна боротьба з ідеологічно заданими змістом, формою і методами виховання призвели до дискредитації культурно виправданого ідеалу всебічно розвиненої особистості, ліквідації інституту виховання і вилучення його з життя освітянських закладів. Ідеологічний вакуум у загальнодержавному масштабі, проблема розуміння та сприйняття української національної ідеї, загальмованість процесу культурно-національної самоідентифікації, радикалізація українського націоналізму, експансія стандартів західного способу життя викликали зростання асоціальних і протиправних форм поведінки, гіпертрофовану орієнтацію масової свідомості на цінності матеріального благополуччя і гедонізму. Ці явища істотно модифікували суспільну свідомість молоді, небезпечно наблизили її до межі духовної патології.

По-друге, в умовах глобалізації сучасної цивілізації і розвитку електронних технологій найважливішим чинником світового впливу стає культура, котру держави розглядають як механізм залучення тих або інших регіонів до сфери свого впливу. Зростання ролі культурного чинника в геополітичних стратегіях супроводжується негативними наслідками, які необхідно враховувати при розробленні концептуальних основ геополітики. З одного боку, культурна співпраця і діалог народів є запорукою справедливості і демократії, умовою запобігання міжнародним і міжетнічним конфліктам, насильству і війнам, а з другого, – світова спільнота вступає в нову фазу, в якій домінуючим чинником політики і фундаментальним джерелом конфліктів будуть не політичні чи економічні розбіжності, а перш за все культурно-етнічні відмінності і суперечності. Об'єктивна або суб'єктивна нерівність партнерів у куль-

турному діалозі є передумовою геополітичного впливу. Відсутність самодостатності однієї зі сторін діалогу і прагнення скопіювати «іншу» культурну модель знижують ефективність партнерських стосунків у міжнародних контактах, що врешті-решт посилює комплекс національної і культурної неповноцінності, відкриває межі для культурної експансії країн-лідерів.

По-третє, слід ураховувати широкомасштабні зміни в останні десятиліття у світовій політиці. Зруйновано «двополюсний» світопорядок, заснований на інфраструктурі та ідеології «холодної війни», що створило передумови для утвердження поліцентризму геополітичних сил. Відбувається диверсифікація політичних центрів і регіонів. Взаємодія і взаємозалежність держав набувають глобального, планетарного характеру. Міжнародне співтовариство починає усвідомлювати імперативну необхідність спільних дій щодо вироблення загальної міжнародної політики, покликаної забезпечити життєздатність сучасної цивілізації. Змінюється геополітична парадигма: модифікуються уявлення про сутність і засоби геополітики, переглядаються її фундаментальні принципи і параметри. Якщо раніше геополітика передбачала військовий чи політичний контроль над територіями, а захоплення земель і розширення життєвого простору вважалися найважливішою умовою самовідтворення цивілізації, чинником національної безпеки, то сьогодні можливості впливу різко розширилися за рахунок економічних та ідеологічних механізмів експансії. У зв'язку з цим посилюється боротьба за духовний вплив, сфери цього впливу. Стратегічна мета геополітичної експансії світових лідерів стосовно країн, що розвиваються, – це прагнення зробити світ собі подібним у політичній і економічній системах, соціальній сфері, ідеології, психології, культурі.

Нині національні інтереси держави разом із політичною, військовою, економічною і екологічною безпекою включають також духовну безпеку української нації, що передбачає захист і утвердження її домінуючих цінностей, зокрема й на міжнародній арені. Запорукою відродження історичної та духовної пам'яті, конкурентоспроможності української нації є не стільки природні ресурси і військово-технічний потенціал, скільки унікальність духовного досвіду, величезний ресурс її гуманітарної культури, основи і традиції якої передаються від одного покоління до іншого, яка фіксує і зберігає мову нації, сприяє національній самосвідомості і самоідентифікації поколінь, суспільній злагоді та консолідації. Гуманітарна культура містить цінності і норми, що створюють духовне ядро суспільства, порушення якого неминуче веде до дезінтеграції суспільного організму, що є значно небезпечнішим для державної цілісності, ніж зовнішня експансія.

Одним із ефективних механізмів гарантування духовної безпеки українського суспільства є вища освіта – найважливіший соціальний інститут трансляції культурних цінностей, норм, ідеалів, форма відтворення національно-культурного світу. Саме можливості освіти зберігати й утверджувати сенсо-

утворювальні координати культурної системи дозволяють розглядати її не тільки як соціальний інститут професійної підготовки, а й як ефективний інструмент геополітики і забезпечення духовної безпеки нації.

Проте сьогодні геополітичний потенціал освіти не використовується повною мірою і навіть не осмислюється відповідно до масштабу наявних проблем. Політика Української держави у цій сфері свідчить про те, що влада не розуміє справжньої ролі освіти, не усвідомлює, що без людини, її творчості, інтелекту стабільність і добробут суспільства неможливі. Відмова від підтримки наукових напрямків, які не дають безпосереднього зиску, відсутність умов для соціального запиту духовної і наукової еліти стимулюють масове «витікання мізків» із провідних українських навчальних закладів та науково-дослідних установ. Зруйновано вітчизняні наукові і педагогічні школи, що мали високий міжнародний авторитет. Найгостріше криза освіти виявляється в її гуманітарній сфері, що цілком закономірно. Якщо технічна, інженерна культура і діяльність освітніх систем, що її забезпечують, менше пов'язані зі змінами у суспільній ідеології і політиці, то система трансляції соціально-гуманітарного знання характеризується загальнокультурним, світоглядним контекстом.

Розуміння освіти як чинника духовної безпеки нації зумовлено її найважливішими функціями у збереженні культурної спадкоємності і духовного розвитку особи. Освіта забезпечує цілісне відтворення людини відповідно до її ідеалів, сформованих у надрах культури і передусім у релігійно-філософських, етичних і педагогічних системах та концепціях. Якщо навчання транслює і відтворює лише приватний, конкретний фрагмент культурної діяльності в її нормативному аспекті, то освіту проводить і відтворює цілісний суб'єкт культури і діяльності – людина в її екзистенціальній і онтологічній повноті. На відміну від інструментально орієнтованого навчання, яке забезпечує трансляцію, відтворення та засвоєння знань, умінь, технологій і тому є вторинним відносно процесів формування і розвитку особистості, освіта створює цілісний «образ» людини. Саме можливості освіти зберігати специфіку вітчизняної культури дозволяють розглядати її як найважливішу умову духовної безпеки українського суспільства, оскільки без духовної самобутності народ не зможе існувати в світовій системі культур і цивілізацій.

Таким чином, однією з найважливіших теоретичних і практичних проблем вищої школи є реформування гуманітарної освіти, створення таких її моделей, які змогли б, спираючись на традиції і досвід вітчизняної і світової вищої школи, максимально ефективно транслювати духовний, людинотворчий потенціал гуманітарної культури, насамперед вітчизняної. Ця місія гуманітарної освіти є надзвичайно важливою. Збереження вітчизняної культури як цілісного явища – головна умова духовної безпеки суспільства, бо тільки «культурний суверенітет» є запорукою існування народу і незалежності державного буття.

Ігнорування духовних засад національної культури в політиці, економіці, освіті особливо небезпечно в умовах суспільної трансформації. Однією з основних причин згасання творчого потенціалу народу є послаблення інтелектуальних і духовних традицій у результаті руйнування національної системи освіти і підготовки верстви інтелігенції, чужої до свого народу, його історії, традицій, культури. Отже, розвиток національно і культурно орієнтованої освіти – головна передумова активізації творчих сил і здібностей нації, мобілізації її духовних ресурсів. Таке розуміння ролі освіти викликає сьогодні об'єктивну необхідність у переорієнтації її філософських підвалин, розробленні освітньої парадигми без еkleктичного поєднання концепцій та ідей інших національних шкіл. Зокрема, копіювання західних моделей освіти, орієнтованих на розвиток людської суб'єктивності або передавання максимального обсягу знань і засвоєння технологій, в Україні неминуче спричинить кризу національно-культурної й особистісної самоідентичності, бо інструментальна природа цих моделей не враховує духовно-етнічної складової освітнього процесу, вихолощуючи тим самим справжню сутність даного соціального інституту.

Організуюча і творча сила освіти полягає в її здатності забезпечувати органічність і цілісність особистості. Але ці риси не здатні сформувати традиційні раціоналістично орієнтовані освітні системи. Межа можливостей раціоналістичної установки – виявлення суперечностей, синтез їй недоступний. Тільки на вищих ступенях духовного пізнання можливий синтез антиномій, але джерелом цього нового знання є вже не розум, а серце. Пізнати розумом означає «впізнати суперечності», зрозуміти серцем означає «зрозуміти цілком», «уникнути однобічностей» і створити систему понять, що найбільш цілісно й економічно охоплюють усю сукупність буття [7, с. 6]. Збагачення духовності вимагає максимальних зусиль, і лише цей процес робить кожен особистість цілісною, яскравою і привабливою.

Розуміння геополітичного потенціалу освіти передбачає побудову освітніх моделей, які здатні забезпечити процвітання України без руйнування її духовного коріння. Подальші розробки в цьому напрямку передбачають комплексні зусилля представників різних наук. Їх об'єднання можливе на основі розуміння ролі освіти в гарантуванні духовної безпеки і поглибленого розроблення актуальних проблем, пов'язаних із виявленням потенціалу вищої школи в посиленні духовного впливу України на міжнародній арені. Для цього необхідні концепція освіти як інструменту геополітики і чинника збереження духовної безпеки України, чітке розуміння пріоритетів розвитку гуманітарної освіти в контексті сучасних геополітичних завдань. Ефективне використання ресурсів вищої освіти в системі гарантування духовної безпеки дозволить Україні утвердитися в статусі самодостатнього члена національно-

культурної світової спільноти та успішно вирішувати традиційні завдання геополітики: добиватися стабільності і безповоротності економічних і політичних реформ, повноправно брати участь у будівництві нової системи міжнародних відносин, ефективно протидіяти посиленому впливу великих держав на український національний простір.

Одним із найширших виявів гарантування духовної безпеки є виховання. І саме конкретні аспекти донесення інформації у процесі виховання здатні сформувати ефективну систему безпеки духовності особистості, а отже, і суспільства в цілому.

Призначенням виховання є забезпечення взаємодії між поколіннями, сприяння становленню індивідуума як суб'єкта конкретно-історичного процесу, що передбачає безболісне входження та адаптація молодшої людини до життя в певних соціально-економічних реаліях. Найважливішим завданням виховання є формування свідомості – світоглядних, моральних і естетичних понять, поглядів, переконань, багатогранних спонукань до морально значущих учинків. Формування свідомості – це перетворення знань на власні переконання, власну зацікавленість у торжестві істини. Формування свідомості під час оволодіння науковими знаннями вимагає залучення до процесу пізнання всіх сфер особистого духовного життя, особливо почуттів. Учень (студент) захоплюється величчю, мужністю, духовною красою людей, які боролися за торжество наукових поглядів на світ; у нього з'являється бажання глибше осмислити навколишній світ. Він пильно вдивляється в явища, події, вчинки людей. Він з тривогою доходить висновку про те, що на землі ще багато негідного високого імені людини, що треба покінчити не тільки із соціальною несправедливістю, війнами, загрозою атомного самознищення, а й з усім відсталим, вульгарним, що є в нашому повсякденному житті. Усі ці думки спонукують до роботи, до вияву свого активного ставлення до світу.

Знання стають переконаннями за умови, що людина використовує їх для набуття нових знань, розширення світогляду, знаходження самостійно, своїми силами відповіді на численні запитання, що виникають у неї в процесі праці, громадської діяльності, духовного життя. Це полегшує подальше навчання, тому що в людини з'являються нові інтелектуальні потреби. І що більше цих потреб – дізнатися, пояснити, дослідити, заглибитися в те чи інше питання в процесі пізнання, то багатшим стає духовне життя особистості, глибшими є її науково-матеріалістичні переконання.

Таким чином, у процесі виховання духовності можна виділити:

1) виховання духовних почуттів, або моральне виховання, яке пов'язане насамперед зі становленням людини як соціальної істоти, підняттям її на рівень людини високоморальної. Так, моральність передбачає орієнтацію людини на суспільно-історичні норми та цінності, конкретні оцінки інших,

спільноти в цілому. Важливе завдання морального виховання – навчити жити людину серед людей, дотримуючись певних норм і правил, що прийняті у даному суспільстві, тобто адаптувати її до соціуму;

2) розумове виховання – розвиток мислення, пізнавальних здібностей, оволодіння логічними прийомами, методами наукового пізнання. Думка – це могутня сила, яка може бути спрямована як на одухотворення і гармонізацію себе, оточення, світу, так і на їх руйнацію. Тому кожен повинен усвідомлювати відповідальність за свої думки, слова, вчинки, а для цього потрібен високий рівень інтелектуального розвитку;

3) виховання волі (свідома саморегуляція людиною своєї поведінки і діяльності). На вищих рівнях вияву воля передбачає духовні цілі, переконання та ідеали. Вона має подвійне спрямування: на зовнішнє життя, досягнення успіхів і подолання перепон, з одного боку, а з другого – на життя внутрішнє, самодисципліну, самовладання. Сильна воля є результатом відповідного рівня розвитку свідомості, глибокого розуміння навколишнього світу, правильного ставлення до нього й орієнтації в ньому;

4) виховання любові до праці та творчості (дієве перетворення себе і світу). Людина, яка уникає праці та її вищого виразу – творчості, спрямовує свій розвиток у протилежний бік, тобто нівелює себе до істоти суто біологічної;

5) виховання усвідомленого прагнення жити і діяти за моральними законами. Як відомо, дотримання норм етики дає можливість не тільки досягнути внутрішнього самовдосконалення, а й гармонійно співіснувати з іншими членами соціуму. Така об'єктивна зацікавленість формує потяг до духовності, що автоматично гарантує її безпеку.

Зазначені складові процесу виховання духовності втілюються в реальному житті засобами духовного виховання. Вони поділяються на прямі – ті, що сприймаються безпосередньо за рахунок особистої духовної активності, та непрямі – ті, що сприймаються опосередковано через підсвідомість чи самостійне вторинне переосмислення.

Висновки. Духовність є формою людської свідомості, сукупністю всіх її функцій, тією частиною психіки, що охоплює моральність, почуття, власні погляди та цінності. Соціальна духовність виступає як діалектичний взаємозв'язок процесів, станів та рівнів інтелектуальної, психологічної, морально-етичної, тобто свідомої діяльності певного суспільства, що продукує духовні цінності і задовольняє духовні потреби його членів. У своєму діалектичному взаємозв'язку всі форми суспільної свідомості впливають на становлення, формування та розвиток системи безпеки духовності, що у свою чергу покликана захищати та оберігати духовну сферу життя суспільства.

В умовах трансформації українського суспільства, переходу до ринкових відносин духовність соціуму характеризується розірваністю, фрагментарніс-

тю, розширюється смуга панування бездуховного, примітивного прагматизму. Індивід перестає бути тільки об'єктом духовного впливу з боку держави, церкви та інших соціальних інститутів, він усе більше стає суб'єктом власного духовного самоустрою. Людина здобуває духовну волю, життя її постає як серія власних виборів, за допомогою яких індивід сам контролює і реалізує себе як духовна істота.

Розгляд духовної безпеки як соціокультурного феномена виявив складність і багатогранність її осмислення в теорії та недосконалість соціальної практики з її формування та розвитку. Духовна безпека як дієвість, спрямована на відшукування моралі, добра, краси, істини, самотворення, самовизначення індивіда, виступає важливим чинником соціалізації і повноцінного буття людини.

Для розвитку духовності суспільства має значення гармонійний розвиток духовності кожного його члена суспільства. Для загальної гармонії важлива кожна частка цілого. Й у зворотному процесі – ціле (в нашому випадку це суспільство) впливає на свої частки (особистості). Так виховання як процес донесення необхідної духовної інформації ефективно формує систему духовної безпеки шляхом прищеплення духовних почуттів, любові до праці і творчості, потягу до розумового та вольового зростання, моральності життя. За допомогою прямих та непрямих засобів духовного виховання суспільство має потенцію відчутного підвищення загального духовного рівня.

Отже, духовна безпека виявляється безпосередньо через активність буття. Вона не залишається лише внутрішнім чинником, а активно впливає і навіть формує зовнішні чинники.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамов В. І. Духовність як інтегрована система та методи її вивчення / В. І. Абрамов // *Практ. філософія*. – 2003. – № 1. – С. 123–128.
2. Андрущенко В. П. Духовна сутність освіти / В. П. Андрущенко // *Вища освіта України*. – 2004. – № 1. – С. 5–10.
3. Баранівський В. Освіта і духовна безпека українського суспільства / В. Баранівський // *Українознавство*. – К., 2008. – № 3. – С. 52–55.
4. Бехтерев В. М. Вопросы общественного воспитания / В. М. Бехтерев. – М., 1910.
5. Гегель Г. В. Ф. Сочинения. Т. 7 // Г. В. Ф. Гегель. Сочинения : в 14 т. – М. : АН СССР, 1934. – 449 с.
6. Горлинский В. В. Аксиологический дискурс безопасности как социального феномена / В. В. Горлинский // *Практ. філософія*. – 2004. – № 2. – С. 108–116.
7. Запесоцкий А. С. Гуманитарное образование и проблемы духовной безопасности / А. С. Запесоцкий // *Педагогика*. – 2002. – № 2.
8. Панченко Л. М. Гуманітарна освіта як основа духовної безпеки / Л. М. Панченко // *Гілея: наук. вісн.* – К., 2011. – № 45 (3).

ДУХОВНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ОБЩЕСТВА И ОБРАЗОВАНИЕ

Кротюк В. А., Малярчук С. Г.

Проанализировано взаимодействие образовательно-воспитательных факторов формирования духовности личности и общества. Обоснована необходимость усиления роли воспитания в обеспечении духовной безопасности украинского общества.

Ключевые слова: *духовная безопасность, культура, образование, украинское общество, национальное самосознание.*

SPIRITUAL SAFETY OF THE SOCIETY AND EDUCATION

Krotiuk V. A., Malyartchuk S. G.

In the article authors examined role of education in formation of system of spiritual safety of society and grounded necessity of intensification of humanitarian education for spiritual safety of the Ukrainian society.

Key words: *spiritual safety, culture, education, Ukrainian society, national consciousness.*

УДК 316.7

В. В. Міхєєва, кандидат історичних наук, доцент

МОЛОДЬ У СИСТЕМІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ

Розглянуто проблему різноманітності підходів суспільствознавчих наук до дослідження молоді. Зокрема, зроблено спробу уточнити саме поняття «молодь». Висвітлено основні напрямки соціологічного вивчення молоді, специфіку її становища в суспільстві, культурні особливості, цінності, норми поведінки молоді.

Ключові слова: *молодь, соціокультурний, суспільство, соціальна група.*

Актуальність проблеми зумовлена тим, що молодь становить значну частину будь-якого суспільства. Частка молоді (люди 16–34 років) у середньому в Україні складає 30,4 %. Молодь у соціології розглядається як частина суспільства й у складі населення виділяється за демографічними ознаками. Із соціологічної точки зору вік не тільки відбиває етапність життєвого шляху, а й має соціокультурний сенс. Тому соціологічне вивчення молоді здійсню-

ється з точки зору соціальних особливостей цієї частини суспільства, зумовлених віком. При цьому на молодь поширюються всі соціологічні теорії. Одночасно з цим молодь розглядається як самостійна соціальна група, оскільки характеризується особливим становищем у соціальній структурі, специфічними інтересами і способом життя.

Метою статті є дослідження підходів суспільствознавчих наук до дослідження молоді.

На основі уявлень про будову життєвого циклу індивіда виділяють етапи життєвого шляху молоді людини, що дозволяють оцінювати досвід, досягнутий у процесі первинної соціалізації, виявляти проблеми, які стають актуальними на цих етапах. Зокрема, виділяють соціальні особливості підліткового і юнацького віку.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що молодіжна проблематика посідає важливе місце в системі соціологічного знання. В різний час цих питань торкалися В. Лисовський [1], С. Іконнікова і І. Кон [2], В. Боряз [3], Ф. Філіпов і В. Чупров [4], але й досі навіть за засадничими проблемами, пов'язаними з вивченням молоді, єдиної думки немає. Так, у сучасній науці навіть немає єдиного підходу до визначення меж цього періоду. В психіатрії він обмежується віком 14–18 років, психології – від 10 до 15 років, педагогії – від 12 до 16 років, а в західній соціології окремо розглядається група 13–19(20) років, що називається тинейджерами [5, с. 27–31]. Цей термін почав широко використовуватися і вітчизняною соціологією, а також у буденному житті. Термін утворився від злиття суфікса, який в англійській мові є присутнім в назвах числівників від 13 до 19. Отже, тинейджери – це молоді люди віком від 13 до 19 років з притаманними цьому віку соціальними, психологічними та культурними особливостями.

Виклад основного матеріалу. У соціальному плані дана фаза характеризується амбівалентним становищем: уже не дитина, але ще не дорослий. Це позначається на соціокультурних характеристиках підлітків. Переважна більшість із них – учні. Їх соціальний статус мало відрізняється від дитячого. Навчання як основний вид діяльності додає знання, але при цьому мало розширюються можливості реалізації домагання підлітків на надбання самостійного статусу, часто завищені. Невипадково усвідомлення власного статусу в учнів у школі, коледжі і ВНЗ різняться, оскільки у них неоднакові можливості застосування отримуваних знань і набуття соціального досвіду.

Юність – інша фаза молодіжного віку. Вона є певним етапом дозрівання молоді людини і проміжною стадією між дитинством, підлітковим віком та дорослим станом. У цей період відбувається не тільки фізичне дозрівання, а й становлення соціальної зрілості, пов'язаної із завершенням навчання, придбанням професії, початком трудової діяльності, створенням своєї сім'ї.

Невипадково перехід від юності до дорослого стану в усіх народів з давніх часів відмічено спеціальними ритуалами – ініціаціями. У видозміненому вигляді ми їх маємо і зараз, наприклад, у формі провідів в армію, ритуалів закінчення школи, ВНЗ.

Підлітки часто стикаються з безліччю перешкод, що обмежують їх права і можливості: недосконалістю правової системи, дискримінацією підлітків на підставі віку, низьким рівнем правової освіти, слабкою правовою захищеністю молодих людей та ін.

Проблема періодизації молодіжного віку є дуже непростою. Необхідно визнати, що встановлювані межі молоді є умовними і використовуються для вивчення якоїсь конкретної проблеми. А сучасна соціологія не обмежується вивченням молоді як частини суспільства певного віку, що має соціальну специфіку. В процесі соціальної взаємодії молоді у суспільстві в її власному середовищі формуються специфічні соціальні стосунки, молодь придбаває таке становище в соціальній структурі, яке відрізняє її від інших груп і визначає її особливі соціальні функції. Отже, зростають підстави для виділення її в особливу соціальну групу. Як безперечно самостійна соціальна група вона має свою специфіку.

Підлітковий вік, або отроцтво, є одним з найбільш критичних періодів онтогенезу і пов'язаний з кардинальними перетвореннями у сфері свідомості, діяльності та системі взаємовідносин людини. У вітчизняній соціології нижня вікова межа підліткового віку фіксується у межах 12–14 років, а верхня – між 16 і 18 роками. У цей період відбувається як бурхливий фізичний розвиток, так і найбільш активна фаза первинної соціалізації.

Виділення молоді в самостійну соціальну групу висуває завдання її соціологічного вивчення у взаємодії із суспільством як частини з цілим. До особливостей об'єкта вивчення належать групові соціальні властивості, механізми внутрішньогенераційної і міжгенераційної взаємодії, специфіка групової свідомості і субкультурні підстави групової самоорганізації.

Підкреслюючи відносну самостійність молоді як соціальної групи, соціологи переслідують дві мети. По-перше, уникнути відриву цієї групи від суспільства, частиною якого вона є. По-друге, акцентувати увагу дослідників на тому, що характер вікових, соціально-психологічних і фізіологічних особливостей, специфічних інтересів молоді соціально зумовлений і вони докладно не вивчені і конкретно інтерпретовані лише у більш широкому громадському контексті. Особливості молоді є проекцією особливостей конкретного суспільства.

Полеміка між ученими з приводу визначення молоді, критеріїв виділення її в самостійну групу, вікових меж молоді має давню історію. Існують різні підходи до предмета вивчення, а також традиції вікової класифікації у тих чи інших наукових школах.

Значну роль відіграють ідеологічні чинники, оскільки молодь завжди перебувала на вістрі політичної боротьби, а також здатна виступати активним

суб'єктом політичних процесів. У вітчизняному суспільствознавстві тривалий час молодь не розглядалася як самостійна соціальна група, бо це не укладалося в існуюче уявлення про класову структуру суспільства і суперечило офіційній ідеологічній доктрині про соціально-політичну єдність.

Соціологи першими серед суспільствознавців побачили притаманні молоді культурні особливості, цінності, норми поведінки. Крім того, після масових виступів кінця 1960-х у Європі і США вони заговорили про особливі проблеми молоді, проблеми, які мають соціальні корені.

Ідейною основою для молодіжних виступів служила ідеологія лівого руху. Вони спиралися на філософію популярних у той період мислителів – Ж. П. Сартра, Т. Адорно, Г. Меркузе. Зло сучасного західного суспільства бачили не в пануванні класових інтересів капіталістів, а у «структурах», що відтворювали утиск «маленької людини» в суспільстві, перетворенні його на механічний засіб для досягнення своїх нелюдських цілей. Ненависть до влади, що намагалася вписати людину в систему, що відтворює таких людей, дуже швидко переросла в протест у цілому проти старшого покоління.

Радянську молодь рух нових лівих, студентські хвилювання, окупація західними студентами університетів, бойкот зайнять тощо зовні практично не зачіпали. Але в глибині молодіжної свідомості зріло незадоволення соціально-економічним становищем у країні. Невдоволення не мало організованого характеру, а існувало у формі інакомислення. Цьому багато в чому сприяла ситуація «потепління» політичного клімату у країні. Наприкінці 1960-х років радянська молодь отримала можливість дотримуватися поглядів, відмінних від офіційних. Унаслідок цих процесів і у нас, і на Заході активізувалася полеміка про роль молоді в суспільстві. Вітчизняні соціологи з наукових позицій прагнули осмислити те, що відбувається. Проте з точки зору, що домінувала у той час у суспільствознавчій науці соціалістичних країн, класовий підхід не надавав можливість розглядати молодь як самостійну соціальну групу. Молодь могла бути тільки складовою частиною робочого класу, радянської інтелігенції, колгоспного селянства, але не мати своїх соціальних особливостей як деякої окремої цілісності. У цьому вбачалося протиставлення молоді іншим соціальним групам, прагнення затвердити її особливі соціальні і політичні амбіції.

У подібних дискусіях формувався погляд на молодь як на соціальну групу й окреслювалися основні підходи до соціологічного розуміння її сутності. Ці підходи отримали теоретичне обґрунтування в роботах В. Лисовського [1], С. Іконнікової та І. Кона [2], В. Боряза [3], Ф. Філіпова і В. Чупрова [4].

Найважливішими групотвірними ознаками молоді більшість авторів визнали вікові характеристики і пов'язані з ними особливості соціального становища, а також обумовлені тими чи іншими чинниками соціально-психологічні властивості.

Подібне визначення молоді дозволяє виявити специфіку проблем, що виникають у її середовищі. Розкриваючи соціальні корені суперечностей, що лежать в основі цих проблем, соціологи прагнуть зробити їх предметом своїх досліджень.

Найбільшу увагу до себе привертають проблеми, актуальні як для молоді, так і для суспільства. В процесі вивчення цих проблем відпрацьовуються методи дослідження цієї соціально-демографічної групи. Тим самим формується предметна сфера такої підгалузі соціології, як соціологія молоді.

Як **висновок** зазначимо, що молодіжна проблематика вивчається у рамках соціології молоді, яка є галуззю соціології. Молодіжна проблематика актуалізується для наукового вивчення, починаючи з 1960-х років. У цей час починають вивчати весь комплекс соціальних проблем молодого покоління.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисовский В. Т. Эскиз к портрету. Жизненные планы, интересы, стремления советской молодежи / В. Т. Лисовский. – М., 1969.
2. Иконникова С. Н. Молодежь как социальная категория / С. Н. Иконникова, И. С. Кон. – М., 1970.
3. Боряз В. Н. Молодежь. Методологические проблемы исследования / В. Н. Боряз. – Л., 1973.
4. Филиппов Ф. Р. Социальные проблемы молодежи / Ф. Р. Филиппов, В. И. Чупров // Рабочая книга социолога. – М., 1983.
5. Сорокоумова Е. А. Возрастная психология / Е. А. Сорокоумова. – СПб., 2009.

МОЛОДЕЖЬ В СИСТЕМЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКОГО ЗНАНИЯ

Михеева В. В.

В статье рассматривается проблема разнообразия подходов обществоведческих наук к исследованию молодежи. В частности сделана попытка уточнить само понятие «молодежь», освещены основные направления социологического изучения молодежи, специфики ее положения в обществе, культурные особенности, нормы поведения молодежи.

Ключевые слова: *молодежь, социокультурный, общество, социальная группа.*

YOUTH IN A SYSTEM OF SOCIOLOGICAL KNOWLEDGE

Mikheeva V. V.

The approaches' problem of society important sciences to the youth's research is being examined in the article. In particular the attempt to specify the meaning "youth" is made. The main directions of sociological youth learning are examined, the specific of its position in a society, cultural features, values, youths' norms of behaviour:

Keys words: *youth, sociocultural, society, social group.*

УДК 37.013.73

І. Г. Мухіна, кандидат історичних наук, доцент

ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИХ СИСТЕМ У ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Розкрито зміст та особливості теоретичних дискусій 20-х років ХХ ст. щодо основних проблем взаємодії і боротьби між старою та новою культурними системами як одного з елементів формування радянського суспільства. Проаналізовано зміст і наповненість новими елементами радянського освітньо-культурного простору, специфіку старої та нової культурних систем, методи тоталітарного управління освітньо-культурною сферою.

Ключові слова: освітньо-культурний простір, культурна спадщина, освіта, культура, ідеологія, тоталітарне мислення, тоталітаризм.

Актуальність проблеми. Перехід від однієї суспільно-економічної формації до іншої завжди супроводжується низкою суттєвих трансформацій соціальних інститутів, серед яких культурно-освітня сфера відіграє одну з фундаментальних і ключових ролей. Зміна влади, засобів виробництва, характеру суспільних відносин вимагає вироблення нової ідеології і ментальності суспільства, що певною мірою відповідає політичним, економічним і духовним потребам суспільства, які реформуються і видозмінюються протягом певного історичного періоду. Після встановлення радянської влади на території колишньої Російської імперії гостро постало питання щодо зламу старої системи суспільних відносин та пошук у нових форм організації суспільства. Питання стосовно взаємодії старої та нової освітньо-культурних систем стало одним з центральних і дискусійних у теорії і практиці соціалістичного будівництва та культурної революції.

Історіографія проблеми. В перші роки радянської влади марксистсько-теоретики звернули увагу на важливість формування нового освітньо-культурного простору та оцінку і можливість використання культурної спадщини попередніх суспільств. У дискусійних змаганнях велику роль відіграли В. Ленін, А. Луначарський, Л. Троцький, М. Бухарін, А. Богданов та ін. [1–4]. У 60-80-х роках Е. Баллер, В. Горбунов, Н. Дяченко та інші проаналізували праці радянських теоретиків, у яких визначалися основні підходи щодо використання спадщини загальнолюдської культури, виробленої попередніми поколіннями [10; 11]. Але сучасний, неупереджений аналіз дискусій 20-х років стосовно щодо змісту і наповненості нового радянського освітньо-культурного простору, взаємодії старої та нової культурних систем, на жаль, залишився поза увагою дослідників. З цього випливає **мета** статті – проаналі-

зувати зміст та особливості філософських дискусій 20-х років ХХ ст., виявити специфіку взаємодії та боротьби між старою та новою культурними системами як одного з елементів формування радянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Ідейні соратники В. Леніна Л. Троцький, М. Бухарін та інші мали своєрідну точку зору на формування пролетарського культурно-освітнього поля. Так, Л. Троцький у статті «Пролетарська культура і пролетарське мистецтво» стверджував, що пролетарської культури не тільки немає, а й не буде, оскільки перехідний період від капіталізму до соціалізму і відповідно від буржуазної культури до соціалістичної досить короткий і сповнений боями. Це означає, що соціалістична культура може виникнути тільки після перемоги соціалістичної революції у світовому масштабі. Тому необхідно опанувати важливими елементами старої культури, а потім прокласти шлях новій культурі. Представники так званого ревізіонізму Е. Фішер, І. Гаск, А. Лефевр та інші взагалі закликали до «деідеологізації культури», мирного синтезу соціалістичної культури з буржуазною [1, с. 10, 11].

Проблема спадковості виявляється однією з головних у марксистсько-ленінській теорії культури. Імперська система освіти була оголошена кріпацькою, феодальною, авторитарною, яка придушує ініціативу, самодіяльність, не привчає до колективної праці. Один з перших народних комісарів просвіти А. Луначарський у статті «Марксизм і література» проаналізував вплив ідеології на культуру в цілому, зокрема, на образотворче мистецтво, живопис, літературу, вважаючи, що мистецтво може розглядатися як ідеологія. Теоретик схилявся до того, що вся культурна спадщина минулого є еволюцією поглядів, думок та ідеологічних настанов тих класів, які її створювали в певних історичних умовах [2, с. 175]. Осмислюючи проблему успадкування та трансформації старої культурної спадщини, А. Луначарський стверджував, що народна освіта у буржуазному суспільстві зводилася до передавання певного рівня технічних знань і навичок, але в такому вигляді, аби максимально вихолостити з людини здатність активно діяти і критично мислити. На його думку, щоб оволодіти культурою, треба викинути з неї всі «непотрібні» елементи і замінити їх такими, що дозволять зробити всі знання і навички здатними слугувати справі боротьби за ідеали революції [3, с. 53].

На думку філософа А. Богданова, для побудови соціалізму необхідно повністю переглянути з колективістсько-трудової точки зору на всю наявну культурну спадщину, отриману від старого світу, доповнити її відповідно до нових завдань та сприяти розвитку власної ідеологічної творчості робітничого класу. З цього випливало основне завдання культурно-освітньої діяльності – викрити і пояснити всі марева, що відволікають від правильного шляху до ідеалу [4, с. 73, 90]. А. Богданов та його послідовники Луначарський, Пунін, Полетаєв виробили своєрідний функціональний підхід до культури.

Так, А. Богданов відмовлявся від ідеалістичної та ортодоксальної марксистської теорії культури, виступав проти ізоляції культури від соціальної реальності, вихолощеності і своєрідності культурних функцій та сутності пролетарської ідеології. Але як матеріаліст і прибічник пролетарської ідеології він вважав, що культура класу – це сукупність організованих форм і методів [5, с. 331]. Осмислюючи взаємозв'язок освіти і культури, А. Богданов стверджував, що за рахунок мистецтва і культури освіта вноситься у маси, організовує їх на діяльність, тобто є чинником трансформації суспільства [6, с. 88]. На його думку, у перехідному суспільстві неминуче буде співіснування двох культур: буржуазної та пролетарської, а мораль, право і мистецтво будуть класовими і взаємовиключними. Завдяки культурній революції та вихованню нової людини виникне пролетарська свідомість, що поступово трансформується у новий тип свідомості, який відкине буржуазний фетишизм. На цьому революційному шляху А. Богданов вбачав нові завдання, що постають перед культурою і освітою: демократизація знання, звільнення від фетишизму у свідомості (філософії, мистецтві, моралі), здолання авторитаризму у сфері управління суспільством, єдність методів у підході до культури [7, с. 17].

Деякі дослідники впливу культури на суспільство і людину досить скептично ставилися до наслідків культурного розвитку суспільства, вважаючи, що культура катастрофічно занепадає, а тому проблема використання набутої культурної спадщини взагалі ставиться під сумнів. Так, А. Ладиженський, осмислюючи у 20-х роках ХХ ст. кризу культури та її відображення у новітній філософії, виступав проти радикальних змін у сфері культури, бо поневолені класи, на його думку, ще не встигли створити власну культуру. Він вважав, що до створення нової культури слід усвідомити і зберегти те, що вже склалося, вдосконалити її, використовуючи з неї те, що потребує подальшого розвитку, та відкидаючи все хибне [8, с. 129]. Пролеткультівці А. Богданов, П. Лебедєв-Полянський, Ф. Калінін, В. Плетньов та інші ратували за створення «чистої пролетарської культури», яка б не була спадково пов'язана з культурою минулого. Обговорюючи питання про те, яким повинен бути освітньо-культурний простір молодой радянської республіки, вони фактично заперечували вагомє значення культурної спадщини минулого, досить скептично ставилися до класичної літератури та мистецтва і були впевнені, що особливу пролетарську культуру можна утворити так званим «лабораторним» шляхом. Але не стільки культурний екстремізм та нігілізм діячів Пролеткульту хвилював владу, а намагання пролеткультівців стати автономними і незалежними від партійних та державних органів, уникнути контролю з боку влади [9, с. 19]. У гострих дискусіях про доцільність використання буржуазної культурної спадщини пролеткультівці виявляли революційний фанатизм та нігілізм. Так, секретар оргбюро Пролеткульту Ф. Калінін говорив: «Ми

должны знать, что в самых ничтожных долях буржуазное искусство крайне ядовито и разлагающе действует на нашу волю и чувство». Пролеткультівці пропонували закрити Малий і Художній театри, а ректор Академії митців Маслов наказав розбити гіпсові зліпки античних скульптур та знищити музей Академії, де зберігалися кращі дипломні роботи ще з добрюлловських часів. Митці так званого «лівого толку» відмовлялися від реалістичного мистецтва як застарілого та класово чужого.

У теоретичних дискусіях про доцільність використання буржуазної культури у побудові нового суспільства чітко виявляється боротьба двох тенденцій: некритичне прийняття буржуазної культури та її нігілістичне заперечення [10, с. 27]. Використання культурної спадщини розглядалося й у питаннях щодо реорганізації освітньої системи як складової культурних процесів. Причому позиція більшовиків щодо побудови нової школи була вкрай непримиренна. Насадження тоталітарного мислення у питаннях реорганізації освіти та культури виявилось у повному несприйнятті будь-якої критики дій влади у сфері народної освіти. Така критика оголошувалася фальшивою, недозвеною і навіть злочинною. «Війну, нещадну війну цим пропозиціям треба оголосити, наша програма ВКП(б) у царині народної освіти цілком відповідає потребам пролетаріату, що буде соціалістичне майбутнє. Той, хто програми нашої не розуміє чи забуває, той є заражений діляцтвом, той, як сліпе кошеня, борсається у обставинах життя і не бачить правдивий шлях» [11, с. 67].

Головними ідеологічними принципами реорганізації освіти стали: виховання вірних лєнінців-марксистів, колективізм, плановість, обов'язковий суспільно-корисний труд, суспільно-політичне виховання мас у дусі комунізму. Використання деяких елементів культурної спадщини старого суспільства було потрібне тільки для демонстрації послідовності, взаємозв'язку всіх культурних процесів розвитку людського суспільства, в тому числі закономірності переходу від буржуазного суспільства до соціалістичного. Ігнорування культурно-ментального поля старого суспільства неминуче приводило до відторгнення ідеалів та переконань старої культурної еліти. На думку В. Верстюка, ліквідація старої інтелігенції як носія знань і культурних цінностей призвела до значного падіння інтелектуального рівня країни, знищення вузького прошарку суспільства, що володів спеціальними технічними та гуманітарними знаннями, які слугували певним містком, який єднав імперську Росію із західною цивілізацією [12, с. 461].

Висновки. Проблема використання старої культурної спадщини в умовах формування нового суспільства є важливим елементом переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої. Перехід від монархічної до соціалістичної (радянської) моделі суспільного розвитку виявився досить болісним, важким і трагічним за своїми наслідками. Революційні перетво-

рення в освітньо-культурній сфері зламали стару систему ціннісних координат суспільства, що призвело до фатальних наслідків у суспільно-політичному і духовному житті радянського суспільства. Ліквідація старої інтелігенції знищила опозиційне до держави політичне та культурне середовище, усунула перешкоди на шляху панування комуністичної ідеології і була важливою передумовою для становлення тоталітаризму. Але, незважаючи на існування різних позицій щодо використання культури попередніх суспільств та поколінь, необхідність зміни і трансформації культури та освіти стала першочерговим завданням для радянської влади. Шляхом теоретичних дискусій, які ще мали місце в перші роки радянської влади, була вироблена загальна методологія використання культурної спадщини, що базувалася на залученні широких мас до великих завоювань культури під контролем держави; демонстрації спадковості і взаємозв'язку культурних процесів; приверненні до соціалістичного будівництва старої інтелігенції та вихованні нової плеяди творців, митців, літераторів, спроможних розвивати і пропагувати культуру соціалістичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баллер Э. А. Современное значение ленинских идей об освоении культурного наследия / Э. А. Баллер. – М. : Знание, 1969. – 156 с.
2. Луначарский А. В. Этюды политические и критические / А. В. Луначарский. – М., 1906. – 175 с.
3. Луначарский А. В. Культура в капиталистическую эпоху / А. В. Луначарский. – М. : Всерос. Пролеткульт, 1923. – 53 с.
4. Богданов А. Вопросы социализма / А. Богданов. – М. : Книгоизд. писателей в Москве, 1918. – 120 с.
5. Богданов А. А. Программа культуры // А. А. Богданов. Вопросы социализма: Работы разных лет. – М. : Политиздат, 1990. – 340 с.
6. О'Коннор Тимоти Эдвард. Анатолий Луначарский и советская политика в области культуры / Эдвард О'Конор. Тимоти. – М. : Прогресс, 1992. – 223 с.
7. Богданов А. А. Культурные задачи нашего времени / А. А. Богданов. – М., 1911. – 56 с.
8. Ладыженский А. М. Законы подражания / А. М. Ладыженский. – СПб., 1892. – 130 с. .
9. Дьяченко Н. В. Преемственность в развитии культуры и культурный прогресс: учеб. пособие / Н. В. Дьяченко. – Харьков : Ин-т культуры, 1984. – 83 с.
10. Баллер Э. А. Культура социалистическая и культура буржуазная / Э. А. Баллер. – М. : Знание, 1961. – 40 с.
11. Скрипник М. Основні засади єдиної системи народної освіти СРСР / М. Скрипник. – Х. : Держ. вид-во України, 1930. – 67 с.
12. Грушевський М. С. История Украины с иллюстрациями и дополнениями / И. И. Брояк, авторы статей В. Ф. Верстюк, В. К. Губарев. – Донецк : ООО «ПКФ», «БАО», 2010. – 576 с.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ СИСТЕМ В ПЕРИОД ФОРМИРОВАНИЯ СОВЕТСКОГО ОБЩЕСТВА

Мухина И. Г.

Раскрыты содержание и особенности теоретических дискуссий 20-х годов XX в. об основных проблемах взаимодействия и борьбы между старой и новой культурными системами как одного из элементов формирования советского общества. Проанализированы содержание и наполнение новыми элементами советского культурно-образовательного пространства, специфика старой и новой культурных систем, методы тоталитарного управления культурно-образовательной сферой.

Ключевые слова: культурно-образовательное пространство, культурное наследие, образование, культура, идеология, тоталитарное мышление, тоталитаризм.

INTERACTION CULTURAL-EDUCATION'S SYSTEMS IN PERIOD TO FORMING OF SOVIET SOCIETY

Mukhina I. G.

In the article peculiarities and contents of theoretical discussions in the 20es of the XX century about main problems of interaction and struggle between old and new cultured systems as one of element to forming of soviet society are regarded. Contents and accumulation new elements to soviet cultural-education's space, peculiarity old and new cultured systems, methods totalitarian management of cultural-education's sphere are analyzed.

Key words: cultural-education's space, cultured values, education, culture, ideology, totalitarian thinking, totalitarism.

УДК 141.1

А. С. Дорошкевич, кандидат філософських наук, доцент

СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ: МОРАЛЬНО-СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ

Присвячено суспільству споживання в рамках теорії постмодерну. Визначено породжені ним морально-соціально наслідки, устрій соціального простору, що був створений в інтересах економіки споживання, який відучує людей думати про душу, культуру, самообмеження.

Ключові слова: суспільство споживання, ідеологія споживання, постмодерн.

Актуальність проблеми. Однією з основ сучасної цивілізації стала ідеологія споживання (консюмеризму). Епоха постмодерну сприяла перетворенню споживання з матеріальної практики на соціокультурну. У сукупності з філософією постмодернізму споживацтво істотно змінює систему цінностей і поведінку людей, впливає на моральну культуру та людяність суспільства. Нинішнім світом, як це не сумно було відзначити, правлять не люди, а людські звички, потреби і невгамовні бажання. Скільки доль було зруйновано під натиском бажання прибутку. Люди не усвідомлюють, що життя і світ, у якому вони живуть, дійсно перетворюється на величезний гіпермаркет, де поки що не можна купити лише любов і дружбу. Але це, можливо, справа лише часу. Тому сьогодні проблема антропології споживання та породжувані нею соціальні наслідки повинні взагалі-то стати головною темою XXI ст.

Суспільство споживання виникло в результаті розвитку капіталізму, супроводжуваного бурхливим економічним і технічним розвитком. Уперше термін «суспільство споживання» ввів німецький соціальний філософ Е. Фромм [1]. Подана ним метафора позначає сукупність суспільних відносин, організованих на основі принципу індивідуального споживання. Воно характеризується масовим споживанням матеріальних благ і формуванням відповідної системи цінностей і настанов.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Дослідженню феномена споживання, консюмеризму присвячено значну кількість соціально-філософських вчень. М. Вебер, Т. Веблен, Г. Зіммель та інші досліджували формування соціальних норм, цінностей, культури в суспільстві споживання. Проблему відчуження в суспільстві споживання, вплив «суспільства володіння» на особистості індивідів розробляли Е. Фромм, Г. Маркузе. Ж. Бодріяр особливу увагу приділяв дослідженню суспільства споживання в рамках теорії постмодерну, акцентуючи увагу на перетворенні соціальної реальності на знакову. В. Іноземцев, І. Ільїн, Н. Полякова досліджують зовнішні і внутрішні чинники споживчої поведінки, динаміку змін та структури соціальних відносин у суспільстві споживання.

Аналіз наукової літератури показує, що безперервне зростання матеріального добробуту суспільства характеризується руйнацією ієрархії традиційних цінностей, створює явище, позначуване терміном «споживацтво». Це особлива ідеологія споживання, яка певним чином змінила ціннісний світ і екзистенціальне становище сучасної людини, для якої споживання у всіх його формах і різновидах стає кінцевою метою і сенсом існування.

З огляду на це *мета* статті – дослідити й оцінити соціальні та моральні наслідки суспільства споживання.

Виклад основного матеріалу. Людина у суспільстві споживання прагне споживати так, аби, з одного боку, бути «не гірше за інших», а з другого – «не зливатися з натовпом». Індивідуальне споживання відображає не тільки со-

ціальні характеристики споживача, а й є демонстрацією його соціального статусу, особливістю індивідуального способу життя. Людина поступово перетворювалася на гвинтик у величезному корпоративному організмі, що працює в одному напрямку – для товару, заради товару. Товар – культ і новий Бог нинішнього світу, а людина – його раб, причому раб, який самостійно прирік себе на цю роль. Якщо проаналізувати асортимент товарів, пропонуваних споживачеві, виявляється, що на сьогодні тільки близько 30 % товарів відповідають базовим потребам людини. Під потребами, як правило, в науковій літературі розуміється потреба суб'єкта в чому-небудь, для задоволення якої необхідні ті чи інші форми активності, той чи інший предмет [2, с. 39–40]. Потреба – рушійна сила будь-якої діяльності індивіда. Існує безліч підходів та класифікацій потреб. Найбільш загальний підхід пов'язаний з виділенням життєво важливих базових та ідеальних духовних потреб. Базовими називаються ті потреби, які є найбільш обов'язковими з усіх людських потреб і пов'язані з фізичним виживанням: потреби в їжі, воді, житлі, одязі, статевому задоволенні, сні, переміщенні, тютюні, напоях тощо. До основних духовних потреб можна віднести такі, як потреба в спілкуванні, пізнанні, праці, суспільно-політичній діяльності, естетичні, моральні. Суспільство століттями мало ці потреби.

Нині переважають потреби, породжені самим суспільством, більшість із них – це потреби в предметах споживання. Відношення між потребами та їх задоволенням діють за такою схемою: обіцянка та надія на задоволення виходять на перше місце стосовно самої потреби. Неважливо, чого бажати, головне – отримати обіцяне, яке тим більш привабливе, чим менше знайома потреба.

Головним генератором останніх стала реклама та масове виробництво, вектор яких спрямований на всього індивіда: люди впізнають себе в оточуючих їх предметах споживання, знаходять свою душу в своєму автомобілі, квартирі, ексклюзивному одязі [3, с. 12–14]. Реклама допомагає втілитися в життя цінностям суспільства споживання, живить його, підміняє собою справжні соціальні цінності, стає «розкрученим» сурогатом культури – саме через свою масовість і поширеність.

Аналізуючи систему речей, Ж. Бодріяр звертається до дискурсу про речі, «послання», укладене в рекламі (мовне та образне) [4, с. 177–212]. Дійсно, реклама не є якимось додатком до системи речей, її не можна відокремити від системи або навіть обмежити «правильними» рамками (рекламою суто інформативною). Реклама оголошує своїм завданням повідомляти про характеристики того чи іншого товару і сприяти його збуту. Від інформації реклама перейшла до навіювання, потім – до «непомітного навіювання», нині ж її метою є управління споживанням. Ті, хто протестує проти гніту реклами (і взагалі «мас-медіа»), не розуміють специфічної логіки її впливу. Це не логіка тези

і доказу, але логіка легенди і залучення до неї. Ми в неї не віримо, і, проте, вона нам дорога. «Демонстрація» товару взагалі-то нікого ні в чому не переконує. Вона виправдовує заднім числом покупку, яка або відбувається без усяких раціональних мотивацій, або не вкладається в її рамки. Однак же, не «вірячи» у цей товар, я вірю рекламі, яка намагається змусити мене в нього повірити [4, с. 181]. Не слід плекати ілюзій – добровільно від споживання як «сенсу» ніхто не відмовиться, оскільки начебто світ, де всім гарантовано відносний достаток, – це те саме суспільство загального благоденства. Виступати проти нього можуть, здавалося б, лише найрадикальніші ідеалісти. Але суспільство споживання при більш пильному погляді на нього – зовсім не та схема, де кожен отримує якийсь набір матеріальних благ і умиротворено живе, задоволений своїм становищем, а економіка забезпечує цей рівень життя. Можливо, в теорії це і повинно бути так. На практиці збільшення прибутку неможливо без зростання споживання, а отже, і зростання потреб. Під час «світової кризи» змінюється все. Зміни в першу чергу стосуються і суспільства споживання. Тепер воно до всіх покупок стало ставитися раціональніше з економічної точки зору. Зрозуміло, опозиція модель – серія, запропонована Бодріярром, залишиться і не втратить свою цінність. Однак це буде інша опозиційна система, ніж була раніше. У чому полягатиме різниця між цими системами? Скоріше за все, це буде психологічна різниця. Споживач у зв'язку з кризовим станом намагається не вважати себе винним у тому, що він не може придбати той чи інший товар. Він посилається на «світову кризу» і в цьому знаходить собі виправдання. Однак це не означає, що відпадає його бажання придбати той чи інший товар, ту чи іншу «престижну модель». Бажання поїхати влітку відпочивати в «престижному» курортному містечку, купити «престижне» авто і його можливість реалізувати цю свою потребу, можливо, відрізнятимуться одна від одної. Проте потреба не залишить його в спокої, доки він не знайде більш вигідне для себе місце відпочинку, авто. Таким чином, до слова «престижність» додається інше слово «економічність».

Змінюється час, повинні змінюватися і людські цінності. Має змінитися саме визначення «вигідна для себе», бо це залежить від уособлення людини себе і сприйняття себе як індивіда, особистості, громадянина своєї країни, громадянина світу або громадянина Всесвіту. Система, «вигідна для себе», оцінюватиметься не тільки з особистісної позиції, а й з позиції особистості як частки Всесвіту. Можливо, людина замислиться про більш духовні речі, знову повернеться до джерел своєї віри або, навпаки, створюватиме нову віру. Адже зміни цінностей завжди приводять до змін у різних сферах діяльності людини. У багатьох країнах моделі споживання призводять до такого виснаження світових ресурсів, яке ставить під загрозу майбутнє всього світу. Інтереси збереження живої природи вимагають негайного скорочення споживання в «найбільш розвинених країнах» за низкою позицій щонайменше на порядок,

оскільки багато природних ресурсів є невідновлюваними. Розвиток і довкілля не є відокремленими поняттями, і проблеми в одній із цих сфер не можна успішно розв'язати окремо від іншої. Довкілля – джерело ресурсів для розвитку. Його стан є важливим критерієм, а збереження – предметом постійної уваги в процесі розвитку. Для успішного розвитку потрібна політика, що враховує екологічні пріоритети. Збереження природних ресурсів Землі і раціоналізація їх використання належать до числа найбільш актуальних питань, що постали нині перед людьми, суспільствами, державами. Людина себе обкрадає. Якщо все суспільство стане на шлях такого нестримного споживання, то і Земля наша, ресурси її цього не витримають. Уже доведено, що коли середній рівень споживання буде таким, як у США, то основних ресурсів вистачить всього на 40–50 років. Філософія суспільства споживання не враховує той факт, що на Землі не існує ресурсів, аби усім так жити, формує світогляд, у якому гроші та матеріальні бажання людини є основою щасливого життя. Багатовічна філософська мудрість, закликаюча людство до помірності, забута.

Основними характеристиками сучасного соціуму виступають такі дефініції, як «речизм» – пристрасть до речей, матеріальних цінностей на противагу духовним. Духовний розвиток людини у суспільстві споживання є досить низьким, це свідоме досягнення економічних цілей господарів життя, ось вони і прагнуть не допустити культурності й освіченості (які, до того ж, заважають їм маніпулювати населенням як позбавленим інтелекту стадом). Річ у тім, що обізнана людина стає гіршим покупцем: вона менше купує і починає віддавати перевагу творінням мистецтва, літературі або ж досягненням науки. Від цього страждає економіка суспільства споживання. Люди, купуючи якусь річ, повинні радіти, товар має приносити задоволення своїм споживачам. А нестримне споживання нівелює цю радість.

Споживач сучасного світу відрізняється від колишнього споживача вже тому, що центральним питанням стає питання про те, «чи повинна людина споживати, щоб жити, або ж людина живе, щоб споживати». Життя і споживання стають взаємозамінними поняттями. Людство вражає «афлюенца» (англ. affluenza) – термін, складений зі слів influenza (грип) і affluence (багатство). Позначає «епідемію» надмірної праці, зростання споживчої заборгованості, що подібна до хворобливого, заразного, соціально наслідуючого стану перевантаження, боргу, занепокоєння, непотрібності, викликаного впертим пошуком чогось більшого [5], наприклад, коли людина підробляє на додаток до основної роботи. Бажання і потреби ніколи не повинні бути задоволені повністю. Сучасна людина постійно заклопотана своїм матеріальним становищем, що виявляється в деградації людей як особистостей, занепаді масової культури.

Багато релігійних організацій офіційно засуджують ідеали суспільства споживання, мотивуючи це тим, що вони розходяться з релігійними догмами і руйнують пристрастями душевний і фізичний стан людини.

Зрозуміло, що кількість громадян, для яких мають значення духовні та душевні потреби, взагалі-то в будь-якому соціумі не є домінуючим (так було в усі часи і до моделі суспільства споживання). Може бути так, що модель суспільства споживання – це спосіб влаштувати значну частину людей, які ажніак не хочуть брати участі у духовному житті, тобто гуманно облаштувати їх життя.

За часів рабства, безперервних війн способами примусу були агресія та сила, а зараз покора величезних мас населення досягається різними видами реклами, наприклад, політичної, та їх упакуванням під час гри за збільшення споживання. І це, в принципі, не найгірший спосіб, який можна взагалі придумати. непоганий перехідний період, коли замість того, аби воювати, люди знайшли більш розумний спосіб існування. Гіперспоживаюча людина, хоча і мізерне, але розумніше створіння, ніж те, що воює, пригноблює інших за допомогою прямого насильства. І, можливо, сил та ресурсів людства досить, аби по всьому світі здійснити перехід до суспільства споживання. Таким чином, припинивши війни та історію і давши людям можливість жити без війн, потрясінь, можна буде поступово відмовитися від зайвого споживання заради чогось більш суттєвого. Тобто йдеться про недосконалість перехідної стадії на кшталт демократії: система погана, але кращої серед альтернатив не запропоновано.

Суспільство споживання реалізує прагнення до речей, але ще більше воно потребує їх руйнування. «Використання» речей веде тільки до їх повільного відмирання. Створена цінність є набагато більш значною, якщо в неї закладено її швидке відмирання. Ось чому руйнування залишається основною альтернативою виробництву. У споживанні існує глибока інтенція перевершувати себе, перетворюватися на руйнування. Саме тут воно знаходить свій справжній сенс. Здебільшого воно в самій повсякденності залишається підлеглим системі продуктивності, будучи керованим споживацтвом. Ось чому речі найчастіше з'являються через нестачу та чомусь саме їх достаток парадоксально означає злидні. Величезний запас свідчить знову ж таки про брак і є знаком страждання. Тільки в руйнуванні речі існують у вигляді надлишку і свідчать у своєму зникненні про багатство. У будь-якому разі очевидно, що руйнування чи то у своїй різкій і символічній формі, чи то у формі систематичної та інституційної деструктивності приречене стати однією з переважаючих функцій постмодерного суспільства. Споживання є активним модусом відношень – не тільки до речей, а й до групи, соціуму, в ньому відбувається універсальний відгук на зовнішні впливи, на ньому базується вся система нашої культури. Споживання постмодерну руйнує норми моралі, етикету та мови, створивши універсальний засіб позначки «код стендінга» (в перекладі з французької показник життєвого рівня, рівень комфорту та розкоші). Моральні цінності поглинаються одним єдиним кодом стендінга, що універсалізує та вкрай спрощує індивідуальність, соціальну гідність, духовність регре-

сує до межі. «Людину визначають речі» [6]. Така залежність людей від речей веде до формування суспільства зі «слабкими зв'язками» [5]. Причому ця слабкість поширюється за двома напрямками: у просторі (в глибину) і в часі (тривалості зв'язків). Просторовий аспект передбачає, що відносини між людьми стають максимально поверховими, неглибокими. Наприклад, кожен член сім'ї живе своїми власними інтересами, які аж ніяк не корелюють з інтересами інших членів сім'ї.

Людей не цікавить мотивація своїх співробітників і роботодавців. Навіть між найближчими людьми відносини переводяться в русло економічних, обмінних. Моральний борг сприймається як пережиток минулого. Замість повноцінної сім'ї люди віддають перевагу тимчасовому співжиттю, йде з побутової практики людське спілкування і мистецтво діалогу. Іншими словами, у суспільстві формується тотальна тенденція до соціального аутизму.

Часовий аспект передбачає, що тривалість відносин між людьми стає максимально короткою, нестійкою. Друзі забувають один одного при зміні свого соціального стану. Фактично в суспільстві встановлюється тенденція до швидкого саморуйнування всіх соціальних зв'язків.

Розглянуті ефекти сильно деформують усю систему цінностей людини. Втрачає свою привабливість альтруїзм.

Цинізм постмодерну виявляється у відмові від багатьох колишніх моральних норм і цінностей. Етика в постмодерному суспільстві поступається місцем естетичі, яка набуває форми гедонізму, де на перший план виходить культ чуттєвих і фізичних насолод. У культурній сфері панівне становище займає масова культура, а в ній – мода і реклама. Деякі західні автори вважають моду визначальним ядром не тільки культури, а й усього постмодерного життя. Вона дійсно значною мірою виконує ту роль, яку раніше грали міфологія, релігія, філософія і наука. Мода все освячує, обґрунтовує та узаконює. Все, що не пройшло через моду, не визнано нею, не має права на існування, не може стати елементом культури. Навіть наукові теорії, щоб привернути до себе увагу й отримати визнання, спочатку повинні стати модними. Їх цінність залежить не стільки від внутрішніх достоїнств, скільки від зовнішньої ефектності і привабливості. Однак мода, як відомо, примхлива, швидкоплинна та непередбачувана. Ця її особливість залишає відбиток на всьому постмодерному житті, що робить її все більш нестійкою, невловимою та ефемерною. Тому французький соціолог Ж. Ліповецький називає постмодерн ерою порожнечі й імперією ефемерного [7]. У процес споживання вступила мода, що забезпечує моральне старіння речей і стимулює його за допомогою компаній «швидкої моди».

Таким чином, суспільство споживання робить людину залежною, несамостійною. Основною метою індивіда стає споживання, а наполеглива робота, навчання, підвищення кваліфікації являють собою лише побічний ефект. Багато людей ідуть життям, не відкриваючи очей, і не замислюються над

своїми цінностями, не мають уяви про особисті цінності, не мають уявлення, хто вони. Не знають, чого хочуть досягти в житті, і потрапляють під вплив людей, які на цьому знаються. Але здебільшого і люди, які знають, чого хочуть досягти в житті, і люди, які ще не знають, що вони роблять, не можуть зрозуміти, що насправді відбувається. Що суспільство робить з нами? Воно змушує нас дивитися не в саму суть явищ, а поверхово, призводить до звикання і жадоби, постійної стимуляції потреб. Якщо людина схиляється до поверхової системи соціальних цінностей і вірить у неї, якщо у неї на першому плані стоїть «суспільство має диктувати, що є цінним», то вона буде лише фішкою у цій грі. І виграти не вдасться, незалежно від її дій. Грати можна скільки завгодно, грати ретельно, але ця гра створена проти людини! Виграти все одно не вийде. Заздалегідь спланована гра, в якій людина тільки бігає і бігає, як непомітний маленький покупець. Деякі люди, можуть годинами проводити час у магазинах, готові віддати всіх і вся за нову колекцію відомого модельєра. Не речі тепер служать людям, а люди речам. Людина переродиться на якийсь новий клас речей. У такому суспільстві використання речей не вичерпується їх простим практичним застосуванням (що мало місце завжди і всюди) або навіть їх семіотичним застосуванням як відзнак, багатства, престижу (що теж зустрічається у всіх людських суспільствах) тощо. Споживання – це інтенсивний процес вибору, організації та регулярного оновлення побутових речей, у якому неминуче бере участь кожен член суспільства. Купуючи речі, людина прагне вічно зникаючого ідеалу – модного зразка – моделі, випереджає час завдяки покупці в кредит, намагається зафіксувати і привласнити собі час, збираючи старовинні, колекційні речі. Споживання включає все: не тільки речі, а й відносини, історію, природу, навіть науку і культуру. І в усіх випадках феномени, що потрапили до сфери споживання, набувають властивості споживаної речі: вони служать знаками престижу і засобами ієрархії, відчують на собі цикл моди, являють собою не науку, а знак науки, не культуру, а знак культури.

Ж. Бодріяр виділяє у «суспільстві споживання» два різні види споживання [6, с. 201–252]. Одне є задоволенням потреб людей. Цей тип споживання багато в чому характерний для попередніх історичних епох, хоча і в ті часи існували анклавні показного споживання. Предметом другого розгляду виступає виключно символічне знакове споживання, що стало свого роду кодом, мовою спілкування між людьми. У статусі сучасної речі найважливішу роль відіграє опозиція модель – серія. Певною мірою так було завжди. У суспільстві завжди існувала привілейована меншість, яка служила експериментальним полігоном для змінювання один одним стилів, а вже надалі ці стилеві рішення, методи і хитрощі повсюдно тиражувалися ремісниками. Водночас до настання індустріальної епохи неможливо говорити точно ні про «моделі», ні про «серії». Спостерігаючи, як широкі верстви сучасного суспільства обхо-

дяться серійними речами, формально і психологічно тяжіємо до моделей, якими користується меншість, – ми відчуваємо сильну спокосу спростити проблему, протиставивши один одному ці два типи речей, а потім приписавши лише одному з двох полюсів гідність реальності. Інакше кажучи, відділити модель від серій і зв'язати щось одне з реальним, а інше – з уявним.

Якщо ж, навпаки, розглянути речі колективного користування, наприклад автомобілі, то побачимо, що і тут вже не можна знайти розкішного екземпляра автомобіля: все одно із самої своєї появи він є серійним. Одна машина може бути «сучасніша» за іншу, але це не робить її «моделлю», відносно до якої інші, не настільки досконалі автомобілі, утворювали б серію. Аби досягти тих самих технічних характеристик, треба будувати інші автомобілі того самого типу, тобто, починаючи вже з першого елемента, виходить чиста серія.

Звичайно, можна знайти і позитивні риси в суспільстві споживання. І навіть досить переконливо розповісти про них, спираючись на декілька основних чинників, але це знову ж таки буде лише розглядання обгортки без того, щоб заглянути усередину. Все відносно, тому якщо порівняти ту кількість позитивного і те море негативного, то перше здається не таким важливим, однак більшість людей бачить тільки його. Ось у чому парадокс суспільства споживання. Людина гине від того, що сама створює і приймає. Позитивним прикладом може бути масовість і глобальність у мистецтві. Вона тиражує твори мистецтва, не роблячи з них унікального, а дозволяючи людям у власному будинку мати свою Джоконду або «Страшний суд», тобто мистецтво стало наближеним до людей. Суспільство споживання породило комерційне кіно, комерційний живопис і комерційну літературу. Зводить в ранг твору мистецтва те, що людина звикла бачити в повсякденності, те, чим вона сама володіла, означає переродження мистецтва, і скасування його обраної сутності, але все ж не втрачає сутності самого мистецтва. У суспільстві споживання виробники мають стимул удосконалювати і створювати нові товари та послуги, що сприяє прогресу в цілому. Високі споживчі стандарти є стимулом для заробляння грошей і як наслідок наполегливої роботи, тривалого навчання, підвищення кваліфікації. Споживчі мотиви поведінки витісняють національні і релігійні, що сприяє зниженню екстремізму, підвищенню толерантності. Члени суспільства споживання вимагають більш високих екологічних стандартів та екологічно чистих продуктів, змушуючи виробників створювати їх. Споживання сировини і товарів з країн «третього світу» сприяє їхньому розвитку. Слід висловити припущення, що в рамках нової системи цінностей, наприклад, подолання бідності – це не зниження кількості бідних, а збільшення кількості людей із середнім достатком. По суті це модель нової соціальної справедливості і нової соціальної солідарності, які не суперечать духу капіталізму, а відповідають йому. Весь світ ментально поступово йде від так званого «елітарного», «гламурного» і «люксового» до більш раціональних

і обдуманих моделей. Таким чином, цінність раціонального цілепокладання та досягнення мети підвищиться, будуть знайдені форми, що дозволяють оптимізувати зусилля в цій сфері. Тож серцевиною нової політики має стати духовна альтернатива споживанню. Альтернатива виразна, звернена до всіх членів суспільства, бездоганна наскільки це можливо у світі, що не є прикриттям нічиїх корисливих інтересів.

Висновки. Таким чином, суспільство споживання – це суспільство, яке деградує, ставить своїми вищими цінностями речі, займається їх непотрібним накопиченням, схиляється перед грошима. Наслідки суспільства споживання у сфері моралі виявляються в амбівалентності та мають суперечливий характер. Люди перестають бути поганими або хорошими. Вони просто «морально амбівалентні» і приречені на життя з нерозв'язаними моральними дилемами.

Економіка споживання та устрій інформаційного простору, який вона створила і що було створено в її інтересах, відучують людей думати про душу. Ось це і є головна причина як духовної кризи, так і кризи природних ресурсів сучасної цивілізації. Ідеологія споживання призвела до комерціалізації культури, розмивання етичних норм. Людина постмодерну відмовляється від самообмеження і тим більше аскетизму, настільки шанованих у минулому, але відносно слабо закріплених у духовному досвіді поколінь. Сучасна людина схильна жити одним днем, не надто замислюючись про день завтрашній і тим більше про далеке майбутнє. Тому потрібно заново відкрити для людей аскетизм як джерело справжньої гідності і свободи, як один з найдосконаліших виявів любові до ближніх. Проповідь аскетизму повинна бути гранично диференційованою, розкривати для кожного можливість «духовного зростання».

Суспільство споживання не може бути майбутнім, якщо бачити майбутнє у райдужному світлі; суспільство споживання не може породити нормальної людини, якщо брати за нормальну ту, яка має моральні засади і бореться за домінуючі духовних цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2000. – 448 с.
2. Чаплыгин А. К. Человек и творчество / А. К. Чаплыгин. – Харьков : ХНАДУ, 2011. – 604 с.
3. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек / Г. Маркузе ; пер. с англ. А. А. Юдина. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 526 с.
4. Бодрийяр Ж. Система вещей / Ж. Бодрийяр. – М. : РУДОМИНО, 2001. – 224 с.
5. Бауман З. Текучая современность / З. Бауман. – СПб. : Питер, 2008. – 240 с.
6. Бодрийяр Ж. Общество потребления. Его мифы и структуры / Ж. Бодрийяр. – М. : Республика; Культурная революция, 2006. – 269 с.
7. Липовецки Ж. Эра пустоты. Эссе о современном индивидуализме / Ж. Липовецки. – СПб. : Владимир Даль, 2001. – 332 с.

ОБЩЕСТВО ПОТРЕБЛЕНИЯ: МОРАЛЬНО-СОЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ

Дорошкевич А. С.

Посвящено обществу потребления в рамках теории постмодерна. Определены морально-социальные последствия, устройство социального пространства, созданное в интересах экономики потребления, которое отучает людей думать о душе, культуре, самоограничении.

Ключевые слова: общество потребления, идеология потребления, постмодерн.

CONSUMER SOCIETY: MORAL AND SOCIAL CONSEQUENCES

Doroshkevich A. S.

This article is devoted to a postmodern theory of a consumer society. Moral and social consequences of the last have been defined, as well as the organization of social atmosphere, which was created in the interests of the consumer economy and which enables people not to think of the soul, culture and self-limitation.

Key words: consumer society, ideology of consuming, postmodern.

УДК 101.1:316

А. В. Ставицький, кандидат філософських наук, доцент

МОЖЛИВОСТІ НАУКИ І ЇЇ ПРАВО НА ІСТИННІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ

Розглянуто проблему можливостей науки при досягненні істини в контексті соціальної міфотворчості.

Ключові слова: сучасний міф, функції міфу, міфологізація.

Актуальність проблеми. Одним з основних аргументів на користь науки є проблема її істинності, яка на відміну від міфів цілком будується на дослідним шляхом перевірених фактах. І хоча вважається, що міф, релігія і наука є трьома різними та багато в чому рівноправними явищами, на відміну від перших двох, за загальноприйнятою думкою, наука як доказова форма пізнання прагне доказування і виходить з настанови на довідність, спираючись

як доказова форма пізнання на факти: об'єктивні (спостережувані і досліджувані з різних сторін) і емпіричні (практично перевіряються, доступні перевірці). Однак які можливості науки і наскільки обґрунтовано її право на істинність у контексті соціальної міфотворчості? На це питання ми і спробуємо відповісти у цій статті.

Прийнято вважати, що міф побудовано на вірі, а наука – на фактах. На відміну від віри факти можна осмислити і піддати сумніву. І багато вчених саме у цьому вбачають принципову відмінність між наукою і міфом. Насправді все значно складніше. Так, історичний процес можна подавати як низку фактів, що причинно впливають один на одного. Але історія розпочинається не з фактів, а з тлумачень і узагальнень, структурної систематизації, що вимагає кожен факт «вбудовувати» в систему і підпорядковувати певному образно зрозумілому і логічно оформленому сенсовому контексту. В цій системі факти вже не беруться як «голі», а досліджуються системно, із внесенням до них певних точок зору, розглядаються з певних суб'єктивних позицій.

При цьому суб'єктивне ставлення подається як об'єктивність відносно суб'єктивно зрозумілого і оцінюваного об'єкта дослідження, що приховує своє «віровчення», побудоване на будь-якого роду відносинах, мотивах, симпатіях і антипатіях. Факти, відповідно зрозумілі й оцінювані, стають фактами свідомості, розглянутими з певних позицій і включеними в певну концепцію, що вибудовує свою міфічну систему.

В інших науках найважливіші і найбільш фундаментальні наукові факти, без яких нині неможливий весь будинок науки, у свою чергу «є продуктом ілюмінації. Ілюмінації остілки, оскільки передбачають наявність теорії, для того аби ми взагалі зрозуміли, що мається на увазі під висловами про факти. Коли говорять про вимірювання електричного струму, довжини хвилі, температури і т. д., ідеться не про те, що безпосередньо можна бачити, сприймати, а про те, що вже припускає наявність складних знань, насамперед гіпотез про електромагнітні, оптичні, термодинамічні закони. Можна, щоправда, стверджувати, що ці закони нібито вже підтверджені якимись емпіричними фактами, але тоді в коло обґрунтування будуть лише втягнуті нові закони і гіпотези. Таке обґрунтування не можна продовжувати нескінченно, на якійсь групі передумов потрібно зупинитися, проте сама вона вже не підтверджуватиметься якимись емпіричними фактами, а належатиме до апріорних умов і передумов, які взагалі роблять можливим тлумачення фактів. До них належать, наприклад, загальні передумови про те, що всі природні процеси мають причину, а також низку інших, які утворюють онтологію науки» [1].

Аналіз останніх джерел і публікацій. «Історія повинна народжувати не просто образи і картини фактів, а й слова про факти», – писав А. Лосев [2, с. 343]. Слова-образи, що історичну реальність чинить у нашій свідомості відповідно з нашими явними і прихованими бажаннями. «Світ не є історична

подія як таке, але він завжди є слово» [2, с. 343], знак, семіотична система й, отже, у будь-якому разі потрапляє до сфери функціонування міфічної свідомості. Слово – завжди образ, символ, інформація, «орган самоорганізації особистості, форма історичного буття особистості» [2, с. 343], у якому «свідомість сягає ступеня самосвідомості» [2, с. 342]. І, отже, можна сказати, що історія як наука виступає історією особистісно зрозумілих фактів, явищ і процесів, що ріднить її з міфом, охарактеризованим А. Лосевим як «особистісне буття, це історично», «у словах дана особистісна історія» [2, с. 343, 384]. Вона – об'єкт своєї власної свідомості, де як у дзеркалі кожне таке суспільство намагається побачити не минуле, але самого себе в часі; шукає не відповіді, а виправдання. Вона – ланцюг фактів, що чергуються і взаємодіють один з одним, кожен з яких є виразом своєї неусвідомленої самосвідомості. Ось чому «міф, що замінює знання, – це дійсність історії і сучасності і навіть неминучість майбутнього» [3, с. 4]. І ми з цим, природно, згодні, але з тим уточненням, що протиставляти міф знанню, а знання – міфу в умовах, що постійно змінюються, а отже, перетворюється на міф знання, вкрай проблематично.

Однак, на жаль, багато хто з істориків досі вважають, що вони слідують відомій максими Леопольда фон Ранці: вивчати і розповідати все «як це було насправді» («wie es eigentlich gewesen» – нім.). Але це можливо лише в тому разі, якщо в історії є тільки одне джерело, що практично неможливо.

У свою чергу, коли наука протиставлена вірі, яка нібито не допускає осмислення і різночитань віруючих, наведемо невеликий фрагмент із «Сповіді» Аврелія Августина, що зачіпає різноголосся думок з питання Творіння: «З усіх істин один обирає собі слова «на початку Бог створив небо і землю» та інтерпретує їх так: «Словом Своїм одвічним, як і Він Сам, Бог створив світ опанований розумом, і світ чуттєвий, тобто духовний і тілесний». Інший, кажучи «на початку Бог створив небо та землю», розуміє це інакше: «Словом Своїм одвічним, як і Він Сам, Бог створив всю громаду цього тілесного світу зі всім, що ми на ньому бачимо і знаємо»; третій, кажучи «на початку Бог створив небо та землю», розуміє це ще інакше: «Словом Своїм одвічним, як і Він Сам, Бог створив безформну матерію для світу духовного і тілесного». Четвертий, кажучи «на початку Бог створив небо та землю», розуміє ще інакше: «Словом Своїм... Бог створив безформну матерію для світу тілесного, де ще у змішуванні перебували і небо і земля, які тепер, як ми бачимо, отримали в громаді цього світу своє місце і свою форму». П'ятий, кажучи «на початку Бог створив небо та землю», розуміє це так: «На самому початку Своєї справи Бог створив безформну матерію, що містила небо і землю в суміші; отримавши форму, вони рушили з неї і з'явилися зі всім, що на них» [5, с. 326].

У цьому разі Августин демонструє чудовий приклад опису різноманіття розуміння в рамках однієї фрази, яку кожен примудряється зрозуміти по-

своєму. Адже в ньому йдеться про вкрай важливий для віруючих релігійний канон, який, здавалося б, не повинен тлумачитися інакше. Але що тоді говорити про науку, адже для неї виникнення і взаємодія різних позицій за всіма ключовими питаннями є однією з головних умов її розвитку? Що стосується фактів, то віра в них і досі виступає аналогом критерію істинності. Втім, судячи з усього, ситуація з ними виявилася трохи складнішою, ніж раніше вважалося. «Сьогодні нескладно показати, що закони природи не можуть бути виведені з кінцевої кількості фактів: проте до цього ми можемо прочитати про те, що наукові теорії базуються на фактах», – зазначив з цього приводу відомий теоретик науки І. Лакатос [6]. Більш того, «факти, – пише Е. Чудінов, – грають роль суддів, які вирішують питання про істинність. Але наскільки вони суверенні і неупереджені? Аналіз наукових фактів приводить до висновку, що вони не вичерпуються "чистою емпірією". Вони включають в себе не тільки сприйняття явищ, але й їх теоретичну інтерпретацію. Наявність теоретичної інтерпретації робить факти видом знання, надає їм статус наукових фактів» [7, с. 106–107].

Отже, аби подія або факт стали фактом для теорії, вони повинні бути включені і розкриті мовою теорії. Так звані «голі факти» – це факти, що існують поза теорією і не вбудовані в систему. Але, потрапляючи до сфери осмислення, факт обов'язково повинен бути вбудований у систему (теорію) і далі розглядатимуться виключно в її контексті. При цьому ілюмінація факту новою теорією обов'язково супроводжується очищенням його від інших ілюмінацій.

Мета статті полягає в тому, аби розглянути проблему можливостей науки при досягненні істини в контексті соціальної міфотворчості.

Виклад основного матеріалу. Згідно зі здоровим глуздом, будь-який дослідник повинен бути правдивим, і тільки. А для цього йому треба злитися з фактами, жити фактами, слідувати фактам, не йдучи далі їх. Але оскільки самі факти існують не самі по собі, а «функціонують» у системі, їх зміст уже змінюватиметься залежно від того, який аспект системи отримує у дослідника пріоритет. Отже, заклики до сенсової конкретності, звернені до соціальних наук, нерідко виявляються "спрямовані проти сенсу" [8, с. 398], оскільки факт, включений у певну структуру, працює за її логікою. Тим більше це важливо, якщо йдеться про міф. Міфи не можна тлумачити прямо й однозначно, зводячи їх до буквальных значень і самоочевидності вже через їх символічну насиченість. Інакше, женучись за буквальною точністю і притаманним їй глуздом, ми не побачимо вторинних сенсів, у яких власне міф і розвивається.

Абсолютизувавши ту чи іншу тенденцію і вважаючи інші чинники несуттєвими, можна створити більш-менш правдоподібну модель процесу або явища. Але якою мірою ця модель відображатиме реальність, якщо вона спочатку вибудовується на зняття суперечностей і включає локальну інформацію? Наскільки вона в цьому разі буде життєздатною? Тим більше, якщо теорія,

модель, концепція створюються як монодисциплінарний проект, де всі процеси оцінюються з позиції якоїсь однієї галузі знання, а інші («суб'єктивні») чинники ігноруються?

Як у таких умовах розв'язується проблема науковості? Пояснюючи нові підходи, сформовані в основному на базі теорії неопозитивізму, І. Лакатос писав: «У 1934 році Карл Поппер... показав, що математична ймовірність всіх теорій, наукових або псевдонаукових, виявляється рівною нулю при будь-якій кількості свідочств. Якщо Поппер правий, то всі наукові теорії не тільки одно важко довести, а й однеймовірні». Однак, поставивши таким чином проблему, Поппер сам запропонував і вихід з неї. І він полягав у такому: «Теорія є науковою, якщо можна заздалегідь запропонувати такий вирішальний експеримент, який у принципі може її спростувати, і вона буде псевдонауковою, якщо такого експерименту не існує... Таким чином, вирок може стати і псевдонауковою догмою, і науковим знанням, залежно від того, чи готові ви шукати спростування його умов» [6].

Утім, на думку І. Лакатоса, цей «критерій не бере до уваги чудову завзятість наукових теорій» і відрізняється «наївністю», але і позицією Т. Куна, згідно з якою «наукова революція являє собою всього лише нелогічну зміну поглядів» і «є переходом від однієї до іншої релігії» [6], не погодився. «Наука – це не тільки спроби і помилки, але також припущення і спростування», – резюмував він [6]. Тим більше, що «всі теорії народжуються спростовуваними і вмирають спростовуваними». Але в чому тоді їх цінність? Наукові теорії призводять до відкриття нових фактів, вважає І. Лакатос [6], і в цьому вбачає їх головну відмінність від «ненаукових», створюючи враження, що його власні міркування про роль і значення для виявлення істинності «фактів» йому самому незнайомі.

Можливо, тому його порівняння теорії відносності з марксистською теорією здається не зовсім коректним. І не тільки тому, що в даному випадку порівнюються не аналогічні своєю спеціалізацією теорії, що слід вважати неправильним. Але тому, що кожна з них у своїй істинності є відносною. І, отже, в якихось аспектах відповідає фактам, а в якихось ні. У чомусь доводиться, а у чомусь спростовується. Тільки у фізиці такі суперечності і невідповідності зазвичай називають парадоксами й оформлюють як припущення. Але в соціальній теорії це зробити важче. Тим більш, якщо наслідки від її реалізації були настільки суперечливими і грандіозними, що торкнулися буквально всіх.

Однак повернемося до аргументації Лакатоса, відповідно до думки якого наукова теорія повинна допомагати передбачати факти і процеси, як це відбувалося з І. Кеплером або А. Ейнштейном. Проте це його міркування не може бути прийнято як критерій оцінювання науковості теорії вже хоча б тому, що, як відомо, представники позанаукової сфери знань – від Кардано і Нострадамуса до Ванги – нерідко демонстрували високий ступінь передбачуваності фактів майбутнього. А Кеплер системно займався астрологією і робив прогно-

зи, які пізніше збувалися. Але чого більше в подібних випадках – містики або життєвого досвіду, наукових знань або інтуїції, ми не беремося вгадувати.

При цьому нові авторитети далеко не завжди схильні щадити своїх попередників, які б заслуги за ними не значилися. «Історія науки вже спростувала і Поппера, і Куна. При докладнішому розгляді критичні експерименти Поппера і революції Куна виявилися міфами» – переконаний Лакатос [6]. Однак, якщо бути послідовним, слід визнати і його ідеї міфами. Хоча сам Лакатос заперечував. Але ми не будемо аналізувати, хто з них правий. Досить і того, що неправий кожен з цих відомих і у свій час досить впливові вчені визнавали іншого. Більш того, вони вважали погляди опонента міфічними лише на тій підставі, що їх не поділяли.

Природно, що на відміну від науки, міф як «діяльність з поєднання сенсу і реальності» (П. Флоренський) робить ставку не на факти, а на їх інтерпретацію і сенсове значення. Але стверджувати, що він може обходитися без фактів або біжить від доказовості, буде необачним, оскільки на відміну від науки, яка прагне абстрагуватися від фактів, втілюючи їх аналіз у теорії, міф піднімається над фактами через їх образно-символічне осмислення. Отже, і в тому, і в іншому разі йдеться про доказовості, тільки спосіб її досягнення для науки і міфу виявляється різним.

Але, на жаль, системний аналіз у цьому разі вчені нерідко підмінюють звичними настановами. «Наука сильна доведеним знанням. І основна маса її знання є саме таке», – стверджує загальноприйняте П. Гречко [10, с. 93]. Тільки от як бути з тією обставиною, що через суперечності процесу пізнання раніше доведені знання на новому етапі пізнання можуть виявитися хибними? Інакше кажучи, доказовість науки має переважно відносний і умовний характер. А це означає, що «основна маса її знання» через локальність процесу пізнання не може вважатися остаточно доведеною. Спроби довести зворотне ведуть до тих міфологічних побудов, від яких наука весь час намагається втекти. До того ж досвід розвитку світової науки показує, що в ній, борючись за затвердження нових ідей і теорій, нерідко користувалися не поняттям «істинності», а категоріями «прогресивності» або «реакційності», фактично підмінюючи ними істинність.

Що стосується суворой раціоналістичної діяльності, до якої регулярно звертається наука, відомо, що «практично всі великі наукові ідеї та теорії не з'явилися в результаті суворой розумової і критичної діяльності людей, а, як правило, шляхом інтуїції, прозорливості, а то і в порядку одкровення або передбачень, тобто витягнуті з надр підсвідомості» [11].

Розуміючи це, Н. Бердяєв писав: «Завдання філософії – знайти найбільш досконалу формулювання істини, побачених у інтуїції» [11]. І ця його думка наочно показує не тільки його ставлення про призначення філософії, а й механізм пошуку і пошуку істини. «Переконає і заражає у філософії досконалість

формул, їх гострота і ясність, що виходить від них світло, а не докази і висновки. Докази завжди перебувають усередині, а не в засадах і не в кінці, і тому не може бути доказів істин початкових і кінцевих. Докази, по суті, ніколи не доводять ніяких істин, бо передбачають уже прийняття деяких істин інтуїцією. Усередині ж можна довести яку завгодно брехню. Доказ є лише логічним апаратом і до істини ніякого відношення не має» [11].

Крім того, наука принципово є гіпотетичною, бо кожна наукова теорія – всього лише пропонована світу гіпотеза, яку слід спростувати або підтвердити. Але навіть у разі загального визнання її затвердження є більш-менш тимчасовим. Що стосується проблеми наукового пізнання правди, то в цьому випадку цілком доречним буде відіслати до думки Поппера: «Віра в наукову достовірність і авторитет науки виявляється благодушним побажанням: наука погрішима, бо наука – справа рук людських» [12]. А це означає, що будь-яке пояснення, якщо воно є неоднозначним, не може бути абсолютно щирим, а знання не може бути незаперечним і стійким, непорушним і безперечним, оскільки теж перебуває в розвитку. «Абсолютно щирим був би опис явища через єдину теорію всієї дійсності, але оскільки створити подібну теорію, вочевидь, не можна, будь-який опис фізичних явищ залишатиметься лише можливим («можна і так пояснити»), прийнятним, схожим на правду, підходящим для наших цілей, розрахунків і т. д.», – пише теоретик науки С. Місяць [13].

Утім будь-яка наука може бути представлена як явище, що розвивається. А це означає, що в ній у перебігу її розвитку одна теорія неминуче змінює іншу, або одночасно присутні дві і більше конкуруючих теорій, які нерідко взаємно виключають одне одного. У будь-якому разі, жодна з пануючих нині у світі наукових теорій не може вважатися абсолютно доведеною, непогрішною і незмінною, тому в сучасних умовах виникнення і конкуренція різних наукових підходів є бажаною і нормальною. Хоча, оскільки в даному випадку часто йдеться не тільки про різні мови опису, а й про виховану в рамках певних шкіл наукову традицію, психологічні аспекти процесу пізнання можуть створити додаткові труднощі. У чому ж вони? «На одне й те ж саме явище прихильники різних теорій дивитимуться ніби різними очима. Це схоже на побачений новий аспект у гештальтпсихології, коли колишні обриси складаються в абсолютно несподівану фігурку. Людині, яка не бачить новий аспект, пояснити його практично неможливо. Для цього необхідно самостійне перемикання зору. Саме тому нові теорії, за словами Томаса Куна, прокладають собі шлях у науку не через переконання і доказ, а через примус і звернення супротивника "у свою віру"» [13].

Які ж із цього можна зробити висновки? У відомому сенсі природничо-науковий розум передбачає в останньому синтезі пізнання зняття попередніх форм знання, зводячи всю повноту людської філософської думки до «останньої фрази», що значною мірою неминуче, але позбавляє кожен період самодостатнос-

ті. І хоча обґрунтування цієї позиції буде цілком переконливим, той факт, що для нового рівня наукового дискурсу потрібна актуалізація ідей, які раніше були відкинуті, аби компенсувати недоліки попереднього, нагадує, що цей процес обов'язково повториться знову. І означає, що зняття попередніх форм знання було відносним і не може бути іншим. Більш того, актуалізованою думка з минулого нерідко висмикувалася з контексту, штучно модернізувалася, підганялася під запити та подання цього і, проходячи в такий спосіб через своєрідну історичну цензуру, перетворювалася на симулякр, який і брався за основу при аналізі. А це означає, що гра сенсів в умовах нових соціальних потреб жодну з позицій що затвердилися, не робить абсолютною. Але щоб бути прийнятною, вона так подаватиметься, неминуче при цьому міфологізуючи.

Не дивно, що аналіз узгоджених з концепцією Бокс-Уїлсона лінійних моделей стосовно хімії, проведених на семінарах В. Налімова, розтягшись на багато років (приблизно 20), показав, що подолання ілюзій є одним з природних результатів процесу пізнання науки, хоча вихідне завдання було зовсім інше. Ось що про це написав сам В. Налімов: «Тривалі роки зусилля науки, у тому числі математичної статистики, були спрямовані на те, щоб у результаті якого хорошого експерименту можна було вобрати якусь одну, єдино вірну, справжню, хоча б у статистичному сенсі, модель. Тепер стала зрозумілою вся ілюзорність цієї тенденції» [14, с. 3–4]. Зате було підтверджено універсальне значення принципу умовності, який при достатній послідовності повинен бути поширений і на розум.

Згідно із загальноприйнятною науковою позицією, писав у зв'язку з цим Р.-Р. Гадамер, «саме розум повинен завжди бути тим, що пізнає вірно. На справі ж розум, коли він себе усвідомлює, він усвідомлює розумність чогось, тобто пізнає себе через що, не будучи при цьому паном самого себе. Його власна можливість постійно сполучена з чимось, що самому йому не належить, але з ним трапляється, і тому сам він теж є всього лише відповідь, як і ті інші, були міфічними відповідями. Розум – це також і ілюмінація якоїсь віри, але не обов'язково віри релігійної або міфопоетичної. Знання історичного життя про себе самого завжди вкладено у саму віру у себе життя. Реалізацією цього життя і є знання».

Висновки. Романтична свідомість, критикуючи ілюзії освіченого розуму, набуває також у позитивному плані нові права. «Назустріч просвітницькому руху спрямовується протилежний потік – потік вірить у себе життя, що захищає й оберігає міфічні чари в самій свідомості, стверджуючи тим самим істинність» [15, с. 98]. Слід зазначити, що думка Р.-Р. Гадамера про «потік вірить у себе життя» для нас стає особливо важливою, оскільки в цьому разі філософ прямо в гетевском стилі протиставив істину науки правди життя. І виступити проти неї не ризикне жоден мислитель, який по-справжньому розуміє і цінує сенс буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хюбнер Г. Прогресс [Электронный ресурс] / Г. Хюбнер. – Режим доступа: <http://ru.philosophy.kiev.ua/iphras/library/ruspaper/HUEBNER1.htm>
2. Лосев А. Ф. Самое само : Сочинения / А. Ф. Лосев. – М. : ЭКСМО-Пресс, 1999. – 1024 с.
3. Кравченко И. И. Политическая мифология: вечность и современность / И. И. Кравченко // Вопр. философии. – 1999. – № 1. – С. 3–17.
4. Фрумкина Р. Что и как рассказывают историки о своих «богах» и «героях» [Электронный ресурс] / Р. Фрумкина. – Режим доступа: <http://www.strana-oz.ru/?numid=15&article=732>
5. Августин А. Исповедь / А. Августин : Пер. с лат. М. Е. Сергеенко ; вступ. ст. А. А. Столярова. – М. : Ренессанс, СП ИВО – Сид, 1991. – 488 с.
6. Лакатос И. Наука и псевдонаука [Электронный ресурс] / Имре Лакатос. – Режим доступа: <http://www.nsu.ru/classics/pythagoras/Lacatos.pdf>
7. Чудинов Э. М. Природа научной истины / Э. М. Чудинов. – М. : Политиздат, 1977. – 312 с.
8. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика / Р. Барт. – М. : Изд. гр. Прогресс, Универс, 1994 – 616 с.
9. Мамардашвили М. К. Символ и сознание. Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / М. К. Мамардашвили, А. М. Пятигорский ; Ю. П. Сенокосов (ред.). – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 324 с.
10. Гречко П. К. Введение в обществознание / П. К. Гречко. – М. : Поматур, 2000. – 320 с.
11. Бердяев Н. А. Смысл творчества [Электронный ресурс] / Н. А. Бердяев. – Режим доступа: http://www.philosophy.ru/library/berd/creation.html#_ednref1
12. Поппер К. Р. Логика и рост научного знания [Электронный ресурс] / К. Р. Поппер. – Режим доступа: <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/POPPER.HTM>
13. Месяц С. В. Современная физика – правдоподобный миф? [Электронный ресурс] / С. В. Месяц. – Режим доступа: http://www.opentextnn.ru/man/?id=1639#_ftnref4
14. Налимов В. В. Планирование эксперимента. Найдут ли новые проблемы новые решения? / В. В. Налимов // Журн. Всесоюз. об-ва им. Д. И. Менделеева. – М., 1980. Т. XXXV. – С. 3-4.
15. Гадамер Г. Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. – М. : Искусство, 1992 – 367 с.

ВОЗМОЖНОСТИ НАУКИ И ЕЕ ПРАВО НА ИСТИННОСТЬ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНОГО МИФОТВОРЧЕСТВА

Ставицкий А. В.

Рассмотрена проблема возможностей науки при постижении истины в контексте социального мифотворчества.

Ключевые слова: современный миф, функции мифа, мифологизация.

**THE POSSIBILITIES OF SCIENCE
AND ITS CLAIM TO TRUTH
IN THE CONTEXT OF THE SOCIAL MYTH**

Stavitskiy A. V.

This article examines the problem of science possibilities at understanding of truth in the context of social мифотворчества.

Key words: *modern myth, functions of myth, mythologization.*

УДК 130.2:172.4

О. Ю. Бобловський, старший викладач

**ПРОБЛЕМИ МНОЖИННОСТІ КУЛЬТУРИ
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Проаналізовано феномен множинності культури в умовах глобалізації. Увагу акцентовано на тому, що глобалізація призводить до змін в конфігурації культури, зумовлює її багатовекторний характер, змінює її лінійний розвиток, динаміку. Поява «глобальної культури» актуалізувала аналіз місця національної культури в сучасних реаліях. З'ясовано співвідношення національної культури, національної держави, національного суспільства та ідентичності.

Ключові слова: *культура, глобалізація, глобальна культура, національна культура, культурна динаміка, ідентичність, множинність культури.*

Актуальність проблеми. Процес глобалізації – це рух до досягнення єдності в множинності культур. Кожна із культур, як і кожна людина, є неповторною. Але кожна культура, так само як і людина, розвивається лише у спілкуванні-діалозі з іншими. Ізоляція ж стає деградацією будь-якої культури. Хоча історія показує, що культурний обмін завжди існував і дуже важко його припинити та ліквідувати. Ослаблення самосвідомості однієї культури порушує баланс діалогу культур, дає можливість експансії іншим сильнішим культурам. Відтворення ідентичності під небезпекою асиміляції в середовищі інших культур стає відновленням балансу рівноцінного діалогу.

Із плином часу культура регенерується, приймає лише те, що їй органічно підходить. Правда, це не можна сказати про перейняття однією культурою властивостей іншої, що близькі їй по духу, властивостей, які її збагачують і органічно стають її надбанням. Так відбувається обмін властивостей різних

культур, при цьому кожна із культур зберігає і розвиває свою ідентичність. Розвиток своєї ідентичності у відкритості на інші культури є тим неповторним внеском цієї культури, те, що вона може дати до розвитку культури світу. Тільки при прийнятті цього до уваги ми знаходимо автентичне місце множинності культур в умовах глобалізації. Саме цим обумовлюється актуальність дослідження означеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідея множинності культур виводиться О. Шпенглером із факту своєрідної переривчастості історичного процесу. Також до розгляду даного питання звертались М. Бахтін, Б. Барбер, У. Бек, М. Вебер, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, С. Леш, П. Сорокін, А. Тойнбі, М. Фезерстоун, К. Ясперс та ін. Обговоренню актуальності зазначеної теми було присвячено засідання «круглого столу» інститутів філософії Російської та Української академії наук у 2011 р. Матеріали обговорення надруковано в журналах «Вопросы философии» (2011, № 9) та «Філософська думка» № 4 (2011, № 4). В українській філософії до цієї проблеми безпосередньо чи опосередковано звертаються В. Малахов, М. Головіна, С. Кролеєв, М. Культаєва, Є. Бистрицький, О. Хома, А. Артеменко та ін.

Метою статті є аналіз множинності культур у соціально-філософських концепціях та з'ясування особливостей співіснування культур в умовах глобалізації.

Виклад основного матеріалу. Одним з перших дослідників минулого століття, хто вказав на відсутність наскрізної лінії культури, яка об'єднує людство, був О. Шпенглер. За його ствердженням, не існує навіть однієї цілісної математики, а є окремі математики кожної епохи і культури, оскільки різняться навіть базові уявлення про кількість стародавніх греків і європейців XVII ст., не говорячи вже про принципові культурні розбіжності в уявленнях про математичні знання в китайській та європейській традиціях. У результаті побудови широкої системи аргументації концепції замкнених історичних типів культури Шпенглер змінив уявлення про гомогенність культури: «Замість монотонної картини лінійно-образної всесвітньої історії я бачу феномен множини потужних культур, що з первісною силою виростають із надр країни, яка їх породила, до якої вони приєднані увесь час свого існування, і кожна з них бачить свій власний матеріал – людство, – власну форму, ідею, особистий кінець і особисту смерть» [1, с. 151]. Таким чином, радикально змінився підхід до проблеми культури як сукупності сталих компонентів (релігія, мистецтво, наука, мораль, право, технології, економіка, політика і т. д.), наявність чи відсутність яких свідчить про рівень і місце в загальній культурній ієрархії. Оскільки компаративістський аналіз культур виявив, що за наявності однакових компонентів вибудовуються різні типи культур, які не тільки можуть не мати споріднених рис, а й відкрито конфліктувати, то теоретичний конструкт «культура людства» став розумітись як множинність унікального. Знаки, цінності та норми, що утворюються різними культурами, – унікальна

система, яка майже не підкоряється уніфікації, навіть за формальними ознаками. Культура набула множинного вигляду, сукупності варіантів систем знаків, цінностей і норм, які організують та репрезентують самотні способи життєдіяльності спільнот.

Х. Патнем говорить про необхідність розуміння культури як раціонального погляду. В чому головна суперечність концепції Патнема щодо розуміння сутності раціональності та її значення у розвитку культури? Наголошуючи на полілогічності культури, на перевазі суб'єктивного чинника при опрацюванні системи цінностей, він створює уявлення про раціональність як єдиний принцип людського буття, який підкоряє собі все і є міркою для всього. Констатує існування людини в поліфонічному світі, американський дослідник прагне його єдності у раціональній одномірності. Але це призводить до типового казусу філософії, старого, як сама філософія.

Позиція Патнема стосовно цілісності культури, яку він обстоював протягом 80–90 років ХХ ст., не була останнім «рецидивом» модерного підходу до проблеми розуміння культури як одномірної і однотипної еволюційної череди перетворень. Це більше схоже на пошук логічного, раціонального підґрунтя для уніфікації і стандартизації форм культури, оскільки різноманітність даних емпіричних досліджень доводить існування множинних типів культур, які занадто розбіжні системи цінностей, організації соціального життя, доступу до глобальної мобільності і глобального інформаційного поля.

Польові етнографічні дослідження ХХ ст. дали привід для критики розуміння загальносвітової єдності культури, про яку говорив Патнем, а також відмови від ієрархічної системи культур, за якою є культури вищого і нижчого гатунку, культури, що мають ознаки духовної зверхності над іншими. У першій половині минулого століття, узагальнюючи результати етнографічних досліджень ХІХ – початку ХХ ст. Ф. Боас і А. Кребер сформулювали ідею відносності всіх культурних цінностей, дрейфу та дифузії культур. Криза еволюційної теорії і сприйняття культури як біологічного організму призвели до побудови нових історичних типологізацій культур (цивілізацій) та спроб пояснення закономірностей співіснування та змін різноманіття культурних типів. У першій половині ХХ ст. до проблеми нової типології і принципів та закономірностей існування культур звернулись О. Шпенглер, М. Вебер, К. Ясперс, А. Дж. Тойнбі, П. Сорокін.

Концептуально вирізились три підходи до розуміння теоретичного конструкту «культура людства»:

– як сукупності закритих самодостатніх систем, що виникають, розвиваються і зникають, не спираючись на попередні історичні варіанти і не створюючи спадкоємців (О. Шпенглер, А. Дж. Тойнбі);

– як цілісної загальної цивілізаційної системи споріднених (у своєму проливі до загальнолюдського), але самотніх культур, де історичність культури

полягає у загальному принципі переходу від новації до новації, прирощення різного рівня цінностей та постійній комунікації культур, «комунікації без меж» (К. Ясперс);

– як «системи систем» (П. Сорокін), що утворена компонентами культури (мова, наука, філософія, релігія, мистецтво, мораль, право, технології, економіка, політика) та системою широких культурних єдностей, які формують просторово-часові, опосередковані та прямі причинні зв'язки (інтеграційна концепція культури).

Усі три варіанти передбачають аналіз комунікативності як принципу існування культури. Навіть конструкція, запропонована Шпенглером та Тойнбі, не заперечує безпосередній зв'язок, наслідування, вплив, копіювання, обмін між культурами. Відкриття множинності культур потребувало з'ясування співвідношення «замкнутого кола епох культур» і культури як відкритої спільності у вигляді «культури людства» [2, с. 406].

На думку М. Бахтіна, єдина культура людства складається з множини менших, але принципово відкритих культур. Відкритість є запорукою взаємодії, а відповідно до концепції М. Бахтіна – головною умовою існування культури.

Побудова ж діалогу культур, за М. Бахтіним, передбачає встановлення сенсу речі, його інтерпретацію і розуміння. В цьому процесі варіантність інтерпретацій і розуміння породжують градації і відтінки діалогу, який неможливий без довіри до слова опонента, благоговійного ставлення до іншої думки, розуміння як виходу за межі власного оцінювання [3, с. 299–300].

Для спрощення системи діалогічності «культури людства» і зведення її до рівня «конфлікту цивілізацій» і «глобальної культури» використовується ідея абсолютизації наднаціональних зв'язків. «Глобалізація в операційному плані частіше за все призводить до інтенсифікації взаємодії поверх національних кордонів», – стверджує У. Бек [4, с. 86]. Операціональність не може дозволити собі дроблення методів діалогу, створення окремого інструментарію спілкування, уваги до унікальності «голосу» співрозмовника. Саме тому «глобальній культурі» необхідно позбутись ускладнень спілкування, які пов'язані з національним чинником як гальмом культурної інтеграції. Безумовно, не йдеться про крайні форми – знищення, уникання, заборону. Національне виступає як особливий, індивідуальний тип культури, тобто специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності. Але якщо спосіб організації життєдіяльності уніфікується, державний лад може бути лише демократичним і недемократичним, освіта за болонською системою чи ні, стандарти життя країн західної демократії чи інші, то національне в системі життєдіяльності передвоюється на другорядну ознаку.

Підтримуючи цю думку, Ю. Габермас, У. Бек, М. Фезерстоун та С. Леш наполягають на тому, що «глобальне усуває державу-націю як визначальну оправу соціального життя» [5, с. 18], але при цьому глобальна культура чи глобальне суспільство може бути сприйняте на підставі нашого традиційного

уявлення про концепти нації-держави. У такому разі нові «оправи соціального життя», що змінюють національні інституції, набувають ознак національної держави, яка збільшилася. Р. Робертсон іронізує з приводу того, що глобалізація – це «процес стирання локальності, зокрема великомасштабної локальності, вираженої у різноманітних формах етнічних націоналізмів». Але глобальна культура, як і глобальне суспільство, розглядаються на підставі образу «збільшеної до всесвітнього масштабу національної держави», тобто пропонується єдина модель спільності, побудованій на однотипності культур. Те, що проголошується локальним, сконструйовано на транс- або надлокальній основі. На думку цього автора, етнічність утверджується на засадах глобальних категорій ідентичності і партикулярності [6, с. 49], що дає можливість усунути технологічну несумісність культур або звести її до технологічної схеми конфлікту, яка задовольняє умови концепту глобальної культури.

Подолання проблеми різноманітності культурних форм набуло вигляду їх уніфікації як «однотипних націоналізмів». Суспільство, створене за національним принципом, або існує паралельно глобалізаційним процесам, або суперечить, або використовується як структурна одиниця глобальної культури. Перший варіант є скоріше винятком, пов'язаним зі штучною ізоляцією національної спільноти або специфікою її місця в глобальній системі відносин (деякі країни Африки та Азії). Другий і третій варіанти цілком відповідають концепту глобальної культури.

Національні ідентичності як найпоширеніша форма партикуляризму в модерності з'явилися у рамках міжнародного процесу, як це доводить Л. Грінфелд [7]. Але новітня доба уніфікує ці партикулярності за єдиним принципом, коли націоналізм визначається як «особливий напрямок чи стиль мислення», зводиться до «ідеї нації», що відповідає узагальненим критеріям, принципам і формам. Таким чином, націоналізм передбачає однорідність спільноти, що ідентифікується, і єдиний принцип організації спільнот, які визначено як нації. Національна різноманітність при цьому розглядається як «концептуально невловима природа націоналізму» [7, с. 528]. В той же час розвиток національних ідентичностей був типовим процесом запозичення готової ідеї нації як типу соціальної організації. Цей процес стимулювався, з одного боку, експансією західного «суперсуспільства», а з другого – прагматичними потребам інших суспільств, «які не мали іншого вибору, ніж стати націями», для того щоб отримати доступ до агресивної панівної системи світового владарювання європейців [7, с. 534] так само, як після закінчення холодної війни народи Центральної Європи, аби залучитися до спільноти країн західної демократії, мали набути рис західноєвропейської ідентичності. Взагалі, як стверджує І. Валлерстайн, «держави, що сьогодні є членами ООН, створені сучасною світо-системою», яка використовує поняття «нація» для політичного впорядкування світової структури [8, с. 89–90].

Локальні прагнення побудови нових суспільств, організованих за національним принципом, – складові одиниці в рамках глобального контексту, або, за визначенням Р. Робертсона, «тексти в рамках контексту чи інтертексту» [6, с. 60]. У межах ідеї глобальної культури національне використовується як фрагмент, або частина, або етап інституалізації загального процесу. Таке ставлення позбавляє бачення світу як множинності культур, що різняться за своєю природою. Національне як елемент інституалізації глобальної системи світу стає відображенням глобального творення локальності, а разом з цим і множини однотипних національних культур, яка відбиває єдність і не-суперечність глобальної культури.

За Б. Р. Барбером, глобальний світ перемиг найнебезпечнішу форму партикуляризму – націоналізм. Але таке твердження є істинним тією мірою, що глобалізм «розкриває» націю як замкнену, гомогенну спільноту для комунікації і можливості прийняти іншорідні елементи до свого культурного простору. Перемога над націоналізмом є «примусенням до спілкування» і подоланням культурної замкненості і сепаратизму. Але для уможливлення такого втручання потрібно внутрішнє розуміння і сприйняття певних життєвих форм. Інтегративні моделі глобалізації привабливі можливістю залучитись як до всесвітньої мережі споживання, так і до системи ієрархії за ступенем доступу до мобільності.

Перемога над націоналізмом застосовується, скоріше за все, як відступ від етнонаціонального способу соціальної інтеграції. Коли спільність національної культури як способу організації життєдіяльності громади перетворюється на обмежувачий чинник, то вона потребує корегування. Цей процес і відбувається у таких саме формах, як і руйнація корпоративних чи станових зв'язків пізнього Середньовіччя та ранньої модерності. Ідея соціально-політичного об'єднання на засадах національно-культурного чинника виникла разом з ідеєю ліберально-демократичних суспільних перетворень, головною метою яких було поступове зняття обмежень індивідуальної свободи. Можна стверджувати, що класична форма націоналізму XIX ст. стала заручницею ідеї держави як об'єднання вільних і рівних на підставі культурної спільності та поваги до свобод окремої людини. Але в умовах глобалізації національна культурна спільність, оформлена як національна держава, почала відігравати роль обмежувачого чинника розвитку соціально-політичної спільноти, оскільки кордони, законодавство, традиційна політична система потребує відкритості і міжнародної уніфікації, аби залучитися до системи мобільності грошових коштів, товарів і трудових ресурсів. Головний критерій свободи в умовах глобалізації – рівень доступності мобільності. З огляду на це завданням ліберально-демократичної державно-правової системи, яка гарантує зняття обмежень індивідуальної свободи, є перебудова національної держави у відкриту спільноту. Таким чином, культурна спільність має перейти на рівень укрупнення, який перевищує регіональ-

не обмеження за національно-культурною ознакою. Виходячи з цього, запропонований С. Гантінгтоном цивілізаційний підхід розгортає тлумачення національного в рамках більшої спільності – Євросоюз, Ісламський світ і под. Тим самим має бути розв'язана проблема розуміння культури як принципу утворення різноманітної спільності та подолане хибне уявлення про гомогенізацію всіх культур у процесі глобалізації.

Висновки. В сучасній системі міжкультурної взаємодії національний чинник сприймається як елемент маркування, виокремлення традиційної локальної культурної спільності, що вступає у взаємодію з локальностями, подібними за типом організації. Процеси глобалізації якісно змінили ставлення до етнічного та державно-національного розмежування культур, перетворивши національний чинник на інструмент урізноманітнення новостворених торальностей на кшталт Євросоюзу. Національна держава у вигляді національного суспільства повертається до рівня «загальної культурної ідеї», яка уніфікує національно-державні організації, а форма партикулярності – «національна ідентичність» – набуває узагальнених ознак. Гомогенність такого утворення досягається шляхом уніфікації соціальних та політичних практик спільнот, зняття внутрішніх обмежень мобільності населення. Але організовані за єдиними принципами спільноти залишаються самобутніми культурними осередками, що зберігають традиційні форми життєвого укладу. Через збереження елементів культурної самобутності досягається ефект внутрішнього різноманітності великої територіальної локальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории. 1. Гештальт и действительность / О. Шпенглер ; пер. с нем. – М. : Мысль, 1998. – Т. 1. – 633 с.
2. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. – М. : Наука, 1975. – 448 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. Бек У. Глокализация / У. Бек // Глобализация и идентичность. – Харьков : Эксклюзив, 2007. – 460 с.
5. Фезерстоун М. Глобалізація, модерність і опросторовлення суспільної теорії. Вступ / М. Фезерстоун, С. Леш // Глобальні модерності. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 17-47.
6. Робертсон Р. Глобалізація: часопростір і гомогенність-гетерогенність / Р. Робертсон // Глобальні модерності. – К. : Ніка-Центр, 2008. – С. 48-72.
7. Грінфелд Л. Типи націоналізму / Л. Грінфелд // Націоналізми: Антологія. – К. : Смолоскип, 2006. – С. 525-551.
8. Конструирование народа: раса, нация, этническая группа / И. Валлерстайн // Э. Би-лабар, И. Валлерстайн. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности. – М. : Логос, 2004. – С. 8-115.

ПРОБЛЕМЫ МНОЖЕСТВЕННОСТИ КУЛЬТУРЫ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ

Бобловский А. Ю.

Проанализирован феномен многообразия культуры в условиях глобализации. Внимание акцентировано на том, что глобализация изменяет конфигурацию культуры, обуславливает ее многовекторный характер, изменяет ее линейное развитие, динамику. Появление «глобальной культуры» актуализировало анализ места национальной культуры в современных реалиях. Согласовано соотношение национальной культуры, национального государства, национального общества и идентичности.

Ключевые слова: культура, глобализация, глобальная культура, национальная культура, культурная динамика, идентичность, многообразие культуры.

THE PROBLEM OF A PLURALITY OF CULTURE UNDER GLOBALIZATION

Boblovskij A. Y.

The phenomena of differential character of culture in the terms of globalization is analyzed in the article. The attention is accented on the influence of globalization on the culture configuration and its dynamics. The appearance of “global culture” actualize the placement of national culture in the modern reality. The identity categories of national culture, national state, national society are considered in the article.

Key words: culture, globalization, global culture, national culture, cultural dynamics, identity, differential character of culture.

УДК 13:572

А. І. Понеділок, здобувач

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ ПРОБЛЕМИ САМОРУЙНАЦІЇ ЛЮДИНИ

Розглянуто конститутивні аспекти саморуйнації людини у філософських концепціях минулого та сучасності. Саморуйнація людини розуміється як специфічна соціально-психологічна дія, що має біологічну природу та реалізується з метою усунення із життя. Визнано поліфункціональність та багатовимірність цього феномена в історії культури.

Ключові слова: культура, саморуйнування, філософська думка, індивід, насилля, агресія, моральне і соціальне зло.

Актуальність проблеми саморуйнації зумовлена зростанням саморуйнівних процесів у суспільстві та необхідністю створення стратегії подолання саморуйнації людини, розроблення та впровадження системи превенції аутодеструктивності в українському суспільстві, виявлення механізмів відтворення саморуйнування людини у повсякденному житті та суспільній практиці. Обмеження сфери поширення саморуйнації людини стає одним з важливих завдань сучасної філософії та науки.

Тому **метою** статті є аналіз історико-філософських підвалів розроблення проблеми саморуйнації людини та взаємозв'язку саморуйнації із соціокультурними умовами існування людини.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питання, пов'язані із проблемою руйнівної природи людини, розглядалися в широкому аспекті філософської рефлексії, починаючи з часів античності і до сучасності (Арістотель, Платон, Сенека, Августин, Н. Макіавеллі, К.-А. Гельвецій, Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, І. Кант, Г. Гегель, Ф. Ніцше, А. Шопенгауер, З. Фрейд, К. Лоренц, К. Г. Юнг, А. Камю, Е. Фромм; вітчизняні філософи: А. С. Соловйов, А. П. Скрипник, А. А. Гусейнов, В. А. Малахов, В. В. Осторохов, В. О. Лозовой та інші).

Виклад основного матеріалу. Поняття саморуйнації пройшло тривалий період свого осмислення в історії філософської думки. Складність у підході до розв'язання феномена саморуйнації виявляється у багатовимірності цього процесу, який торкається усіх сфер життєдіяльності людини, її зовнішнього та внутрішнього світу. Якщо релігія з приводу оцінювання саморуйнації людини в усіх її виявах висловлювалася безапеляційно і категорично, то філософія з її різноманітністю суджень і поглядів і притаманній їй полярності висловлювань усе ще перебуває в колі обговорення цього важливого питання.

Розглянемо основні форми саморуйнації людини, які існують як окремо, так і в певному синтезі одна з іншою у різноманітних ситуаціях. За Фроммом, активна форма саморуйнації – це заподіяння фізичних ушкоджень власноруч (суїцид або самогубство) [18]. Пасивна форма саморуйнації – це розтягнутий у часі процес саморуйнування людини (алкоголізм, наркоманія, проституція тощо). Саморуйнація за якістю та призначенням поділяється на духовну і фізичну. Тут відбувається домінація руйнівного принципу – від найменшого (моральний розклад) до найбільшого (фізичне самознищення) зла.

Акти саморуйнування людини були відомі людству ще з моменту формування культури і сталих стосунків між людьми. Але на ранніх стадіях існування людству ще не було знайоме свідоме позбавлення себе життя, нанесення собі фізичних ушкоджень, бо первинний тваринний світ міцно тримав людину в обіймах інстинкту самозбереження. Світ уявлявся як єдине ціле, був синкретичним, домінували первісні вияви інстинктивного страху, гніву, відобрази, тобто елементарні негативні емоції були прямим продовженням біопсихічних регуляторів, що були запрограмовані природою.

Але вже за часів античності увагу філософів починає привертати не тільки навколишній світ, а й постать людини в цьому світі. Розглядаючи світ у різноманітних виявах добра і зла, стародавні мислителі намагалися віднайти причину зла, аби пояснити, чому людина стає або добродійною, або злою. Таке зосередження мислення на метафізичному рівні не давало можливості зрозуміти саморуйнування людини. Деструктивним виявам людини (вбивства, самогубство, акти канібалізму та ін.) надавався нормативний характер. Соціум, держава дбали про свої інтереси, які повинні бути захищені за будь-яку ціну. Саме тому на тих, кого вважали загрозою для суспільного ладу або навіть непридатними ні до якої форми діяльності на благо соціуму, чекали страсти, залишали вмирати на самоті, виганяли із роду, змушували накласти на себе руки тощо [7; 8].

Ще за часів Сократа філософи різних шкіл почали робити спроби з'ясувати походження феномена зла і роль людини в його поширенні й амбівалентності. Гносеологічне пояснення зла у Сократа конкретизувалося через те, що у людини немає ніякої схильності до заподіяння зла: все, що робиться злого, робиться через незнання [15].

Стоїцизм намагався тлумачити зло з раціоналістичних позицій. Тут (особливо у римському стоїцизмі) поєдналися фаталістична віра у фатум і піднесення людської свободи [14]. Такий підхід був новим щодо розуміння внутрішнього світу людини, тут вперше говориться про духовні метаморфози і переживання, надається їхня оцінка і пропонується вихід зі складної життєвої ситуації. Особистісна автономія людини того часу дозволяла не підкорятися моральним нормам і приписам суспільства. Через це стоїки схвально дивилися на вияви інцесту, канібалізму, гомосексуалізму і самогубства [13]. У Сенеки самогубство оспівується зі скорботною величчю, як найвищий вияв свободи [14].

Однобічність етичного раціоналізму піддав критиці послідовник Сократа Платон, який диференціював підхід до оцінювання душевних якостей людини, виокремивши три частини душі: розумну, шалену та жадану. Він зауважив, що можливість вияву зла імовірна лише при домінуванні якоїсь однієї частини душі [6].

Арістотель, на противагу Платону, надав характеристику розумній частині душі, яка відіграє вирішальну роль у моральному виборі людини. Філософ закликав триматися «золотої середини» у вияві протилежності відчуттів, а це вміння має лише той, у кого розвинутий інтелект (схожість із позицією Сократа). Той феномен, який він окреслив як зіпсованість душі, – це і є руйнацією або деформацією особистісної свідомості людини.

У добу Середньовіччя теоцентрична концепція відводила людині другорядну роль. Так, Августин вважав, що «гріховна душа» людини, яка зачинена в земному тілі, змушена за допомогою очей, вух та інших органів чуття по-

стигати земні гріховні красоти. Августин Блаженний у праці «Про град божий» висловився про те, що ті, хто ненавидить світ як такий, бажають лише іншого світу, який відповідав би їх бажанням. Тим самим філософ визначив, що вирішальним є не сам процес руйнівного, а мета. Тома Аквінський висунув тезу, згідно з якою насильство, руйнівне – це завжди гріх [7].

Нікколо Макіавеллі в трактаті «Володар» вважав насильство універсальною ознакою суспільства і пояснював це природною порочністю людини. Еразм Роттердамський слушно зауважував, що руйнівні процеси, які розростаються, втягують у свою орбіту все нові жертви. Мішель Монтень у своїх дослідженнях звертався до вивчення внутрішніх особистих мотивів агресії, руйнівного і вказував на важливість виходу внутрішньої енергії, яка накопичувалася у процесі роздратування [8].

У добу Нового часу і Просвітництва культурна парадигма обрала нові ідеали, чільне місце серед яких посідала людина. Віра у людину-творця завдала нищівного удару по анахронічних намаганнях приборкати природне тяжіння людини до знань та випробувань. Головна парадигма доби наголошувала: людина має можливості активно втручатися в дії, спрямовані як на поліпшення її життя, так і на руйнівні дії проти себе та інших.

Філософи Нового часу (Р. Декарт, Г. В. Лейбніц, К. А. Гельвецій та ін.) теж шукали відповіді на головне запитання: людина-творець або руйнівник? Декарт запропонував ідею, що надає можливість уникати ненависті і печалі, навіть якщо вони засновані на знанні, тому що душа, яка ненавидить людей, втрачала жалість та інші моральні якості, ставала ворожою і схильною до насильства.

У філософії Г. В. Лейбніца «розуміння поганих звичаїв і потреб приводить до морального зубожіння і розгортання агресивних і саморуйнівних виявів» [11, с. 95].

Імморалістична етика французьких просвітників і матеріалістів XVIII ст. була зорієнтована на звеличення емоційної складової людської сутності і пониження розумової її частини. Так, за думкою К. А. Гельвеція, «люди взагалі більш глупі, ніж злі. Коли ми зцілюємо їх від заблуджень, ми зцілюємо їх від більшості пороків» [5, с. 310].

Т. Гоббс у «Левіафані», обґрунтовуючи природу руйнівного в людині, вважав, що головна причина насильства полягає у притаманному людині почуттю конкуренції, марнославства, мати все більше, що породжує прагнення або мати, або загинути. Ж.-Ж. Руссо далі розвивав теорію соціального договору, сутність якої полягає у припущенні: треба змінити соціально-економічні настанови у суспільстві, знищити експлуатацію людини людиною, скасувати приватну власність, *і люди позбавляться від тяжіння до руйнування*.

Як загальна проблема проблема саморуйнації людини (у вигляді самогубства) набула сили у XIX ст. Серед багатой спадщини філософської думки І. Кант у світлі своєї теорії категоричного імперативу піддав інтерпретації

ідею первісної зіпсованості душі. Філософ спромігся заглибитися у сутність саморуйнівної поведінки людини, вивішивши цю проблематику на новий рівень осмислення. Люди, за Кантом, мають душевну схильність як до зла, так і до добра. «Схильність до зла виявляється в природній жорстокості варварських народів, взаємній ворожості, навіть у освічених та культурних людей. Руйнівне не може бути виправдано практичним розумом. Моральна свідомість людини базується на свободі волі та обов'язку», – стверджував філософ [11]. Спроможність людини вбити себе або не вбити ще не є само по собі для Канта доказом моральної свободи людини та істинного воління особистості. Визнаючи заборону самогубства нормою, що походить від обов'язку перед собою, не можна зрозуміти саму можливість такої заборони. «Зберігати своє життя є обов'язком» – такий принцип криється у Канта під обговоренням дозволу або заборони активного вияву саморуйнації. «Якщо у людини безнадійна туга, відсутність „смаку до життя”, це не значить, що вона повинна покінчити із життям. Бажати смерті і здійснити цей намір – різні речі. Нормальна людина не скоїть цього не із страху перед біллю або чим іншим, тому що людина любить життя такою любов'ю, яка базується не на тяжінні почуттів, а на розумній свідомості моральнісної цінності» [10, с. 175].

За Гегелем проблема руйнівного в людині – це проблема структури свідомості: свідомості «пана», «раба» та «вільного». «Пан» та «раб» корелятивні, оскільки не існують один без одного. «Вільний» існує сам по собі без кореляції з протилежним йому. Згідно з ідеєю Гегеля про хитрощі розуму абсолютний дух здійснює свій глобальний намір – самопізнання через дріб'язкові, марнотні, корисливі міркування людей, що беруть участь в історичному процесі. Іншими словами, велика і благородна мета здійснюється аж ніяк не найпіднесенишими засобами, а навпаки, руйнівне долається руйнівним. Стверджуючи через самопізнання свою свободу, «світовий розум не рахується з жахливим виснаженням людських сил. Боротьба між насильством та насильством призводить до його саморуйнації» [4, с. 216]. Для морального вдосконалення людства необхідно ствердження позитивних моральних основ: справедливості та милосердя, констатує філософ.

Пошук нових підходів, що засновані на іншому світогляді, надав можливість сформуватися «філософії життя», де центром роздумів стала людина. Основи цього підходу було закладено А. Шопенгауером, який розумів свою філософію як спробу пояснити «світ через людину», побачити світ як «макроантропос» – щось живе й усвідомлюване. «Світ – це світ людини» – такий у сутності головний пункт філософії Шопенгауера. У твердженні «Світ – це моє уявлення» існує неусувана протилежність між об'єктивним світом і світом в людському уявленні. Шопенгауєрська «воля до життя» як світовий принцип не має ніякої розумної мети. «Це зло, саморуйнівне прагнення, гола і голодна агресивність – і тому світ явищ, що породжується волею, безвихідний і не

розвивається» [19, с. 32–33]. Шопенгауер був першим філософом, хто запропонував етику абсолютного світо- та життєзаперечення, що відбито у терміні «песимізм» (якнайгірший). Згідно з Шопенгауером тільки в людині закладено витоки прагнень до звільнення від життя.

Противагою класичного філософського розуміння та інтерпретації руйнівного в природі людини стала філософія Ф. Ніцше, яка була бунтом проти правових та моральних оцінок цього феномена, що надавали традиційно сформовані право, філософія, теологія і мораль. Розглядаючи згідно з Шопенгауером світ як продукт волі, Ніцше відкрив поняття «воля до влади», «надлюдина». Його вихідним пунктом було ствердження: «Людина як вид не прогресує». Цей критичний погляд на об'єктивність світу, розвиток світу і людини урівноважується специфічним розумінням функції волі, сутність якої зводиться до «акумуляції сили». Ніцше замінює шопенгауеровську «волю до життя» «волею до влади», критерій, який виступає як головний фактор щодо розуміння призначення людини. «У світі, де панує воля до влади, формується сильна особистість – надлюдина, яка відкидає традиційну мораль, почуває себе чудовиськом, що торжествуючи руйнує себе й увесь світ, та упевнена, що їх славитимуть у всі часи» [12, с. 427–428].

Таким чином, у «філософії життя» була перервана класична філософська традиція, відбита в абстрактно-раціональному поясненні світу і людини. Шопенгауерівсько-ніцшеанський світогляд був передвісником нової духовної ситуації, у центрі якої стоять соціально-етичні проблеми і цінності людини.

Вітчизняна філософська школа (друга половина XIX – початок XX ст.) надала новий філософський світогляд, який сформувався у лоні християнської культури, тому головні християнські заповіді були наріжним каменем релігійної філософії. Представники цієї школи М. Федоров, Ф. Достоєвський, Л. Толстой, В. Соловйов, М. Бердяєв, П. Флоренський, С. Франк, С. Булгаков пов'язували свої вчення із християнством. Вони засуджували тяжіння до руйнування в людині, пояснюючи це тим, що вона відійшла від Бога, забувши головний закон людського існування – це любов до Бога, до інших, до себе, до життя. Християнство різко засуджувало свідоме позбавлення себе життя, піддавши табу саме обговорення можливості руйнівного виходу з проблеми (до речі, всі світові релігії одностайно категорично ставилися до самогубства). Але для людей тягар нерозв'язаних проблем виявився настільки важким, що кількість людей, схильних розв'язати свої проблеми безкомпромісним руйнівним шляхом неухильно зростала, незважаючи на протидію релігійних і світських інститутів. «Треба жити не для себе (егоїзм) і не для інших (альтруїзм), а з кожним і для кожного», – стверджував М. Федоров, який вбачав основним злом для людини смерть як вияв сліпих сил природи [8]. Бердяєвська ідея духовної тілесності розглядала особистість як зосередження індивідуальних духовних сил і сферу свободи, яка постійно випробує тиск із боку

суспільства, що прагне поневолити особистість. Усе зло у світі виникає із всездозволеної свободи, яка надається людині як випробування, послане Богом. «Бог створив світ, себе виявляє у світі, але не керує ним. Бог потрібний як моральнісний ідеал і надія на врятування, а Богу потрібна людина як грішник, що кається і прагне боголюбського ідеалу» [3, с. 124]. Ідеї Бердяєва справили великий вплив на розвиток екзистенційного напрямку в філософії.

Кардинальне переосмислення категорії руйнівного і пов'язаних з ним насильства і терору було зроблено у філософії марксизму на методології матеріалістичного розуміння та пояснення історії, відтворюючи в змісті реальні відносини й об'єктивний світ речей, суб'єктивні воління індивідів та різних суспільних верств. Насильство як аспект руйнівного виступало невід'ємним елементом існування політичної держави. К. Маркс і Ф. Енгельс не тільки надали цим поняттям реального змісту, а й окреслили їх як соціально-економічні причини, вписавши їх у контекст суспільних взаємовідносин. Інтерпретація революційної ролі насильства (руйнівного) як сповивальної бабки в усякому старіючому суспільстві тоді, коли воно випітне новими змінами, пов'язує тему руйнівного в марксизмі з його жажливою роллю в історії ХХ ст., кривавими політичними злочинами, трагічною загибеллю мільйонів ні в чому не винних людей.

Жахливі наслідки двох світових війн, фашистський та сталінський терор знайшли відповідне відображення в сучасній філософії екзистенціалізму, яке мало найвиразніше гуманістичне спрямування. Проблема руйнівного у вигляді насильства і терору, що виникли у зв'язку з інкразією моральної свідомості, була центральною у творах Ж.-П. Сартра, А. Камю, К. Ясперса та ін. У праці «Людина, що бунтує» А. Камю аналізує «життя абсурду». Поняття абсурду, яке вводить філософ до розуміння проблеми «буттєвої залишеності» якраз і надає осмислення гіпертрофованих форм людського існування. «Наш час виправдовує вбивство, і причина цього виправдовування полягає в байдужості до життя, яке відповідає нігілізму. Зло, якого зазнала людина, стає чумою, яка заражає усіх» [9, с. 134]. Екзистенційна філософія запропонувала свою ідеологію розуміння людини: не треба змінювати світ, змінюйтесь самі, тоді зовнішній світ відповідатиме вашому внутрішньому світу, а це звільнить людину від руйнівних та саморуйнівних інтенцій.

Сучасна філософія структуралізму продовжує осмислення природи руйнівного в людині, аналізуючи конфлікт людини і суспільства. Ж. Батай стверджує, що в основі людського досвіду лежить насильство, яке укорінено в свідомості, сучасна форма конфлікту людини і суспільства відбиває усю сутність деструктивності, що панує в соціумі. «Індивідуальність не може уціліти не подавляючи себе» [2, с. 139]. «Що несе в собі людина – нездоланне прагнення до відмови того, що закладено в основу існування людством? Іншими словами, буття людини водночас є ствердженням та запереченням

своїх підвалин? Відповідь філософа: «Порок – це, можливо, серцевина людини. А це в свою чергу припускає наявність в людях нездоланного тяжіння до руйнування й постійного прагнення знищення усього, що народжується, зростає та прагне до життя, властивість отримувати задоволення від винищення, спалювання, руйнування» [1, с. 98].

Проблема саморуйнації докладно аналізувалася у психоаналітичних концепціях, інстинктивізмі та біхевіоризмі. Ці концепції представлені у роботах К. Лоренца, Б. Скіннера, З. Фрейда, А. Адлера, К. Хорні, С. Грофа та ін., хто розрізняв руйнацію як соціальний феномен та агресивність (саморуйнування) як біологічний механізм дії, який був найбільш цікавим для психоаналізу. За Фрейдом, у людському підсвідомому завжди присутні два інстинкти – це потяг до життя (Ерос) та потяг до смерті (Танатос), що пов'язані із сексуальністю живої істоти. Агресивність у його концепції розглядається як постійно присутній в організмі руйнівний імпульс, визначений навіть самою конституцією людської істоти, її природою. Біологізм фрейдівської теорії звів усі типи агресивності до одного єдиного інстинкту лібідо, але так і не зміг пояснити саморуйнацію як соціальний феномен.

Найбільш розвинутими у поясненні саморуйнівного початку в людині стали дослідження О. Ранка, А. Адлера, К. Хорні, К. Юнга, С. Грофа та ін. О. Ранк випередив відкриття у сфері підсвідомого своїм баченням коренів саморуйнації в травмі народження («Травма народження», 1928). Неофрейдисти розв'язували проблему, виходячи з особистісної мотивації конкретної людської істоти, розглядаючи особливості психоемоційної динаміки та душевних станів індивіда (А. Адлер, К. Хорні та ін.). К. Юнг підходив до розв'язання цієї проблеми з позицій свого вчення про колективне підсвідоме. Архетипи колективного підсвідомого виступають когнітивними матрицями, тоді як інстинкти індивіда є корелятами таких матриць: інтуїтивне схоплення подібного архетипу передує і певним чином зумовлює дію, «спускає гачок» поведінки деструктивної. Підсвідоме, у свою чергу, продукує певну символіку, яка є між особистісною за сенсом і трансперсональною. «Зі зростанням нашого усвідомлення цього джерела зла в нас особисто ми зможемо змагатися з ним так само, як наука дозволяє нам ефективно перемагати зло, що надходить до нас із зовнішнього світу» [20, с. 213]. Грофівська концепція перинатальних матриць з'явилася науковим проривом не тільки в розумінні витоків людської саморуйнації, а й ефективним практичним засобом лікування хворих на психічні відхилення, давати надію людям до повернення до нормального здорового життя. Значний науковий внесок у з'ясування феномена саморуйнації як соціального феномена зробив Е. Фромм. Він вважав, що інстинктивістські концепції (К. Лоренц, Н. Тинберген та ін.) плутають два види потягу – деструктивність і жорстокість, один з яких зумовлений інстинктом, а інший – характером. Він підкреслював, що адаптивна агресія служить жит-

тю, але людська агресивність має певні особливості, які і роблять її відмінною від агресивності тварин. У роботі «Душа людини» Е. Фромм розглядає форми деструктивності, що служать тією чи іншою мірою життя – і ті, що заважають людині, стоять на заваді життю. Ці вияви є свідченням важкого психічного захворювання і до них належать некрофілія, нарцисизм, психологічний симбіоз з матір'ю тощо. У контексті суб'єктно-об'єктної парадигми він вважав, що людина одночасно поєднує в собі янгола і звіра, душу і тіло [17]. У своїй соціальній концепції Фромм базується на вченні про інстинкти, а також ураховує чинники зовнішнього середовища, як природного, так і соціального. Саморуйнація людини – це неспроможність реалізувати себе – такий важливий висновок робить Фромм [18].

Сучасна філософська думка продовжує осмислювати природу людини в умовах глобалізації, формування нових ідеологічних конструктів, розширення і змінення комунікаційного простору, якісного змінення соціально-психологічного середовища, що призвело до катастрофічного руйнування людини (А. Назаретян, Б. Діденко, В. Остроухов, В. Малахов, В. Лозовой та ін.).

Висновки. Саморуйнація є поліфункціональним і соціальним багатовимірним феноменом, а реалізація саморуйнівних прагнень людини залежить від умов соціально-психологічного середовища, духовної атмосфери суспільства. Саморуйнація має конкретно-історичний характер. Проблема протиставлення розуму та саморуйнування, що існує у раціоналістичній традиції, не надає розуміння щодо руйнівних процесів у культурі. Культура – це багатовимірний соціально-історичний простір, де людина не тільки творить і прагне щастя та любові, а й де водночас уникає життя, руйнує себе і світ, знецінює свій розум та зводить його до знаряддя саморуйнування.

Аналіз історико-філософських підвалин проблеми саморуйнації людини як морального і соціального зла показує, що в усі часи розвитку культури проблема людини та її місця у світі залишається однією з головних у філософських пошуках і рефлексіях. Концептуальні підходи в розробленні цієї проблеми висвітлюють широкий діапазон дослідження саморуйнації людини. Філософія у своєму генезисі виробила наукові підходи та визначила саморуйнацію як специфічну соціально-психологічну дію, яка реалізується з метою усунення із життя або з метою самоствердження, захисту своєї честі та гідності, врятування життя інших, Батьківщини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багай Ж. Литература и зло / Ж. Багай. – М. : Интер-Версо, 1994. – 166 с.
2. Багай Ж. Маркиз де Сад и 20 век («Философия по краям») / Ж. Багай. – М. : Интер-Версо, 1192. – 254 с.

3. Бердяев Н. А. Философия свободного духа / Н. А. Бердяев. – М. : Республика, 1994. – 397 с.
4. Гегель Г. В. Ф. Лекции по философии истории / Г. В. Ф. Гегель. – СПб. : Наука, 1993. – 453 с.
5. Гельвеций В. А. Об уме / В. А. Гельвеций. Соч. : в 2 т. – М., 1972. – Т. 1. – С. 310.
6. Лаэртский Д. О жизни, учениях и изречениях философов / Диоген Лаэртский. – М., 1979.
7. История философии : учеб. пособие для вузов / А. Н. Волкова, В. С. Горнев, Р. Н. Данильченко и др. – М. : ПРИОР, 1997. – 464 с.
8. История этических учений / под ред. А. А. Гусейнова. – М. : Гардарики, 2003. – 911 с.
9. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / А. Камю. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
10. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – М. : Мысль, 1980. – 254 с.
11. Лейбниц Г. В. Новые опыты о человеческом разумении / Г. В. Лейбниц / соч. : в 4 т. – М., 1983. – Т. 2. – С. 95.
12. Ницше Ф. К генеалогии морали / Ф. Ницше. Соч. : в 2 т. – М. : Мысль, 1990.
13. Секст Э. Против ученых / Э. Секст / Соч. : в 2 т. – М., 1976. – Т. 1. – С. 38-39.
14. Сенека Л. А. Нравственные письма к Луцилию. Трагедии / Л. А. Сенека. – М., 1986. – с. 131–132.
15. Скрипник А. П. Моральное зло в истории этики и культуры / А. П. Скрипник. – М. : Политиздат, 1992. – 351 с.
16. Соловьев В. С. Оправдание добра / В. С. Соловьев / Соч. : в 2 т. – М., 1988. – Т. 1. – С. 326–327.
17. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. – М. : Республика, 1992. – 430 с.
18. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М. : Республика, 1994. – 447 с.
19. Шопенгауэр А. Мир как воля и представление / А. Шопенгауэр / Полн. собр. соч. : пер. с нем. – М. : Мысль, 1932. – Т. 1. – С. 32–33.
20. Юнг К.-Г. Архетип и символ / К.-Г. Юнг. – М. : Ренессанс, СП «НВОСид», 1991. – 356 с.

ИСТОРИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ПРОБЛЕМЫ САМОРАЗРУШЕНИЯ ЧЕЛОВЕКА

Понедилок А. И.

Рассмотрены конститутивные аспекты саморазрушения человека в философских концепциях прошлого и современности. Саморазрушение человека понимается как специфическое социально-психологическое действие, которое имеет биологическую природу и реализуется с целью устранения из жизни. Признаны полифункциональность и многомерность этого феномена в истории культуры.

Ключевые слова: *культура, философия, мысль, саморазрушение, человек, насилие, моральное и социальное зло.*

HISTORIC-PHILOSOPHICAL BASIS OF A PERSON'S SELF-DESTRUCTION PROBLEM

Ponedilock A. I., seeker

The article views constituent aspect of a person's self-destruction in philosophical conceptions of the past and the present. A person's self-destruction is understood as a specific social-psychological action that has biological nature and is realized with the aim of elimination from life. Polyfunctionalism and multidimensionality of this phenomenon in the history of culture is recognized.

Key words: *culture, philosophic thought, self-destruction, person, violence, moral and social evil.*

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

С. В. Шефель, доктор філософських наук, професор;
В. О. Захарова, здобувачка

ОСОБЛИВІ МЕТОДОЛОГІЧНО-СВІТОГЛЯДНІ УМОВИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВИМ ВИХОВАННЯМ ФУНКЦІЇ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЙ ПРАВОСВІДОМОСТІ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

У контексті діатропічного підходу осмислюється значення застосування імперативів традиційного жіночого типу духовності як психологічного знаряддя забезпечення правовим вихованням функції подолання деформацій правосвідомості і правової культури в сучасній Україні.

Ключові слова: *правове виховання, типи праворозуміння, жіночий тип духовності, правова культура, правосвідомість.*

Актуальність проблеми. Оцінювання руху нашого суспільства до конституційно визначеної мети розбудови правової державності засвідчує про наявність невирішених проблем у царині формування правосвідомості і правової культури. До такого висновку дійшло чимало науковців, зокрема Ю. Битяк, А. Бова, В. Бурмистров, О. Ганзенко, О. Данильян, О. Дзьобань, М. Іванчук, Ю. Калиновський, Ю. Тодика [1–15]. Серед них першочерговою, якій підпорядковане питання власне створення системи їх організаційно-змістовного забезпечення, тобто сучасної адекватної зазначеній меті системи правового виховання, вважаємо відсутність прийнятної методологічно-концептуальної бази стратегії розбудови правової державності в Україні.

Тому **метою** статті є виявлення перешкод, що заважають упевнено рухатися визначеним Основним Законом України країни шляхом, та надання деяких рекомендацій щодо їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Дійсно, не слід сперечатися з приводу того, наскільки важливою у справі розбудови правової державності є правовиховна робота. Це цілком доведений науковцями факт [16–20].

Утім фактом є й те, що разом з тим досі не вирішене докорінне питання адекватного методологічно-концептуального забезпечення стратегії розбудови правової державності в Україні, без чого неможливими виявляються організаційне конструювання та змістовно-теоретичне наповнення правовиховного процесу.

Як би ми себе не тішили певними здобутками отриманої Україною понад двадцять років тому державної незалежності, родимі плями і капіталістичного, і соціалістичного минулого нагадують про себе в нашій правовій ментальності. Правосвідомості і правовій культурі широкого загалу громадян України притаманні суттєві вади, вияв яких достатньо глибоко проаналізовано чималою кількістю науковців [1–15].

Світоглядно ця ментальність є нашаруванням спотворених концептів юридичного позитивізму і правового об'єктивізму, характерних переважно для державної бюрократії, та правового патерналізму і юридичного нігілізму – для переважної більшості пересічних громадян. У контексті такої розмаїтій ментальності старших вікових груп населення країни за інерцією відбувається соціалізація молоді.

Зрозуміло, жоден з класичних типів праворозуміння не може бути покладений сьогодні в основу стратегії розбудови сучасної правової державності в Україні. Таким статусом має бути наділений тільки правовий інтерсуб'єктивізм. І ось чому.

Покладаючись на діатропічний підхід до осмислення і розв'язання завдань створення сучасної системи правового виховання в Україні, вважаємо, що з цих позицій адекватним правовому інтерсуб'єктивізму за своєю сутністю виявляється жіночий тип духовності як особливе ментальне знаряддя утвердження і продовження людського «Я» Природи, структурно адекватне самому життю. Це дозволяє репрезентантам жіночого творчого типу особистості визначати сутність своєї поведінки акцентом на відтворення життя, у тому числі і насамперед у формі гармонізації міжособистісних стосунків у соціумі. Природно, що до цього скоріше схильна жінка, ніж чоловік, бо вона є тим типом творчої особистості, яка поєднує у своєму особистісному «Я» – життя, «Я» – дитина, «Я» – жінка, і навіть чоловіче «Я», але за умови зняття егообмежень останнього, тобто претензій на винятковість у формі зверхності (а не на унікальність як статевовікову якість). У цьому сенсі це нове «Я» творчої особистості є результатом гармонійного синтезу кращих якостей усіх зазначених типів «Я», і як наслідок цього у свою чергу «несе у собі піднесення загального творчо-особистісного начала усіх інших творчо-особистісних потенцій» [21, с. 5]. Тому жіночий тип світосприйняття треба вважати не стільки унікальною властивістю самої жінки (до того ж, на жаль, не будь-якої), скільки універсальною творчою потенцією. Набуваючи у формі переосмис-

лення під свою особисту специфіку такого типу ментальність, кожна людина в принципі може досягнути цілющий шлях правотворчої самореалізації і гармонійного самовдосконалення.

Жіночий тип духовності виявляє себе як важливий психосоціальний інструмент розвитку людини. Він забезпечує фундаментальну регулятивну функцію вмотивування людини до правотворчості. Ментальність цього типу є не тільки соціокультурною формою одухотворіння людини, в ній знаходимо й засади нового типу міжособистісних відносин – правових відносин гармонійного взаємоутвердження, співтворчості різних типів творчих особистостей, що виступають рівноправними учасниками правового дискурсу. Без нього в принципі неможливий багатовимірний процес гармонійного синтезу всіх форм духовності, в ході якого «знімаються» притаманні їм самообмеження. У цьому сенсі очевидно, що ця соціокультурна форма особливого, жіночого типу світорозуміння, яка має властивість творчого соціомагнетизму, що сприяє долученню у процес співтворчості на основі толерантного діалогу суб'єктів права, які є репрезентантами різних статевовікових груп, тобто всіх типів творчих особистостей, забезпечує на основі цього гармонійного синтезу умови і для породження цілісно-полівимірної особистості, зокрема правової особистості, і для реалізації нею своєї життєвої місії – не тільки до відтворення людського роду, а й творення соціуму, який культивує правотворчість як значущий вимір творчості життя.

В осмисленні сутності і потенціалу цього типу ментальності маємо збагнути, що його носіям, з одного боку, неприйнятний примат насильства, а з другого, – притаманні такі якості, як екологічність і гуманізм. У контексті творення моделі багатовимірно-цілісної особистості ці якості є вкрай необхідними, такими, що визначають його засади, але ще самі по собі є недостатніми. Формування подібного типу особистості, безперечно, пов'язано з набуттям особистістю цього типу ментальності такої важливої властивості, визначально їй не притаманної, як соціальна активність.

Тому слід зазначити, що жіночий тип світорозуміння, який найбільш адекватно визначає сутність культури багатьох народів Сходу, але особливо – синоцентричної соціокультурної традиції, репрезентує екоософське осмислення співвіднесення жіночого і чоловічого начал біосоціального буття. В синоцентричній традиції вони виступають як два боки цілісної, гармонійної опозиції «їнь-ян». Саме цією традицією ці начала співвідносяться у визначально-природному гармонійному суб'єкт-суб'єктному спілкуванні творчо формуючих сил за акценту на пріоритеті жіночого творчого начала. У цьому, втім, міститься й екообмеження цієї форми взаємин творчих сил, бо їх гармонії бракує рівноваги, необхідної для взаємопосилення їх потенціалу в ім'я усталення динамічного саморозвитку соціуму, що їх поєднує. Подолати це самообмеження у соціумі, що тримається принципів жіночої логіки право-

творчості життя, як доводить досвід Китаю і Японії, можливо, якщо вийти за межі традиційної для нього опозиції творчих начал через встановлення рівновісної гармонії між ними. І тоді вже з цього рівня саморозвитку легше виводити соціум на рівень багатовимірного синтезу всіх історичних типів творчих потенціалів, тобто в тому числі за допомогою взаємозбагачуючої участі у ньому носіїв дитячого і соборно-синтезуючого, притаманного євразійським народам, типів світорозуміння, аби кожний з них підносився до нової якості життя, трансформуючись у багатовимірно-цілісні правові особистості.

Таким чином, жіноча особистість за своєю сутністю на відміну від інших соціокультурних типів особистості ментально зорієнтована на гармонізацію відносин із суб'єктами соціуму заради утвердження рівноцінного для всіх права на життя. Втім, розвиваючись тільки на власних засадах, вона виявляється ще незавершеним ідеалом особистості. Вона не є межею самовдосконалення. У сучасному світі, який характеризується суперечливою динамікою глобалізаційної інтеграції, вона вразлива, на жаль, обставинами всезагального неугармоньованого типу міжособистісних відносин репрезентантів різних статевікових і соціокультурних типів. Особливо це відчутно відносно до неї носіїв чоловічого типу євроатлантичної ментальності, які розглядають не тільки жінку, а й репрезентантів інших соціокультурних типів з точки зору своєї парадигми перебільшеного споживання.

Висновки. Зважаючи на винятковий характер жіночого типу духовності, що орієнтує його носіїв на інтерсуб'єктивістську гармонізуючу інтеграцію з носіями інших типів ментальності, маємо покласти притаманні їй імперативи в основу застосування психологічних прийомів забезпечення правовиховного процесу, спрямованого на усунення деформацій у формуванні правосвідомості і правової культури сучасної генерації творців правової державності в Україні.

Це передусім обумовлюється тим, що не тільки у зміст, а й у структуру правового знання потрібно внести концептуальне обґрунтування заборони насильства над людиною, над життям у цілому. При цьому новою якістю, що народжується в процесі такого осмислення перспектив формування правосвідомості громадян України, має стати прирощування носіями жіночого творчого типу особистості конструктивно-творчої правової активності. У цьому й полягає сенс трансформації репрезентантів цього типу в багатовимірні, цілісні особистості, які здатні не тільки до звичного біовідтворення людського роду, а й до розбудови гармонійно-правового соціуму, що культивує правотворчість життя. Це потребує органічного поєднання чадофільного і жіночоматеринського начал з гуманізованим раціопотенціалом чоловічої творчої особистості, що й надасть більшої усталеності сучасній правовій культурі в Україні та сприятиме усуненню наявних деформацій у правосвідомості її громадян.

ЛІТЕРАТУРА

1. Битяк Ю. П. Правова культура управлінських кадрів: проблеми і рішення / Ю. П. Битяк // Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. Ю. П. Битяка та І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – С. 147–169.
2. Бова А. А. Зміст і структура правосвідомості населення України : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.03 / А. А. Бова ; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2001. – 19 с.
3. Бурмистров В. А. Место и роль правовой культуры в становлении правового государства / В. А. Бурмистров. – Симферополь : Таврида, 1996. – 188 с.
4. Ганзенко О. О. Формування правової культури особи в умовах правової держави Україна : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / О. О. Ганзенко ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.
5. Данильян О. Г. Проблема оцінки реального стану правосвідомості і правової культури у транзитивних умовах / О. Г. Данильян // Вісн. акад. правов. наук України. – 2008. – Вип. 4(55). – С. 57–68.
6. Дзьобань О. П. Вплив правового нігілізму на правосвідомість та правову культуру українців / О. П. Дзьобань, М. А. Судейко // Наук. зап. Харк. ун-ту повітр. сил. Соціальна філософія, психологія. – Х. : ХУПС, 2009. – Вип. 1 (32). – С. 3–12.
7. Іванчук М. Проблема правової культури та правового виховання в українському суспільстві / М. Іванчук // Акт. проблеми внутр. політики. – 2004. – № 3. – С. 140–149.
8. Калиновський Ю. Ю. Правосвідомість українського суспільства : генеза та сучасність : монографія / Ю. Ю. Калиновський. – Х. : Право, 2008. – 288 с.
9. Подберезський М. К. Проблеми формування національної правової культури / М. К. Подберезський. – Х. : ЕДЕНА, 2003. – 140 с.
10. Правова культура і громадянське суспільство в Україні : стан і перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 12 жовт. 2007 р.) / НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; редкол. : Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х. : Право, 2007. – 216 с.
11. Правова культура в умовах становлення громадянського суспільства : монографія / за ред. Ю. П. Битяка та І. В. Яковюка. – Х. : Право, 2007. – 248 с.
12. Правосвідомість і правова культура як базові чинники державотворчого процесу в Україні : монографія / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого ; Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань та ін. – Х. : Право, 2009. – 352 с.
13. Сербин Р. А. Правова культура – важливий фактор розбудови правової держави : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. / Р. А. Сербин ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2003. – 15 с.
14. Скуратівський А. В. Формування та розвиток правової культури в українському суспільстві (філософсько-правовий аналіз) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / А. В. Скуратівський ; Нац. акад. внутр. справ України. – К., 2004. – 16 с.
15. Тодька Ю. Н. Конституционные основы формирования правовой культуры : монография / Ю. Н. Тодька. – Харьков : Райдер, 2001. – 160 с.
16. Дзьобань О. П. До питання про місце правового виховання в сучасному суспільстві / О. П. Дзьобань // Правова культура і громадянське суспільство в Україні : стан і перспективи розвитку : матеріали міжнар. наук. конф., м. Харків, 12 жовт. 2007 р. / редкол. : Ю. П. Битяк, І. В. Яковюк, Г. В. Чапала. – Х. : Право, 2007. – С. 66–69.

17. Кутиркін А. Шляхи розвитку теорії та практики правового виховання населення України / А. Кутиркін // Право України. – 2008. – № 3. – С. 122–125.
18. Національна програма правової освіти населення : затв. Указом Президента України від 18 жовт. 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=992%2F2001>
19. Правове виховання в сучасній Україні : монографія / А. П. Гетьман, Л. М. Герасіна, О. Г. Данильян та ін. ; за ред. В. Я. Тація, А. П. Гетьмана, О. Г. Данильяна. – Х. : Право, 2010. – 368 с.
20. Тацій В. Я. Правове виховання студентства як елемент формування правової держави / В. Я. Тацій // Виховання в контексті соціальної адаптації студентства : матеріали міжнар. наук.-практ. конф.-семінару кер. ВНЗ та вчен. дослідників із проблем правового виховання студентства в сучасних умовах, Харків, 7 лист. 2003 р. – Х., 2003. – Ч. 1. – С. 30–36.
21. Шилин К. И. Буддизм – глобальная экософия будущего : краткая энцикл. в 3 т. / К. И. Шилин. – М. : Очаг, 1998.

ОСОБЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИ-МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВОВЫМ ВОСПИТАНИЕМ ФУНКЦИИ ПРЕОДОЛЕНИЯ ДЕФОРМАЦИЙ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Шефель С. В., Захарова В. О.

В контексте диатропического подхода осмысливается значение применения императивов традиционного женского типа ментальности как психологического средства обеспечения правовым воспитанием функции преодоления деформаций правосознания и правовой культуры в современной Украине.

Ключевые слова: правовое воспитание, типы правопонимания, женский тип духовности, правовая культура, правосознание.

SPECIAL METHODOLOGICAL AND IDEOLOGICAL CONDITIONS IN THE PROVISION OF THE OVERCOMING BY LEGAL EDUCATION DEFORMATIONS OF SENSE OF JUSTICE AND LEGAL CULTURE

Shefel S. V., Zakharova V. O.

In the article in the context of diatropical approach the value of the imperatives of the traditional female type of mentality is interpreted as a psychological means of providing the function of legal education to overcome the deformations of sense of justice and legal culture in modern Ukraine.

Key words: legal education, the types of understanding of law, a female type of spirituality, legal culture, sense of justice.

УДК 1:316.4

О. П. Дзьобань, доктор філософських наук, професор;
С. О. Руденко, кандидат філософських наук

СИСТЕМНИЙ ВИМІР МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: УПРАВЛІНСЬКІ І САМООРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Розглянуто проблеми співвідношення державного управління і місцевого самоврядування з точки зору класичної і синергетичної методології. Запропоновано шляхи демократизації державного управління, підвищення його ефективності, узагальнення місцевих інтересів та їх оптимального узгодження з державними інтересами.

Ключові слова: державне управління, місцеве самоврядування, самоорганізація, соціум.

Актуальність проблеми. Проблема вдосконалення управління складними системами в даний час стоїть достатньо гостро. Причина цього вбачається в тому, що навколишні умови стають усе більш нестійкими і такими, що швидко змінюються. Крім того, зростає «прозорість» систем, їх взаємозв'язки з середовищем стають усе більше й більше різноманітними. Відбувається своєрідне розчинення меж, на кшталт того, як це відбувається з державними кордонами на території сучасного Європейського Союзу (Шенгенська зона). Зараз виникла потреба в організаціях такого типу, які дозволили б швидко пристосовуватися до умов, що змінюються, необхідно шукати такі структури, за допомогою яких люди можуть організовуватися для новаторської непрограмованої діяльності.

Аналіз останніх джерел і публікацій свідчить про те, що проблеми місцевого самоврядування достатньо опрацьовані у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Разом з тим на рівні діалектичної взаємодії організаційних (управлінських) та самоорганізаційних процесів зазначена проблема потребує деякого уточнення, що і є **метою** цієї статті¹.

Виклад основного матеріалу. Роль і значення особистості в процесах управління надзвичайно зросли, що певним чином підсилює напруженість, оскільки підвищується відповідальність не тільки тих, хто ухвалює управлінські рішення, а й тих, хто втілює ці рішення в життя. Все це означає, що діяльність людей у складній системі не може бути жорстко регламентована кінцевим набором зовнішніх параметрів. Крім того, повинні розвиватися їх

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

ініціатива, мотивація. Існує, з другого боку, і певний структурний чинник, що перешкоджає нормальному розвитку майже всіх соціальних систем. Таким чинником виявляються тенденція до надмірного бюрократування, корупції управлінських структур. Найхарактернішими у цьому сенсі є тоталітарні системи.

Класичний, традиційний підхід до управління складними системами ґрунтується на лінійному уявленні про їх функціонування. Згідно з цим уявленням результат зовнішнього управляючого впливу є однозначним і лінійним, наслідки докладених зусиль є передбаченими, такими, що відповідають схемі «управляючий вплив – бажаний результат». Чим більше вкладеш енергії, тим більше нібито й віддача. Проте виявляється, що багато зусиль є марними або навіть шкідливими, якщо вони протистоять власним тенденціям самоорганізації складних соціальних систем [1; 2].

Управління буде малоефективним, якщо воно не враховує традиції народу, його культуру, специфіку сприйняття людьми неекономічних цінностей. Ігнорування традицій, соціокультурних настанов призводить до того, що вирішувані завдання будуть чужими для виконавців. Важко уявити, що може йти по шляху ефективного розвитку суспільний устрій на основі жорсткого управління, без урахування внутрішніх потреб і можливостей людини. Управляти – це означає зробити партнерами тих, хто повинен втілювати в життя ідеї керівника.

Таким чином, ми можемо вести мову про механізм управління складними соціальними системами як сукупності цільового керівника дії і процесів самоорганізації. У СРСР цей механізм майже повністю виключав наявність процесів самоорганізації у місцевих структурах і зводив управління до культури порядку, незмінності і страху перед нововведеннями. У міру загострення управлінських проблем посилювалися установка на створення нових органів, тотальна регламентація, «покроковий контроль», пригнічувалися зацікавленість і самостійність об'єктів управління (досить пригадати перші дії Ю. Андропова на посту генерального секретаря ЦК КПРС).

У той же час сьогодні як ніколи велика роль інформації в управлінських процесах. Зокрема, академік В. Глушков увів у науковий обіг таке поняття, як «інформаційний бар'єр» [3]. Перший інформаційний бар'єр був досягнутий у той період, коли економічні зв'язки повністю замикалися в рамках обмежених колективів (рід, сім'я, плем'я) і складність управління цим колективом стала перевершувати здібності однієї людини. Це викликало появу нових механізмів управління: по-перше, створення ієрархічних систем управління; по-друге, введення правил взаємовідношення між людьми і соціальними колективами: підприємствами, регіонами, державами тощо. Другий інформаційний бар'єр пов'язаний з обмеженою здібністю до перероблення інформації у всього населення країни.

Складність завдань управління на тлі проблем співвідношення державних органів та органів місцевого самоврядування призводить до того, що якщо продовжити управляти сучасними соціальними системами колишніми методами, на основі пріоритету принципу контролю і перероблення обліково-планової інформації, то у сфері управління повинно бути зайняте все працездатне населення країни [4].

Відповідно до закону Ешбі необхідною умовою ефективного управління є те, що система, що управляє (у нашому випадку органи державної влади), повинна володіти більшою різноманітністю (тобто бути інформаційно потужнішою, «розумнішою»), ніж керована система. Досягти цього можна двома способами: або підвищити якість системи, що управляє, або знизити якість керованої – пониження рівня різноманітності суспільства, перетворення його на сіре, неосвічене, з нерозвиненими потребами суспільство, яке ставатиме вельми зручним об'єктом для управління. Однак відбувається не розвиток, а деградація суспільства, нівелювання органів місцевого самоврядування.

Будь-яка штучна підсистема, що управляє, у тому числі всілякі організаційні структури, що формуються під цілі держави й управління взагалі, є біднішими, ніж природні і соціальні об'єкти, що виникають еволюційно. Принципова особливість будь-яких штучних систем – істотно нижчий рівень різноманітності порівняно з аналогічними еволюційними.

Штучні організаційні механізми, що формуються людиною для управління, володіють невимірно меншою різноманітністю, ніж суспільні структури, що складаються сторіччями. Складнішою і різноманітнішою стає й сама людина. В результаті велика спокуса піти шляхом зниження ступеня різноманітності в суспільстві і кінець-кінцем шляхом спрощення самих людей.

Таким чином, видно, що теорія «управління» еволюціонує в теорію «самоврядування», «саморегулювання» складних систем, де виключається абсолютне домінування якогось одного, «головного» суб'єкта управління. Навпаки, «мережеві», «горизонтальні» моделі саморегулювання припускають активну полісуб'єктну комунікацію, де статус і роль соціального суб'єкта хоча і змінилися, але значущість їх збереглася.

Соціальна ж реальність є такою, що системи локальної самоорганізації об'єднують і моделі «управління», і моделі «самоврядування», «саморегулювання» [5–6]. Так, «міське управління» і «міське самоврядування» – це різні системи муніципального соціуму як за суб'єктами управління, так і за завданнями і способами їх реалізації. Міське управління становить систему державно-адміністративних заходів, припускаючи вплив держави на призначення і діяльність муніципалітету. Міське самоврядування являє собою систему «життєвих правил», традиційних фонових практик муніципального співтовариства і припускає вплив цього співтовариства на роботу муніципалітету.

Тут необхідно відзначити такі моменти. По-перше, державна влада (державне управління) є влада суверенна, верховна, яка сама себе може реформувати. Органи ж місцевого самоврядування є владою підзаконною, тобто діють у порядку і в межах, указаних їй верховною владою. По-друге, розмежування сфер компетенції влад центральних і місцевих, тобто обмеженість кола справ, наданих місцевому самоврядуванню, здійснюються законодавством держави. По-третє, місцеве самоврядування повинно мати самостійні, недержавні джерела, ресурси активності (фінансові, кадрові) для того, аби бути самостійним. По-четверте, місцеве самоврядування будується на обмежених територіях. І по-п'яте, місцевому самоврядуванню завжди є супутнім виборний принцип – обов'язкова наявність представницького і розпорядчого органу. Такі деякі інституційні аспекти, що визначають співвідношення місцевого управління і місцевого самоврядування.

У структурі місцевого самоврядування можна достатньо чітко ідентифікувати три різні, але пов'язані між собою «ролі» місцевого самоврядування. По-перше, це роль захисника демократії на місцях, чинник участі населення в питаннях місцевого значення. Місцеві органи влади – це єдиний інститут на наступному після парламенту рівні, який «уповноважений народом, відповідає перед народом і представляє народ»; вони є тим природним каналом, через який місцеве населення може заявити про свої потреби. Крім того, при відносно централізованому управлінні місцеві органи забезпечують елемент плюралізму в політичному житті [7]. Вони надають населенню додаткову можливість брати активну участь у політичних процесах, процесах управління. Залучення громадян до управління їх власними містами – їх співучасть в управлінні – створює безцінний соціальний капітал.

По-друге, це роль центру стосовно створення публічного порядку на місцях. Тут під створенням публічного порядку розуміється здатність до будовування певної місцевої політики. Це означає, що органи місцевого самоврядування, крім того, що вони організують подолання територіальних, економічних і соціальних конфліктів між різними колами, самі активно втручаються в усі сфери місцевого економічного і суспільного життя для забезпечення управління по всьому спектру місцевих проблем.

По-третє, це роль органів місцевого самоврядування як «постачальника послуг» місцевому населенню. І хоча дана функція поступово переходить у приватні руки (так звана політика «менеджералізму»), органи місцевого самоврядування все одно багато в чому використовують своє право наділяти відповідними повноваженнями інші організації, а також самі беруть участь в обслуговуванні населення.

У той же час здійснення місцевого самоврядування означає децентралізоване здійснення влади з опорою на три елементи: місцеву демократію, широку відповідальність, місцеву самостійність.

З другого боку, державне управління є особливим засобом регулювання деяких аспектів соціальної динаміки і локусів локальних систем¹. Цей тип управління здатний акумулювати в собі конструктивний, раціонально усвідомлений потенціал масштабних та історично тривалих процесів суспільної самоадаптації за допомогою вироблених усередині себе способів діяльності, що в цілому дозволяє підсилювати позитивний для суспільства ефект процесів самоорганізації. З другого боку, адаптаційні можливості державного управління за певних умов здатні радикально змінити спрямованість процесів, самоорганізації, що свідчить про закладені в ньому можливості створювати соціокультурну реальність, «творити» в її рамках принципово новий результат.

Разом з тим загальна стратегія державного управління далеко не завжди збігається з провідними тенденціями самоорганізації. Між ними нерідко існує безліч розбіжностей, конфліктна протидія. І не завжди тенденції самоорганізації беруть гору в цій протидії.

Слід також відрізнити «самоврядування» від тенденції «децентралізації» управління, хоча вони і мають схожі риси. По суті ж вони принципово різні. Процес децентралізації і процес самоврядування йдуть у двох протилежних напрямках. Децентралізація подрібнює владу, підсилює контроль і підпорядкування, роз'єднує, але веде до посилення системи державного управління. Процес організації самоврядування об'єднує, інтегрує суспільство, послаблює пряме підпорядкування інституту держави. Вбачається очевидним, що процес децентралізації принципово не може привести до самоврядування, а лише до його імітації. У будь-якому разі при децентралізації зберігаються функції централізованого нагляду і контролю. І якщо, скажімо, країна займає достатньо великі території, а її населення є численним, то контроль і нагляд за виконанням децентралізованих функцій можуть виявитися неефективними. Саме в такій ситуації за ініціативою держави або стихійно може почати розвиватися місцеве самоврядування.

Розглянувши контекст соціальної самоорганізації, який пов'язаний з поняттями «управління – самоврядування», перейдемо до контексту «самоорганізація – організація».

Самоорганізація – це один з найбільш яскравих прикладів ускладнення організації, перехід на вищий рівень розвитку. Самоорганізація – це процес, у перебігу якого створюється, відтворюється або вдосконалюється організація складної динамічної системи. Тому самоорганізація має місце в системах, що володіють високим рівнем складності і великою кількістю елементів, зв'язки між якими мають відносно стійкий характер. Саме завдяки відносній стійкості можливо утворення нових зв'язків між елементами системи, яке відбува-

¹ У даному випадку *локус* – це поняття, яке характеризує суб'єктивне сприйняття у певному конкретному місцевому соціумі локалізації причин поведінки або керівного начала у себе чи інших.

ється при її взаємодії з навколишнім середовищем і в той же час деякою мірою автономно, незалежно від середовища [2–8].

З другого боку, важливо проаналізувати і розмежувати такі поняття, як «організація» і «самоорганізація». Згідно з поглядами на організацію, наприклад, Г. Хакена, в системах, що самоорганізуються, впорядкованість виникає в результаті утворення кооперативних процесів з хаосу, притаманного нерівноважному, нестійкому стану. Поняття організації визначається як альтернативне самоорганізації і пов'язане з упорядковуючою діяльністю людини, її свідомістю та діями [9].

Стосовно теми нашого дослідження доцільно зауважити, що необхідно розглядати і співвідносити три поняття: «організація», «самоорганізація» та «локальне співтовариство». Хоча в змісті всіх трьох понять відображена загальна ідея порядку, що базується на відношенні впорядкованості елементів множини, проте їх необхідно розрізняти. «Організація» – це інституційна система, яка може володіти властивістю самоорганізації, але в основі якої лежить та або інша нормативна структура. Якщо помістити поняття «організація» в контекст відношення «людина – світ», то можна сказати, що «нормативна структура» тут є первинною, а «людина» – вторинною. «Організація» – це соціальний простір функціонування окремої людини, «підігнаної» під спеціалізацію «організації». «Локальне співтовариство» також може мати властивість самоорганізації, але в його основі – не нормативна структура, але «життєві правила» живих людей, причому саме «людина» є первинною відносно будь-яких правил. Якщо в «організації» діє принцип «закон не залежить від людини», то в системі «локальної самоорганізації» – принцип «є людина – є правило, немає людини – немає правила». У першому випадку «самоорганізація в першому наближенні – це сама себе здійснююча організація. Вона безпосередньо межує із зовнішньою вольовою організацією» [10, с. 6–7]. У другому випадку самоорганізація – це саме себе відтворююче співтовариство людей.

Таке розмежування є принципово важливим для аналізу самоорганізації на муніципальному рівні. Річ у тім, що за поняттям «самоорганізація» тут криється складний динамічний баланс «організації» (адміністрація місцевого самоврядування) і «локального співтовариства» (жители муніципального утворення). Отже, ми знову повертаємося до того, що «муніципальна самоорганізація» – це не один процес, а два паралельні процеси: один – самоорганізація муніципальної «організації», другий – самоорганізація «локального співтовариства».

Таким чином, системи муніципальної самоорганізації мають бінарну соціальну природу: «організація» є джерелом управління в просторі муніципальної самоорганізації, а «локальне співтовариство» – джерелом самоврядування в цьому просторі. Отже, ця бінарність повинна залишатися методологічним принципом і у тому випадку, коли ці системи досліджуються як у контексті «безсуб'єктність – глобальність – забування початкових умов»,

так і в контексті «суб'єктність – локальність – соціально-історична пам'ять». Тому в основу подальшого аналізу процесів і тенденцій розвитку систем місцевого самоврядування доцільно покласти діалектичну модель співвідношення управління і самоврядування, сутність якої полягає в співвідношенні організації і самоорганізації. У відносинах між місцевим і державним рівнями влади вже існують певні усталені моделі організації взаємодії, але необхідність їх удосконалення і розвитку також очевидна.

Конституція України, закріпивши місцеве самоврядування як право територіальної громади самостійно або під відповідальність створених нею органів вирішувати питання місцевого значення, специфічну форму народовладдя та одну із засад конституційного ладу держави, встановила та гарантувала самостійність системи місцевого самоврядування (статті 5, 7, 140–146) [11]. Цим був підбитий певний підсумок під пошуками соціально-політичної та правової моделей місцевого самоврядування, але не надана можливість однозначного визначення природи цього інституту. Окремі положення Конституції України дозволяють зробити висновок про поєднання в місцевому самоврядуванні громадських та державних засад. Така неоднорідна природа стала наслідком реалізації законодавцем намагання закріпити загальносоціальну цінність місцевого самоврядування шляхом не самоусвідомлення та самоорганізації територіальних громад, а адміністрування держави.

Державна влада та місцеве самоврядування перебувають у відносинах тісної взаємодії та взаємовпливу, зумовлених не тільки їх інтегрованістю в більш велику систему публічної влади, а й намаганням їх як цілісних систем пристосувати оточуюче соціально-політичне середовище до потреб свого існування та розвитку.

Взаємодія державної влади і місцевого самоврядування як підсистем публічної влади має декілька підвалін. По-перше, в силу конституційних положень (ст. 5) [11] вони мають єдине джерело владних повноважень – народ, що дає підстави деяким науковцям стверджувати про їх соціально-політичну єдність.

По-друге, взаємодія державної влади та місцевого самоврядування визначається певною умовністю виділення кола справ, віднесених до компетенції місцевого самоврядування, – питань місцевого значення. Будь-яке загальне питання є в той же самий час і місцевим для кожної окремої території, і навпаки, у вирішенні багатьох місцевих питань бере участь загальнодержавний інтерес.

По-третє, хоча система місцевого самоврядування є низовою ланкою в системі адміністративного управління, що безпосередньо стикається з потребами населення, на наш погляд, її не можна абсолютно розвести із системою державної влади по «поверхах» публічного управління. І державна влада, і місцеве самоврядування покликані забезпечити інтегративну властивість соціальної системи, що має на меті підтримку її цілісності, координацію

спільних колективних цілей з інтересами окремих елементів, а також забезпечує функціональну взаємозалежність підсистем суспільства на основі консенсусу громадян та легітимації лідерства. Від діяльності системи місцевого самоврядування залежить не тільки єдність влади, а й політична, економічна та соціальна стабільність [12–14].

Вплив системи місцевого самоврядування на органи державної влади як важливий елемент механізму їх взаємодії на сьогодні не отримав ні достатнього нормативно-правового регулювання, ні наукової розробки. Хоча він вбачається важливим з точки зору подолання тих соціально небезпечних процесів, які зумовлюються нереалізованістю прав і законних інтересів територіальних громад та можуть призводити до протистояння між органами місцевого самоврядування й органами державної влади. Такі конфлікти, як правило, мають затяжний, латентний характер і становлять значну загрозу для стабільності конституційного ладу в державі [15]. Проте вони не отримали, на жаль, необхідних правових засобів свого вирішення.

Стосовно впливу системи місцевого самоврядування на державну владу слід зазначити, що в найбільш загальному вигляді він виявляється в тому, що від діяльності та сприяння місцевого самоврядування чимало в чому залежить ефективність здійснення державних функцій. Разом з цим об'єктивно зумовленим є й активний вплив органів місцевого самоврядування на органи державної влади. Він пов'язаний із забезпеченням достатності, ефективності, усталеності системи місцевого самоврядування. Місцеві інтереси у цьому разі спрямовуються на отримання достатніх інформаційних, кадрових, матеріально-фінансових та інших ресурсів, виконання передбачених законом обов'язків держави у сфері місцевого самоврядування, новелізацію законодавства з питань організації місцевого самоврядування, реалізацію державних гарантій фінансової самостійності місцевого самоврядування, судовий захист місцевого самоврядування тощо.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», визначивши в ст. 2 місцеве самоврядування не тільки як право, а й як реальну здатність територіальної громади, визнав можливість існування зазначеної групи місцевих інтересів та гарантував їх як публічно-правові [16].

Реалізація зазначеної групи місцевих інтересів здійснюється органами і посадовими особами місцевого самоврядування за допомогою як організаційно оформлених механізмів, так і тих, що такого не знайшли. До них слід віднести те, що органи місцевого самоврядування здатні суттєво впливати на виборчий процес при формуванні органів державної влади; вони можуть бути представленими в консультативних, дорадчих та інших спеціально створених органах з питань, що торкаються інтересів місцевого самоврядування, направляти звернення до органів державної влади, а також використовувати засоби неформального впливу.

Як **висновок** зазначимо, що органи місцевого самоврядування та їх добровільні об'єднання повинні активно залучатися до формування та реалізації державної політики у сфері місцевого самоврядування. Зокрема, слід нормативно закріпити обов'язки органів державної влади інформувати їх про поточну діяльність з питань місцевого самоврядування, підготовку проектів нормативно-правових актів, що зачіпають права та інтереси територіальних громад, обов'язково враховувати пропозиції цих суб'єктів щодо плану законопроектної діяльності, включати їх представників до складу комісій, робочих груп та інших органів з підготовки та розгляду питань, які впливають на стан і розвиток територіальних громад. Особлива увага при цьому має бути приділена встановленню обов'язку органів державної влади погоджувати з асоціаціями місцевих рад проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав і законних інтересів територіальних громад.

Вказані заходи сприятимуть демократизації державного управління, підвищенню його ефективності, найточнішому опосередкуванню та узагальненню місцевих інтересів, оптимальному узгодженню їх з державними інтересами, найповнішому забезпеченню, вірному визначенню цільових пріоритетів розвитку місцевого самоврядування, ухваленню соціально врівноважених рішень, підсиленню засад громадського контролю за здійсненням державного управління і в остаточному результаті – розвитку місцевого самоврядування, громадянського суспільства та демократичної держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О. Г. Циклічність і самоорганізація у розвитку соціуму / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Гілея: наук. вісн. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 47. – С. 214–220.
2. Дзьобань О. П. Самоорганізація в соціальному просторі: філософський аспект / О. П. Дзьобань, О. В. Левада // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 8. – С. 3–11.
3. Глушков В. М. Что такое кибернетика? / В. Глушков. – М. : Мир, 1987. – 71 с.
4. Мелик-Гайказян И. В. Информация как объект постнеклассической науки / И. В. Мелик-Гайказян // Информация и самоорганизация. – М. : Изд-во РАГС, 1996. – С. 88–108.
5. Чимшит С. И. Управление потенциалом сложных социально-экономических систем : монография / С. И. Чимшит. – Д. : Монолит, 2008. – 362 с.
6. Глоба Л. С. Концептуальное проектирование информационно-аналитических систем для сложных административных структур стратегического уровня управления : монография / Л. С. Глоба, Л. К. Гольшев, М. Ю. Терновой. – К., 2008. – 240 с.
7. Дунаева Л. Управління як соціальна функція владноорганізуючої діяльності / Л. Дунаева // Освіта регіону. – 2011. – № 1. – С. 119–122.
8. Данильян О. Г. Циклічність і самоорганізація у розвитку соціуму / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань // Гілея: наук. вісн. / голов. ред. В. М. Вашкевич. – К. : ВІР УАН, 2011. – Вип. 47. – С. 214–220.

9. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен. – М. : Мир, 1980. – 311 с.
10. Осипов Ю. Принципы хозяйственной самоорганизации / Ю. Осипов. – М. : Наука, 1993. – 156 с.
11. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EА%2F96-%E2%F0>.
12. Бобровська О. Ю. Корпоративне управління в місцевому самоврядуванні : монографія / О. Ю. Бобровська. – Д. : ДРІДУ НАДУ, 2008. – 284 с.
13. Борденюк В. І. Міське самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії / В. І. Борденюк. – К. : Парламент. вид-во, 2007. – 576 с.
14. Дзьобань О. П. Стабільність соціальної системи в контексті її безпеки (синергетичний аспект) / О. П. Дзьобань // Культура народів Причорномор'я. – 2003. – № 43. – С. 254–257.
15. Пилипчук В. Г. Вплив глобалізаційних процесів на конституційний лад, територіальну цілісність і недоторканність України / В. Г. Пилипчук, О. П. Дзьобань // Гуманіт. часопис. – Х. : ХАІ, 2010. – № 1 (22). – С. 5–10.
16. Про міське самоврядування в Україні Закон України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=280%2F97-%E2%F0>.

СИСТЕМНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: УПРАВЛЕНЧЕСКИЕ И САМООРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ

Дзебань А. П., Руденко С. А.

Рассмотрены проблемы соотношения государственного управления и местного самоуправления с точки зрения классической и синергетической методологии. Предложены пути демократизации государственного управления, повышения его эффективности, обобщения местных интересов и их оптимального согласования с государственными интересами.

Ключевые слова: государственное управление, местное самоуправление, самоорганизация, социум.

SYSTEM MEASURING OF LOCAL SELF-GOVERNMENT: ADMINISTRATIVE AND SELF-ORGANIZING PROCESSES

Dzeban A. P., Rudenko S. A.

The problems of correlation of state administration and local self-government are examined from point of classic and synergy methodology. The ways of democratization of state administration, increase of his efficiency, generalization of localisms and their optimum concordance, are offered with state interests.

Key words: state administration, local self-government, self-organization, society.

УДК 340.12+1:316.3

І. І. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Розглянуто особливості громадянського та правового виховання в країнах Європи. Показано світоглядну та методологічну специфіку західної моделі правового виховання.

Ключові слова: *правове виховання, правова культура, мета правового виховання, методика правового виховання.*

Актуальність проблеми. Правова освіта та виховання громадянських якостей особистості відіграють провідну роль у процесі формування і розвитку суспільства, в якому права і свободи людини визнаються вищою цінністю. Останні десятиліття для України – це час активного формування громадянського суспільства та правової держави. Ефективність же правовиховної діяльності залежить не тільки від використання традиційних методик, а й від доцільного відбору та впровадження кращого зарубіжного досвіду.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Правове виховання стало центром уваги вітчизняної філософської, юридичної та педагогічної науки приблизно у другій половині минулого століття. І сьогодні правове навчання розглядається як одна з найважливіших форм правового виховання [1–7]. Однак додаткової уваги потребує вивчення загальнометодологічних засад громадянсько-правового виховання в західноєвропейських країнах. Отже, **метою** статті є огляд деяких світоглядно-методологічних особливостей правового виховання в Європі.

Виклад основного матеріалу. Західна правова цивілізація, що існує в двох основних формах (романо-германській та англо-американській), має глибоке релігійне, етичне та філософське коріння. Це передусім: 1) християнська концепція світу, історії та людини. Бог розуміється не тільки як творець, учитель та вихователь людства, а й як верховний Суддя – суворий, проте справедливий. Уся історія розуміється як процес виховання людини, котра не тільки дотримується вищих законів, а й порушує їх, проте, на відміну від тварин, має унікальну перевагу – право на вільне самовизначення та самоствердження; 2) багата філософська спадщина давніх греків, які заклали підвалини європейської морально-правової свідомості. Так, ще Сократ, Платон та Арістотель сформулювали незмінні для європейської правової культури уявлення про громадянську чесноту як невід’ємну рису громадянина, де важливе місце посідає законслухняність; 3) реалізм та організаційний талант давніх римлян, які поставили емпіризм, раціоналізм та практицизм свого

мислення на службу юриспруденції. Це у свою чергу зумовило прагнення впорядкованості, дисциплінованості, служіння державі, а дотримання законів стало вважатися чи не найвищою чеснотою.

Для європейської цивілізації суттєве значення має також те, що зворотною стороною конфлікту завжди ставав договірний характер розвитку суспільства, виражений відомою формулою Е. Дюркгейма: «Консенсус стоїть за спиною контракту».

Особливості західної правової культури та правового виховання зумовлені й європейською ментальністю, головними рисами якої є: прагнення чогось нового, освоєння та перетворення дійсності, що в результаті зумовлює відсутність сильної прив'язаності до минулого та культу традиції; прагнення виділяти своє індивідуальне «Я» із загального «Ми», вміння цінити та відстоювати інтелектуальну та духовно-моральну незалежність, готовність боротися за громадянські права та свободи; практицизм, здатність вбачати у практичній діяльності своє покликання та сенс життя, що іноді обертається забуттям вищих духовних цінностей та протиправною поведінкою.

У правосвідомості європейця право традиційно розуміється як таке, що має власний автономний характер, хоча й перебуває під сильним впливом релігії, політики та моралі. Закон же сприймається як зв'язане ціле, єдина система, «організм», що розвивається у часі крізь століття та покоління. Також суто західною рисою є впевненість в історичності права – його здатності зростати та розвиватися, що дозволяє шляхом нового тлумачення минулого задовольняти потреби сьогодення.

Громадянсько-правове виховання в Європі зумовлене вихідною ідеєю: громадянином не народжуються, ним стають. У зв'язку з цим ідеться не про стає становище, а про перманентне становлення: громадянин – це той, хто здатен втручатися в життя спільноти, а це передбачає поміркованість думки, здатність до роздумів, а також згоду на публічне обговорення їх. Отже, громадянство за такого розуміння – це конструктивна здатність втручатися або принаймні намір втручатися в життя спільноти.

Відповідно до цього один з головних принципів правового виховання – створення знання. Просте передання інформації зумовлює формування пасивних громадян, які сприймають знання як дещо відсторонене від соціальних, економічних та політичних цілей. Коли ж знання стає власним світоглядним надбанням тих, хто навчається, то згодом має сформуватися зрілий, вільний, автономний та активний громадянин.

Сучасна система правового виховання в Європі зумовлена традиційною орієнтацією на повагу до прав і свобод людини і громадянина, а також спрямована на розв'язання політичних та соціально-демографічних проблем, найбільш суттєвими з яких є: загострення міграційної політики – притік до країн Європи переселенців зі Сходу та Африки, утворення «паралельних

суспільств», не інтегрованих або недостатньо інтегрованих у європейський соціум; реакція європейського суспільства на ці процеси, яка часто набуває форми ксенофобії та політичного екстремізму; суперечності між високими гуманітарними стандартами у забезпеченні прав меншин та стандартами життя переважної більшості європейців.

У зв'язку з цим пріоритетним напрямком у розвитку європейської спільноти стає соціокультурна інтеграція, яка у свою чергу зумовлює міжкультурний та міждисциплінарний підходи до громадянсько-правового виховання. Західноєвропейські громадські організації прийняли пакет документів, що ініціюють так зване полікультурне виховання, яке стало офіційним курсом Євросоюзу.

Головне завдання полікультурного виховання – допомогти особистості усвідомити культурне розмаїття як умову розвитку суспільства та індивіда, протистояти виявам расизму, націоналізму, сформуванню відчуття солідарності та взаємодопомоги, а також долучити громадян до національних, міжнаціональних та загальнолюдських цінностей.

Полікультурне виховання переслідує три основні мети, які можна означити такими поняттями: плюралізм (збереження культурного розмаїття та повага до нього); рівність (підтримка рівних прав на освіту та виховання); об'єднання (формування в душі загальнонаціональних політико-правових, економічних та духовних цінностей).

Полікультурне виховання орієнтує передусім на усвідомлення не тільки прав, а й обов'язків щодо інших соціальних та національних груп.

Сучасна європейська система громадянсько-правового виховання спирається також на концепцію перманентного (безперервного) виховання, що передбачає спадковість між дошкільними, позашкільними та шкільними закладами, самоосвіту, підготовку та перепідготовку активних учасників суспільного життя. У Європі безперервне виховання координують так звані інтегровані культурні центри, соціопедагогічні комплекси, при яких функціонують навчальні курси, бібліотеки, спортивні заклади, церква.

Рада Європи як найбільша та найстаріша організація в Європі ухвалила магістральну програму «Освіта, спрямована на виховання демократичної громадянськості». У межах цієї програми передбачається й досягнення правовиховних цілей: забезпечення громадян правовими знаннями, а також уміннями та навичками, необхідними для активної участі у демократичному суспільстві; створення можливостей діалогу та правового розв'язання конфліктів між людьми, досягнення консенсусу, спілкування та взаємодії; заохочення усвідомлення прав і обов'язків людини, норм поведінки, цінностей та моральних норм усередині спільноти.

Відповідно до цього майже в усіх європейських країнах розроблено програми з громадянського виховання. Їх основу складають передусім політико-

правові та моральні знання, тобто ті знання про суспільство та людину, які допомагають учням підготуватися до життя у сучасному світі.

Правове виховання в Європі розпочинається ще в дошкільних закладах. На цьому етапі педагоги активно використовують методичну літературу з малюнками та адаптованим текстом, у якому малюкам розповідається про країну та «спільний світовий дім», роз'яснюються такі поняття, як нація, республіка, її символи, обов'язки громадян, права людини, безпека тощо.

Однак найбільш значущим з огляду на цілі правового виховання вважається шкільне, ліцейське та гімназійне середовище, адже саме в ньому частина учнів досягає громадянського повноліття, отримує виборче право і можливість здійснити свій політичний вибір. У більшості західних країн правове виховання здійснюється згідно з програмами громадянського виховання або в межах навчання прав людини. Такі програми спрямовано на розвиток у членів суспільства відчуття громадянськості. Розкриваючи головні обов'язки та права людини, фахівці прагнуть правильно сформулювати уявлення про свободу та рівність у «спільному домі». Сучасні педагоги навіть змоделивали риси громадянина XXI ст. Це громадянська грамотність (вміння висловлювати обґрунтоване судження щодо головних проблем від економіки до екології); критичне мислення, совість (уміння визначити добро), терпимість (до інших вірувань, культур, звичаїв) та плюралізм думок, глобальне громадянство («спільний світовий дім»), політична активність.

Головну роль у процесі міжкультурної інтеграції в Європі відіграє Франція. У цій країні накопичено чималий досвід і вона досягла значних успіхів у становленні громадянського суспільства з притаманними йому демократичністю, відкритістю та інформаційною свободою. Французька система освіти та виховання завжди відігравала роль своєрідної експериментальної лабораторії, де наочно виявлялися та проходили перевірку життєм новітні тенденції розвитку не тільки в цій країні, а й у світі.

Так, передумови виникнення ідеї громадянського виховання у Франції з'явилися у XIV–XVI століттях, що було пов'язано з прагненням здолати негативні сторони середньовічної освіти, а також зі спробою розглядати людину як особистість, індивідуальність та найвищу цінність. Саме у цей період закладаються основи гуманістичного виховання, наступний розвиток яких відтворився у філософсько-педагогічних ідеях представників епохи Просвітництва, спадщині діячів Великої Французької революції, поглядах соціалістів-утопістів XIX ст., педагогів та психологів XX ст.

На сучасному етапі громадянсько-правове виховання у Франції ґрунтується на досвіді таких міжнародних організацій, як Рада Європи, ЮНЕСКО, Європейський Союз, що відображено в декретах, інструкціях та циркулярах Міністерства національної освіти Франції, Програмі громадянського, правового та соціального виховання, Віденській декларації, Всесвітній конференції

з прав людини та інших рекомендаціях щодо виховання в душі міжнародного взаєморозуміння, співробітництва, поваги до прав людини та її основних свобод.

Громадянсько-правове виховання у Франції здійснюється передусім на всіх етапах шкільної освіти, а також через діяльність громадських організацій. Воно передбачає будь-яку виховну практику, будь-який зміст навчання, метою яких є передавання правил індивідуального та суспільного життя. Виховання не робить відмінностей між громадянами, їх належністю до певних груп людей, проте формує повагу до їх думок та інтересів. Громадянське виховання – це не тільки пропаганда чогось, а передусім заклик до відповідальності та свободи.

Значущість правового виховання французьких громадян підсилюється також гострою необхідністю здолати суперечності між стратегічною метою розвитку європейських країн як правових держав та засобами досягнення цієї мети. Так, молодих громадян необхідно підготувати до життя у світі, де все ще існують расизм, безробіття і нестабільна ринкова економіка.

Завданнями правового виховання є формування:

1) знань про форми політичного життя та його функції (знання про права та обов'язки громадян не тільки у країнах Європи, а й в інших країнах світу);

2) свідомого ставлення до духовно-правових цінностей європейського суспільства;

3) вміння врегульовувати конфлікти мирним шляхом, поважати думку інших, приймати колективні рішення;

4) вміння дотримуватися норм громадянської поведінки (поваги до оточуючих, чемного ставлення, вміння слідкувати за своїми звичками та лексиконом);

5) навичок суспільної діяльності (наприклад, солідарності в школі, родині, кварталі тощо).

Відповідно до цих завдань сформульовано *три кінцеві мети громадянсько-правового виховання:*

1) патріотична (повага до батьківщини);

2) інтелектуальна (ретельне вивчення документів, їх критичний аналіз, що впливає на формування власної точки зору);

3) практична (формування і розвиток норм громадянської та правової поведінки в різних соціально-політичних умовах протягом усього життя).

Такий підхід послідовно втілюється на всіх етапах правового навчання та виховання. Однак найбільш значущим з огляду на цілі правового виховання вважається лицейське середовище, адже саме в ньому частина учнів досягає громадянського повноліття, отримує виборче право і можливість здійснити свій політичний вибір. Правова освіта в лиці є невід'ємною складовою програми громадянського, правового та соціального виховання.

Однак школи та ліцеї не можуть і не повинні претендувати на те, аби бути єдиним місцем подібного навчання. Вони покликані брати у ньому повноправну участь разом зі всіма іншими суб'єктами виховання.

Висновки. Громадянське виховання розуміється як процес перетворення особистості на члена політичної спільноти, а головний акцент робиться на правах та свободах особи, її громадянському обов'язку, а також на формуванні практичного досвіду учнів у цьому відношенні. В процесі довготривалого, систематичного правового навчання під керівництвом викладачів та інших зацікавлених фахівців у громадян країн Європи формуються не тільки глибокі, широкі та системні знання права, а й позитивні емоційно-чуттєві правові переконання в їхній великій цінності, постійна вольова готовність до правомірної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Почтарь Т. М. Правовое воспитание в педагогических вузах : Вопросы методологии и методики : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. М. Почтарь. – М., 2000. – 207 с.
2. Крыгина И. А. Правовая культура, правовое воспитание и управление правосознательным процессом в современном российском обществе : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / И. А. Крыгина. – Ростов-н/Д, 1999. – 189 с.
3. Федик С. І. Формування правової культури студентів-юристів: теоретичні та прикладні аспекти (на матеріалах діяльності навч. закладів з підготовки молодших спеціалістів) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. І. Федик. – Львів, 1996. – 206 с.
4. Кравченко А. И. Социология : Общий курс : учеб. пособие для студ. вузов / А. И. Кравченко – М. : ПЕР СЭ, 2000. – 638 с.
5. Татаринцева Е. В. Правовое воспитание. Методология и методика / Е. В. Татаринцева. – М. : Высш. шк., 1990. – 174 с.
6. Маркова Г. Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи / Г. Д. Маркова. – К. : Наук. думка, 1985. – 170 с.
7. Бондарев А. С. Правовая антикультура в правовом пространстве общества / А. С. Бондарев. – Пермь : Перм. ун-т, 2006. – 192 с.

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ЕВРОПЕЙСКОЙ СИСТЕМЫ ПРАВОВОГО ВОСПИТАНИЯ

Коваленко И. И.

Рассмотрены особенности гражданского и правового воспитания в странах Европы. Показаны мировоззренческая и методологическая специфика западной модели правового воспитания.

Ключевые слова: правовое воспитание, правовая культура, цель правового воспитания, методика правового воспитания.

ON THE PECULIARITIES OF THE EUROPEAN SYSTEM OF JURIDICAL EDUCATION

Kovalenko I. I.

In this article deals with the peculiarities of the civil and juridical education in the countries of Europe. Shows the world Outlook and methodological specifics of the Western model of juridical education.

Key words: *juridical education, juridical culture, goal of the juridical education, methodics of juridical education.*

УДК 1:316.7:355.1

П. В. Квіткін, кандидат філософських наук, професор;

І. В. Дятлова, кандидат філософських наук;

І. М. Ребрій

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА: СУТНІСТЬ І НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ

Розглянуто сутність правової культури особи сучасного військового керівника, необхідність і детермінанти формування в сучасних умовах життєдіяльності українського суспільства, реформування та розвитку Збройних Сил України. Доведено, що формування правової культури особи військового керівника є динамічним і суперечливим процесом, основу якого становить формування соціальної відповідальності.

Ключові слова: *особа військового керівника, правова культура, формування правової культури, соціальна відповідальність військовослужбовців.*

Актуальність проблеми. Актуальною науковою проблемою, що має теоретичне і практичне значення, є формування правової культури особи сучасного військового керівника. У теоретичному плані це осмислення сутності і змісту правової культури, системи її детермінант; у практичному – усвідомлення змісту діяльності щодо формування правової культури особи сучасного військового керівника. Актуальності проблеми у сучасних умовах надають професіоналізація військової діяльності, активна миротворча діяльність Збройних Сил України, реалізація гуманітарної і соціальної політики держави у Збройних Силах України.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблема правової культури особи військового керівника є складовою загальної проблеми правової культури,

яка була і залишається предметом досліджень науковців різних галузей наукового знання. Заслужують на увагу дослідження сутності правової культури (О. Анненко, В. Батайкін, О. Братусева, Ю. Бугаєнко, В. Гуляхін, М. Гурьянов, В. Медведєв, Т. Муслумова, І. Новічкова, Н. Русанова, Г. Рябцев, О. Сазанов, Л. Степанов, П. Шашин, А. Шегало, О. Шубина, М. Требін, С. Максимов), проблем формування правової культури (О. Альошина, Я. Зубова, О. Мінко, В. Міщенко, М. Соловьев, О. Ганзенко), проблем детермінант правової культури (Є. Пахомов, К. Лазарева, А. Цветков, О. Дзьобань, Н. Осипова, Л. Перевалова, М. Окладна), функцій правової культури (М. Баумова, М. Смоленський, М. Гур'янов, В. Зубицький, О. Нікулін, Г. Васін, С. Бондаренко, О. Іванов, М. Панов).

У багатогранній палітрі досліджень проблем правової культури окремо виділяються роботи, присвячені дослідженню проблем формування правової культури (В. Бондуровський, М. Будаєв, Х. Галієва, М. Гірська, М. Данічев, Ю. Дутов, А. Іванов, М. Пуганов, О. Спирін), правової свідомості (Д. Безносів), правового виховання (В. Глоба, Б. Мірзоев) і правовій підготовці (Т. Слівін) військовослужбовців.

Науковцями накопичено достатній досвід соціально-філософської рефлексії сутності і змісту правової культури, шляхів її формування. Разом з тим поза увагою залишилися проблеми правової культури особи військового керівника, особливості її детермінації в умовах реформування збройних сил і соціальної трансформації українського суспільства.

Метою статті є аналіз сутності правової культури особи сучасного військового керівника, системи детермінант і необхідності формування.

Виклад основного матеріалу. Загальною методологічною настановою дослідження правової культури особи сучасного військового керівника є усвідомлення правової культури як складової загальної культури соціуму та особистості; розгляд правової культури як динамічної і суперечливої системи; розуміння правової культури як системного утворення, що здатне до самоорганізації.

Аналіз сутності і змісту правової культури особи військового керівника вимагає, по-перше, з'ясування сутності культури як феномена буття соціуму. В сучасній літературі зустрічається понад 250 визначень культури. Відомі спеціалісти з теорії культури А. Кребер і К. Клаксон на основі аналізу понад 100 найбільш поширених визначень культури зробили висновок про можливість їхнього зведення до дев'яти основних груп: описові визначення; історичні визначення; нормативні визначення; ціннісні визначення; психологічні визначення; визначення на базі теорій навчання; структурні визначення; ідеологічні визначення; символічні визначення.

Кожна група визначень культури охоплює і відображає певні важливі риси культури, однак у цілому як складний суспільний феномен вона не отримує

цілісного визначення. Дійсно, культура є результатом поведінки людей та діяльності суспільства, вона – історична, містить ідеї, моделі та цінності, вибіркова, заснована на принципах. І все ж таки цей перелік властивостей не дає досить повного розуміння тих складних явищ, що мають місце, коли йдеться про культуру різних народів та історичних епох. Повну відповідь на питання можливо знайти лише за умов з'ясування основ історичного процесу, історії в цілому.

Такою основою життєдіяльності суспільства та його історичного розвитку, історії в цілому є доцільна діяльність людей. Саме діяльнісний підхід і дозволяє у найширшому сенсі визначити, що являє собою культура. Культура – це рівень ставлення до світу, спосіб взаємостосунків у суспільстві, сукупність усіх видів перетворюючої діяльності людини і суспільства, а також результатів цієї діяльності, що втілилися в матеріальних і духовних цінностях [1, с. 78–80]. Відповідно до цього не зовсім правомірно розглядати правову культуру як систему духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права, що охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку [4, с. 5]. *Правова культура* – це характер ставлення до права і ступінь реалізації норм права у взаємостосунках у різних сферах суспільної життєдіяльності.

Аналіз сутності і змісту правової культури особи військового керівника вимагає, по-друге, з'ясування сутності особи сучасного військового керівника. «Військовий керівник – це військовослужбовець, який у процесі опанування системою суспільних і військово-професійних цінностей, набуття соціального, військово-професійного та управлінського досвіду, формування власної системи цінностей і ціннісних орієнтацій набув соціально-типологічних якостей соціуму, військовослужбовців і відповідної ментальності, усвідомлює свою належність до них і є активним суб'єктом військово-політичних відносин, військово-професійного управління та творчості» [3, с. 104].

Виходячи із запропонованого розуміння правової культури, а також розуміння сутності особи військового керівника, можна зробити висновок щодо сутності правової культури особи військового керівника. *Правова культура особи військового керівника* – це характер ставлення до права і системи нормативно-правового регулювання діяльності збройних сил, взаємовідносин суспільства і збройних сил, ступінь реалізації правових норм у виконанні військово-професійних обов'язків і повсякденній життєдіяльності.

Необхідність формування правової культури особи військового керівника у сучасних умовах має загальнонародську, суспільну (загальнодержавну), військово-професійну та особисту зумовленість.

У загальнонародському плані необхідність формування правової культури особи військового керівника зумовлена потребами забезпечення неухильного дотримання норм міжнародного гуманітарного права у війнах і збройних

конфліктах, проведенні міжнародних миротворчих і гуманітарних операцій, підготуванні Збройних Сил України до виконання завдань функціонального призначення, повсякденної життєдіяльності збройних сил та військовослужбовців.

У загальнодержавному плані формування правової культури особи військового керівника детерміновано необхідністю забезпечення національної безпеки держави у воєнній сфері, реалізації гуманітарної і соціальної політики у Збройних Силах України, виховання військовослужбовців як громадян і патріотів.

У військово-професійному плані формування правової культури особи військового керівника визначається необхідністю забезпечення готовності та здатності Збройних Сил України і військовослужбовців до виконання завдань функціонального призначення, створення умов для самореалізації особистості в умовах військової діяльності.

В індивідуально-особистісному плані формування правової культури особи військового керівника детерміновано необхідністю реалізації особистісних духовних і фізичних потенцій, саморозвитку та самореалізації особистості.

Формування правової культури особи військового керівника є складовою загального процесу формування особи військового керівника і може розглядатися у функціональному, змістовному і структурному планах [3, с. 104–105]. Відповідно до цього формування правової культури особи військового керівника постає цілеспрямованим процесом оволодіння системою правових норм і формування навичок їхнього застосування у різних сферах суспільної життєдіяльності, життєдіяльності збройних сил. Таке розуміння процесу формування правової культури розкриває його сутність, однак залишає поза увагою основу, вихідний пункт процесу формування правової культури особи військового керівника. Такою основою, а фактично глибинною сутністю процесу формування правової культури особи військового керівника є формування соціальної відповідальності.

У загальному плані соціальна відповідальність військового керівника є різновидом соціальної відповідальності військовослужбовців. «Соціальна відповідальність військовослужбовців – це ставлення до виконання громадянського і військового обов'язку, що зумовлено місцем та роллю військовослужбовців у житті суспільства, функціональним призначенням збройних сил і реалізується у виборі способів дії та поведінки» [5, с. 139–140]. Визначальна роль формування соціальної відповідальності у процесі формування правової культури військового керівника стає зрозумілою за умов звернення до рівнів сформованості соціальної відповідальності. Серед рівнів сформованості соціальної відповідальності військовослужбовців доцільно виділяти відповідальність як необхідність, відповідальність як норму і відповідальність як потребу [5, с. 142].

Органічною складовою аналізу проблеми правової культури військового керівника є з'ясування системи детермінант її формування. Детермінанти процесу формування правової культури відображають як загальну систему детермінації формування особи військового керівника, так і формування окремих якостей особистості, серед яких виділяють природні, соціокультурні, етно- та професійно-ментальні, індивідуально-особистісні чинники [3; 6]. У системі детермінант процесу формування правової культури військового керівника провідна роль належить соціокультурним чинникам, які відображають економічні, соціальні, політичні та духовні процеси буття людства в цілому (світового співтовариства), процеси життєдіяльності українського суспільства, процеси життєдіяльності Збройних Сил України, процеси безпосередньої життєдіяльності військовослужбовців.

Метарівень соціокультурних чинників – це економічні, соціальні, політичні та духовні процеси, що відбуваються у житті світового співтовариства. Суперечливість впливу цього рівня чинників виявляється у тому, що існують, з одного боку, загальновизнані норми міжнародного гуманітарного права, а з другого – наявність подвійних стандартів щодо їхнього застосування, ігнорування міжнародних угод і конвенцій.

Мегарівень соціокультурних чинників – це економічні, соціальні, політичні та духовні процеси життєдіяльності українського суспільства. Аналізуючи вплив цього рівня, насамперед слід підкреслити загальний рівень правової культури українського суспільства, вияви правового нігілізму, неефективність функціонування і корумпованість правоохоронної системи [7]. Особливо негативний вплив на процес формування правової культури особистості військового керівника справляє сучасний стан соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей [2, с. 33–49].

Макрорівень соціокультурних чинників – це стан і тенденції розвитку армії, процеси, що відбуваються у військово-професійній, соціальній, військово-політичній та духовній сферах життєдіяльності Збройних Сил України. Слід зазначити, що у процесі будівництва, реформування та розвитку Збройних Сил України не вдалося створити сучасну модель збройних сил і розв'язати проблеми в усіх сферах життєдіяльності армії. Сучасні проблеми Збройних Сил України стали наслідком обраних підходів до реформування та розвитку Збройних Сил, запропонованої моделі взаємозв'язку суспільства і збройних сил, недосконалості і мінливості законодавства з воєнних та військових питань, ставлення влади до Збройних Сил України і забезпечення національної безпеки у воєнній сфері [2, с. 33–49].

Мікрорівень – це безпосередні умови життєдіяльності військовослужбовців, стан та особливості військово-професійних, соціальних та духовних процесів життя військових колективів.

Висновки. Правова культура військового керівника – це характер ставлення до права і системи нормативно-правового регулювання діяльності збройних сил, взаємовідносин суспільства і збройних сил, ступінь реалізації правових норм у виконанні військово-професійних обов'язків і повсякденній життєдіяльності.

Необхідність формування правової культури особи військового керівника в сучасних умовах має загальнолюдську, суспільну (загальнодержавну), військово-професійну та особисту зумовленість.

Основою процесу формування правової культури особи військового керівника є формування соціальної відповідальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Квіткін П. В. Духовна культура військовослужбовців Збройних Сил України в умовах глобалізації // XIX Харківські політологічні читання (19 червня 2007 р.) «Проблеми глобалізації та геополітичний вектор розвитку України» (зб. тез). – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України, 2007. – С. 78-80.
2. Квіткін П. В. Правові засади військової служби і соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 1 (11). – С. 33–49.
3. Квіткін П. В. Особистість сучасного військового керівника: формування у навчально-виховному процесі вищих військових навчальних закладів // Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях : матеріали 3-ї Всеарм. наук.-практ. конф. [«Актуальні проблеми становлення особистості професіонала в ризиконебезпечних професіях»], (Київ, 26 трав. 2011 р.) / Мін-во оборони України, Нац. ун-т оборони України. – К. : НУОУ, 2011. С. 104–106.
4. Панов М. І. Політична і правова культури як фундаментальні чинники державотворення в Україні // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи: зб. ст. і тез за матеріалами Всеукр. наук.-теорет. конф. – XX Харківські політологічні читання. – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України, 2008. – С. 3–6.
5. Ребрій І. М. Сутність і зміст соціальної відповідальності військовослужбовців Збройних Сил України // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер. : Філософія, філософія права, політологія, соціологія / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 9. – С. 133–144.
6. Ребрій І. М. Чинники формування соціальної відповідальності військовослужбовців // Гуманітарний часопис: зб. наук. праць. – Х. : ХАІ, 2008. – № 1. С. 88–94.
7. Требін М. П. Деформація правосвідомості та правової культури сучасного українського суспільства // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи : зб. ст. і тез за матеріалами Всеукр. наук.-теорет. конф. – XX Харківські політологічні читання. – Х. : НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування АПрН України, 2008. – С. 10–13.

ПРАВОВАЯ КУЛЬТУРА ВОЕННОГО РУКОВОДИТЕЛЯ: СУЩНОСТЬ И НЕОБХОДИМОСТЬ ФОРМИРОВАНИЯ

Квіткін П. В., Дятлова І. В., Ребрій І. М.

Рассмотрены сущность правовой культуры личности современного военного руководителя, необходимость и детерминанты формирования личности в современных условиях жизнедеятельности украинского общества, реформирования и развития Вооруженных Сил Украины.

Доказано, что формирование правовой культуры личности военного руководителя является динамичным и противоречивым процессом, основу которого составляет формирование социальной ответственности.

Ключевые слова: *личность военного руководителя, правовая культура, формирование правовой культуры, социальная ответственность военнослужащих.*

LEGAL CULTURE OF A MILITARY LEADER: ESSENCE AND NECESSITY OF FORMATION

Kvitkin P. V., Dyatlova I. V., Rebrii I. M.

The article is dedicated to the essence of legal culture of a modern military leader personality, the necessity and determinants of forming personality under modern conditions of Ukrainian society functioning, reforming and developing Ukraine's military forces.

It is proved that the formation of legal culture of a modern military leader personality is a dynamic and contradictory process, in the foundation of which lies the formation of social responsibility.

Key words: *military leader personality, legal culture, formation of legal culture, servicemen social responsibility.*

УДК 1:316.4

К. С. Короткіх, здобувачка

ЕВТАНАЗИЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

Показано, що своєрідність правової ситуації, яка склалася, а також об'єктивні процеси у сфері соціально-економічного розвитку викликають необхідність нового осмислення проблеми евтаназії. Уточнено розуміння сутності евтаназії, її генезису та форм.

Ключові слова: *правова ситуація, людина, життя, смерть, евтаназія.*

Актуальність. У розвитку вітчизняної і світової науки останні роки ознаменовано зростанням інтересу до явища евтаназії, що стало однією з «больових точок» суспільно-правової свідомості населення. У зв'язку з визнанням життя індивіда головною цінністю сучасної цивілізації і досягнень у сфері науково-технічного прогресу проблема евтаназії набула якісно іншого звучання. Фундаментальний характер цінності людського життя відносно всіх правових і етичних реалій зводить будь-яке суспільно-правове питання (наприклад, припустимість страти, абортів, клонування людини), яке в тому чи іншому аспекті торкається права на життя, в ранг загальнолюдських, глобальних проблем. Кожна історична епоха пропонує для неї своє бачення і вирішення. Сучасність особливо ускладнила й актуалізувала цю проблему.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Тема цієї статті належить до мало-вивчених, про що свідчить недостатня кількість спеціальних досліджень, які повно й об'єктивно відображають у цілому правовий, зокрема кримінально-правовий, аспект евтаназії. Проте існує великий масив літератури, що так чи інакше стосується даної проблематики, але має фрагментарний, публіцистичний характер, що розкриває лише окремі аспекти проблеми й у свою чергу ускладнює або робить абсолютно неможливим використання отриманих висновків у правовій сфері.

Крім того, проблема евтаназії на монографічному рівні до теперішнього часу розглядалася переважно в рамках біоетики і філософії. Для підходів, що склалися, характерним є унітарний погляд на евтаназію, яка зараз розглядається не як сукупність різномірних суспільних стосунків, а як єдине неподільне поняття.

Усі залучені в процесі дослідження роботи доцільно розділити на п'ять основних груп. До першої належать праці класиків політико-правової думки, які на різних етапах розвитку суспільства піднімали питання, пов'язані з евтаназією, правом людини на життя, проблемами відповідальності за порушення цього права, правомірністю самогубства і допомоги при самогубстві (твори Арістотеля, Августина Блаженного, Томи Аквінського, Ч. Беккарія, Ф. Бекона, М. Бердяєва, Г. Гегеля, Е. Дюркгейма, П. Новгородського, Платона, Плутарха, Л. Петражицького, Сенеки, Б. Спінози та ін.).

До другої входять публікації з теорії держави і права та конституційно-правової науки, в яких визначаються важливі методологічні підходи до вивчення історико-правових явищ, включаючи евтаназію. У цьому плані можна відзначити праці таких фахівців, як В. Беляєв, В. Глушков, В. Гулієв, Ю. Дмитрієв, Е. Дубова, І. Ісасєв, Г. Мальцев, Л. Лінник, І. Папернота ін.

Третю групу склали публікації авторів, які прямо чи опосередковано стосуються проблеми евтаназії в рамках кримінального права. До неї входять

публікації таких дослідників, як А. Андрєєва, Г. Борзенков, С. Бородин, Б. Волков, Т. Кондрашова, Ю. Конюшкіна, Л. Крутіков, В. Кудрявцев, В. Лунєєв, Т. Нуркаєва, П. Тіщенко, С. Тихонова та ін.

Четверта група стосується етичного аспекту евтаназії, розглянутого в роботах А. Гусейнова, А. Іванюшкіна, Л. Коновалової, В. Сабірова, І. Силуянової, Б. Юдіна та ін.

До п'ятої групи входять праці, в котрих розкриваються медико-біологічні аспекти евтаназії, опубліковані, як правило, медичними працівниками – В. Акоповим, Г. Арнаудовою, А. Зільбером, Е. Мельцером, А. Орловим, І. Покровським, І. Шамовим та ін.

Вивченню проблем евтаназії за кордоном присвятили свої праці М. Дже-ніс, Б. Джерт, Дж. Галіфакс, С. Гроф, Р. Кей, Е. Кюблер-Рос, О. Мінойс, Дж. Рейгелс, Ж. Судо, Ф. Фут, А. Уолкер та ін.

Аналіз наявної літератури свідчить про відсутність комплексних досліджень проблеми евтаназії, що зайвий раз підтверджує актуальність теми. Тому *метою* статті є дослідження генезису і форм евтаназії в аспекті вчень про право і державу¹.

Виклад основного матеріалу. Сама ідея евтаназії зародилася дуже давно і як соціально-правове явище має глибокі історичні корені. Однак лише до кінця XIX ст. евтаназію виділили як об'єкт наукового дослідження, оформивши тим самим вчення про евтаназію в самостійний науковий напрямок.

У розвитку ідей евтаназії в історії політичних і правових учень можна виділити три етапи, кожному з яких притаманні свої традиції в питанні про ставлення до такого способу відходу з життя.

Перший етап включає політико-правові вчення античності (Платон, Арістотель, Сократ та ін.), де евтаназія розглядалася як благо і неминучість у певних випадках. У науковій думці домінувало уявлення про те, що життя людини належить суспільству, а оскільки людина – не самоцінність, то вона не може вільно розпоряджатися собою. Особистої свободи в її екзистенційному сенсі античність не знала. Знеособлення індивіда, ставлення до людини як до безправної частини цілого зумовлювало її ставлення до евтаназії як до акту, що не завдає шкоди суспільству. Панувала ера «прописаного» самогубства.

Другий етап пов'язаний з розвитком політико-правової думки у Середньовіччі, в якому панування християнського релігійного світогляду призвело до негативного ставлення до ідей евтаназії більшої частини мислителів (Августин Блаженний, Тома Аквінський та ін.). З укоріненням християнства ставлення

¹ Тема даної статті безпосередньо пов'язана з філософськими дослідженнями в межах комплексної цільової програми НДР «Філософські та філософсько-правові проблеми духовного життя суспільства та формування правової культури особистості», яку здійснює кафедра філософії Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

до добровільної смерті почало зазнавати кардинальних змін – від нестерпного й осуджуваного церквою до відображення її протиправності в загально-громадянських установах.

Третій етап починається в період Нового часу, триває в Новітній час і зумовлений зростанням плюралізму думок щодо еутаназії, появою нової аргументації на користь її легалізації. У Новий час починає набирати силу і затверджуватися ідея про те, що життя людини – це особистий вибір кожного. Не тільки відбувається вивільнення мислення від тиску релігійних догм, а й формуються нове уявлення про саму природу людини. Великі мислителі цього часу, такі як М. Монтень, Д. Юм, Ф. Бекон, Т. Гоббс, відстоювали ідею про те, що право на добровільну смерть є таким же природним, як і право на життя, власність тощо. Безнадійно хвора людина, яка закінчує життя самогубством, не завдає ніякої шкоди суспільству, вона лише перестає робити добро, а якщо це і проступок, то мотиви особи, яка допомагає його зробити, належать до найбільш пробачуваних.

У рамках Новітнього часу суттєвий вплив на розвиток західної філософської думки стали справляти такі філософи, як К. Ясперс, М. Хайдеггер, А. Камю та ін. Покладено початок правовому осмисленню проблем еутаназії, спрямованому на вдосконалення його правового врегулювання. Основні складові ідеї цього періоду зводяться до того, що еутаназія, з одного боку, не завдає шкоди суспільству. Більш того, її криміналізація, що породжується латентним характером, порушує конституційне право громадян на розпорядження власним життям. З другого боку, вбивство, якими б мотивами воно не було продиктоване, залишається вбивством, і особа, яка його вчинила, має нести кримінальну відповідальність за скоєне. Будь-які дії, спрямовані на припинення іншого життя, мають розцінюватися як протиправні і кримінально карані [1, с. 12].

Наука і культура у XX – на початку XXI ст. відобразила ту кризу, в яку повільно входила техногенна цивілізація, що виникла на руїнах Середньовіччя. У XX ст. відбулися фундаментальні зміни в культурно-ціннісній орієнтації людини, у становленні єдиних підстав загальнолюдської культури. З одного боку, це кардинальні зміни в соціально-економічній сфері, а з другого – трансформації сфери духовної культури, основні ознаки чого виразилися в руйнуванні класичної моралі, частковому розмиванні колись загальнообов'язкових підвалин філософії, мистецтва, науки. І якщо ще в XIX ст. суспільство було не готове жити без опори на розум і традицію в культурі, пов'язану з ним, то в XX ст. постмодерн відмовився від зв'язку з минулим. Що стосується людини, то культурно-науковий простір постмодерністської спрямованості відтепер пов'язаний з тілом та його потребами. Зняття будь-якого роду табу призводить до необмеженої свободи людини, викликаючи до життя теорії про еутаназію.

Протягом декількох століть евтаназія залишається однією з найбільш складних категорій як для правової доктрини, так і для суспільства в цілому. Однак якщо раніше людина цілком могла прорахувати й передбачати певний прийнятний баланс добра і зла, то тепер через науково-технічний прогрес сфера наслідків людських дій настільки видозмінилася, що настав момент необхідності вироблення якісно нових імперативів. У наші дні ситуація змінилася настільки, що будь-яка держава, що претендує на статус правової, приділяє велику увагу захисту законних прав та інтересів кожної людини, серед яких першорядне значення має право на життя. На жаль, практика свідчить про те, що ці базові принципи далеко не завжди здійсненні, у той час як вимога їх дотримання впливає з самої природи взаємостосунків особистості та держави і є неодмінною умовою політичного, правового і соціального прогресу. І в цьому сенсі ефективна боротьба проти смерті (в різних її виявах) має бути одним з пріоритетних напрямків діяльності суспільства і держави [2, с. 9].

Не викликає сумніву, що важливе значення для аналізу будь-якого соціально-правового явища має його точне визначення. Наукові спори щодо евтаназії актуалізують звернення до етимології цього терміна і його різних тлумачень.

Відомо, що термін «евтаназія» є складним і утвореним шляхом з'єднання двох грецьких слів: прикметника *eu* – тобто благо, або епічного *eu*, що означає добрий, красивий, доблесний, благородний, і слова *thanatos*, що означає смерть. Цей термін уведений у науковий обіг у XVI ст. англійським філософом Ф. Беконом у творі «Про гідність і примноження наук».

Нині у вітчизняній і зарубіжній філософсько-правовій літературі спостерігається вкрай суперечливе вживання терміна «евтаназія».

Свої підходи до визначення евтаназії існують не тільки в юриспруденції, а й у філософії, і в медицині. Тому, говорячи про евтаназію як про кримінально-правове діяння, вкрай важливо проводити розмежування між філософським, медичним визначенням евтаназії і правовим, оскільки в першому випадку ми скоріше маємо справу із внутрішнім змістом евтаназії, у другому – з її процедурою, а в третьому – із встановленням відповідальності за дане діяння.

Звернемося до етимології слова «евтаназія». У «Новому словнику іноземних слів» евтаназія розглядається як «сприяння настанню смерті і тим самим припинення страждань невеликовно хворих людей (за їх згодою або за згодою родичів чи опікунів при неможливості ухвалення рішення хворими, які знаходяться без свідомості, психічно неповноцінними тощо)» [3, с. 555].

У «Великій медичній енциклопедії» зазначається: «Евтаназія – умисне прискорення настання смерті невеликовно хворого з метою припинення його страждань» [4, с. 437].

«Великий німецько-український словник» евтаназією називає «задоволення прохання хворого про прискорення його смерті діями або засобами, в тому числі припиненням штучних заходів з підтримки життя» [5, с. 728]. Наведені словникові тлумачення, на наш погляд, не вносять ясності у питання про те, що ж, власне, являє собою евтаназія в реальності і які сфери можливого застосування цього терміна.

У реальному житті вияви евтаназії досить різноманітні і часом не укладаються в існуючі уявлення про неї. Вірно й те, що різноманітність думок про сутність евтаназії пояснюється багатоаспектністю цього явища, його недостатньою вивченістю.

«Безболісний, рятівний від страждань незворотний результат у небуття», «умертвіння невиліковно хворих людей на їх прохання з метою припинення страждань», «свідоме діяння, що призводить до смерті безнадійно хворої людини швидким і безболісним шляхом з метою припинення страждань» – жодне з наведених визначень не можна визнати вичерпним. Перше визначення не дозволяє відмежувати евтаназію від самогубства, що здійснюється без участі іншої особи; друге – не враховує випадки, коли хворий не в змозі висловити своє прохання (перебуває в коматозному стані); третє містить вказівку на діяння, що призводить до смертельного наслідку, і не поширюється на випадки свідомої бездіяльності лікаря, який має на меті не перешкодити природному перебігу подій і настанню смерті пацієнта. І головне – в жодному з наведених визначень не говориться про суб'єкта, що здійснює евтаназію. Видається, що таким суб'єктом може бути тільки медичний працівник (лікар, медична сестра). Якщо ж відповідні дії (бездіяльність) здійснюють інші особи, наприклад родичі хворого, то ці випадки слід розглядати не з позиції евтаназії, а з позиції більш широкого поняття – згоди потерпілого на заповідання смерті шляхом самогубства, вчинюваного за допомогою іншої особи (асистований суїцид). Тут хотілося б провести межу між самогубством, учиненим за допомогою іншої особи, й евтаназією. Асистований суїцид є своєрідним «мостом» між суїцидом і евтаназією.

Отже, евтаназію можна визначити так: це умисні дії або бездіяльність медичного працівника, які вчиняються відповідно до чітко і недвозначно вираженого прохання інформованого пацієнта або його законного представника з метою припинення фізичних і психічних страждань хворого, що перебуває за медичними показниками в загрозовому життєвому стані, внаслідок якого настає його смерть.

Поняття «інформований хворий», яке вживається в міжнародно-правових документах у сфері охорони здоров'я, означає такого пацієнта, який обізнаний про стан свого здоров'я, діагноз, прогноз розвитку захворювання і наслідки того чи іншого лікування або відмови від нього.

Евтаназія як проблемне соціально-правове явище зумовлює наявність різних форм, які разом можуть дати повну оцінку цього діяння. Основним критерієм для класифікації форм евтаназії слід прийняти характер дій, спрямованих на умисне вбивство хворого. З урахуванням цього критерію евтаназія може вчинятися у двох формах: активній та пасивній. При цьому не є активною евтаназією: 1) так зване вбивство з «милосердя», коли лікар, не керуючись проханням безнадійно хворого (як правило, це хворі, які перебувають у комі або іншому важкому стані, при якому вони позбавлені можливості висловити своє прохання або дати згоду на заповідання їм смерті), зважаючи на його болісні страждання, які обов'язково незабаром призведуть до смерті і, будучи не в змозі усунути їх, наприклад, вводить йому наддозу знеболювального препарату, внаслідок чого настає смертельний результат; 2) «самогубство, що асистується лікарем», коли лікар тільки допомагає невиліковно хворій людині покінчити з життям, наприклад, дає пігулки, після прийому певної кількості яких настає смерть. При цьому вирішальні дії робить пацієнт самостійно [6, с. 37].

У першому випадку відсутнє прохання пацієнта на заповідання йому смерті; у другому – згода є, але дії лікаря обмежуються сприянням (допомогою) у самогубстві, оскільки він лише надає засіб, що дозволяє хворому покінчити життя самогубством.

Можна зазначити такі матеріальні передумови, за наявності яких діяння може бути віднесено до активної евтаназії: умисно вчинену дію; тривалість застосування методів і засобів лікування; наявність у хворого нестерпних фізичних страждань; відсутність ефективних заходів для полегшення страждань; висловлювання хворим (неодноразово й обов'язково добровільно) прохання про евтаназію.

Доцільно також виокремити критерії, за наявності яких діяння може бути віднесено до пасивної евтаназії: бездіяльність медичного працівника або іншої особи; наявність у хворого невилікового захворювання з передбачуваним летальним наслідком; тривалість застосування методів і засобів лікування; неможливість нормальної життєдіяльності без спеціальної медичної апаратури; наявність у хворого нестерпних фізичних страждань; обов'язкова наявність добровільного прохання хворого про евтаназію [7, с. 349].

Про евтаназію не йдеться, коли намагаються полегшити страждання хворого, котрий перебуває в останній стадії важкої хвороби, призначаючи йому медикаменти, які лише непрямим чином можуть прискорити фізіологічний процес вмирання. У цьому разі у того, хто вчиняє це діяння, немає умислу на позбавлення життя, він не ставить перед собою мети «допомогти померти» пацієнтові, але намагається зменшити його біль за допомогою пре-

паратів, які лише побічно здатні прискорити наближення кінця. Смерть не провокується умисно, але є можливим наслідком знеболювальної терапії. Крім того, про евтаназію не йдеться в разі припинення реанімації, коли стан церебральної смерті є незворотним. У такому разі можна з повною впевненістю сказати, що апарат підтримує лише зовнішню видимість життя, виражену диханням і кровообігом, у той час як насправді людина є мертвою, не відчуває болю, адже джерело її життєдіяльності – мозок – уже помер. Цей різновид «легкої смерті» не є вбивством, але й не є евтаназією. Не вбачається евтаназія і в ситуації, якщо хворому невеличковою хворобою, яка природним чином призводить до смертельного наслідку в короткий строк, у разі, коли кожна терапія дозволила б лише на короткий час продовжити життя в нестерпних умовах, «дають спокійно померти».

Висновки. Проблеми, пов'язані з евтаназією, хвилюють законодавців і громадськість багатьох сучасних держав, стають предметом обговорення і дослідження фахівців різних галузей знань. Слід зрозуміти, що жодне право, у тому числі кримінальне, не може передбачити всіх окремих випадків. Рішення, що ухвалюються медициною, не можуть бути замінені правовими, особливо це стосується людського життя. Але така проблема, як евтаназія, існує, і вона потребує розв'язання, у тому числі правового. Питання про евтаназію слід з'ясувати у присутності самого хворого або його представника, який має заздалегідь задокументоване волевиявлення. Якщо ж це неможливо з низки причин, то все одно питання про вбивство повинне вирішуватися не однією особою, а, наприклад, консилиумом лікарів. Також слід не допустити фізичного страждання помираючого, навіть шляхом застосування тих засобів, які в інших випадках були б протипоказаними. Тільки у цьому разі можлива смерть, але вже з власної волі пацієнта.

ЛІТЕРАТУРА

1. Капинус О. О. Эвтаназия как социально-правовое явление / О. О. Капинус. – М. : Буквовед, 2006. – 51 с.
2. Фут Ф. Эвтаназия / Филипп Фут // Филос. науки. – 1990. – № 6. – С. 5–12.
3. Захаренко Е. Н. Новый словарь иностранных слов / Е. Н. Захаренко, Л. Н. Комарова, И. В. Нечаева. – М. : ООО ИФ «Азбуковник», 2003. – 770 с.
4. Петровский Б. В. Большая медицинская энциклопедия / гл. ред. Б. В. Петровский. – М. : Сов. энцикл. , 1986. – Т. 27. – 555 с.
5. Москальская О. И. Большой немецко-русский словарь по общей лексике / гл. ред. О. И. Москальская и др. – М. : Рус. язык-Медиа, 2004. – 896 с.
6. Миллард Д. У. Проблема эвтаназии / Д. У. Миллард // Соц. и клин. психиатрия. – 1996. – № 4. – С. 21–27.
7. Гусейнов А. А. Этическая мысль / А. А. Гусейнов. – М. : Науч.-публ. чтения, 1990. – 480 с.

ЭВТАНАЗИЯ КАК ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА

Коротких К. С.

Показано, что своеобразие сложившейся правовой ситуации, а также объективные процессы в сфере социально-экономического развития вызывают необходимость нового осмысления проблемы эвтаназии. Уточнено понимание сущности эвтаназии, ее генезиса и форм.

Ключевые слова: правовая ситуация, человек, жизнь, смерть, эвтаназия.

EUTHANASIA AS PHILOSOPHICAL-LEGAL PROBLEM

Korotkikh K. S.

It is rotined that originality of legal situation, which was folded, and also objective processes in the field of socio-economic development cause the necessity of new comprehension of problem of euthanasia. The article is directed on deepening of understanding of essence of euthanasia, its genesis and forms.

Key words: legal situation, man, life, death, euthanasia.

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 323:2

Т. М. Моторнюк, кандидат політичних наук, старший викладач

ПОЛІТИЧНІ МЕДІА-ТЕХНОЛОГІЇ: ВІД ВИНИКНЕННЯ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано складний процес виникнення та еволюції медіа-технологій як феномена розвитку людської цивілізації. Наведено сучасні підходи до інтерпретації медіа-технологій, які сформувалися у політичній науці. Зроблено висновок про те, що в ході подальшої еволюції засобів масової комунікації значення та роль медіа-технологій у політичному процесі тільки зростатимуть, і вони мають усі шанси зайняти домінуюче становище серед інших політичних технологій.

Ключові слова: *медіа-технології, масові комунікації, політичний процес, інформаційне суспільство, вибори, трансформації.*

Актуальність. Сучасну епоху постіндустріального розвитку дослідники визначають по-різному: одні як «інформаційну», інші – як «постмодерністську», треті – як період «глобалізації». Наочним є той факт, що ми живемо у світі медіа – розширюється система масових комунікацій, спостерігається «інформаційний вибух», основними прикметами якого є безмежність, мобільність, інтерактивність, оборотність, хаотичність та повсюдність. Прискорюється процес створення єдиного інформаційного простору світу. Невипадково американський політолог Е. Тофлер виділив пріоритет нової влади – влади інформації [1, с. 215].

Глобалізація засобів масової інформації (ЗМІ), безсумнівно, сприяє подоланню географічних, економічних, духовних та інших кордонів для поширення текстової, аудіо, візуальної, аудіовізуальної інформації за допомогою технологічних інновацій: комп'ютерних мереж, мобільного зв'язку, каналів кабельного і супутникового телебачення, цифрового кіно, фотографії тощо [2, с. 75].

Двадцятиріччя соціально-політичних трансформацій в Україні продемонструвало помітні результати: країна зробила рішучий крок від тоталітарної

системи до цивілізованого суспільства, при цьому очевидним є зростання ролі медійних технологій як каталізатора багатьох соціальних процесів, що вплинули на політичний та економічний розвиток нашої країни. Результатом цього стало формування нового вітчизняного медіасередовища, яке є більш відкритим і демократичним, що дозволило нашому суспільству ввійти в інформаційний простір світу. Розширилися міжкультурні контакти: ми активно беремо участь у міжнародних форумах і конференціях, обмінюємося досвідом у професійній сфері, спілкуємося через Інтернет, маємо можливість подорожувати по всьому світу, підвищувати кваліфікацію за кордоном тощо.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Сучасні медіа-технології відіграють вирішальну роль у трансформаційних соціальних процесах, істотним чином впливають на розвиток інститутів демократії, помітно змінюють виробництво товарів і послуг, створюють принципово нові умови для реалізації громадянських прав і свобод. Поняття «медіа-технології» розглядається багатьма дослідниками як похідне від концепції інформаційного суспільства. Саме у такому контексті цю категорію інтерпретують Д. Бел, Г. Маклюен, А. Турен, Е. Тофлер та ін.

Найчастіше у сучасних політичних дослідженнях медіа-технології розуміються у прикладному аспекті та пов'язуються з аналізом масових інформаційних процесів як наслідок ускладнення та урізноманітнення джерел політичної інформації, збільшення акторів політичної взаємодії, вдосконалення технічного оснащення громадян та владних інституцій. Нині проблеми політизації масових інформаційних процесів і медіатизації політики відображено у працях західних учених, присвячених як загальним питанням політики, так і проблемам впливу мас-медіа на громадську свідомість у період організації і проведення виборчих кампаній. Серед них: Є. Андрунас, Ж. Бодріяр, Дж. Брайнт, Р. Гакет, С. Гантінтон, М. Кастельс, К. Крос, Н. Луман, Р. Міллс, Е. Ноель-Нойман, И. Панарин, Т. Уайт, Р. Харріс, П. Шампань, Г. Шиллер.

Плідний внесок у розуміння й осмислення різних аспектів теоретичних і практичних питань діяльності ЗМІ в сучасних умовах презентовано працями таких українських авторів, як М. Бабак, В. Бадрак, В. Бебик, О. Ваганова, І. Гаврада, Н. Гармаш, О. Гриценко, С. Демченко, О. Заславська, В. Здоровега, О. Зернецька, М. Карашук, С. Квіт, О. Королько, Н. Костенко, А. Костирев, О. Мамонтова, І. Мащенко, О. Мелещенко, Ю. Мовчан, А. Москаленко, І. Ненов, С. Онуфрив, Т. Петрів, О. Пронченко, А. Ручка, О. Семченко, О. Соснін, М. Томенко, В. Шкляр, А. Шинкарук, Д. Яковлев.

Методам впливу мас-медіа на електорат приділяють увагу Г. Агаманчук, С. Кара-Мурза, Г. Почепцов, Г. Шиллер та ін.

Мета статті – розкрити основні віхи розвитку медіа-технологій та відтворити найбільш впливові концепції у політологічному ракурсі.

Виклад основного матеріалу. Умовно виникнення медіа-технологій прийнято пов'язувати з появою писемності. Приблизно у 1750–1670 рр. до нашої ери у Стародавній Греції з'являється лінійна писемність, тобто те, що близько до нашого розуміння письма. Трохи пізніше, в Китаї, активно розвивається писемність за допомогою ієрогліфів, коли практично кожне слово і вираз має свій знак. Алфавіт, тобто писемність за допомогою певної кількості знаків, кожен з яких позначає не слова, а звуки, вперше стали використовувати фінікійці близько 1100 років до н. е. [3, с. 12]. Звичайно, всі ці дати досить умовні, тому що алфавіт тоді декретами і постановами уряду не вводився. Наступним етапом розвитку медіа-технологій стала поява паперу. Камінь, глина були дешеві і довговічні, але незручні для письма. Вже в 105 р. н. е. в Китаї з'явився папір, а через 625 років і перша друкарня. У 853 р. у Китаї з'явилася перша книга, видрукувана друкарським способом. Це був великий крок уперед у розвитку медіа-технологій. Але ієрогліфи не дозволили китайцям довести друкарську технологію до логічного завершення. Кожна сторінка кліше вирізувалася на дерев'яній (кам'яній) дошці. Тому процес випуску книги був дуже тривалим і трудомістким. Крім того, в Китаї існувало сильне угруповання професійних писарів, які не були зацікавлені у швидкому розвитку друкарської індустрії [3, с. 15].

У 1794 р. перші повідомлення були передані з Лілля в Париж через оптичний телеграф, а в 1837 р. з'являються електричний телеграф і відома азбука Морзе. Дуже швидко за допомогою телеграфу навчилися передавати не тільки слова, а й найпростіші малюнки. Однак не можна було передати голос або музику. Вже в 1881 р. у США налічувалося 400 телефонних станцій і 132 000 абонентів. Майже одночасно з телефоном було розроблено технологію механічного звукозапису. У 1877 р. Едісон у США і Грос у Франції створили звукоідтворюючий апарат – фонограф. Незабаром Едісон переробив модель фонографу, поставивши замість циліндра плоский диск [4, с. 31].

У цей самий час розвивалися передумови для появи технології передавання електромагнітного сигналу на відстань без проводів. У 1865 р. Фарадей відкрив існування електромагнітних хвиль. Його учень – Максвелл – висунув гіпотезу, що «електромагнітні хвилі» переміщуються в просторі. У 1887 р. Г. Герц підтвердив цю теорію на конкретних експериментах. І в 1895–1896 роках було проведено перші дослідження з передавання сигналу без проводів. У західній літературі винахідником телеграфу без проводів вважається англієць італійського походження Марконі. Слід зазначити, що в наступні десятиліття Марконі зберігав монопольне право на виробництво і розповсюдження апаратів телеграфного радіозв'язку. Щоправда, сигнали передавалися азбукою Морзе, як і за звичайним телеграфом [5, с. 47]. Звукове радіомовлення активно стало розвиватися після 1920 р. Піонерами тут були США. У 1928 р. більше 578 радіостанцій щоденно виходили в ефір. Перед Великою кризою 1929 р. у світі налічувалося понад 10 млн радіоприймачів.

У 1932 р. Ф. Рузвельт, проти якого виступали господарі більшості впливових американських газет, уперше використав радіо для передвиборної боротьби. Зі своєю програмою «Новий курс» він звернувся по радіо до населення Америки. Як відомо, Ф. Рузвельт отримав 57 % голосів.

Інший засіб мас-медіа – кіно розвивалося дуже швидко. У США між 1905 і 1909 роками було побудовано більше 10 тис. кінозалів. Можна сказати, що кіно стало прообразом мультимедіа, особливо після 1927 р., коли воно знайшло звук. Кіно – перший ЗМІ, який заціпав більшу частину населення: у 1930 р., з 122 млн американців 95 млн відвідували кіно раз на тиждень [5, с. 47].

Перші електронні телевізійні системи з'явилися у 1937 р. Друга світова війна затримала розвиток телебачення, але в 1947 р. у США вже було 30 000 телеприймачів (45 000 у Великій Британії), а до 1961 р. ці цифри зросли до 34, 7 млн та 11,2 млн відповідно. У 1960 р. телевізійні дебати кандидатів у президенти Дж. Кеннеді і Р. Ніксона дивилися 75 млн американців [6, с. 101].

60-ті роки – етап виникнення централізованих комп'ютерів. ЕОМ працювали в університетах, NASA, Пентагоні, великих мультинаціональних компаніях та ін. Більшість населення чуло про існування ЕОМ, але практично з ними не стикалося. Управляти ЕОМ могли тільки спеціально навчені програмісти. Пересічна людина не могла зрозуміти ті терміни і вирази, які з'являлися на екрані комп'ютера. Але восени 1971 р. у виробництві ЕОМ починається нова ера. Всесвітньо відома нині фірма Intel виробляє свій перший мікропроцесор під номером 4004. Через два роки вона ж випускає на ринок процесор 8008. Ед Робертс, колишній інженер ВВС, розробляє конструкцію першого персонального комп'ютера Altair [8, с. 87].

У 1975 р. студент-математик Білл Гейтс навчався у Гарварді. В одному з журналів він прочитав про випуск першої персональної ЕОМ Altair. Він кидає заняття математикою і створює фірму, яка виробляє програми для персональних ЕОМ. Компанія Microsoft швидко стає світовим лідером у цьому напрямку.

С. Джобс і С. Возняк по праву вважаються одними з авторів технологічної революції. С. Возняк працював інженером на фірмі Hewlett-Packard. С. Джобс займався маркетингом. У 1977 р. вони здійснили нову революцію в комп'ютерній галузі. На ринок була випущена ЕОМ Apple II. Вона була не дуже потужна, не найдешевша (1298 \$). Але тут були вбудовані клавіатура, звукові колонки, кольорова графіка і, найголовніше, цей комп'ютер був зрозумілий неспеціалістам. У 1979 р. було продано 35 тис. Apple II. Компанія досягла обороту в 1 млрд доларів у 1982 р., увійшла до числа 500 найбільших підприємств США через п'ять років після свого створення. Тоді це був рекорд. З кінця 70-х років Apple Computer у секторі освіти контролював до 60 % комп'ютерного ринку США [7, с. 101].

Деякі дослідники відзначають, що епоха персональних комп'ютерів починає закінчуватися. Повідомляється, що багато компаній ведуть розробку, а в 1996 р. на ринку з'явилися Network Computer (NC) – перші моделі мережевих комп'ютерів.

Інформаційне суспільство ґрунтується на універсальній, миттєвій інформації, яка перетворює всі сфери індустріального суспільства. Сучасні засоби зберігання, перероблення і передавання інформації дозволяють зберігати і миттєво передавати в будь-який час, у будь-яке місце і кожному індивіду будь-який обсяг і будь-який вид інформації. Гігантський обсяг інформації, що циркулює в сучасному суспільстві, якісно нові галузі інформації, що освоюються новітніми інтелектуальними технологіями (включаючи генетичну інформацію), – всім цим сучасна людина, використовуючи новітні засоби комунікації, може ефективно оперувати. Причому інформація вперше виступає не як соціальна пам'ять у книгах, а як дієва інформація в комп'ютерах і мікропроцесорах, здатна реалізувати саму себе, вести діалог із самою собою (наприклад, діалог «машина – машина»). Прихід у комунікаційний процес абсолютно нових засобів накопичення і передавання інформації створює якісно інше інформаційне середовище. Глобальна мережа Інтернет дозволяє мільйонам користувачів комп'ютерів підключитися до світової інформаційної структури, що означає демократизацію людських зв'язків, коли кожен може заявити про свої ідеї та інтереси. В результаті цього формується єдиний, глобальний комунікативний простір. Соціальна комунікація, отже, є невіддільною від безперервного процесу виробництва і відтворення інформації. Інформаційна система – важливий засіб управління комунікаційними процесами. Вона допомагає людям розібратися в складних і різноманітних явищах та процесах суспільного життя, сприяє виробленню самостійної орієнтації, без якої неможливе формування світогляду. Без інформаційного обміну немає комунікації, оскільки суб'єкт комунікації втрачає можливість доводити свої рішення до об'єкта управління й отримувати відповідні сигнали та повідомлення. Тому інформаційні компоненти є елементами змісту будь-якої комунікаційної системи. Сучасне суспільство збільшується в розмірах і стає все більш складним, арена спілкування все більше потрапляє під вплив засобів масової комунікації – радіо, телебачення, газет, журналів та комп'ютеризованих банків даних. Термін «засоби масової комунікації» (ЗМК) означає всю систему комунікаційних процесів сьогодення, на відміну від терміна «засоби масової інформації» (ЗМІ), який означає лише традиційний набір – телебачення, радіо, преса. Процес комунікації в ЗМК має двосторонній характер, у той час як у ЗМІ – це в основному односпрямований, односторонній процес. Метою ЗМК, таким чином, є встановлення зворотного зв'язку, а метою засобів масової інформації – донесення повідомлення до комуніканта. Засоби масової комунікації, таким чином, стають важливим механізмом управління сучасним суспільством і мають низку чітко визначених функцій.

Глобальні трансформації сучасного комунікативного простору, становлення інформаційного суспільства визначають необхідність нового рівня політико-методологічного осмислення поняття «комунікація». Подальший розвиток суспільства багатьма західними філософами визначається як глобальний процес переходу до інформаційно-техногенної цивілізації, що вимагає нової форми комунікації.

Різноманітними є також підходи до дослідження комунікаційних процесів. Ще в минулому столітті в Америці та країнах Західної Європи було чимало спроб дослідити головні закономірності поширення інформації в суспільстві. Можна виділити два напрямки досліджень масової комунікації на Заході: європейський та американський. Перший напрямок було презентовано переважно філософами, предметом студій яких були питання «масового суспільства». Представники цієї школи – іспанець Х. Ортега-і-Гассет, француз Г. Лебон та їхні послідовники – розглядали ЗМК як інструменти, що забезпечують об'єднання чи роз'єднання натовпу, як один із елементів масового суспільства.

Другий напрямок презентовано американською школою, якій була притаманна орієнтація на емпіричні дослідження. Одним із перших дослідників масової комунікації в США був відомий журналіст і політичний оглядач У. Ліппман. Він досліджував діяльність мас-медіа як певний вид пропаганди. Суттєвим кроком у розвитку цієї галузі наукового знання були дослідження, присвячені проведенню виборів і конструюванню політичного простору.

На думку Д. Белла, в інформаційному суспільстві інформація є тим фундаментальним соціальним фактом, який лежить в основі соціальної та економічної реальності. Він вважає, що інформація і теоретичне знання стають стратегічними ресурсами постіндустріального суспільства [9, с. 33]. Інформація та знання, таким чином, стають вирішальними чинниками постіндустріального суспільства. І, як зазначає Е. Тофлер, «інформаційне суспільство кидає виклик людині, її здатності жити у зовсім новому соціальному середовищі, її творчим і моральним силам, здатності до нового типу соціальної комунікації, породжує різноманітні форми самоврядування» [1, с. 47]. Інформаційні технології, нові комунікації долають крайнощі централізації, концентрації, характерні для індустріального суспільства. Комунікаційні мережі дозволяють будь-якій ланці виробництва самостійно встановлювати прямі горизонтальні і функціональні зв'язки, минаючи посередництво верхніх бюрократизованих ланок індустріальних ієрархій. Як відзначає Е. Тофлер, інформаційна революція створює суперсимволічну економіку, замінюючи металеві та паперові гроші кредитними картками, електронними грошима на екрані або в пам'яті комп'ютера. Також індивідуалізованою, гнучкою, такою, що спирається на комп'ютери та універсальні комунікаційні засоби, стає система освіти [10, с. 45]. Праця із засобу створення речей перетворюється на вплив людей один на одного і на інформацію й у зворотний вплив інформації на людину. Виникає новий тип працівника – творча особистість, яка поспонує ініціативу, знання, здатність втілити ідею в життя.

Висновки. До середини ХХ ст. було закладено основні камені у фундамент майбутньої будівлі новітніх комунікаційних технологій. Унаслідок розвитку технологій друку, кіно, телебачення і радіомовлення знання, інформація, культура стали доступними найширшим верствам населення. Але для появи справді революційних змін у технологіях засобів масової комунікації необхідно було зробити ще один великий крок. І ним стала поява комп'ютерів.

Глобальний процес зміни носіїв інформації і форм інформаційного обміну, викликаний поширенням сучасних інформаційних і телекомунікаційних технологій, став фундаментальним чинником, що кардинально змінює соціально-політичну ситуацію. Новітні інформаційні та комунікаційні технології часто виступають як головна сила соціальних перетворень. Використання високорозвинених засобів комунікації змушує переосмислити традиційні уявлення про демократію відповідно до реалій ХХІ ст. Чим більше інформації використовує система управління, тим більш інформаційним стає суспільство. Проте це у свою чергу веде до поширення інформатики в політичному житті, а отже, до маніпулювання інформацією до того, як вона з'являється у ЗМІ.

У ході подальшої еволюції ЗМК значення та роль медіа-технологій у політичному процесі лише зростатимуть і мають усі шанси зайняти домінуюче становище серед інших політичних технологій.

Перспективним напрямком подальших досліджень є вивчення медіа-технологій у контексті розвитку нових технічних засобів соціальної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тоффлер Э. Метаморфозы власти / Э. Тоффлер. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 800 с.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть / Ж. Бодрийяр. – М. : Добросвет, 2000. – 360 с.
3. Артановский С. Н. На перекрестке идей и цивилизаций / С. Н. Артановский. – СПб. : Питер, 1994. – 235 с.
4. Вайсфельд И. В. Эволюция экрана, эволюция восприятия / И. В. Вайсфельд // Специалист. – 1993. – № 5. – С. 27–33.
5. Головкин Б. Информационный менеджмент массовой коммуникации / Б. Головкин. – М. : Прогресс, 2005. – 215 с.
6. Жабский М. Кино в современном обществе / М. Жабский, К. Тарасов, Ю. Фохт-Бабушкин. – М. : Знание, 2000. – 125 с.
7. Дьякова Е. Г. Массовая коммуникация и власть / Е. Г. Дьякова. – Екатеринбург : Урал, 2002. – 217 с.
8. Луман Н. Реальность массмедиа / Н. Луман. – М. : Символ, 2005. – 321 с.
9. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Д. Белл. – М. : Академия, 1999. – 432 с.
10. Тоффлер Э. Третья волна. Американская модель: с будущим в конфликте / Э. Тоффлер. – М. : Прогресс, 1984. – 323 с.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ МЕДИА-ТЕХНОЛОГИИ: ОТ ВОЗНИКНОВЕНИЯ К КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ

Моторнюк Т. Н.

Проанализован сложный процесс возникновения и эволюции медиа-технологий как феномена развития человеческой цивилизации. Приведены современные подходы к интерпретации медиа-технологий, которые сформировались в политической науке. Сделан вывод о том, что в ходе дальнейшей эволюции средств массовой коммуникации значение и роль медиа-технологий в политическом процессе будут только возрастать, и они имеют все шансы занять доминирующее положение среди других политических технологий.

Ключевые слова: медиа-технологии, массовые коммуникации, политический процесс, информационное общество, выборы, трансформации.

POLITICAL MEDIA-TECHNOLOGY: FROM ORIGIN TO CONCEPTUALIZATION

Motornyuk T. N.

The article examines the complex process of emergence and evolution of media-technology as a phenomenon of human civilization. We give modern approaches to the interpretation of media technologies that emerged in political science. It is concluded that during the further evolution of mass communication and the importance media-technology role in the political process only grow and they have every chance to take a dominant position among the other political technologies.

Key words: media-technology, mass communication, political process, information society, elections, transformation.

УДК 328.16.001.76

Т. К. Пояркова, кандидат політичних наук, доцент

КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ VS XXI СТ

Проаналізовано новітні теоретичні підходи до криз модернізації. Особливу увагу приділено ускладненню та диференціації поняття «кризовий синдром модернізації».

Ключові слова: кризи, модернізація, кризовий синдром модернізації.

Актуальність проблеми. Тема кризових уражень політичної системи, що модернізується, належить до найактуальніших. Причина цього полягає в тому, що сьогодення демонструє як успішну практику, так і невдалі спроби модернізації. Отже, постають закономірні питання щодо природи криз модернізації, можливостей їх передбачення та подолання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в сучасній політичній науці існують дві взаємовиключні позиції стосовно кризового синдрому модернізації. Так, з одного боку, поширеною є думка, за якою поняття «кризовий синдром модернізації» є невдалим теоретичним продуктом післявоєнної доби [1], а з другого – понятійний синонімічний ряд: кризи модернізації, кризовий синдром модернізації є досить затребуваним [2].

Отже, **метою** статті є аналіз особливостей сучасних звернень до поняття «кризовий синдром модернізації» з подальшим визначенням його теоретичного наповнення та з'ясування можливостей практичного використання.

Виклад основного матеріалу. Поняття «кризовий синдром модернізації» належить до таких, які мають суперечливу історію. Загальноприйнятою є думка про те, що дослідження множинних кризових уражень було розпочато у колективній праці Л. Біндера, де виокремлювалися кризи, спричинені модернізаційним процесом (легітимності, ідентичності, участі, розподілу та проникнення) [3]. Сама колективна праця була неоднозначно сприйнята науковим товариством через: 1) невизначеність криз як об'єкта дослідження; 2) відсутність єдиного підходу (щодо вибору країн та часу); 3) уявлення про модернізацію як про лінійний, прогресивний процес [4].

Однак, незважаючи на критику, ця робота вплинула на низку досліджень, у яких розглядалися вияви та причини множини криз, пов'язаних із модернізаційним процесом. Залежно від часу можна виокремити різні наголоси у розумінні самої модернізації та її кризових феноменів.

Так, 70-ті роки ХХ ст. відзначилися прагненням відкинути ідеологічні гасла в модернізаційних дослідженнях. Це сприяло пошуку дієвої методології дослідження кризових явищ і вирішенню питання теоретичного розмежування криз, труднощів та зламів політичної системи. Саме в цей період набуває поширення визначення кризи політичної системи як етапу наростання незворотних проблем, що, поступово накопичуючись, призводять до руйнації системи.

Протягом 80-х років ХХ ст. відбувається ускладнення наукової думки відносно «кризового синдрому модернізації». Змінюються акценти в аналізах успішності модернізації: причини кризовості цього процесу вбачаються не тільки в залишках традиційних структур, а й у виявах глобальних процесів.

Упродовж 90-х років ХХ ст., відроджується науковий інтерес до поняття «кризовий синдром модернізації» і до модернізації взагалі. Об'єктивними причинами цього стали руйнація СРСР та орієнтація країн пострадянського простору на демократизацію.

Зазначимо, що в цей період виокремилися різні підходи до визначення сутності криз модернізації. Перетворився на класичний підхід до тлумачення «кризового синдрому» як множини глибинно пов'язаних, взаємозумовлених процесів, що обов'язково мають прийняти форму певної послідовності криз. Поряд із цим поширювалася практика обмеження криз модернізації окремими проблемами еліти, політичних інститутів, структур, або зведення його до певного історичного факту.

Не в останню чергу це було пов'язано з основним завданням гуманітарної думки того часу – знаходженням «замінника» радянській науковій парадигмі. В умовах «відсутності серйозної наукової експертизи та методологічного обґрунтування» це сприяло некритичності засвоєння західної політичної думки [5, с. 6].

Особливими рисами в тлумаченні та аналізі криз модернізаційного процесу відзначилося ХХІ ст., коли поширилося переконання у тому, що копіювання якої-небудь привабливої модернізаційної моделі розвитку є контрпродуктивним. У цьому контексті виправданим видається припущення про принципову відмінність криз первинної та вторинної модернізацій [6].

Первинна модернізація є інноваційним розвитком засобами раціоналізації та універсалізації певних аспектів соціальних відносин на основі принципів компромісу, конкуренції, дискусії. Сутністю цього процесу стає утвердження розуміння «держави» як інституту, що контролюється суспільством, де суспільство позиціонується у вигляді сукупності різних корпорацій, громадянських утворень, а також індивідів, солідарних у багатьох відношеннях. Кризи оригінального модернізаційного процесу спричиняються: 1) ієрархічними становими відносинами; 2) невідповідністю держави як інституту новим завданням; 3) неготовністю старої еліти поступитися новим претендентам.

Основні відмінності «модернізації навздогін» утілюються в тому, що вона здійснюється з метою запозичення успішних соціальних стратегій та відбувається під контролем влади. Множина криз такої модернізації пов'язується з: 1) невідповідністю гасел перетворень реальності, де основним завданням еліти є збереження існуючої системи; 2) послабленням регулювальної функції держави; 3) відсутністю відповідності між соціумом та політичною сферою; 4) темпоральною невідповідністю, коли політичні зміни випереджають розвиток соціальних відносин.

Видається, що кризи вторинної модернізації найчастіше виявляються на рівні ідентичності. Наприклад, для людини втрата культурного орієнтиру може призвести до маргіналізації та випадіння (як суб'єкта) з поля соціокультурної взаємодії, а для суспільства взагалі обернеться деградацією ідентичності, переходом на нижчий ступінь – з цивілізаційного на національний, етнічний, релігійний та ін.

Не менш кризовим може виявитися й формування плюралістичної ідентичності, яку можна охарактеризувати і як синтез культур, і як запозичення чужого досвіду. Останнє потенційно може призвести до втрати позитивної ідентичності, що означає руйнацію та неприйняття власного досвіду.

Досить часто проблеми вторинної модернізації пов'язують із появою «парадоксальної людини», яка орієнтується на протилежні цінності [7]. Формується суб'єкт з мобільною настановою, який відрізняється розірваністю між життям у реальних координатах і внутрішнім життям. Це означає, що ідентифікаційний статус втрачає реалістичність, а людина починає ототожнювати себе тільки з одним ідентифікаційним колом, що призводить до втрати здатності здійснювати комунікації з «іншими».

На нашу думку, наведені теоретико-методологічні припущення є дещо однобічними, оскільки залишають без уваги об'єктивні перетворення. По-перше, відбулися зміни фундаментального сенсу, первинного значення самого поняття модернізації. Це стосується розширення визначення модернізації (як перехід від аграрного, традиційного суспільства) на процес, орієнтований на економічний успіх з гарантією високих соціальних стандартів. Така обставина дозволяє науковцям використовувати термін «модернізація» для опису процесів деіндустріалізації, постіндустріалізації, глобалізації тощо. Показовим прикладом розширення поняття «модернізація» є введення уточнення – «негативна модернізація» (яке, наприклад, Л. Гудков використовує для опису радянської модернізації) [6].

По-друге, відбувається ерозія уявлень про зразки і мету модернізаційного процесу. Все більш помітним стає відхід від уявлення про західний модернізаційний шлях як єдиний орієнтир, і вже звичними стають міркування щодо необхідності обрання орієнтації принаймні серед декількох зразків (наприклад, трьох світ-систем – США, Китаю, об'єднаної Європи) [8].

У такому розумінні перетворюється на проблему і трансформація демократії як мети модернізації. Причому на поверхні знаходиться те, що демократизація стає формальністю, де дії влади легітимізуються через опитування та телевізійні шоу, а не шляхом виборів. За цих умов втрата публічності та прозорості в ухваленні рішень прикриває формування нових елітних ієрархій, унаслідок чого відбувається ерозія правового поля та усталених цінностей.

Отже, більш глибинним є те, що ідеал демократії з представницької перетворюється на демократію споживчу, де рівність у політичній сфері підмінюється «рівністю витратити».

Не менш руйнівною для поняття модернізації видається і глобалізація (становлення цілісної структури управління зі світовим розподілом влади, наявністю дієвого інституту міжнародних регулювальних органів, які протистоять державам, що втрачають певні ознаки суверенності). За цих умов модернізація починає сприйматися лише як стратегічна зброя, де демократичні гасла прикривають планові дії з перерозподілу державних ресурсів на користь глобальних гравців та поглиблення прірви між світом цивілізованим та світом, що наздоганяє [9].

У колі окреслених змін найголовнішим вважаємо те, що унеможливується здійснення якісного аналізу модернізаційних трансформацій, оскільки «теорії модернізації, постмодернізації, глобалізації не встановлюють закономірності універсальних процесів – прогресу, еволюції, розвитку, а лише виявляють логічну єдність змін – тенденцій, що емпірично фіксуються тут і зараз» [10, с. 10]. Таким чином, у XXI ст. актуальності набуває пошук адекватної методологічної рамки для дослідження модернізації з урахуванням усіх зазначених метаморфоз.

Показовою спробою вирішити це завдання є пропозиція універсальної методології дослідження змін політичної системи, що окреслює та аналізує закономірності еволюційного ускладнення систем, у тому числі кризи різного походження, як критичні точки розвитку, якісні зміни та виникнення принципово нових структур [11].

Тут увага концентрується на певних ключових моментах: 1) точках, у яких відбуваються зміни напрямку розвитку; 2) визначенні циклу, впродовж якого ускладнюється система; 3) врахуванні хвилеподібних процесів диференціації-інтеграції загальносуспільного розвитку (глобалізації, урбанізації, інформатизації та ін.); 4) окресленні ритмів переходу системи в новий якісний стан (який є тотожним стану, де перебувала система на початку цього еволюційного циклу).

Такий підхід – виокремлення «наскрізних» тенденцій, що починаються у минулому, характеризують сучасне та, можливо, майбутнє, – дозволяє розглянути модернізацію залежно від зміни центра-лідера та конкурента-протицентра та описати у вигляді чергування хвиль відносного посилення інтеграції (глобалізації) і відносного послаблення інтеграції (посилення економічної та політичної диференціації). Водночас модернізація визначається як етап переходу в новий стан, ускладнення системи, для здійснення якого необхідна певна кількість взаємопов'язаних та постійно циркулюючих ресурсних потоків.

Важливою є вказівка на те, що в кожному циклі диференціації-інтеграції відбуваються зародження, розвиток, поширення та вичерпування визначеного способу виробництва, що відповідає певному типу взаємодії людини і природи, і пов'язаних із ними соціальних, політичних, культурних форм та інститутів. На глобальній хвилі диференціації новий спосіб виробництва спочатку з'являється локально, а потім поширюється у перебігу наступної хвилі.

У запропонованій методології кризи поділяються на основні та залежні. Так, основні кризи завжди передують наддовгій хвилі диференціації, що відкриває новий глобальний цикл, новий спосіб виробництва, новий спосіб використання людиною природних ресурсів, нову соціально-політичну організацію.

Виникнення «залежних» криз пов'язується з випадками, коли політичні системи підпорядковують процеси трансформації політико-економічних інститутів меті власного збереження. Тільки після того, як така система пройде власний пік розвитку, виникають глибокі кризи, які ведуть до органічної модернізації.

Значимо, що ідея розгляду криз модернізації як результату накладення та взаємодії тенденцій і ритмів різної природи знаходить підтримку. Стають популярними припущення про те, що: 1) множинні кризові ураження підпорядковуються власним законам; 2) кризи різних рівнів системи здатні створювати акумулятивний ефект, де спільна дія є сильнішою за суму ефектів частин; 3) криза у тривалій перспективі може не бути такою; 4) кризи, що сприймаються як суто регіональні та локальні, насправді є виявами глобального зрушення [12].

Ці риси пов'язуються з особливостями еволюції складних систем, розвитку яких притаманні два фундаментальні процеси, що взаємодіють один з одним та визначають долю кожної системи, а саме – диференціацію (безперервне зростання внутрішнього різноманіття) та інтеграцію (безперервне зведення цього різноманіття до певної цілісності). Вирішальне значення отримує баланс – перекіс у бік інтеграції веде до стійкості, перевага процесів диференціації означає втрату цілісності системи.

На певному етапі система стає настільки нерівноважною, що будь-яке відхилення спричиняє перетворення системи [13, с. 190]. Майбутнє такої системи можливе за трьома сценаріями: 1) загибель системи; 2) розділ системи на декілька систем, які живуть за тими самими законами; 3) трансформація системи і перехід на більш високий структурний рівень.

Отже, в розвитку будь-якої системи (як векторному процесі) можна визначити періоди цілісності, коли система зберігає власну структурну індивідуальність, та періоди змін, коли ця індивідуальність трансформується. Посилення нерівноважності пов'язане з накопиченням флуктуацій – випадкових

мікроскопічних змін, які поступово розмонтовують процеси і структури системи та призводять до дисфункцій та диспропорцій. Завершенню періоду цілісності передують поява спонтанних трендів, що є принципово несумісними з наявними базисними структурами. Інсталяція цих трендів у реальність означає системну катастрофу – тотальну онтологічну реконструкцію, формування нового цивілізаційного стану.

Таким чином, криза є станом, коли разом із диференціацією нарощується динаміка: система переходить із більш стійкого стану у менш стабільний. А «кризовий синдром модернізації» отримує визначення як множина криз, вияви яких розрізняються залежно від того, який саме тип модернізації є за-требуваним.

Для повноти дослідження потрібно зауважити, що існують й інші підходи до визначення поняття «кризовий синдром модернізації». Наприклад, це поняття охоплює ситуацію одночасного включення до складу системи, що модернізується, територій, які переживають етап постмодернізації, та анклавів демодернізації [14].

У цьому разі кризи модернізації (спричинені розбіжністю принципів розвитку традиційного суспільства, що базується на циклічному життєвому ритмі та лінійному розумінні часу, та індустріального суспільства) доповнюються кризами постіндустріальної доби (кризою управління, викликаного пошуком нового типу державності, зростанням кількості керуючих елементів) та драматизуються демодернізацією як деградацією до традиційних інститутів.

За таких умов політико-економічна система приречена на втрату зв'язку з реальним часом і втрату керованості. Основною характеристикою такого стану є те, що «процеси розвиваються в одному ритмі, а система працює в іншому», внаслідок чого соціум втрачає змістову зв'язність [15].

Висновки. Вивчення наукового доробку, в якому здійснювалося звернення до поняття «кризовий синдром модернізації», дозволяє стверджувати, що уявлення про сутність досліджуваного поняття ускладнюється та диференціюється. Такі тенденції, безумовно, є перспективними.

Проте, на нашу думку, необхідно вказати на деякі труднощі. По-перше, розмежування поняття «кризовий синдром модернізації» на первинний та вторинний дійсно дозволяє більш точно описати проблеми системи, що модернізується. Водночас залишається відкритим питання про те, які саме кризові явища спричиняють модернізацію та потім супроводжують її залежно від типу. В цьому контексті більш логічним видається зв'язок вторинної модернізації з кризою легітимності, ніж з ідентифікаційними зрушеннями.

По-друге, визначення «кризового синдрому» як одночасного розгортання множини криз індустріальної, постіндустріальної та демодерніза-

ційної діб актуалізує увагу до якості криз, що супроводжують темпоральний збіг цих процесів. Дійсно, якщо кожному періоду притаманні специфічні кризові вияви, то які саме кризи виникають унаслідок одночасного розгортання?

По-третє, диференціація поняття «кризовий синдром модернізації» зовсім не заперечує можливості його універсального опису через множини взаємопов'язаних криз – легітимності, ідентичності, політичної участі, проникнення та розподілу. Причина цього проста: будь-яка політична криза обов'язково виявляється на рівнях легітимності влади, змін ідентифікаційних обривів, ефективності політичних рішень, перерозподілу владних ресурсів та перерформатування політичної участі в політичній системі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кутуев П. Сообщество ритуала модернизации: от логоса к культуре / П. Кутуев // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2007. – № 3. – С. 106–127.
2. Балацька О. Б. Політична еліта в Україні в процесі демократичної модернізації / О. Б. Балацька // Грані. – 2010. – № 1 (69). Січень–лютий. – С. 132–136.
3. Crises and Sequences in Political Development / Ed. By L. Binder. Et al. – Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1971. – 326 p.
4. Grew R. Modernization and Its Discontents / R. Grew // American Behavioral Scientist. – 1977. – Vol. 21, – № 2. November (December). – P. 289–312.
5. Поляков Л. В. Методология исследования российской модернизации / Л. В. Поляков // Полис. – 1997. – № 3. – С. 5–15.
6. Гудков Л. Негативная идентичность. Статьи 1997–2002 годов. Авторский сборник / Л. Гудков. – М. : Новое лит. обозрение, «ВЦИОМ-А», 2004. – 816 с.
7. Костина А. В. Кризисное состояние идентичности в современном мире: причины и предпосылки [Электронный ресурс] / А. В. Костина // Знание. Понимание. Умение. – 2009. – № 4 – Режим доступа: <http://www.zpu-journal.rule-zpul2009/4>.
8. Кульпин-Губайдуллин Э. С. Альтернативы российской модернизации или реставрация Мэйдзи по-русски / Э. С. Кульпин-Губайдуллин // Полис. – 2009. – № 5. – С. 158–169.
9. Кляйн Н. Доктрина шока / Наоми Кляйн ; пер. с англ. М. Завалова. – М. : Добрая книга, 2009. – 656 с.
10. Иванов Д. В. Виртуализация общества / Д. В. Иванов. – СПб. : Петербург. востоковедение, 2000. – 96 с.
11. Пантин В. И. Философия исторического прогнозирования: Ритмы истории и перспективы мирового развития в первой половине XXI века / В. И. Пантин, В. В. Лапкин. – Дубна : ООО «Феникс+», 2006. – 448 с.
12. Неклесса А. Управляемый хаос, движение к нестационарной системе мировых связей / А. Неклесса // МЭ и МО. – 2002. – № 9. – С. 103–112.
13. Столяров А. Освобожденный Эдем / А. Столяров. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ; СПб. : Terra Fantastica, 2008. – 414 с.

14. Фурсов А. Кризис-матрешка, демонтаж капитализма и конец эпохи пирамид / А. Фурсов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.narod.ru/fursov.htm>.
15. Переслегин С. Опасная бритва Оккама / С. Переслегин. – М. : АСТ: Астрель, СПб. : Terra Fantastica, 2011. – 664 с. – (Philosophy).

КРИЗИСНЫЙ СИНДРОМ МОДЕРНИЗАЦИИ VS XXI СТ

Пояркова Т. К.

Проанализированы новейшие теоретические подходы к кризам модернизации. Особенное внимание уделено усложнению и дифференциации понятия «кризисный синдром модернизации».

Ключевые слова: кризисы, модернизация, кризисный синдром модернизации.

CRISIS SYNDROME MODERNISATION VS XXI CENTURY

Poyarkova T. K.

In this article the most modern theoretical approaches to crisis states connected with modernization are analyzed. The special attention is paid to the complication and differentiation of the notion "crisis syndrome of modernization".

Key words: crisis, modernization, crisis syndrome of modernization.

УДК 32.316.752

В. В. Рубанов, кандидат філософських наук, доцент

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ – БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ АНАЛІТИКИ В УКРАЇНІ

На основі порівняльного аналізу змісту понять «інституціалізація» та «інституціоналізація», а також операціоналізації поняття «інституціоналізація», яке реалізоване в ході дослідження, запропоновано емпіричні індикатори характеристики процесу становлення і розвитку політичної аналітики в Україні.

Ключові слова: інституціалізація, інституціоналізація, політична аналітика.

Актуальність проблеми. Актуальність дослідження змісту терміна «інституціоналізація» як найбільш адекватного поняття, що виражає сутнісні характеристики процесу становлення і розвитку політичної аналітики в Україні, зумовлена, з одного боку, відсутністю в науковій і навчальній літературі загальноприйнятого поняття «інституціоналізація» та єдиного підходу до тлумачення його значення, а з другого – недостатнім рівнем його відпрацювання саме у політичній галузі знання.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Аналізуючи дослідження із зазначеної проблематики, можна також констатувати, що поняття «інституціоналізація» вже міцно ввійшло в науковий лексикон соціально-гуманітарних дисциплін, а останніми роками особливо широко застосовується в соціально-правовій галузі знання, а також у теорії і практиці державного управління. Проте, незважаючи на вже здійснені наукові розвідки у даному напрямку, настійна необхідність подальшого аналізу змісту поняття «інституціоналізація» актуалізується ще й тим, що впритул до теперішнього часу вчені ще не виробили способи його операціоналізації – переведення поняття «інституціоналізація» в моделі, які мають емпіричні референти.

Мета статті саме і полягає в спробі розв'язати цю проблему – визначити не тільки зміст поняття «інституціоналізація», а й його основні емпіричні індикатори, за допомогою яких стане можливим адекватно характеризувати реальний процес становлення і розвитку політичної аналітики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи поставлену мету дослідження, важливо відзначити, що однією з нерозв'язаних проблем, яка так чи інакше вносить плутанину в розуміння змісту поняття «інституціоналізація», а отже, ускладнює і сам процес визначення його емпіричних референтів, є проблема співвідношення його з іншим, дуже близьким за сенсом, а тому таким, що широко застосовується в наукових і навчальних політологічних роботах, поняттям «інституціалізація» [1, с. 7; 2, с. 6–7; 3, с. 40–41].

До того ж, якщо одні вчені ототожнюють поняття «інституціоналізація» й «інституціалізація», розглядаючи їх як процес вироблення норм у будь-якій галузі соціальних відносин, форм суспільного устрою і як процес перетворення будь-якого явища в організаційний заклад [4, с. 155; 5, с. 629], то другі, навпаки, розділяють поняття, які аналізують. При цьому спільне, що об'єднує вчених другої групи, полягає не тільки в тому, що ці дослідники проводять демаркацію вказаних понять, а й у тому, що термін «інституціалізація» вони цілком виправдано тлумачать значно ширше за термін «інституціоналізація», подаючи його як таке специфічне поняття, яке відображає не тільки впорядкування, формалізацію і стандартизацію будь-чого, але й загальний процес соціальної організації загалом [6; 2, с. 6–7], результатом якого є специфічний набір соціальних норм і правил, які констатують співіснування і взаємодію між людьми [1, с. 7].

Відзначаючи безперечну теоретичну і практичну цінність подібної демаркації понять і пов'язану з нею аргументовану обґрунтованість необхідності застосування в науковому дискурсі концепту «інституціоналізація», тим не менш відзначимо, що стосовно характеристики процесу становлення і розвитку політичної аналітики в Україні буде більш продуктивним і методологічно виправданим використання поняття «інституціоналізація».

Це зумовлено, по-перше, тим, що на відміну від поняття «інституціоналізація» основною інструментальною перевагою поняття «інституціоналізація» є те, що дане поняття відображає не тільки і не стільки зовнішній, скільки внутрішній, а тому більш складний процес становлення і всебічний розвиток будь-якого інституту, в даному випадку – політичної аналітики в Україні.

По-друге, як слушно зазначають дослідники [7, с. 147], це поняття, важливе ще й для того, аби не склалося враження, що нібито соціальні інститути являють собою задані і незмінні реальності, оскільки зміни в соціальній практиці здатні призводити як до модифікації існуючих соціальних інститутів, так і до виникнення нових інституціональних форм. Більш того, поняття «інституціоналізація» співвідноситься з тією ідеєю в межах теорії ролей, згідно з якою люди володіють певною свободою «вироблення ролей» у своїй взаємодії з іншими людьми, а не просто дотримуються приписаних зразків поведінки [7, с. 147]. Тому не випадково сучасні дослідники тлумачать саме поняття «інституціоналізація» як у широкому, так і вузькому значенні цього слова. В *широкому* – це процес надання соціальним зв'язкам нормативного, стандартизованого, формального характеру; шляхи регуляції людської діяльності, забезпечення організованості, впорядкованості, нормативності життя суспільства і підвищення його ефективності. У *вузькому* розумінні – це процес створення соціального інституту, заміна спонтанної і експериментальної поведінки передбачуваною, такою, яка очікується, моделюється, регулюється через визначення і закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, приведення їх у систему, здатну діяти задля задоволення певної суспільної потреби [8, с. 124–125].

До того ж інституціоналізація (institutionalization) – це не тільки процес формування різних типів соціальної діяльності як соціальних інститутів [9, с. 373], утворення стабільних зразків соціальної взаємодії, які засновані на формалізованих правилах, законах, звичаях і ритуалах [10, с. 105], а також *результат процесу*, в якому соціальні дії стають упорядкованими в сталі соціально-структурні особливості [11, с. 248].

Найважливішими передумовами процесу інституціоналізації є:

- виникнення певних суспільств, потреб у нових типах соціальної діяльності і відповідних їм соціально-економічних і політичних умов;
- розвиток необхідних організаційних структур і пов'язаних з ними соціальних норм і результатів поведінки;
- інтернаціоналізація індивідами нових соціальних норм і цінностей,

формування на їхній основі системи потреб особистості, ціннісних орієнтацій і очікувань.

Завершенням процесу інституціоналізації є інтеграція нового виду соціальної діяльності в існуючу структуру виробничо-економічних відносин суспільства. Завдяки цьому формується певний набір формальних і неформальних санкцій, за допомогою яких здійснюється соціальний контроль за відповідними типами поведінки.

Висновки. Можна стверджувати, що стосовно проблеми, яка розглядається, – визначення емпіричних індикаторів характеристики процесу інституціоналізації політичної аналітики в Україні як реального функціонування цілісної системи наукового знання, політико-управлінських навчальних дисциплін і експертно-аналітичної професійної діяльності в державному управлінні та місцевому самоврядуванні, а також в приватному секторі економіки, він може бути досліджений з двох основних точок зору.

По-перше, як історичний процес зародження і становлення в Україні нових соціальних інститутів, що дозволяє розкрити причини й умови їхнього виникнення.

По-друге, як функціонування соціальних інститутів у рамках конкретної соціальної системи у зв'язку із процесом адаптації індивідів і колективів до її нормативних вимог, у перебігу якого формуються соціально-психологічні механізми, що забезпечують їх стабільність і стійкість.

При цьому основними емпіричними індикаторами, які дозволяють у ході дослідження визначити і конкретизувати завершеність процесу інституціоналізації політичної аналітики в Україні, слугуватимуть такі референти:

1) наявність у вищих навчальних закладах, які здійснюють професійну підготовку політологів усіх рівнів, висококваліфікованих викладачів, котрі мають відповідну базову *політологічну* освіту, вчені ступені і звання та викладають такі профільні політико-управлінські навчальні дисципліни, як політичний аналіз, політичне прогнозування, політичне консультування, теорія і практика ухвалення політичних рішень;

2) реальне функціонування професійних експертно-аналітичних структур з підготовки, ухвалення та реалізації політичних рішень і програм не тільки в системі державного і місцевого самоврядування України, а й у приватному секторі економіки;

3) нормативно-правове закріплення в переліку професій і реєстрі наукових спеціальностей України професійного статусу політичного аналітика і політичного експерта (в тому числі незалежних експертно-аналітичних центрів) як основних суб'єктів політичної аналітики;

4) реальне функціонування в Україні організаційно оформлених, у тому числі незалежних професійних структур і асоціацій політичних аналітиків і політичних експертів, які створені за науково-галузевою ознакою і мають свій професійний етичний кодекс;

5) існування налагоджених постійних комунікаційних зв'язків між українськими і зарубіжними професійними структурами та асоціаціями політичних аналітиків і політичних експертів;

6) функціонування спеціалізованого друкованого (в тому числі в електронному вигляді), органу (часопису, бюлетеня, вісника), який акумулює професійні досягнення як вітчизняних, так і зарубіжних суб'єктів політичної аналітики;

7) реальне існування постійних робочих професійних зв'язків між представниками старої вітчизняної школи політичного аналізу і новою генерацією політичних аналітиків з університетського середовища як необхідних ознак завершеності процесу інституціоналізації політичної аналітики як наукової і навчальної політико-управлінської дисципліни та як зрілої системи експертно-аналітичної професійної діяльності з підготовки, ухвалення та реалізації політичних рішень і програм у державному управлінні і місцевому самоврядуванні України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Rainer Lepsius M. Interessen, Ideen und Institutionen / M. Rainer Lepsius. – Opladen : Westdeutscher, – 1990. – 300 s.
2. Ачкасов В. А. Институты западной представительной демократии в сравнительной перспективе : учеб. пособие / В. А. Ачкасов., Б. В. Грызлов. – СПб. : ИВЭСЭП, Знание. – 2006. – 264 с.
3. Теория политики : учеб. пособие / под ред. Б. А. Исаева. – СПб. : Питер. – 2008. – 464 с.
4. Яценко Н. Е. Толковый словарь обществоведческих терминов / Н. Е. Яценко. – СПб. : Лань. – 1999. – 528 с.
5. Добренков В. И. Фундаментальная социология : в 15 т. – Т. 1. Теория и методология / В. И. Добренков, А. И. Кравченко. – М. : ИНФРА. – М., 2003. – XXII. – 908 с.
6. Голованов О. Краткий словарь по социологии / О. Голованов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/1009/> – Загл. с экр.
7. Соціологія : терміни, поняття, персоналії. навч. словник-довідник укладачі: В. М. Піча, Ю. В. Піча, Н. М. Хома та ін. ; за заг. ред. В. М. Пічі. – 2-ге вид. стер. – Львів: Новий Світ – 2000, 2004. – 480 с.
8. Соціологія: словник термінів і понять / за ред. Є. А. Біленького і М. А. Козловця. – К. : Кондор, 2006. – 370 с.
9. Социологическая энциклопедия: в 2 т. – Т. 1 / Национальный общественно-научный фонд / рук. науч. проекта Г. Ю. Семигин ; гл. ред. В. Н. Иванов. – М. : Мысль. – 2003. – Т. 1. – 694 с.
10. Социологический энциклопедический словарь. На русском, английском, немецком, французском и чешском языках / ред.-координатор акад. РАН Г. В. Осипов. – М. : Изд. гр. ИНФРА- М. – НОРМА, 1998. – 488 с.
11. Большой социологический словарь (Collins) Т. 1 (А-О) : пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 1999. – 544 с.

**ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИЯ – БАЗОВОЕ ПОНЯТИЕ
ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕССА СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ
ПОЛИТИЧЕСКОЙ АНАЛИТИКИ В УКРАИНЕ**

Рубанов В. В.

На основе сравнительного анализа содержания понятий «институциализация» и «институционализация», а также реализованного в ходе исследования операционализации понятия «институционализация», предложены эмпирические индикаторы характеристики процесса становления и развития политической аналитики в Украине.

Ключевые слова: институциализация, институционализация, политическая аналитика.

**INSTITUTIONALIZATION – CHARACTERISTIC'S BASE CONCEPT
OF PROCESS OF FORMATION AND DEVELOPMENT
OF POLITICAL ANALYTICS IN UKRAINE**

Rubanov V. V.

Empirical indicators of characteristic of formation and development processes of political analytics in Ukraine are offered on the basis of comparative analysis of "institutionalizing" and "institutionalization" concepts' contents made by the author, both with operationalization of "institutionalization" concept realized during research.

Key words: institutionalizing, institutionalization, political analytics.

УДК 336.02:65.012.8:658

Марченко Ю. В., кандидат політологічних наук

**ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА
В МЕЖАХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ
БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

Аналізуються ключові складові та сутнісні характеристики податкової безпеки в межах соціально-політичної моделі безпеки підприємництва.

Ключові слова: соціально-політична модель, податкова політика, податкова безпека, податкові ризики.

Як відомо, одним з найважливіших чинників демократизаційних процесів, формування конкурентної економіки, насичення ринку необхідними товарами, послугами та підвищення рівня життя населення є розвиток бізнесу і підприємництва. Підприємницька активність громадян постає стратегічним ресурсом розвитку держави та її добробуту, адже саме діалектична взаємодія приватного інтересу та державних інституцій забезпечує прогресивний розвиток політичної системи. Задля цього політика держави має передбачати програму дій, спрямовану на забезпечення надійності підприємницької діяльності, уможливлення вільної реалізації підприємницької ініціативи громадян. Також підприємницька ініціатива відіграє важливу роль у вирішенні багатьох соціальних проблем [2].

Відповідно до законодавства задля контрольованої взаємодії із державними інституціями в межах своєї діяльності підприємства сплачують податки та соціальні платежі, ведуть облік та подають бухгалтерську звітність щодо фінансових результатів своєї діяльності на рівні інших суб'єктів господарювання, планують свої доходи й витрати, в тому числі і податкові.

Податкова система і режим відображають особливості ставлення держави до підприємців, специфіку їх взаємин, функціонування інститутів громадянського суспільства. Державна податкова політика та режим оподаткування впливають на формування ключових характеристик кожної складової соціально-політичної моделі формування безпеки підприємництва. Як бачимо, податкова політика держави постає однією з інтегральних характеристик цілісної соціально-політичної моделі безпеки підприємництва, що й обумовлює **актуальність даної наукової роботи**.

Метою статті є виявлення та обґрунтування сутнісних рис податкової політики держави як *одного з ключових компонентів* цілісної соціально-політичної моделі формування системи безпеки підприємництва.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що, з одного боку, в літературі проблемам системи оподаткування як елемента моделі соціально-політичної безпеки підприємств не приділено достатньої уваги, вони залишаються малодослідженими. З іншого боку, оптимізації механізмів податкового адміністрування з економічної точки зору та точки зору державного управління приділяється сьогодні підвищена увага, яка обумовлена трансформаціями, що здійснюються в державі. Так, дослідженням питань у сфері оподаткування та його впливу на політичну ситуацію та соціально-економічну нерівність займалися такі науковці, як В. Васильченко, В. Вишневський, М. Головань, О. Грачов, Л. Омелянович, О. Шевяков, О. Шкаратан та ін. [7].

Різноманітним аспектам безпеки підприємництва взагалі та її економічного аспекту приділена увага в працях вітчизняних вчених, таких як О. Барановський, І. Бланк, Т. Васильців, О. Захаров, П. Пригунов, В. Сідак, М. Камлик, В. Геєць, М. Кизим, Т. Клебанова, О. Черняк, С. Шкарлет та ін. Серед

російських учених загальним питанням безпеки підприємництва приділили увагу В. Сенчагов, О. Грунін, С. Грунін та ін.

Питання забезпечення податкової безпеки вже давно привертає увагу багатьох вчених. Такі вчені, як Л. Абалкін, Т. Клебанова та інші у своїх роботах систематично розглядають різні аспекти забезпечення податкової безпеки, проте тільки з боку підприємства.

Формування податкової системи України з яскраво вираженою фіскальною спрямованістю обумовило появу різноманітних публікацій з оцінки податкових ризиків і проблем податкової оптимізації, але вони містять в основному практичні рекомендації щодо уникнення або зменшення рівня податкового навантаження на суб'єкти підприємницької діяльності, не даючи при цьому теоретичного аналізу податкової політики в загальній системі державної політики як фактора розвитку підприємництва.

На цей час відчувається недостатність комплексного теоретичного дослідження управління податковими ризиками, податкового планування та методологічних підходів до його використання з точки зору оптимізації соціально-політичної моделі формування системи безпеки підприємництва.

Крім того, аналіз літератури демонструє, що недостатньо дослідженим є вплив податкової безпеки на досягнення економічного вирівнювання суб'єктів підприємництва. Тому визначення елементів та характеристик саме податкової безпеки підприємницької діяльності є дійсно актуальним сьогодні.

Очевидно, що запропонований аналіз податкової політики як інтегрального компонента соціально-політичної моделі формування системи безпеки підприємництва суттєво розширить погляди на цей об'єкт дослідження.

Звісно, податкова політика та режим оподаткування не можуть вичерпати специфічні характеристики різних соціально-політичних моделей формування системи безпеки підприємництва. Проте серед компонентів даних моделей вона займає ключову позицію, оскільки синтезує аспекти різних складових соціально-політичної моделі безпеки підприємництва: інформаційної, і технічної, і правової, і економічної (рис. 1).

Підприємництво – це в першу чергу комерційна діяльність, спрямована на отримання прибутку, обсяг якого завжди постає критерієм для оцінки успішності означеної діяльності. Податкове навантаження може спричинити відсутні проблеми у функціонуванні приватного підприємства як економіко-господарської системи, унеможливаючи його успішну, вільну діяльність. Це, відповідно, обґрунтовує важливість аналізу режиму оподаткування як інтегрального *елементу економічної безпеки підприємства*.

Адміністрування різних видів податків, процедури перевірок, відповідальність, що покладається на підприємця як платника податків тощо часто призводять до порушення прав підприємців у межах податкового, адміністративного, цивільного та господарського законодавства, що пояснює роль податкової безпеки як безпеки політико-правової.

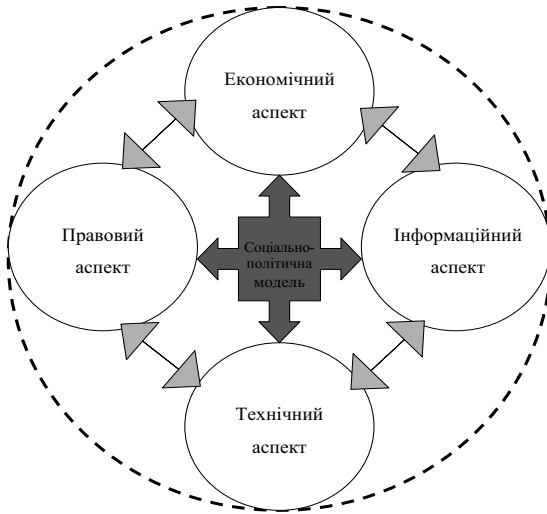

Рис. 1. Базові компоненти соціально-політичної моделі формування системи безпеки підприємництва

Інформація стосовно господарської діяльності підприємств, оприлюднення якої визначається взаємодією із зовнішніми користувачами фінансової інформації (в першу чергу податкової інспекції та інших установ, що розслідують економічні злочини), перехід системи звітування в площину електронної звітності та документації, обов'язкове впровадження електронних цифрових підписів тощо робить *питання оподаткування впливовим фактором формування інформаційної безпеки підприємства*.

Це тягне за собою інший аспект, який споріднює питання інформаційної захищеності з питанням технічного та програмного забезпечення. Дуже часто економічна, правова, інформаційна безпека підприємства в розрізі вимог питань оподаткування в буквальному сенсі визначаються *безпекою технічною* (наявністю того чи іншого обладнання, телекомунікаційних мереж та засобів, систем сигналізації, передачі сигналів тощо).

Окрім того, досвід економічно розвинених держав свідчить про те, що підприємницька діяльність є основою економічної потужності та стабільності і, відповідно, безпеки держави. Тож ваговою компонентою економічної безпеки та конкурентоспроможності підприємств є податкова безпека як складова економічної та фінансової безпеки, а з більш широкого наукового погляду – це один з ключових компонентів соціально-політичної моделі безпеки самої держави держави, оскільки процеси оподаткування, як уже було

визначено вище, впливають не тільки на фінансово-матеріальні аспекти підприємницької діяльності, а й демонструють її становище в суспільстві, міру стабільності і захищеності, соціальний статус підприємців, їх взаємодію із державною владою та політичними партіями тощо [6].

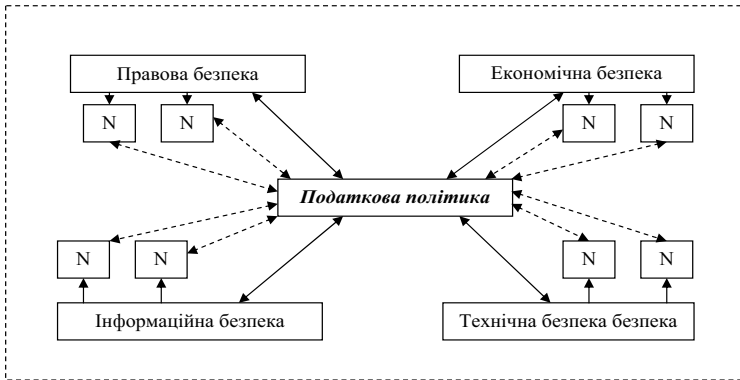

Рис. 2. Податкова політика в комплексній соціально-політичній моделі формування безпеки підприємства

В усьому світі доцільна організація системи безпеки підприємства неможлива без податкової безпеки, оскільки здійснювана державою податкова політика може як зрушити підприємницьку діяльність з «мертвої точки», дати поштовх до її розвитку, так і пригнітити підприємницьку ініціативу, викликаючи процеси її зміщення в «тінь».

У вітчизняних умовах різнобічна захищеність інтересів підприємств через оптимізацію податків забезпечує їх стале функціонування та розвиток в умовах європейської інтеграції України і вступу держави до СОТ, що, своєю чергою, сприяє формуванню здорового конкурентного середовища та передумов для залучення інвестицій [6].

В Україні на сьогодні найбільшою загрозою безпеці підприємства є політика держави щодо маніпулювання податками, що спричиняє негативні явища в економіці, соціальну напруженість, і напряду пов'язана із політичною ситуацією в державі, зміщенням сил на політичній арені, набуттям владних повноважень тими чи іншими політичними силами, зовнішньополітичним курсом держави. Доцільна організація оподаткування та податкової системи держави, що уможливує стабільний режим підприємницької діяльності, може бути описана поняттям податкової безпеки.

Поняття податкової безпеки насамперед асоціюється з можливими загрозами, які пов'язані із системою оподаткування і призводять до фінансових

втрат підприємців. Податкові загрози можуть існувати як з боку самих підприємств у вигляді дотримання податкової дисципліни, податкового планування, а також з боку держави у вигляді встановленої системи оподаткування, здійснення різного роду податкових перевірок тощо [3].

Тож обґрунтування податкової політики як компонента загальної соціально-політичної моделі передбачає, в першу чергу, надання чіткого визначення самому поняттю податкової безпеки; в другу – детальний аналіз податкових ризиків.

Податкову безпеку підприємства як компонент соціально-політичної моделі системи безпеки підприємництва можна розглядати як виявлення, попередження і ліквідацію загроз, що можуть заподіяти матеріальний, соціальний чи моральний збиток бізнесу внаслідок недотримання податкового режиму. Податкова безпека підприємства – це фінансово-економічний стан платника податків, що забезпечує мінімізацію податкових ризиків, при якому з боку господарюючого суб'єкта повністю й вчасно сплачуються нараховані податки, а з боку виконавчих і законодавчих органів забезпечуються передбачений законом захист платника податків. Це сприяє зростанню чистого прибутку підприємства й підвищенню економічної безпеки платників податків.

Сучасні умови економічної кризи, характерною ознакою якої є високий рівень невизначеності зовнішнього середовища функціонування суб'єктів господарювання, завжди пов'язані із наявністю значної кількості ризиків. За цих умов перед суб'єктами підприємницької діяльності стоїть проблема забезпечення їх стабільної й прибуткової виробничо-господарської діяльності. До основних видів податкових ризиків можна віднести:

- ризик несплати податків, що призводить до негативних наслідків для платника податків у вигляді штрафів, пені, неустойок;
- ризик податкового контролю, що веде до виникнення санкцій і втрат через невиконання платниками податків законодавчих податкових актів;
- ризик посилення податкового навантаження, диференційований за видами господарської діяльності й податками залежно від податкових ставок, пільг, обсягу створюваної доданої вартості;
- ризик податкової мінімізації – імовірність понести фінансові втрати, пов'язані з діями платника податків з мінімізації податкових платежів;
- ризик карного переслідування податкового характеру, що веде до істотних фінансових втрат або до позбавлення волі платника податків за здійснення податкових правопорушень, передбачених статтями Кримінального кодексу України [8].

В умовах ринкової економіки виділяють п'ять основних областей податкового ризику будь-якого підприємства [8]. На рис. 3 зображено групування областей податкового ризику по зонах економічної безпеки та, відповідно, економічної небезпеки підприємств.

Рис. 3. Податкові ризики в зонах безпеки та небезпеки підприємницької діяльності

Ідучи шляхом дослідження від окремого до загального, в умовах ринкової економіки можна виділити такі основні компоненти системи податкової безпеки, що взаємопов'язані із різновидами податкових ризиків (рис 4).

Рис. 4. Основні компоненти системи податкової безпеки

Значення податкової безпеки багаторазово зростає в міру переходу до економіки, що базується на ринкових принципах і механізмах господарювання. Надання державою населенню суспільних благ і послуг, а також їх кількість і якість значною мірою залежать від податкової безпеки країни, яка є однією зі складових безпеки підприємництва взагалі. Тож податкова безпека підприємницької діяльності в межах соціально-політичної моделі діалектично взаємодіє із податковою безпекою держави [1, с. 35].

Податкова політика має бути спрямована на досягнення такого стану податкової системи, який характеризується стійкістю і стабільністю всіх її елементів, що передбачає спроможність захищати економічні інтереси держави і протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, можливість реалізації і розвитку податкового потенціалу країни, ефективне використання конкурентних переваг податкової системи в умовах глобалізації. Безпосередній вплив на забезпечення податкової безпеки держави здійснює існуюча система оподаткування, яка виступає підсистемою податкової системи країни і являє собою сукупність податків та зборів, існуючих у державі, та механізму їх справляння.

З одного боку, система оподаткування, що сприяє підвищенню надійності та стабільності підприємницької діяльності, є однією з визначальних складових забезпечення економічного зростання держави. Від діючих механізмів справляння податків залежать забезпеченість держави фінансовими ресурсами та розвиток суб'єктів господарювання. З іншого – неефективність держав-

ної податкової політики є дестабілізуючим чинником, що негативно впливає на економічну безпеку держави, а також створює умови для розвитку тіньових процесів в економіці.

У податках і податковій політиці і для держави, і для окремого суб'єкта господарювання слід бачити як компоненти соціально-політичної моделі формування безпеки підприємництва, так і фактори ризику.

При розгляді податкової політики як фактора формування системи безпеки підприємництва варто звернути увагу на податкову культуру як складову податкової безпеки. Етичні правила та норми існують у всіх сферах діяльності людей, в тому числі і в податковій. Іншими словами, податкова культура – це частина національно-культурних особливостей населення кожної держави. Податкова культура стосується всього суспільства, вона включає в себе ставлення до податкового процесу всіх його учасників і законодавців, фіскальних службовців і самих платників. Податкова культура – це частина загальнонаціональної культури країни, яка відображає рівень знання та дотримання податкового законодавства, правильність обчислення, повноти і своєчасності сплати до бюджету податків, зборів та інших обов'язкових платежів, знання своїх прав, виконання своїх обов'язків платниками податків та контролюючими органами, розуміння всіма громадянами важливості сплати податків для держави і суспільства. Як зазначають науковці, без наявності патріотизму і почуття громадянського обов'язку у широких верств населення і представників владних структур до справляння податків неможливо мобілізувати зусилля суспільства і держави на створення високоєфективної національної економіки та забезпечення економічної безпеки України [1, с. 34]. Роль такого елемента соціально-політичної моделі формування безпеки підприємництва, як податкова культура, знецінювати не можна.

Розглянувши ключові характеристики податкової безпеки як компонента соціально-політичної моделі безпеки підприємництва, можемо звернутись до характерних рис вітчизняних реалій оподаткування.

Існуюча податкова система є однією з реальних загроз розвитку підприємництва. Для того щоб досягнути сучасний стан оподаткування підприємницької діяльності в Україні, необхідно пам'ятати, що на сьогодні цей процес регулюють Податковий кодекс, безліч законів України, указів Президента України, постанов уряду України та інших підзаконних актів міністерств та відомств. Крім того, нормативно-правова база оподаткування є складною, неоднорідною та нестабільною, інколи суперечливою, подекуди незрозумілою навіть працівникам податкових служб. *Така регламентація правового поля призводить до збільшення податкового і фіскального тиску.*

За даними Інституту реформ податковий тиск в Україні становить понад 60 %. Це підтверджує той факт, що податкова система України має переважно фіскальний характер, а не зорієнтована на економічне зростання.

Значною є проблема ухилення від оподаткування. Непомірний податковий тиск заганяє в тінь значні грошові потоки, чим звужується сфера банківського кредитування, особливо довгострокового [6].

Як свідчить досвід інших країн, зменшення розмірів податків сприяє зростанню виробництва, створенню стимулів чистої і чесної діяльності з прозорими грошовими потоками. Чим нижчі податки, тим більше поле оподаткування і, як результат, загальна сума зібраних податків, а не навпаки, як у нашій вітчизняній практиці, коли податкова система конфіскаційного характеру змушує виробників «відходити в тінь», щоб уникнути втрат.

Крім того, діючий в Україні принцип оподаткування, на відміну від загальноприйнятого, є принципом оподаткування намірів, а не результатів діяльності, адже оподаткуванню підлягають реально ще не отримані кошти. Звичайно, такий підхід стримує розвиток підприємницької діяльності, бо за несвоєчасну (за законом) сплату податку застосовуються дуже жорсткі санкції, які здатні поставити підприємство на межу банкрутства [6].

Ще однією податковою загрозою є наявність у системі оподаткування податку на додану вартість, що, як вважають фахівці, є абсолютно невиправданим, оскільки ПДВ – це податок на витрати, що несе підприємство. Цей податок застосовується лише в окремих економічно розвинених країнах з метою обмеження надмірного внутрішнього споживання та стимулювання експорту. В Україні ж обмеження внутрішнього споживання є абсолютно неприйнятним. Тому наявність такого податку у системі оподаткування є одним із найбільш дієвих дестимуляторів розвитку підприємництва та дестабілізує становище приватних підприємств [6].

Також принциповим є питання контролю з боку як податкових структур, так і державних органів за безпосередньою поточною підприємницькою діяльністю, тобто втручання у їх діяльність. Сьогодні право контролю мають більше 20 органів державного управління, які є зацікавленими саме у порушеннях власних нормативних актів, бо це дає можливість накладати штрафні санкції й отримувати відповідну частку. Відповідно до такої зацікавленості формується зміст відповідних актів, що дає можливість поліваріантного їх трактування [6].

Посилення безпеки підприємництва та основи економічного зростання кілька років тому вбачались у якомога більш швидкому доопрацюванні та прийнятті Податкового кодексу України, зменшенні кількості органів контролю, введенні «дзеркальної відповідальності», створення умови для формування сприятливого інституційного середовища оподаткування. Проте поточна практика сьогодення засвідчує, що вживані заходи і прийняття Податкового кодексу не підвищили міру захищеності вітчизняних підприємців і в жодному разі не сприяли динамічному зростанню підприємницької ініціати-

ви, а лише призвели до збільшення часових та фінансових витрат підприємців у зв'язку з посиленням адміністрування податків.

Так, сьогодні у вітчизняній податковій політиці основними тенденціями є інтенсифікація та посилення процесів адміністрування податків, що відбувається на тлі зміщення політичних акцентів в напрямку централізації державної влади та уповільнення процесів її демократизації.

Як **висновок** зазначимо, що розуміння податкової безпеки у соціально-політичних категоріях поки що не здобуло в Україні належного визнання. Проте на практиці з процесами глобалізації економіки, приватизації державної власності за участю іноземних структур, відмивання значних сум грошей, тінізації економіки і масового ухилення від сплати податків захист підприємництва від податкових загроз виходить на чільне місце [6].

Тож на сучасному етапі трансформаційних процесів у політичній сфері та сфері державного управління аналіз впливу системи оподаткування на поточну підприємницьку діяльність набуває непересічного значення [7]. Становлення принципово нової моделі взаємовідносин між ринковими суб'єктами та державою в межах податкових відносин обумовлює виникнення нових завдань у сфері оподаткування, які вимагають врахувати податкову складову під час розробки та реалізації багатьох рішень з державного управління та формування системи безпеки підприємництва.

Забезпечення розвитку економіки України потребує дотримання всіх без виключення умов відповідності елементів податкової безпеки вимогам забезпечення комплексної соціально-політичної безпеки підприємницької діяльності. Оскільки політична та економічна ситуація в Україні є нестабільною, тому виникає необхідність у постійному дослідженні цієї проблеми з метою вироблення нових методів, способів та інструментарію забезпечення податкової безпеки.

Звісно, такий чинник, як податкова політика, хоч і є інтегративним, проте не може вичерпно охарактеризувати соціально-політичну модель формування безпеки підприємництва. Тож перспективами досліджень є аналіз таких компонентів, як тиск протиправних дій на підприємців і дії держави щодо ліквідації подібних явищ, регулювання взаємовідносин зі споживачами та діяльність відповідних інститутів громадянського суспільства, державного регулювання підприємницької діяльності тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бережна Ю. В. Сутність та ключові аспекти податкової культури як чинника національної економічної безпеки / Ю. В. Бережна, Ю. Б. Іванов. // матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. «Стан і проблеми оподаткування в умовах світової фінансової кризи». – Донецьк, 2009. – С. 34–37.

2. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення / Т. Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
3. Грачов О. В. Податкова безпека як невід’ємна складова економічної Безпеки підприємництва / О. В. Грачов // Вісн. економіки трансп. і пром. – № 29. – 2010. – С. 86–88.
4. Гречко А. В. Податковий аспект регулювання діяльності малих підприємств [Електронний ресурс] / А. В. Гречко // Екон. вісн. НТУУ “КПІ”. – Режим доступу : economu.kpi.ua/files/files/40_kpi_2012.doc.
5. Загородній А. Г. Податки та податкове планування підприємницької діяльності : монографія / А. Г. Загородній, А. В. Єлісеєв. – Львів : Центр бізнес-сервісу, 2003. – 152 с.
6. Каменяш І. Г. Проблеми податкової безпеки підприємницької діяльності в Україні [Електронний ресурс] / І. Г. Каменяш. – Режим доступу : www.rusnauka.com/8_NMIW_2008/Economics/28255.doc.htm.
7. Котеньова К. С. Вплив податкової безпеки на економічну нерівність підприємств [Електронний ресурс] / К. С. Котеньова. – Режим доступу : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Tiru/2011_31.../Koteneva.pdf.
8. Яловий Г. К. Податкова політика в контексті забезпечення економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс] / О. Іваницька, А. Костюк, Г. Яловий // Екон. вісн. НТУУ “КПІ”. – Режим доступу : economu.kpi.ua/files/files/40_kpi_2012.doc.

НАЛОГОВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ В РАМКАХ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Марченко Ю. В.

Анализируются ключевые компоненты и сущностные характеристики налоговой безопасности в рамках социально-политической модели безопасности предпринимательства.

Ключевые слова: *социально-политическая модель, налоговая политика, налоговая безопасность, налоговые риски.*

TAX SAFETY WITHIN THE FRAMEWORK OF SOCIO-POLITICAL MODEL OF SAFETY OF ENTERPRISE

Marchenko Y. V.

Key parts and essence descriptions of tax safety are analysed within the framework social to the political model of safety of enterprise.

Key words: *socio-political model, tax policy, tax safety, tax risks.*

УДК 1:316.4

В. О. Тімашов, здобувач

БЮРОКРАТИЗМ ЯК ЯВИЩЕ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ

Розглянуто поняття бюрократизму в державному управлінні. Запропоновано шляхи вдосконалення управлінсько-адміністративної діяльності з метою усунення цього негативного явища.

Ключові слова: державне управління, бюрократизм, бюрократія, державна влада, державні службовці, державна служба.

Актуальність проблеми. Проблема бюрократизму завжди була в центрі уваги науковців. Свідчення цьому – численні спроби дослідити феномен бюрократії. Бюрократична проблематика є актуальною й сьогодні. Це підтверджують, зокрема, процеси реформування адміністративної системи у багатьох країнах світу.

Аналіз останніх джерел і публікацій. За часів Радянського Союзу ця проблема з наукової точки зору була чимось на кшталт табу. Її обговорювали на рівні газетних і журнальних публікацій і лише з кінця 80-х років минулого століття й донині помітний стійкий прогрес щодо розроблення та дослідження цього питання.

Метою статті є аналіз сутності феномена бюрократизму, його ролі та функцій у державно-правових інституціях, політичній та правовій системах, вивчення їх взаємозв'язку, визначення специфіки функціонування бюрократичного апарату, а також шляхів і механізмів протидії бюрократизму.

Виклад основного матеріалу. Термін «бюрократизм» у тлумачному словнику пояснюють як систему управління країною, котрій притаманна відірваність від народу і котра здійснюється кастою урядовців, що захищає інтереси пануючої верхівки [1, с. 111].

У значення слова «бюрократизм» у повсякденному житті вкладають розуміння «канцелярщини», коштовної адміністративної неефективності, обтяжливих процедур і байдужих до потреб громадян державних службовців. У ситуації, коли безпосередній результат діяльності не впливає на становище посадових осіб, яким офіційно доручено відповідати за справи, зростає кількість скарг і заяв громадян з приводу неефективної діяльності органів виконавчої влади. Система стає ізольованою, вона працює сама на себе. У такий спосіб бюрократизм досягає бажаного: розривається зв'язок між результатами діяльності, становищем і доходами чиновництва.

Щодо сутності понять бюрократії та бюрократизму слід відрізнити бюрократичний спосіб організації управління і власне бюрократизм. Сама по

собі бюрократія не має негативного відтінку, який підсвідомо вкладається в це поняття, а являє собою структуру пірамідального типу: вершина – це керівник (посадова особа чи керівний орган), і далі униз – усі нижчі ланки. За умови, що кожна ланка сумлінно, швидко та якісно виконує свої функції, бюрократія – це ідеальна форма організації у межах будь-якої адміністративної чи керівної одиниці. На жаль, така практика майже відсутня. Що стосується бюрократизму, то за обсягом заподіяної ним шкоди його можна порівняти хіба що із забрудненням довкілля. Паперова тяганина, яка виникає внаслідок невиконання чи затягування виконання власних обов'язків, призводить до ступору в роботі цієї організації чи органу [2, с. 23].

На початку 90-х років XIX ст. німецький соціолог Макс Вебер (1864–1920) сформулював концепцію «раціональної бюрократії», яка стала основою для сучасного вивчення адміністративно-державного управління. Аналіз М. Вебера базувався на бюрократичній моделі Німеччини, в якій концепція раціональної бюрократії зводиться до таких положень:

- адміністративні установи організовані за принципом ієрархії;
- кожна установа має власну сферу компетенції;
- цивільних службовців призначають, а не обирають на основі професійної кваліфікації за дипломами або результатами іспитів;
- цивільні службовці одержують заробітну плату відповідно до рангу;
- для цивільного службовця ця робота є професією чи, принаймні, основним заняттям;
- службовець не володіє установою, в якій працює;
- службовець підкоряється дисципліні та перебуває під контролем;
- зняття з посади ґрунтується на рішенні вищих інстанцій.

Відповідно до своєї теорії М. Вебер висловив думку, за якою з утвердженням раціональної бюрократії вирішення поточних управлінських справ перейшло до компетентних і неупереджених виконавців згідно з установленими нормами і процедурами. Бюрократія визначалася як організація з пірамідальною структурою влади, котра використовує силу дії універсальних і деперсоніфікованих правил для підтримання цієї структури, приділяє головну увагу недискреційним аспектам управління. Основа раціональної бюрократичної організації вбачалася передусім у деперсоніфікованості її функціонування. Водночас наголошувалось й на інших перевагах бюрократичної організації: точності, швидкості, стабільності, компетентності, наступності, єдності, чіткій субординації, зменшенні конфліктів, матеріальних і людських затрат [3, с. 138].

Оскільки державні службовці як представники бюрократичної системи не мають тих стимулів, за яких їхня оплата праці була б тісно пов'язана з кінцевим результатом роботи, вони прагнуть максимізувати масштаби своєї установи. Бюрократ конкурує з іншими чиновниками за одержання фондів. У цьому разі ринкова конкуренція заміщується бюрократичною [4, с. 271].

При цьому й виникає поняття «бюрократизм», яке (про що вже йшлося) частково збігається з поняттям «бюрократія», але не є тотожним з ним. За своєю сутністю бюрократизм означає хворобу системи управління, панування канцелярії, формалістики, домінування літери інструкції, наказу над сутністю справи. Бюрократизм є такою формою здійснення влади, за якої відбувається підміна загальної волі суспільства, громадян волею групи осіб, причому не легітимна, а суб'єктивістська, вільна, часто протизаконна зміна форм і методів ведення справ.

За визначенням російського вченого А. Оболонського, «бюрократизм – це деструктивний, суспільно небезпечний ефект, що виникає в процесі функціонування бюрократичної організації». Підміна бюрократії бюрократизмом виникає внаслідок багатьох причин, а саме:

- нераціональної побудови державного апарату;
- відсутності або слабого правового регулювання процесів владних відносин і управління;
- низького рівня контролю за дотриманням установлених процедур;
- недостатньої професійної підготовки державних службовців.

У політичній площині бюрократизм означає надмірне розростання і безвідповідальність виконавчої влади; у соціальному аспекті – відчуження влади від народу; в організаційному – підміну змісту роботи формою; в морально-психологічному – деформацію ціннісних орієнтацій у носіїв бюрократичної свідомості.

Спроби контролювати бюрократичний апарат з метою недопущення бюрократизму ускладнюються корпоративністю як атрибутом бюрократичної організації. Усі, хто входить до складу адміністративних органів, об'єднуються між собою, але відокремлюються від суспільства. Тому перетворене на самоціль «входження» у владу суттєво деформує свідомість працівників апарату управління. За висловом лорда Ектона, «усяка влада псує людину, а абсолютна влада – псує абсолютно» [3, с. 141]. Поширюється термін «користолубний бюрократизм», в основі якого лежить свідоме прагнення за рахунок ускладнення формальних вимог процедури одержати відповідні дивіденди, що у свою чергу призводить до виникнення скарг від громадян на органи влади.

Особливу увагу розробленню цієї проблеми приділяли такі українські і російські вчені, як В. Горбатенко, В. Граждан, В. Маслов, Т. Нестик, А. Оболонський, В. Пугач, В. Скрипнюк, В. Смольков, В. Спиридонова, В. Цветков та ін. Незважаючи на значну кількість робіт попередників, у сучасних умовах реформування системи державної служби постала необхідність по-новому поглянути на феномен бюрократизму з метою розроблення засобів протидії цьому явищу.

Б. Литов обгрунтував тезу про те, що в перебігу реформування бюрократичної системи простежується певна закономірність, сутність якої полягає

у тому, що приблизно один раз на 25 років починається реформа, потім проходить період ще в 25 років, упродовж якого зміцнюються результати реформ [5, с. 46]. Дійсно, бюрократичний апарат, у руках якого знаходиться більша частина реальної влади, за таких умов діятиме виключно у власних інтересах, що, ймовірно за все, стане гальмом на шляху реформістських проваджень.

Бюрократія являє собою чітко встановлену адміністративну організацію, що складається з низки офіційних осіб, посади і пости яких утворюють ієрархію і які розрізняються за формальними правами й обов'язками, що визначають їх дії та відповідальність. Існування бюрократії як цілком дієздатної організації (спільності) людей породжує явище бюрократизму.

За визначенням В. Спиридонової, бюрократизм як явище – це, власне, перекладання власних зобов'язань на посадову особу, яка стоїть нижче за рангом, що створює суттєві труднощі на шляху їх виконання. Тобто йдеться не про чіткі накази, інструкції чи просто допомогу в межах ділового етикету: весь обсяг необхідної роботи (не дійсно необхідної, а необхідної за внутрішніми, перекрученими процедурними чи іншими бюрократичними правилами) все більше перекладається на «простих виконавців», бюрократичні низи. По суті бюрократичні низи – це «середні шари» («середній клас»), тобто недостатньо привілейовані (хоча все ж таки привілейовані) службовці, для яких статус, спосіб життя (більше паразитичний, ніж суспільно корисний) і привілеї бюрократичної верхівки стають першочерговим предметом прагнення [6, с. 22].

Розрізняючи поняття «бюрократія» і «бюрократизм», зазначимо, що перше слугує для визначення певної організації, системи роботи апарату управління («раціональна бюрократія» за М. Вебером), друге вживається в негативному значенні як групова монополія управлінців на функції управління і за собою влади («ірраціональна бюрократія»).

В. Цветков, наприклад, вважає, що на відміну від бюрократії бюрократизм – це історико-політичне явище, специфічна форма реалізації управлінської функції за умов монополізації виробництва і розподілу, певного відокремлення управління від власності і праці. Бюрократизм є відображенням в суспільній груповій, індивідуальній свідомості і поведінці сутнісних рис та особливостей функціонування бюрократії. У широкому розумінні це поняття вживається для позначення сукупності негативних явищ у діяльності апарату управління, що викликають негативну оцінку, тобто це дисфункція практичної реалізації завдань організаційних структур [7, с. 24].

Фактично між бюрократією і бюрократизмом відбувається процес бюрократизації – відрив управлінського апарату від потреб суспільства і поставлених перед ним першочергових цілей.

На погляд А. Оболонського, бюрократія являє собою соціальну верству, яка здійснює повсякденне управління державою, а бюрократизм – це «пригаманна управлінням соціальна хвороба» [8, с. 21].

В. Граждан стверджує, що бюрократизм пов'язаний із викривленим розумінням і здійсненням державної влади. Державне управління перероджується на бюрократизм тоді, коли починає замикатися на самому собі. Воно втрачає орієнтацію на завдання конкретних соціальних організацій, суспільства в цілому, натомість зосереджуючись на задоволенні власних потреб [9, с. 42].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що аналіз феномена бюрократії, як і бюрократизму, передбачає дослідження його історичної значущості, адже це явище до нашого часу пройшло тривалий шлях у своєму формуванні. Слід також підкреслити, що об'єктивне розуміння сутності бюрократії, її ролі та значення в суспільстві неможливе без знання її історичних джерел, того, в яких умовах вона виникала. З метою об'єктивного аналізу та оцінювання бюрократії треба чітко розмежовувати явища (і поняття) «бюрократія» та «бюрократизм». Взаємозалежність та семантична близькість цих понять (як було показано) зовсім не виключають певну відмінність між ними, наявність специфічних ознак. Отже, бюрократія – це адміністративна система організації, що складається з низки офіційних осіб, посади і пости яких утворюють ієрархію і які розрізняються формальними правами й обов'язками, що визначають їх дії і відповідальність, тобто бюрократія як утворення на соціальному рівні, в якому завдяки власним повноваженням посадова особа діє у власних інтересах задля збагачення чи досягнення інших важливих цілей. А бюрократизм у свою чергу є похідним від бюрократії і являє собою реалізацію принципів, засад та методів бюрократії в конкретних випадках.

Досліджуючи проблему бюрократії як в історичному контексті, так і в умовах сьогодення, можна констатувати, що бюрократія як ієрархічна структура наділена суттєвими повноваженнями, зосереджує в собі майже всі реальні владні важелі. Така ситуація зумовлює зловживання посадовими особами щодо невиконання чи неналежного виконання власних обов'язків і створює перешкоди на шляху нормального функціонування суспільства, елімінує його основні цінності. Проблема бюрократії нині є актуальною не тільки для українського суспільства, а й для інших країн як Заходу, так і Сходу. За такої ситуації державно-правові інститути, органи управління, інші державні органи потребують реформування. На нашу думку, це може бути розроблення спеціального регулятивного законодавства, «антиреклама» бюрократії як явища, що принижує особистість, залучення до роботи молодих, перспективних кадрів.

У контексті переходу до ринкових відносин відбуваються якісні зміни в характері державного управління. Зменшується вплив його владно-примусового характеру. Домінуючими стають заходи заохочення, стимулювання, переконання, формування громадської думки і свідомості, почуття відповідальності та обов'язку.

В умовах незалежної України боротьба з бюрократизмом вимагає посилення демократичних засад суспільного життя, в кінцевому результаті – побудову громадського суспільства. Необхідно розробити комплекс заходів, який насправді гарантував би соціальний захист діяльності державних службовців. Найголовнішим є те, що державний службовець має розглядатися не як приватний власник посади, а як найманий працівник, що утримується коштом платників податків з метою задоволення спільних інтересів [3, с. 143].

Висновки. З бюрократизмом важко, але необхідно боротися. Це тривала, копітка і часом невдячна робота, оскільки вона потребує змін у суспільстві не тільки на вищих щаблях державного управління, а й у свідомості кожного державного службовця. Слід встановити жорсткий контроль за результатами і наслідками роботи державної служби. У цьому аспекті потрібно постійно проводити відкритий моніторинг чисельності та структури управлінського апарату, реформувати управлінські процедури шляхом їх спрощення, прозорості та зрозумілості. При цьому важливими засобами протидії поширенню бюрократизму мають стати розвинена досконала законодавча база, забезпечення законності, переорієнтація суспільної свідомості державних службовців. Нагальними складовими правового забезпечення державної служби є вдосконалення інститутів юридичної відповідальності державних службовців, встановлення гарантій їхнього правового становища. Ця проблема вимагає скоординованих, комплексних, узгоджених розробок у галузях державного, адміністративного, трудового, кримінального та фінансового права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Глумачний словник української мови: понад 12 500 ст. (близько 40 000 слів) / за ред. д-ра філол. наук, проф. В. С. Калашника. – Х. : Прапор, 2002. – 992 с.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия / М. Вебер / Філософія політики : хрестоматія : у 4 т. / авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2003. – Т. 3.
3. Державне управління в Україні: організаційно-правові засади : навч. посібник / Н. Р. Нижник, С. Д. Дубенко, В. І. Мельниченко та ін. ; заг. ред. Н. Р. Нижник. – К. : Вид-во УАДУ, 2002. – 164 с.
4. Державне управління : навч. посібник / А. Ф. Мельник, О. Ю. Оболенський, А. Ю. Расіна, Л. Ю. Гордієнко ; за ред. А. Ф. Мельник. – К. : Знання-Прес, 2003. – 343 с.
5. Лытов Б. Полезен ли нам зарубежный опыт? / Б. Лытов // Служба кадров. – 2002. – № 2. – С. 12–18.
6. Спиридонова В. И. Бюрократия и реформа (анализ концепции М. Крозье) / В. И. Спиридонова. – М. : ИНФРА, 1997. – 314 с.
7. Цветков В. В. Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект) / В. В. Цветков. – Х. : Право, 1996. – 164 с.

8. Бюрократия и государство. Очерки / А. В. Оболенский. – М. : Изд-во ИГиП РАН, 1996. – 70 с.
9. Граждан В. Антибюрократическая революция: возможна ли она? / В. Граждан // Власть. – 2004. – № 10. – С. 40–47.

БЮРОКРАТИЗМ КАК ЯВЛЕНИЕ В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Тимашиов В. А.

Рассмотрено понятие бюрократизма в государственном управлении. Предложены пути совершенствования управленческо-административной деятельности с целью устранения этого негативного явления.

Ключевые слова: государственное управление, бюрократизм, бюрократия, государственная власть, государственные служащие, государственная служба.

BUREAUCRACY AS A PHENOMENON IN PUBLIC MANAGEMENT

Timashov V. A.

We consider the concept of bureaucracy in government. Novano proposed ways to improve management and administrative activities in order to eliminate this negative phenomenon.

Key words: public administration, bureaucracy, government authorities, civil servants, civil service.

УДК 323.15

Ю. С. Борисов, здобувач

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ МЕНШИН У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ

Проаналізовано сучасні методологічні підходи політичної науки до визначення класифікації функціональної активності етнічних меншин у політичному процесі. Досліджено моделі структурної дискримінації, дифузійно-змагальної моделі та модель політичного адміністрування етнічних груп.

Ключові слова: етнічна група, домінуюча етнічна меншина, функціональна активність, етнокультурна група.

Актуальність проблеми зумовлена тим, що виникнення й активізація інтересів етнокультурних груп у теперішньому українському суспільстві пов'язані з процесом модернізації та спробами децентралізації політичної системи, радикальним ускладненням відносин між приватною власністю і державною владою, що у свою чергу стимулює соціальну диференціацію та посилює поділ на соціальні страти. А у разі надмірного бажання реалізації виключно інтересів однієї етнокультурної групи потенційною є небезпека дефрагментації суспільства за етнокультурними ознаками. За цих умов швидко зростає чисельність організованих об'єднань, які прагнуть задовольнити власні потреби за допомогою різноманітних каналів і засобів впливу на владу.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Нинішня політична ситуація в Україні характеризується зростанням ролі етнонаціонального чинника в суспільно-політичному житті, що визначається такими тенденціями:

а) спробами самоорганізації етнічних груп та віднайденням ними специфічних каналів реалізації їх інтересів;

б) зворотними взаємовпливами політизації етнічних груп та етнізації політики;

в) своєрідними можливостями консолідації етнокультурних спільнот докола державотворчих процесів та їх неповної участі чи небажання формування сучасну українську націю;

г) наявністю інтенсивних міграційних потоків, що є чинником вагомої соціальної та етнічної реструктуризації українських міст.

Звідси беззаперчним є той факт, що для ефективного творення української нації початку XXI ст. важливим є вивчення зарубіжного наукового досвіду у рамках вивчення доробків методологічних підходів, наукових шкіл, напрямків для аналізу виявів колективної солідарної активності / діяльності різних етнокультурних груп при виробленні адекватної моделі співорганізації життя багаточисельних етнічних груп та співучасті у творенні ним сучасної Української держави.

Широкий спектр інтересів обумовлює діяльність численних громадських об'єднань, що представляють інтереси етнічних та конфесійних груп, національних спільнот. Претендуючи на володіння (уявне чи реальне) значним ресурсним потенціалом, інтереси етнокультурних спільнот активно прагнуть брати участь, впливати чи бути дотичними до процесу ухвалення політичних рішень. А їх здатність чи, навпаки, неспроможність бути належно представленими у політичній системі певною мірою впливає і на сам тип політичного режиму.

В умовах перманентних трансформацій суспільства, коли руйнуються попередні, насамперед штучні, структури групової та індивідуальної ідентичності (класові, професійні, ідеологічні), етнокультурний зв'язок виходить на

чільні позиції як найбільш стійкий елемент загальної структури ідентичності, котра зумовлена належністю та прийнятою актуальністю зв'язків індивіда з групами інших рівнів. Потенціал етнічних груп як референтних швидко прогресує, об'єднання індивідів за етнічними ознаками стають вагомими акторами політичного процесу. Визнаним фактом є те, що реальна вага етнокультурних меншин у внутрішній та міжнародній політиці залежить від низки чинників: стадії етнічного розвитку; чисельності; характеру розселення; правового, економічного, соціального статусу; специфіки взаємостосунків з іншими групами; внутрішньої соціальної структури; зовнішньої підтримки тощо [14, с. 25–27]. Окремо слід зауважити на чинники активних діячів з-поміж так званих «етнічних еліт» як важливої передумови мобілізаційних, організаційних та агрегативних впливів. Іноді роль таких еліт є дуже неоднозначною і її важко визначити, а особливо спрогнозувати (в межах позитивного і негативного впливу на діяльність певної групи), але тим не менш усвідомлення чинника еліти є чи не основною причиною розуміння характеру реалізації групових інтересів конкретною етноспільнотою.

У поліетнічному суспільстві етнічні групи розглядаються як такі, що мають особливі групові інтереси і прагнуть їх реалізації, перш за все через канали політичного представництва. Широко представлені етнічні меншини часто у своїй колективістській діяльності / активності поставлені у рамки перманентного вибору між вимогами лояльності до національної держави та бажанням захистити власну етнічну самобутність. А це загрожує конфліктами етноменшин із домінуючою етнічною більшістю, іншими етнокультурними групами, усередині самої етнотрупи. Так, за деякими оцінками, тепер налічується близько 80 етнічно зумовлених конфліктів у всьому світі, і принаймні 48 наявних чи потенційно насильницьких етнічних конфліктів [11].

Причини таких конфліктів і характер їх перебігу (загроза нав'язливої асиміляції чи примусової акультурації, економічне нерівноправ'я, страх перед фізичним винищенням тощо) пояснюють, чому певні етнічні меншини часто просякнуті сепаратистськими ідеями та прагнуть втілити їх у життя. Тому цілком обгрунтованим є те, що певні етнічні групи та національні меншини не сприймають їх власний політичний статус як легітимний. Легітимність для власної етнокультурної меншини перебуває під сумнівом ще й тому, що творення національної ідентичності реалізується, як правило, домінуючою етнічною більшістю двома шляхами – конституюванням політичної спільноти й обранням форми авторитету, відповідно до якого дана спільнота має керуватись. А оскільки право владарювати потребує обгрунтування, то єдність нації є саме тим авторитетом до якого апелюють, прагнучи легітимізувати владу. А оскільки в уявленні етнічних / національних меншин національна ідентичність є результатом еволюції етнічної ідентич-

ності, а отже, і єдиним джерелом легітимного насильства, то етноменшинам видається, що вони не повністю включені в механізм легітимного владарювання.

У процесі націєтворення факт асиміляції етнічних меншин є національною потребою і навіть необхідністю для формування національної єдності, а права та інтереси етнічних меншин зазвичай задовольняються тільки тоді, коли вони підпорядковані політичній доцільності. Таким чином, перед багатоетнічними державами, що прагнуть віднайти певну модель єдності, постає непросте завдання: поєднати вимоги до самовизначення етногруп знизу й урядових програм асиміляції (за умови їх наявності та цілеспрямованого застосування до окремих етнічних груп) зверху. Від вирішення такого подвійного завдання залежать як успіх чи неуспіх, ефективність самого процесу націєтворення, так і здатність чи нездатність існувати багатонаціональній державі взагалі. У цьому зв'язку деякі дослідники для тлумачень складностей таких процесів оперують поняттям «загроза» [2, с. 35]. Тому безумовним є те, що проблеми реалізації прагнень етнічних меншин спричиняють чималі труднощі для поліетнічних держав незалежно від типу їх політичного режиму.

Звідси постає як теоретична необхідність, так і суспільна практичність вивчення того, яким чином вибудовувати таку модель націєтворення для багатоетнічних держав, котра була б компромісною та взаємосприйнятною як щодо прагнень домінуючої більшості створити інклюзивну національну політичну ідентичність, так і для етнічних меншин у їх прагненнях не тільки зберегти право на самобутність, а й бути належно включеними у процес національного будівництва і представленими у політичній системі конкретного суспільства.

Звичайно, що вирішення таких завдань є надскладним, а тому їх слід поділити на окремі елементи. Вважаємо, що у поставленому ракурсі важливим є розгляд того, яким чином у сучасній політичній науці тлумачаться процеси колективної активності як основи життєдіяльності солідарної етнічної групи. В одній статті важко охопити всі наявні на сьогодні концепції, але зосередитись на тих з них, які доповнюють одні одних, видається вартим і науково доцільним.

Метою статті є: проблема методологічного аналізу функціональної активності етнокультурних меншин у політичному процесі.

Поставлена мета зумовлює вирішення таких завдань:

- проаналізувати класифікації поняття «функціональна активність етнічних груп» у методологічних підходах структурної дискримінації;
- проаналізувати специфіку класифікації поняття «функціональна активність етнічних меншин» у «дифузійно-змагальній» методологічній моделі.

Виклад основного матеріалу. Однією з новітніх спроб класифікувати вияви колективної активності є класифікація американських науковців Б. Харфі та Т. Гарра, які виокремили чотири типи політично активних етнічних груп/ меншин у сучасних багатонаціональних державах: 1) «етнонаціоналістичні»; 2) «корінні народи»; 3) «етно-класи»; 3) «общинні спільноти» [5, с. 19–29]. Відповідно до такої класифікації: «етнонаціоналістичні групи» – це відносно великі групи, а їх регіональна концентрація визначається більш-менш чіткими межами однієї держави чи декількома сусідніми (наприклад, курди, палестинці, тибетці) [5, с. 19]. «Корінні народи» (північноамериканські індіанці, ескімоси, новозеландські маорі, індійські племена нага) є «нащадками тубільних жителів завойованих або колонізованих регіонів» [5, с. 21]. «Етно-класи» – це етнічно та культурно різнорідні меншини, котрі посідають різні шаблі у вертикальній соціальній драбині та відіграють питому економічну роль у суспільстві, в якому вони живуть [5, с. 22] (найбільш яскравими прикладами «етно-класу» є афроамериканці в США та турецька община в Німеччині). «Общинні спільноти» – етнічні групи, в яких основою усвідомлення колективної належності є не наявність культурної автономії відносно домінуючої більшості чи втягненість у політичний процес через спробу подолання дискримінаційних етнокультурних бар'єрів, а скоріше претензія на частку політичної влади (друзи у Лівані, китайці в Малайзії) [5, с. 26]. Така кваліфікація підводить до висновку, що, незважаючи на те що ці етнічні групи вирізняються своєю історією, етнічною ідентичністю, статусом у суспільстві та політичною вагою, всі вони є потенційним «викликом-загрозою» для внутрішньої єдності багатонаціональної держави, в якій вони мешкають. Як правило, політичні вимоги самовизначення «етнонаціоналістів» та «корінних народів» вель час обрамлені у територіальні претензії [5, с. 29].

Останній висновок посилюється твердженнями ізраїльського політолога Н. Хазан та американського вченого Е. Фішера, які доводять, що наявність таких феноменів, як «діаспора» та «ірредента» призводить до міждержавного напруження через можливий конфлікт у демонстрації необхідної лояльності до держави, де етнічна громада в даний час мешкає, та розвитком широких зв'язків з прабатьківщиною (приклад, китайці в Індонезії) [3, с. 12]. Е. Фішер розглянув етнічні меншини і виділив рамки їх колективної активності так: «Через певну внутрішню роз'єднаність, завоювання, нав'язувані бар'єри, зміни типу держави, нове усвідомлення статусу меншини» [3, с. 346]. Зазначені автори доводять, що в їх тлумаченні явища колективної активності «діаспора» та «ірредента» можуть мати далекосяжні наслідки не тільки для функціонування національних держав, а й навіть для архітектури міжнародного порядку. Наприклад, військова активність бійців етнічного опору, як правило, наштовхується на тривалу боротьбу з боку національної держави, а це у свою чергу призводить до втручання ззовні. Найяскравішими

прикладами на підтвердження такої тези є військові інтервенції провідних держав для вирішення етнічних конфліктів (від невдалої спроби розв'язати такі проблеми у Руанді до насильницького припинення війни в Косовському краї Сербії).

Переосмислення статусу сучасних етнічних груп як самими групами, так і фахівцями у сфері етнічних взаємовідносин, що супроводжувалося наростанням їх колективних політичних вимог, виявилось предметом ретельного дослідження у сучасній політології. Політичні вимоги етнічних груп, виражені у колективній активності в таких розвинених країнах, як Велика Британія, Франція, Канада, Бельгія, у свій час становили емпіричний виклик основним прогнозам структурно-функціоналістській класифікації [1, с. 42–43]. Прихильники такого підходу наполягали на тому, що процес модернізації призведе до зниження важливості етнічної належності. Спроби виправити такі «хибні упущення» були виправлені у конкурентній моделі М. Ханнан [6] та корекції власних поглядів дослідника М. Хехтерам [7–10]. Останній запропонував пояснити стійкість етнічної солідарності в сучасному суспільстві в рамках «реактивно-етнічної моделі», чи, точніше, підходу «структурної дискримінації». Під таким кутом зору етнічна солідарність як основа колективної етнічної активності є реакцією культурно відмінної периферії на експлуатацію етнодомінуючого центру. Внутрішня групова солідарність посилюється тоді, коли «індивіди прикріплюються до певних типів професій та інших соціальних ролей на основі культурних особливостей чи маркерів, що спостерігаються» [9, с. 1154]. Отже, слід зауважити, що у такому разі «культурний поділ праці» та «етнічні кордони», як правило, збігаються з лініями структурної диференціації, а рівень етнічної солідарності наростає.

Інша теоретична модель класифікації колективної активності етнічних груп базується на тому самому припущенні, що і функціональна: у міру того, як промислове виробництво, ринкова економіка, бюрократизація та інші аспекти процесу модернізації суспільства глибоко просякають крізь традиційні кордони чи етнокультурні бар'єри, вони руйнують традиційні групові страти. Таким чином, раціонально вмотивоване прагнення індивідів, належних до будь-якої етнічної групи, віднайти власну нішу в соціетальній драбині суспільства прозводить до явища «розрізання етнічних кордонів». З цього, однак, не випливає те, що етнічні розбіжності стають неактуальними, але найважливішим елементом такого процесу є те, що члени різних груп отримують можливість усе більше і більше конкурувати за одні й ті самі місця зайнятості. Конкурентна напруженість, таким чином, проступає у зміцненні солідарності усередині груп, залучених до цього процесу. Ця так звана «дифузійно-змагальна модель» [13, с. 134] тлумачення колективної активності як етнічної солідарності набула нині значного наукового поширення.

Незважаючи на певні відмінні акценти між типами класифікацій структурного та конкурентного підходів, вони, як і інші структурні теорії, намагаються пояснити причини етнічної солідарності як колективної активної групи серед екзогенних характеристик соціальної структури, таких як наявність культурного поділу ринку праці, поширення ринкової економіки тощо. Однак слід наголосити на тому, що структурні пояснення етнічної солідарності як основи колективної дії є недостатньо повними, оскільки вони значною мірою ігнорують можливі ефекти зворотного впливу на колективну солідарність адміністративних зусиль, котрі мають на меті регулювати той чи інший етнічний поділ. Іншими словами, такий інструмент, як «політичне конструювання етнічності» іноді надає визнання етнічної належності як легальної основи для політичної самоорганізації певній етнічній меншині. Адміністративними засобами управління той чи інший уряд здатен зробити етнічні розбіжності більш стійкими, збільшуючи їхню групову солідарність, а також сприяти мобілізації нових, раніше невизнаних груп, що до цього могли бути виключені з політичного процесу.

Отже, слід припустити, що навіть якщо політичне включення та політичне конструювання мають місце, структурно-функціональна та конкурентна моделі класифікують колективну активність етнічних груп на основі аналізу різнопланових структурних чинників, але не завжди розрізняють прямі ефекти від непрямих, про що свідчать наведені методологічні підходи до творення певної групи шляхом раціонально впроваджуваних адміністративних заходів.

Способом подолання такої суперечливості у межах структурного підходу щодо тлумачення колективної активності етнічних спільнот є концепції канадського вченого Р. Бретона та американського професора університету Північної Кароліни Ф. Нільсена. Останній претендує на те, що його теоретична модель «подолає цю дилему, бо пропонує більш вичерпну теорію» [13, с. 133], оскільки «вона має конкретні цілі, чітко визначені поняття і додаткові міркування, що стосуються предмету дискусії» [13, с. 134]. Американський політолог вважає, що запропоноване ним розуміння «етнічної солідарності як форми колективної дії» емпірично охоплює два елементи: 1) формулювання конкретних цілей і претензій, що визначаються способом прийняття в члени етнічної групи на відміну від чи у зіставленні з іншими групами в суспільстві; 2) ступінь ідейної та організаційної мобілізації членів етнотрупи для реалізації групових інтересів і підтримання зазначених вимог [13, с. 136]. Коротше, будь-яка група є потенційно солідарною групою, оскільки головною метою її діяльності є мобілізація членів групи для втілення сформульованих інтересів такої групи, а поєднання інтересів таких груп та цілей державного адміністрування здатне усунути загрозу дисфункціональності поліетнічного суспільства.

У свою чергу Р. Бретон запропонував класифікувати колективну активність етнічних груп, виходячи з їх місця не у соціетальній (вертикальній чи

горизонтальній) [4, с. 1016], а у саме у політичній системі. Його типи класифікації визначено такими: 1) характер розподілу влади в суспільстві (відносно рівномірно чи нерівномірно); 2) ступінь поляризації етнічних спільнот (висока чи низька) [4, с. 1016]. Низька поляризація спричиняє високу ступінь взаємодії чи навіть співробітництва між різнорідними етногрупами політичної спільноти, висока поляризація характеризується конкуренцією на всіх соціальних нішах і етнокультурним розбратом. Р. Бретон виділяє два можливі ідеальні типи (випадки), у той же час не виділяючи чітких критеріїв їх розрізнення. Так, він поєднує акомодацию і домінування, які, на його думку, характеризуються низьким рівнем поляризації між конкуруючими політичними групами в межах конкретного способу правління. Акомодация є наявною тоді, коли ресурси розосереджено серед декількох активних підгруп і, таким чином, існує відносно рівномірний розподіл влади. Домінування є можливим тоді, коли наявна спроможність усунути, політично нейтралізувати конкурентів або поглинути конкурентні етногрупи й у такий спосіб домінувати в політиці та політичному процесі [4, с. 1016–1017].

Для того аби точно визначити рівень поляризації конкуруючих етнічних груп при реалізації ними своїх інтересів, канадський науковець увів поняття «усікання» / «truncation» та «сегментація» / «segmentation» [4, с. 1016]. У «сегментованому політичному порядку» влада поширена досить рівномірно, паралельні центри існують в опозиції один до одного, а кожна група самокерується у певному сегменті суспільства. У разі «усікання політичного порядку» влада є розділеною нерівномірно, оскільки якийсь один найбільш ефективний політичний сегмент маргіалізує інші.

Єдине, що можна закинути даній концепції – це те, що Р. Бретон, фокусуючись на колективістській активності «Квебекців» / «Quebecois» у Канадській федерації та Єврейських громадських організацій у Сполучених Штатах екстраполював аналіз діяльності цих конкретних груп на інші етнічні групи, навіть етноменшини та країни. У цьому зв'язку постає проблема доцільності розмежування так званих «територіальних меншин» (наприклад, «Quebecois» у Канаді) та «нетериторіальних» (єврейська громада в США). Звідси виникає запитання: якщо не усвідомлення територіальної належності вкорінено в унікальний географічний ландшафт упродовж певного часу, тоді що стає основою самоуправління етнічними спільнотами в «сегментованому політичному порядку»: ідеологія, інтереси чи функції? Які тоді принципи взаємодії етноспільнот при активній спробі реалізації їхніх групових інтересів у ситуації «усікання політичного порядку»? Однак слід стверджувати, що у будь-якому разі дослідження колективної активності окремих етнічних спільнот шляхом віднайдення порівняльних класифікацій, ґрунтуючись на теоретичних твердженнях та багатому емпіричному матеріалі, є знаними тому, що вони не проігнорували нефункціональні чинники у тлумаченні колективної активності етнічних груп.

Безумовною заслугою авторів такого типу кваліфікації механізмів реалізації групових інтересів етнічними групами є те, що вона уникає редуцціоністської тенденції зведення політичної функціональної активності етнічних груп до вираження лише основних ідеологічних або ж ресурсних сил.

Висновки. Наукові положення проаналізованих науковців базувалися на прозірливому і вельми тверезому оцінюванні впливу функціональної активності етнічних меншин у політичному процесі. І якщо деякі висновки на основі цінного теоретичного аналізу врешті-решт не завжди враховували всі можливі аспекти солідарної активності / діяльності етнічних спільнот, то це відбувалося внаслідок дії чинників, які нелегко було передбачити. У зарубіжній політологічній думці простежується як теоретична зацікавленість, так і концептуальна складність етнополітологічних досліджень. Вивчення наукової літератури свідчить про зростаючий науковий інтерес дослідників до проблеми міжетнічних взаємовідносин, що виявляється у збільшенні кількості відповідних публікацій з цієї проблематики і розширенні спектра питань стосовно подальшого дослідження імміграційних аспектів, державної політики регулювання міжетнічних взаємовідносин, асиміляційних, націєтворчих процесів та особливостей колективної участі етнічних груп. Очевидно, що і в майбутньому відбуватимуться дискусії щодо понятійно-термінологічного апарату, здійснюватимуться спроби теоретичного осмислення складних і динамічних сучасних етнонаціональних процесів, приділятиметься особлива увага мові наукового дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Beer W. The Unexpected Rebellion: Ethnic Activism in Contemporary France / W. Beer. – N. Y. : N. Y. University Press, 1980. – 150 p.
2. Ethnonationalism in the Contemporary World. Walker Connor and the Study of Nationalism / ed. By D. Conversi. – L. : Routledge, 2002 – P. 25–48.
3. Fischer E. Minorities and Minority Problems / E. Fisher. – N. Y. : Vantage Press, 1980. – 475 p.
4. The Governance of Ethnic Communities. Political Structures and Processes in Canada by Raymond Breton / T. Faist // International Migration Review. – Autumn, 1992. – Vol. 26, No. 3. – P. 1016–1017.
5. Gurr T. R. Ethnic Conflicts in World Politics / T. Gurr and B. Harff. – Boulder : Westview Press, 2004. – 237 p.
6. Hannan M. The Dynamics of Ethnic Boundaries in Modern States // National Development and the World System. Chicago : University of Chicago Press : eds. : J. Meyer, M. Hannan. – Chicago: University of Chicago Press, 1979. – P. 253–275.
7. Hechter M. Group Formation and the Cultural Division of Labor / M. Hechter // American Journal of Sociology. – 1978. – Vol. 84, № 2. – P. 293–318.
8. Hechter M. Internal Colonialism: the Celtic fringe in British National Development, 1536-1966 / M. Hechter. – Berkeley : University of California Press, 1975. – 361 p.

9. Hechter M. The Political Economy of Ethnic Change / M. Hechter // American Journal of Sociology. – 1974. – Vol. 79, № 5. – P. 1151–1158.
10. Hechter M. Toward a Theory of Ethnic Change / M. Hechter // Politics & Society. – 1971. – Vol. 2, № 1. – P. 21–45.
11. The International Politics of Ethnic Conflict [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.carleton.ca/~dcarmont/papers/intpolit.html> – Дата останнього оновлення: 3.09.2004. – Дата перегляду: 5.05.2011.
12. Irredentism and International Politics / ed. by Naomi Chazan. – Boulder : Lynne Rienner Publishers, 1991. – 161 p.
13. Nielsen F. Toward a Theory of Ethnic Solidarity in Modern Societies / F. Nielsen // American Sociological Review. – 1985. – Vol. 50, No. 2. – P. 133–149.
14. Zhu Y. Ethnic Disputes in International Politics: Manifestations and Conceptualizations / Y. Zhu, D. Blachford // Nationalism and Ethnic Politics. – 2006. – Vol. 12, № 1. – P. 25–51.

ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА ФУНКЦИОНАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ЭТНОКУЛЬТУРНЫХ МЕНЬШИНСТВ В ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

Борисов С. Ю.

Проанализированы современные методологические подходы политической науки к определению классификации функциональной активности этнических меньшинств в политическом процессе. Исследованы модели структурной дискриминации, методы-составляющей модели и модель политического администрирования этнических групп.

***Ключевые слова:** этническая группа, доминирующее этническое меньшинство, функциональная активность, этнокультурная группа.*

ISSUE METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE FUNCTIONAL ACTIVITY OF THE ETHNO-CULTURAL MINORITIES IN THE POLITICAL PROCESS

Borysov S. Y.

This article analyses the methodological approaches of political science to determine the classification of functional collective activity of ethnic minorities such as their group solidarity of their collective interests. There are the analyses of the approaches of structural discrimination, methods of the competitive model, and „a model of governance and self-governance” of ethnic groups.

***Key words:** ethnic minority, ethnic majority, functional activity, ethnocultural group.*

УДК 327(477+474.2)

С. І. Хорошенко, провідний фахівець

УКРАЇНА – ЕСТОНІЯ: СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ ТА НАУКИ

Охарактеризовано та проаналізовано основні етапи встановлення партнерських зв'язків між Україною та Естонією у зазначених галузях. Досліджено важливість цього співробітництва та його вплив на україно-естонські взаємовідносини.

Ключові слова: Україна, Естонія, культура, освіта, наука, громада.

Актуальність проблеми. Українсько-естонські відносини в галузі освіти, науки та культури мають давні традиції і сягають корінням у XVIII ст. Саме тоді у Тартуському університеті з'явилися перші українські студенти.

Актуальність теми обумовлена важливістю становлення, поглиблення та розвитку двостороннього співробітництва в галузі освіти, науки та культури для обох країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками тему досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці. Незважаючи на окремі вагомі наукові праці, присвячені питанням співробітництва в цілому, ступінь вивчення саме цієї тематики можна оцінити як недостатній, що актуалізує значення її наукового аналізу.

Серед дослідників слід відзначити доробок К. Вітман, В. Коник, Г. Годіни, М. Литневскої.

Вклад основного матеріалу. На сьогодні правовою основою україно-естонського співробітництва в галузі освіти і науки є Угода між Урядом України та Урядом Естонської Республіки про співробітництво в галузі культури, освіти та науки від 16 березня 1994 р. За цією Угодою Сторони заохочуватимуть і підтримуватимуть прямі контакти і співробітництво між університетами, іншими навчальними закладами та науково-дослідними установами обох країн, сприятимуть обміну вченими, викладачами, фахівцями та студентами; заохочуватимуть обмін інформацією, документами та публікаціями, що стосуються освіти, науки та культури; сприятимуть вивченню та викладанню мови, літератури та історії культури другої країни [12].

Ще одним важливим документом, що сприяв подальшому розвитку та поглибленню двостороннього співробітництва в галузі освіти, науки та культури, є Угода між Урядом України та Урядом Естонської Республіки про взаємне визнання документів про освіту та наукові ступені від 6 лютого 1996 р., за якою Сторони домовилися про визнання (еквівалентність) документів державного зразка про загальну середню освіту, видані в Україні та Естонській

Республіці, при продовженні освіти на подальшому рівні відповідно до чинного законодавства кожної сторони, а також про визнання (еквівалентність) дипломів та атестатів про закінчення професійно-технічних навчальних закладів, ВНЗ I–IV рівнів акредитації та документи державного зразка про навкові ступені [11].

З метою обміну зразками підручників, посібників, навчальних програм; вивченні історії, мови і літератури, географії і фольклору двох країн; обміну учнями, студентами, магістрантами, аспірантами, докторантами в 2002 р. було підписано Протокол про співробітництво між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти Естонської Республіки. Відповідно до положень цього документа сторони сприятимуть, по можливості, створенню залежно від національного складу населення і потреб своїх громадян мережі дошкільних навчально-виховних закладів і загальноосвітніх шкіл з естонською мовою навчання в Україні і з українською мовою навчання в Естонській Республіці, залежно від національного складу населення і потреб своїх громадян. Фінансові умови погоджуватимуться в кожному конкретному випадку за один рік до початку навчального року [10].

У цей час відновлюються старі або встановлюються нові прямі контакти між навчальними закладами України та відповідними університетами Естонії, які в країні є центрами вищої освіти та водночас науково-дослідницькими осередками.

Встановлено контакти між Національним технічним університетом України «КПІ» та Талліннським технічним університетом. На початку лютого 2002 р. естонська делегація на чолі з ректором Талліннського технічного університету перебувала в Києві, де було підписано відповідний документ про співробітництво [7].

Партнерські зв'язки встановлюються між Талліннським університетом «Конкордія» і Києво-Могилянською академією, Тартуським сільськогосподарським університетом і Українським Національним сільськогосподарським університетом.

З 2004 р. сім українських вищих навчальних закладів розвивають співробітництво з шістьма естонськими вищими освітніми закладами. Це, зокрема: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» і Талліннський технічний університет; Дипломатична академія України при МЗС України та Естонська школа дипломатії; Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова і Талліннський педагогічний університет (з 2005 р. – Талліннський університет); Національний аграрний університет України та Тартуський аграрний університет; Естонська бізнес-школа та Київський національний економічний університет і Київський інститут міжнародного менеджменту; Одеський національний морський університет та Естонська морська академія [2].

У 2004 р. укладено також угоди про співробітництво між Естонською бізнес-школою та Національним економічним університетом України, а також Київським інститутом міжнародного менеджменту. 3 липня 2005 р. у Таллінні угоду про співробітництво було укладено між Одеським національним морським університетом та Естонською морською академією.

У рамках домовленостей про співробітництво між Дипломатичною академією України та Естонською школою дипломатії три групи молодих українських дипломатів мали можливість протягом 2004–2006 рр. пройти двотижневі стажування в Естонській школі дипломатії, ознайомитися з естонським досвідом інтеграції до ЄС і НАТО, а група з десяти молодих естонських дипломатів у 2005 р. стажувалася у Києві. Крім цього, українські студенти мають можливість навчатися в Естонській школі дипломатії протягом навчального року.

У рамках розвитку співробітництва між академіями наук двох країн у липні 2005 р. на запрошення президента Національної академії наук України Б. Патона у Києві перебувала делегація Естонської академії наук на чолі з її президентом, а у березні 2007 р. Естонію відвідала делегація Національної академії наук України [14].

Також розширюється співробітництво між містами та регіонами двох країн, суб'єктами підприємницької діяльності, установами культури та освіти. Зокрема, налагоджено дружні зв'язки між містами Іллічівськ та Маарду, Саки та Кохтла-Ярве, Феодосія та Пярну, Іллічівськ і Нарва, Івано-Франківськ і Тарту. На позитивну оцінку заслуговує розвиток контактів між Івано-Франківською областю і Тартуським повітом, а також містами Київ та Таллінн (у рамках Меморандуму про дружбу). На сьогодні партнерські відносини встановлено між вісімнадцятьма парами міст та регіонів двох країн.

Слід згадати і програми культурного співробітництва, які були підписані між сторонами. Зокрема, перша така програма була укладена на 1997–1998 роки. В ній зазначалося, що у галузі театрального мистецтва країни підтримуватимуть встановлення прямих контактів між драматичними, ляльковими та іншими театрами. Українська сторона прийняла естонський драматичний театр для участі у Міжнародному фестивалі країн Чорноморської конвенції «Херсонеські ігри» у липні 1997 р. (до 15 осіб). Естонська сторона також запросила один український театр для участі в міжнародному фестивалі «Балтоскандал» (червень 1998 р.). Також було заплановано проведення днів культури. Українська сторона провела Тиждень естонського кіно за участю делегації естонських діячів кіно (до 5 осіб) у лютому-березні 1997 р., а естонська сторона у відповідь – Тиждень українського кіно за участю делегації українських діячів кіно у серпні 1998 р. [9].

16 травня 2001 р. у Таллінні було підписано Програму культурного співробітництва на 2001–2003 рр. між Міністерством культури і мистецтв України

та Міністерством культури Естонської Республіки, в якій належну увагу приділено підтриманню діяльності українських культурних товариств.

Серед позитивних прикладів гуманітарної співпраці двох країн можна навести допомогу українських земляцтв міст Нарви і Сілламає українському Національному фонду соціального захисту матерів і дітей «Україна – дітям», коли дві дитячі установи м. Житомира отримали дитячі речі.

Існує обопільний інтерес щодо взаємодії у цьому напрямку співробітництва. Про це насамперед свідчить кількість делегацій, які протягом останніх років відвідали Україну та Естонію. Так, у 2004 р. Україну відвідало 11 офіційних делегацій естонських міст та регіонів, а Естонію – 10 українських делегацій, зокрема з Броварів, Одеси, Ялти, Канева, Миргорода та Умані.

Статистика показує, що на території Естонської Республіки на 2010 р. проживає більше 30 тис. українців. Усього тут проживає близько 1 млн 325 тис. мешканців [3].

Виявляється, що українці за кількістю населення посідають серед естонців третє місце після росіян. Але українців у цій дивовижній країні високо цінують корінні мешканці. Зі слів пана Яна Хейна, посла Естонії в Україні, українці завжди були дуже енергійні, займали активну життєву позицію, дуже організовані, брали активну участь у державному житті Естонії, не відокремлюють себе від подій у ній. Можливо, саме тому, що українці спокійно та доброзичливо поведуться в Естонії, вони також мають відношення до місцевого самоуправління. А взагалі, українці там мудро використовують можливості, які їм надають Естонія та українська підтримка. Естонська влада робить усе, аби українці могли задовольняти свої культурні потреби, зберігати власну національну ідентичність. Ситуація з українською громадою в Естонії певною мірою є особливою. Її молоді представники, а надто народжені вже в Естонії, на жаль, у своїй більшості поступово втрачають рідну мову і культуру, а з ними й національну ідентичність. Процеси асиміляції національних меншин, насамперед тих, які не є автохтонами в даній країні, а виникли внаслідок порівняно недавньої міграції і не розселені компактно, – явище, притаманне багатьом країнам світу. Але тут ідеться про те, що молоді українці долучаються переважно не до естонської, а до російської громади країни. Значна ж частина російської, чи, точніше, російськомовної, спільноти Естонії, попри титанічні зусилля тамтешньої влади, після її інтеграції в життя країни, досі не почувається частиною естонської політичної нації, не бажає приймати естонське громадянство [4].

Нині в Естонії функціонують понад 120 національних культурних товариств, діяльність яких підтримується такими державними установами, як Бюро міністра народонаселення, Міністерство освіти і науки, Міністерство культури Естонської Республіки. Крім того, національні культурні товариства

мають підтримку від місцевих органів самоврядування. Так, з бюджету Міністерства культури Естонії за період з 1996 по 2003 р. було виділено понад 7 млн крон (600 тис. дол. США), зокрема для підтримки представлених національними культурними товариствами проєктів. Для забезпечення освітньо-культурних потреб українських громад протягом 2000–2004 рр. Міністерством культури було виділено більше 525 тис. естонських крон (близько 45 тис. дол. США) [13].

На даний момент у всіх регіонах країни діють українські організації, більшість з них входять до Конгресу. При Конгресі українців Естонії діють шість самодіяльних творчих колективів: хори «Мрія» (Таллінн), «Родина» (Нарва), вокальні ансамблі «Відлуння» (Таллінн), «Червона калина» (Раквере), «Смерічка» (Ойзу), ансамбль авторської пісні «Надвечір'я» (Таллінн), а також професійна фолк-рок група «Свята ватра» [5].

Першу українську організацію в Естонії – Українське земляцтво – було створено ще 1988 р. До середини 90-х років воно було єдиним, потім було засновано українське товариство у Нарві, у Таллінні з'явилася «Просвіта».

У червні 1998 р. було створено Союз українок Естонії (СУЕ), яким керує Лілія Чекальська. Це некомерційна громадська організація. Мета об'єднання – через жінку як носія національного начала зберігати ідентитет естонських українців. Діяльність організації спрямована на збереження мови, культури, народних традицій і фінансово підтримується Міністерством культури Естонської Республіки. Пріоритетним напрямком є робота з дітьми.

З 1998 р. СУЕ є членом Асоціації народів Естонії, а з жовтня 2000 р. – Світової Федерації українських жіночих організацій. Із січня 1999 р. при СУЕ діє дитячий танцювальний ансамбль «Каблучок». Однією з найбільш значних подій у діяльності СУЕ стала перша в історії українських організацій Естонії наукова конференція «100 років українських громад в Естонії». Конференція відбулася в листопаді 1998 р. у рамках організованих разом з українським земляцтвом днів української культури, що були присвячені 100-річчю українських організацій Естонії та 10-річчю УЗЕ. Відчутним внеском у пропаганду українського народного мистецтва в Естонії стала організована СУЕ в липні 2000 р. виставка вишивки заслуженої художниці України Віри Роїк [6].

Українська громада Естонії дуже істотно відрізняється від аналогічних громад в інших державах Європейського Союзу, – наприклад, Португалії чи Греції. Там українці – переважно заробітчани, більша частина їх перебуває в країнах ЄС нелегально, строк дії їхніх туристичних віз давно минув. Невідомо, скільки з них, заробивши трохи грошень, повернуться зрештою в Україну, а скільки спробують (якщо дозволять) залишитися назавжди. В Естонії ж практично всі тамтешні українці є постійними жителями і живуть на абсолютно легальних підставах. Ті, хто після відновлення незалежності Естонії

1991 р. захотів повернутися в Україну чи виїхати до Росії (а їх було дуже небагато), зробили це ще на початку 90-х років. Решта ж виїздити з Естонії не збирається.

Також не можна не згадати про життя естонської діаспори в Україні. З різних причин естонці опинилися на території України, найбільше їх у Криму.

У Львівському історичному архіві є документ про існування у Львові консульства Естонської Республіки у 1923–39 рр. при вулиці Рацлавіцькій (тепер – вулиця Самчука). При ознайомленні з його діяльністю з'ясувалося, що консульство займалося суто економічними проблемами і діяльністю торгових фірм Естонії у Львові і Галичині. Очевидно, що працівники естонського консульства та їхні родини проживали у Львові.

У Львові в грудні 1996 р. зареєстровано Західно-Український відділ естонського земляцтва. Основним його завданням є створення умов для взаємного спілкування осіб естонської національності, збереження ними мови та культурних традицій. Зараз львівське земляцтво налічує 23 члени і майже всі вони з вищою освітою, в тому числі колишні політ'язні і репресовані. За період його існування проводилися спільні святкування національних і релігійних свят, вивчення естонської мови та інші культурні заходи [1].

На кошти посольства Естонії організовувалися літні відпочинки на базах у Карпатах, де викладачі з Естонії проводили вивчення мови і читали лекції з вивчення побуту естонців. Також організовувалися поїздки на конференції в естонські поселення в Криму. Львівські естонці приймали представників посольства Естонії в Україні, а також членів естонського товариства Києва.

Під час святкування 750-річчя Львова відбулася зустріч з представництвом Естонії та мерами міст Таллінна і Тарту.

У 1994 р., після підписання між урядами Угоди про співробітництво в галузі культури, було зареєстроване естонське земляцтво України під головуванням Віктора Кирвела. До складу земляцтва входять чотири регіональних підрозділи: харківське, львівське, київське та кримське естонські товариства культури.

Зовсім мало українців знають про те, що естонці мають пряме відношення до Криму. Між тим перші естонські поселенці прибули до Перекопа у травні 1861 р.

Завдяки фінансовій підтримці уряду Естонії і Державного комітету з питань національностей і міграції України 12–14 червня 1998 р. у Криму разом із Кримським етнографічним музеєм проводилися перші дні естонської культури [16].

У 2004 р. у Симферополі вийшов у світ перший випуск інформаційної літературно-художньої газети кримського естонського товариства культури «Кріммі Еестласед», тобто «Кримські естонці». Її видрук фінансує посольство

Естонії в Україні. За словами головного редактора цього видання, голови естонського товариства Мері Нікольської, це перша газета етнічних естонців Криму. Її мета – розвиток національної культури, сприяння відновленню традицій і мови естонців, які мешкають у Криму та інших регіонах України. У газеті також публікуються новини сучасної Естонії, історичні матеріали про кримських естонців, інформація про заходи естонської діаспори, а також проводяться уроки естонської мови, національної кухні, друкуються літературно-художні твори естонських авторів. Поки що газета виходить щоквартально накладом 500 примірників [8].

Ще одна цікава справа Кримського естонського товариства культури – вивчення рідної мови у школі села Олександрівка Красногвардійського району. У ній навчаються діти з родин кримських естонців, які мешкають у селі Краснодарка. За словами Мері Нікольської, це найбільше з естонських сіл у Криму – тут налічується понад 50 естонських родин. Угода про викладання естонської мови кримським школярам була підписана директором Олександрівської школи Іриною Супрун і радником міністра Естонії з мовних питань Юрієм Вальге ще в 2001 р.

Висновки. Головний напрямок діяльності організації української діаспори Естонії – формально культурно-просвітницький. З метою збереження національної культури та рідної мови, традицій та звичаїв українського народу організуються концерти, виставки, лекції з історії України, проводяться літературно-музичні вечори, присвячені ювілейним датам видатних українських діячів та пам'ятним датам в історії українського народу, однак усі заходи у більшості мають локальний характер, за винятком комплексу заходів, які ініціюються і проводяться посольством України в Естонії. Приклади участі членів товариств в економічному співробітництві між Україною та Естонією практично відсутні.

Проблемними питаннями у сфері забезпечення прав українців в Естонії залишаються недостатнє опанування ними естонської мови, безробіття, невизначеність статусу громадянства, низьке знання української мови, вплив російських мас-медіа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бишкевич Я. Естонці у Львові нескорені // Часоп. Львів. обл. спілки політ. в'язнів України. – Режим доступу: <http://neskoreni.lviv.ua/nomer/955> (Дата перегляду 13.01.2012).
2. Вітман К. Мовна політика Естонії: джерела і наслідки застосування / К. Вітман // Політ. менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 57.
3. Година Г. Ян Хейн: Шляхи Естонії та України до незалежності дуже схожі // Укр. погляд. – 23.02.2010. – Режим доступу: <http://www.ukrpohliad.org/news.php/news/2561> (Дата перегляду 25.02.2012).

4. Горянская О. И рушник вышиванный на шастя дала... // Молодежь Эстонии. – 1999. – 12 мая. – Режим доступа: <http://www.moles.ee/99/May/12/4-2.html> (Дата перегляду 13.03.2012).
5. Коник В. Конгрес українців Естонії / В. Коник // Закордонне українство і Донеччина: вчора, сьогодні, завтра: матеріали наук.-практ. конф. – Донецьк : Донецьке обл. відділення Товариства «Україна-Світ», Укр. культурол. центр, 2008. – С. 174.
6. Курс О. Несколько слов о контактах между Эстонией и Крымом / О. Курс // Крими Еестласед. – 2004. – № 2. – Режим доступа: <http://www.kredor.ee/ke.html> (Дата перегляду 02.03.2012).
7. Литневска М. Кто такой украинский эстонец и что послужило образованию эстонской общины в Украине? / М. Литневска // Крими Еестласед. – 2008. – № 15. – Режим доступа: <http://www.kredor.ee/ke.html> (Дата перегляду 18.02.2012).
8. Никольская М. От редактора / М. Никольская // Крими Еестласед. – 2004. – № 1. – Режим доступа: <http://www.kredor.ee/ke.html> (Дата перегляду 18.02.2012).
9. Програма співробітництва між Міністерством культури і мистецтв України та Міністерством культури Естонської Республіки на 1997–1998 роки від 20.02.1997 р. – Режим доступа: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.4570.0> (Дата перегляду 25.02.2012)
10. Протокол про співробітництво між Міністерством освіти і науки України і Міністерством освіти Естонської Республіки. – Режим доступа: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1079.1142.0> (Дата перегляду 25.02.2012)
11. Угода між Урядом України та Урядом Естонської Республіки про взаємне визнання документів про освіту та наукові ступені від 06.02.96. – Режим доступа: http://library.sumdu.edu.ua/ugoda/1/1_22.doc (Дата перегляду 25.02.2012)
12. Угода між Урядом України і Урядом Естонської Республіки і про співробітництво в галузі культури, освіти і науки. – Режим доступа: http://uazakon.com/documents/date_6k/pg_gvsoou.htm (Дата перегляду 10.03.2012)
13. Українська громада в Естонській Республіці (інформаційно-аналітична довідка). – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.ua/estonia/en/publication/content/26845.htm> (Дата перегляду 13.02.2012)
14. Українсько-естонські відносини. – Режим доступа: <http://www.mfa.gov.ua/estonia/ua/7183.htm> (Дата перегляду 13.02.2012)
15. Эстония – Краснодарка – Александровка. Шаг за шагом... // Крими Еестласед. – 2009. – № 18. – Режим доступа: www.kredor.ee/Kromskie_estontso/Krimmi_eestlased_18.pdf (Дата перегляду 13.02.2012)

УКРАИНА – ЭСТОНИЯ: СОТРУДНИЧЕСТВО В ОБЛАСТИ КУЛЬТУРЫ, ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ

Хорошенко С. И.

Охарактеризованы и проанализированы основные этапы установления партнерских связей между Украиной и Эстонией в этих областях. Исследованы важность этого сотрудничества и его влияние на украино-эстонские отношения.

***Ключевые слова:** Украина, Эстония, культура, образование, наука, общество.*

UKRAINE – ESTONIA: COOPERATION IN CULTURE, EDUCATION AND SCIENCE

Khoroshenyuk S. I.

Main stages of establishing partnership relations between Ukraine and Estonia in above mentioned areas were described and analyzed in the article. The author investigates the importance of this cooperation and its impact on Ukraine-Estonian relations.

Key words: *Ukraine, Estonia, culture, education, science and community.*

УДК 327(498):061ЄС

Л. Н. Мельничук, аспірантка

ШЛЯХ РУМУНІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

Досліджено шлях Румунії до Європейського Союзу. Проаналізовано політику як Румунії, так і ЄС, адже Румунія посідає важливе місце серед країн Центрально-Східної Європи. Вступ Румунії до ЄС вважається її значним досягненням у сфері міжнародних відносин. Після вступу Румунії до ЄС країна отримала низку нових можливостей щодо розвитку політичних та економічних умов життя і наближення до рівня розвинених держав ЄС.

Ключові слова: *Європейський Союз (ЄС), інтеграція, економічне співтовариство, договір, об'єднання, Центральна та Східна Європа, інтеграційні процеси.*

На сучасному етапі розвитку світових політичних процесів виникає тенденція до об'єднання країн в економічні, політичні та військові структури. Прикладом таких об'єднань може слугувати Європейський Союз (ЄС) та НАТО. У свою чергу таке інтегрування призводить до появи на міжнародній арені нових політичних акторів, які відіграють важливу роль у формуванні світової політики та світових політичних процесів.

Актуальність проблеми зумовлена становленням і розвитком на європейському континенті історично безпрецедентних явищ і процесів добровільної відмови національних держав від більшості традиційних для них повноважень на користь інтеграційного об'єднання, що відбуваються на тлі загальносвітових процесів інтеграції та глобалізації. Після отримання віднедавна повноцінного членства в ЄС Румунія стала «творцем» політики в Європі.

Вступ Румунії до ЄС не зумовлено успіхами в удосконаленні економіки та демократизації суспільства. Румунський варіант євроінтеграції – приклад

того, як головним критерієм приймання стають не досягнення, а географічне розташування та потенціал держави. Румунія стала членом ЄС завдяки успішному використанню свого вигідного геополітичного положення та наявності стратегічного виходу до Чорного моря.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками дану тему досліджують вітчизняні та зарубіжні науковці. Незважаючи на окремі вагомні наукові праці, присвячені питанням інтеграції Румунії до ЄС, ступінь вивчення проблематики в українській політичній науці можна оцінити як недостатній, що актуалізує значення її наукового аналізу.

Слід зазначити, що значну роль у науковому розробленні проблематики відіграють представники румунської політичної науки, такі як Т. Мелешяну, І. Хорія, Г. Дреган, Г. Кодря та ін. Серед українських та російських дослідників слід відзначити доробок Л. Гайдукова, С. Єрьоміна, С. Григоришина, В. Паламарчука, В. Буги, Я. Амеліної, В. Горюнової та ін.

Виклад основного матеріалу. Шлях Румунії до великої європейської сім'ї був тривалим і набагато складнішим порівняно з іншими країнами Центральної та Східної Європи, які після розпаду соціалістичної системи також обрали курс на європейську інтеграцію. При цьому слід зазначити, що Румунія першою з країн Варшавського договору започаткувала офіційні відносини з європейською спільнотою [4]. Ще у 60-х роках ХХ ст. Румунія підписала декілька угод із Спільним ринком щодо постачання сільськогосподарської продукції, у 1974 р. – спеціальну Угоду, згідно з якою отримала низку преференцій щодо власного експорту, а в 1980 р. Угоду про промислові вироби, що було демонстрацією незалежності від радянської системи та водночас від принципів і норм Ради Економічної Взаємодопомоги.

Дипломатичні відносини між Румунією та ЄС встановлено у 1990 р., відразу ж після повалення диктаторського режиму Н. Чаушеску [3].

Серед документів про взаємовідносини між Румунією та ЄС одним з головних стала Європейська угода про асоціацію між Румунією та ЄС. Угода була підписана 1 лютого 1993 р. і набрала чинності після її ратифікації всіма країнами – членами Євросоюзу, а також самою Румунією. Наприкінці 1994 р. Рада ЄС визначила передвступну стратегію, яка готувала б країни-кандидати до отримання членства в ЄС. Стратегія базувалася на трьох основних елементах: імплементації європейських угод про приєднання; програми фінансової підтримки PHARE; структурованому діалогу, який дозволив б країнам – членам ЄС та країнам-кандидатам обговорювати питання, що становлять спільний інтерес.

22 червня 1995 р. Румунія подала заяву про набуття членства в ЄС, що стало важливим етапом на шляху консолідації їх взаємовідносин.

У свою чергу в липні 1997 р. Європейська комісія (ЄК) опублікувала документ під назвою «Думка щодо заяви Румунії стати членом ЄС», а через рік уперше було складено «Періодичну доповідь щодо зареєстрованого Румунією прогресу на шляху приєднання»[7].

У другій «Періодичній доповіді» з питань Румунії, надрукованій у жовтні 1999 р., Європейська комісія рекомендувала започаткувати переговорний процес щодо приєднання цієї країни до ЄС, однак за певних умов, серед яких фігурувало і питання щодо розроблення стратегії середньотривалого економічного розвитку. Починаючи з того часу, щорічні доповіді з питань готовності Румунії до вступу до ЄС стали оприлюднюватися систематично.

Внаслідок ухвалення на засіданні Ради Європейського Союзу (грудень 1999 р.) рішення в рамках Гельсінського саміту ЄС 15 лютого 2000 р. розпочався переговорний процес щодо вступу Румунії до Євросоюзу разом із Мальтою, Словаччиною, Литвою, Латвією та Болгарією [8].

Проте, деякі країни – члени Євросоюзу в ході переговорного процесу та на завершальному етапі вступного періоду висунули обґрунтовані претензії до Румунії, зокрема стосовно того, що держава не виконувала всі критерії щодо вступу, а саме такі показники, як боротьба з корупцією, завершення реформи у сфері юриспруденції, безпека на кордонах та вироблення країною якісних продуктів харчування. Показовими в цьому плані були висновки засідання Асоціативної Ради Румунія – Європейський Союз, яка відбулася 20 березня 2006 р. у Брюсселі, серед яких, зокрема, заслуговували на увагу наполегливість ЄС на необхідності докладання Румунією додаткових зусиль для вирішення проблемних питань, які тоді ще залишалися: імплементація започаткованих реформ, боротьба з корупцією, зміцнення прикордонного контролю в рамках боротьби з організованою злочинністю та торгівлею людьми, подальша консолідація адміністративної спроможності органів державної влади Румунії та підвищення ефективності міжвідомчої координації, уникнення розширення торговельного та бюджетного дефіцитів, поліпшення бізнес-клімату і здійснення заходів щодо скорочення обсягів тіньової економіки, адекватного рівня збирання податків тощо.

У свою чергу на той час парламенти 10 країн відклали ратифікацію Договору, очікуючи на травневу доповідь 2006 р. Європейської комісії про стан підготовки Румунії до членства в ЄС. У разі незадовільного прогресу у виконанні передвступних зобов'язань, зокрема у сфері ветеринарного контролю ЄК могла запропонувати у відповідних рекомендаціях тимчасово позбавити Румунію доступу до певних секторів єдиного ринку ЄС після приєднання 1 січня 2007 р., передусім у галузі сільського господарства.

Процес ратифікації законодавчими органами держав-членів ЄС Договору про приєднання Болгарії та Румунії до Європейського Союзу розгортався досить повільно, що викликало обґрунтоване занепокоєння румунського керівництва. Наприклад, станом на березень 2006 р. Договір про приєднання Румунії до ЄС ратифікували лише 15 країн – членів Євросоюзу, а саме: Словаччина, Угорщина, Словенія, Кіпр, Греція, Естонія, Чехія, Іспанія, Італія, Мальта, Латвія, Голландія, Велика Британія, Португалія та Литва. А парламенти таких потужних і впли-

вових у ЄС держав, як Франція, Німеччина, Данія та Ірландія, навіть не попішали вносити дане питання до порядку денного їх роботи. Оприлюднена 16 травня 2006 р. очікувана Румунією доповідь ЄК щодо готовності країни до вступу в ЄС не визначила конкретної дати вступу. Водночас така невизначеність спровокувала спалах зовнішньополітичної активності з боку офіційного Бухареста. Так, з метою отримання запевнень у тому, що такі країни, як Франція, ФРН, Данія та ін. ратифікують зазначений Договір до кінця 2006 р., впродовж другої половини 2006 р. вище керівництво Румунії здійснило до відповідної групи країн, а також до Фінляндії, яка на той час головувала у Раді ЄС, низку офіційних та робочих візитів.

26 вересня 2006 р. Європейська комісія оприлюднила доповідь про стан підготовки Румунії (разом з Болгарією) до вступу в ЄС, а 1 січня 2007 р. на решті було визначена дата офіційного вступу країни до Європейського Союзу [8]. Однак слід підкреслити, що рішення Брюсселя зафіксувати в доповіді остаточну дату вступу Румунії було зумовлено виключно політичними розрахунками стратегічного характеру. Перенесення строку вступу Румунії та Болгарії за будь-яких обставин мало би стати не тільки негативним сигналом для зазначених двох країн, а й створювало б додатковий чинник посилення політичного напруження в регіоні Південно-Східної Європи. Цей документ зафіксував суттєвий прогрес, який було зроблено Румунією впродовж чотирьох місяців, і наголошував на тому, що кількість проблемних сфер, які могли б призвести до відстрочення вступу країни до ЄС на один рік, зменшилася до чотирьох. Цими сферами, так званими «червоними прапорцями», були: необхідність завершення реформ у галузі юстиції; продовження боротьби з корупцією; створення інтегрованої системи адміністрування та контролю в сільському господарстві; вдосконалення методів використання коштів ЄС, які виділятимуться Румунії після 1 січня 2007 р. Наявні «червоні прапорці» були досить небезпечними для Бухареста, оскільки невиконання зобов'язань у цих сферах могло призвести до застосування до Румунії так званих «секторальних обмежень», які заблокували б доступ Румунії до важливих європейських фондів, навіть за умов формального вступу країни до ЄС 1 січня 2007 р. За цих обставин ЄК застосовуватиме у період після отримання Румунією повноправного членства в ЄС суворий моніторинг.

Безперечно, на момент вступу до ЄС Румунія сильно відставала від високорозвинених держав – членів Євросоюзу. Тому цілком можна погодитися із думкою Г. Клімовича, автора добірки матеріалів «Інтеграція в ЄС – історичний шанс», опублікованих 29 грудня 2006 р. у румунській газеті «Гардіанул», який зазначив: «Ця інтеграція є справжньою манною небесною. Країна, яка б'ється у хвості Європи в бідності, отримує готову матрицю, мету, форму становлення. Це унікальний експеримент в історії, яка бідна на благодійні акції. Країна отримує «проекти» та кошти для їх реалізації. Що буде з ними – побачимо» [9].

(Як відомо, Румунія отримує від ЄС упродовж 2007–2013 рр. 32 млрд євро, що, за підрахунками Міністерства європейської інтеграції Румунії, означає по 8 млн євро щоденно.) Тому основна увага румунської влади з того часу зосереджувалася на доповіді, яка після здійснення моніторингу була оприлюднена у червні 2007 р.

Рамки інституалізованого діалогу між ЄС та Румунією були визначені на двох рівнях, а саме на парламентському та виконавчому.

На парламентському рівні діалог Румунія – Європейський Союз відбувався через Парламентський комітет з питань асоціації Румунія – Європейський Союз. Ця структура являла собою форум, у рамках якого відповідні члени парламенту Румунії та Європейського парламенту обмінювалися позиціями, думками та ідеями. До складу цього комітету входили члени як парламенту Румунії, так і Європейського парламенту, які зустрічалися двічі на рік у Бухаресті та Брюсселі. З обох сторін у відповідних зустрічах брали участь по 12 членів, а також співголови Парламентського комітету з питань асоціації Румунія – Європейський Союз. Комітет діяв на основі власних процедурних правил, які передбачали, зокрема, і порядок проведення відповідних зустрічей. Ці зустрічі завершувалися підписанням документів рекомендаційного характеру, які мали політичну спрямованість. Вони передавалися одночасно Уряду Румунії та інституціям ЄС. Враховуючи важливість процесу євроінтеграції, у рамках парламенту Румунії діяла Комісія з питань європейської інтеграції, яка займалася широким спектром проблем, починаючи від гармонізації румунського законодавства із законодавством Євросоюзу і завершуючи визначенням стратегії та пріоритетів європейської інтеграції країни. Для реалізації цих завдань Комісія з питань європейської інтеграції парламенту Румунії тісно співпрацювала з комісіями з питань зовнішньої політики Сенату та Палати депутатів румунського законодавчого органу. На виконавчому рівні діалог між Румунією та Європейським Союзом здійснювався через Асоціативну раду та Асоціативний комітет, який допомагав Раді у виконанні своїх завдань. З румунського боку в засіданні Асоціативної ради Румунія – ЄС як правило брали участь міністр закордонних справ Румунії, міністр європейської інтеграції та міністр юстиції, а з боку ЄС – міністр закордонних справ головної в Раді ЄС країни, Генеральний директор з питань розширення Європейської комісії та інші офіційні представники ЄС [10].

Виконавчий комітет з питань європейської інтеграції являв собою неюридичний орган, безпосередньо підпорядкований прем'єр-міністру Румунії. Його головною метою була координація процесу приєднання Румунії до ЄС, зокрема, забезпечення політичних та дипломатичних кроків і реалізація внутрішньої та зовнішньої стратегії з питань євроінтеграції. До складу цього органу входили міністр закордонних справ Румунії, міністр європейської інтеграції, міністр фінансів, міністр із питань координації діяльності Генераль-

ного секретаріату Уряду Румунії та особа, яка була головним переговорником Румунії з Європейським Союзом. У засіданнях виконавчого комітету з питань європейської інтеграції могли брати участь й інші міністри або керівники державних органів влади Румунії, залежно від конкретного питання, яке висловилося на обговорення.

Міжміністерський комітет з питань європейської інтеграції координував, аналізував та розглядав документи, які розроблялися повноваженими інституціями Румунії з питань євроінтеграції. До його складу входили представники міністерств та інших центральних органів влади на рівні державних секретарів, голів комітетів. На засідання комітету могли бути запрошені міністри, члени парламенту, представники адміністрації президента Румунії або громадянського суспільства. Головою цього комітету був міністр з питань європейської інтеграції Румунії.

Департаменти (управління) з питань європейської інтеграції в рамках міністерств та відомств, а також у складі префектур (місцевих органів влади) діяли під безпосереднім керівництвом відповідно міністрів, голів повітових рад і префектів. Ці структури забезпечували децентралізацію процесу європейської інтеграції та проведення необхідної роботи на місцях.

Був заснований Європейський інститут Румунії з метою надання допомоги державним органам влади, діловим колам та неурядовим організаціям країни в усвідомленні завдань, які стояли перед суспільством у процесі європейської інтеграції. Діяльність інституту струкурувалася на трьох головних напрямках, а саме на дослідницькій роботі, адаптації до європейських вимог та виконанні критеріїв ЄС. Інститут розробляв рекомендації з питань стратегії та політики з метою поліпшення спроможності Румунії виконувати зобов'язання майбутнього члена ЄС, забезпечував підготовку фахівців з питань європейської інтеграції, проводив дослідницьку роботу з відповідних питань, координував роботу з перекладу румунською мовою вимог ЄС та, навпаки, відповідних документів, зокрема, румунських законів і нормативних актів, на робочі мови ЄС; стимулював проведення дебатів у румунському суспільстві з питань європейської інтеграції тощо.

Делегація Європейської комісії в Румунії була заснована в Бухаресті у грудні 1993 р. як дипломатичне представництво та мала своїм головним завданням підтримку зусиль Румунії, спрямованих на набуття повноправного членства в ЄС [9]. Конкретними формами діяльності делегації Європейської комісії в Румунії було постійне відстеження політичного, економічного та соціального розвитку Румунії з метою внесення відповідних коректив у процесі приєднання. У цьому контексті відбувалися постійний діалог з румунськими органами державної влади та громадянським суспільством для визначення коротко-, середньо- та довгострокових пріоритетів європейської інтеграції; моніторинг імплементації фінансових програм ЄС у Румунії, зокрема,

на предмет їх конкретного застосування, згідно з офіційними документами, підписаними Румунією та ЄС, такими як, наприклад, Європейська угода, Партнерство про приєднання, доповіді по Румунії та Національний план Румунії щодо приєднання; постачання в Румунію інформації на європейську тематику з метою полегшення румунським громадянам віднайти потрібні їм дані з конкретних питань європейської інтеграції. Для цього при делегації Європейської комісії в Румунії діяв Інформаційний центр Європейської комісії. Постійне представництво Румунії при Європейському Союзі у Брюсселі діє з початку 90-х років минулого століття. Ним керує Надзвичайний і Повноважний Посол Румунії.

Румунська сторона розробила низку документів щодо ЄС. Слід відзначити Національний план розвитку Румунії (НПР), розроблений на основі даних міністерств та відомств, а також неурядових організацій із метою забезпечення збалансованого співвідношення між соціально-економічним розвитком Румунії та вимогами, висунутими Європейським Союзом. Чинний НПР упродовж 2002–2006 років забезпечував обґрунтування Румунією потреб у фінансуванні Євросоюзом програм і розподіл виділених ним фондів.

Національна програма приєднання Румунії (НПП) до Європейського Союзу була розроблена у 2002 р., маючи на меті оцінювання та аналізування стану підготовки Румунії до вступу в ЄС та визначення заходів, необхідних для виконання відповідних критеріїв, а також пріоритетів на коротко- (2002–2003 рр.) і середньотривалий (2004–2006 рр.) періоди. До НПП додавалися програма гармонізації законодавства і таблиць фінансування передбачених НПП заходів.

Економічна програма приєднання (ЕПП) розроблялася за участю міністерств та відомств, деяких неурядових організацій, Румунської академії, являючи собою стратегію модернізації економіки з метою виконання Румунією економічних критеріїв щодо приєднання. Згідно з вимогами Європейської комісії ЕПП оновлювалася та доповнювалася щорічно з урахуванням змін, що відбувалися у внутрішній та міжнародній економічній політиці [4].

Починаючи з 1998 р. Європейська комісія презентувала Європейській Раді періодичні доповіді щодо просування Румунії на шляху євроінтеграції із урахуванням Копенгагенських критеріїв [11]. Структура доповідей включала опис відносин Румунії з ЄС у світлі Європейської угоди про приєднання; аналіз ситуації, виходячи з визначених у 1993 р. Європейською Радою у Копенгагені політичних критеріїв (рівень демократії, права людини, забезпечення прав національних меншин); аналіз ситуації, виходячи з відповідних економічних критеріїв (упровадження ринкової економіки, конкурентоспроможність); оцінювання здатності Румунії виконувати зобов'язання, що випливають з членства в ЄС. До цього додавалися доповіді самої Румунії щодо готовнос-

ті стати членом Євросоюзу, які містили самооцінювання виконання країною критеріїв ЄС.

Процес гармонізації румунського законодавства із законодавством ЄС був юридичним обов'язком Румунії, який випливав з Європейської угоди про асоціацію між Румунією та ЄС. Така гармонізація була водночас однією з умов забезпечення прогресу у переговорному процесі щодо вступу. Зобов'язання, взяті на себе Румунією у відповідних документах, випливали з базових нормативних документів для відповідної сфери.

Висновки. Вступ Румунії до Європейського Союзу 1 січня 2007 р. є результатом послідовних зусиль, здійснених цією країною впродовж останніх років на шляху європейської інтеграції незалежно від «кольору» та ідеологічної орієнтації урядів, які змінювалися. Вступ став доленосною віхою для розвитку румунського суспільства, завершуючи 16-річний перехідний період від тоталітарно-диктаторського комуністичного режиму до сучасної демократичної держави, заснованої на верховенстві права, ринковій економіці та прогресивній соціальній політиці.

Як новий член ЄС Румунія дуже зацікавлена в сприянні процесу розбудови об'єднаної та потужної Європи, подальшій консолідації єдиного простору процвітання демократії, свободи, безпеки, стабільності та прогресу, а також розвитку добросусідських та конструктивних відносин з державами-сусідами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амелина Я. Конфликт двойного гражданства / Я. Амелина, В. Горюнов. – Режим доступу: <http://nictm.narod.ru> (Дата перегляду 13.01.2012).
2. Буга В. Бухарест готов предоставить всю территорию Румынии в распоряжение США / В. Буга. – Режим доступу: www.voltairenet.org/article133643.html (Дата перегляду 13.03.2012).
3. Григоришин С. Формирование внешнеполитического курса посткоммунистической Румынии / С. Григоришин. – Режим доступу: <http://www.rbc.ua/rus/top/politics> (Дата перегляду 13.03.2012).
4. Європейська інтеграція: крок за кроком / уклад. Д. Корбут. – К. : Фонд «Європа XXI», 2001. – 216 с.
5. Єрьомін Є. Погляд на дельту Дунаю крізь призму часу / Є. Єрьомін // Дзеркало тижня. – 2003. – № 10.
6. Паламарчук В. М. Регіональні пріоритети державної політики / В. М. Паламарчук // Стратег. панорама. – 1999. – № 1–2. – С. 68.
7. Drăgan G. Tendințe și evoluții la nivelul politicii de coeziune a UE / G. Drăgan. Institutului European din România. – București, 2008. – 456с;
8. Interviu acordat de catre Presedintele Romaniei, domnul Traian Basescu Cotidianului // Adevarul. – 2010.
9. Cunoaște România – membră a Uniunii Europene / Academia Română, Societatea Română de Statistică. – București : Editura Economică, 2007. – 821 с.

10. Comunicat de presa. La Palarul Cotroceni, a avut loe astazi, 20 ianuarie a. c., intalnirea anuală a presedintelui Romaniei, Traian Basescu, cu Corpul diplomatic acreditat la Bucuresti. – Режим доступу: www.presidency.ro/ (Дата перегляду 25.03.2012)
11. Comunicat de presa. „Avem obligada su devenim un exportator de democratie catre tarile din Balcanii de Vest si catre țările din bazinul Marii Negre”. Conferinta „Europa ca promotor al democratiei”. – Режим доступу: www.presidency.ro/date/6449_ro.
12. Codrea G. Romania si Uniunea European / G. Godrea // Scutul patriei. – 2002. – 13 marfie. – P. 8.
13. Horia I. Bogați și săraci în Europa. Problema disparităților. / I. Horia Timișoara: Editura Mirton, 2006. – 378 с.
14. Matei L. Managementul public, Editura Economică, 2005.
15. Melesceanu T. Romania a trecut din tabara candidatilor la integrarea euro-atlantica in tabara potentialilor membri al acestei aliante / T. Melesceanu // Romanul. – 24 dec. 2009.

ПУТЬ РУМЫНИИ В ЕВРОПЕЙСКИЙ СОЮЗ: ОПЫТ ДЛЯ УКРАИНЫ

Л. Н. Мельничук

Исследованы пути Румынии в Европейский Союз. Проанализирована политика как Румынии, так и Европейского Союза, поскольку Румыния занимает важное место среди стран Центрально-Восточной Европы. Вступление Румынии в ЕС (2007 г.) считается ее значительным достижением в области международных отношений. После вступления Румынии в Европейский Союз страна получила ряд новых возможностей развития политических и экономических условий жизни и приблизилась к уровню развитых государств ЕС.

Ключевые слова: Европейский Союз (ЕС), интеграция, экономическое сообщество, договор, объединения, Центральная и Восточная Европа, интеграционные процессы.

PATH OF ROMANIA TO THE EUROPEAN UNION: EXPERIENCE FOR UKRAINE

L. N. Melnychuk

The body of the article goes on to discuss the integration of Romania to the European Union. The author investigates the Romanias policy and policy of the European Union, as Romania has a special place among the countries of Central Europe. Romania joined the EU. It considered a significant achievement in international relations. After Romania joined the European Union, the country received a number of new possibilities of political and economic conditions and closer to the level of developed EU countries.

Key words: European Union, enlargement, integration, economy community, treat, union, Central and Eastern Europe, integration processes.

УДК 321

К. О. Марусик, здобувач

ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУ ВЛАДИ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ СРСР

Проаналізовано трансформаційні процеси, що відбувалися у політичній системі СРСР з урахуванням збереження культу влади крізь призму викриття злочинів Й. Сталіна. Доведено, що політична система сталінізму дійсно створила культ, проте справжнім і головним об'єктом культу виступає не людина з конкретним прізвищем, у даному випадку Сталін, а влада як така. Культ влади – у цьому криється сутність сталінізму, він значно життєвіший за культ особи.

Ключові слова: доповідь Хрущова, міф, культ влади, культ особи, політична система.

Актуальність проблеми. Трансформація культу влади у політичній системі виступала і виступає важливим чинником, який суттєво впливав і впливає на суспільно-політичне життя будь-якої цивілізованої країни.

З метою усвідомлення цієї трансформації в СРСР та інших країнах, де влада зосереджувалася в руках представників комуністичного режиму, необхідно враховувати той факт, що владне лідерство належало не стільки власне державним інституціям, скільки тим структурам, які формально залишалися суспільно-політичними організаціями, проте реально монополізували сферу контролю та управління у суспільстві. Зазначені структури партії виступали головною, але не єдиною складовою розгалуженої системи контролю й управління в соціалістичних країнах.

Аналіз останніх джерел і публікацій. В останні десятиліття опубліковано чимало спогадів вищого партійного керівництва, яке брало безпосередню участь у творенні культу влади [5–6, 9, 12–13, 16–18]. У зарубіжній, радянській, російській та вітчизняній літературі з'явилася низка праць, присвячених висвітленню цих питань, проте у переважній більшості йдеться про розвінчання культу особи Сталіна, а не владного режиму в цілому [1–4, 7–8, 19–21].

У цьому контексті **мета** статті – проаналізувати трансформаційні процеси, що відбувалися у політичній системі СРСР з урахуванням збереження культу влади крізь призму викриття злочинів Й. Сталіна.

Виклад основного матеріалу. Актуальність, науково-теоретичне і певною мірою практичне висвітлення цих питань є більш ніж очевидними, оскільки можуть сприяти кращому розумінню сутності і характеру трансформаційних процесів, що відбувалися у владних структурах радянської держави у період десталінізації суспільно-політичного життя.

Смерть Сталіна кардинально змінила ставлення керівництва могутньої радянської держави як до його особи, так і до часу правління. Як відомо, вже в травні 1953 р. було заборонено видання творів Сталіна, у 1954 р. скасовано сталінські премії за зміцнення миру і дружби між народами та в галузі літератури, мистецтва і науки, що пізніше стали державними. У 1955 р. з'явилася низка публікацій, у яких ішлося про необхідність подолання помилок «періоду культу особи» і наголошувалося на важливості «колективного, ленінського керівництва» країною.

Отже, сутність політичної системи 30–50-х років ХХ ст. була окреслена як «культ особи». Однак у партійних органах публічних обговорень теми культу особи не відбувалося. Пленуми ЦК КПРС, проведені у 1954–1955 роках, не тільки не ухвалювали жодних резолюцій з цього приводу, а й не розглядали тези закритої доповіді М. Хрущова, яку він планував виголосити на майбутньому з'їзді КПРС. Більш того, у тезах ЦК КПРС з нагоди святкування 38-річчя Жовтневої революції, опублікованих у радянській пресі напередодні 7 листопада 1955 р., стверджувалося, що партія і країна готуються «гідно зустріти ХХ з'їзд партії, послідовно крокуючи шляхом, вказаним Леніним і Сталіним» [14].

Як відомо, ХХ з'їзд КПРС проходив у Москві з 14 по 25 лютого 1956 р. У відкритій звітній доповіді, виголошеній Хрущовим на з'їзді, не висувалося будь-яких звинувачень проти Сталіна, за винятком окремих штрихів щодо «перегинів у партійно-державній лінії на місцях» і «порушень соціалістичної законності бандою Берії», який ще у 1953 р. був заарештований, засуджений і розстріляний. Хрущов наголошував на необхідності дотримання «ленінських норм партійного життя» і колективного керівництва країною. Делегати, які виступали на з'їзді, в тому числі зарубіжні, або взагалі не згадували Сталіна, або ж акцентували увагу на тому, що він «продовжувач справи Леніна і вчення Маркса-Енгельса-Леніна» [17].

Проте вже 25 лютого на закритому засіданні ХХ з'їзду КПРС Хрущов виступив із доповіддю «Про культ особи і його наслідки». В обох випадках Сталіна він вбачав як ідеологічне обґрунтування терору, так і його безпосередню причину, пояснюючи її психологічним феноменом [16].

Звісно, впродовж більш ніж півстоліття історики намагаються знайти відповідь на запитання: чи простежувалися у процесах, що відбувалися у радянському суспільстві, хоч би окремі об'єктивні соціально-економічні чинники? Науковцям важко повірити у те, що механізм знищення мільйонів людей та численних матеріальних втрат був суб'єктивним, як культ особи, створений за бажанням цієї особи. З погляду сьогодення можна стверджувати, що досить вдалим виявилось запропоноване Хрущовим слово «культ», яке стало своєрідною ідеологічною знахідкою. «Культ» – це міф, містифікація, щось на зразок «опіуму для народу». «Культ» – це щось варварське, язичниць-

ке, нехристиянське. Культ затьмарював реальність і наповнював свідомість фантомами. Отже, усе підпорядковувалося єдиній меті – розповісти народу правду, розвінчати міф, розібрати культ особи на цеглинки і побудувати на його місці світлу будівлю колективного керівництва.

На закритому засіданні було прийнято текст резолюції, який скоріше за все був узгоджений до початку засідання. Цілком можливо, що Хрущов запевнив керівництво КПРС стосовно відповідності своєї доповіді змісту запропонованої резолюції. В ній, зокрема, зазначалося, що XX з'їзд КПРС, розглянувши питання відносно подолання культу особи Сталіна та його наслідків, схвалив роботу ЦК КПРС із відновлення ленінських норм партійного життя та розвитку внутрішньопартійної демократії за період з 1953 по 1956 рр. [16]. З'їзд запропонував ЦК КПРС послідовно здійснювати заходи з метою забезпечення повного подолання культу особи, ліквідації його наслідків у всіх сферах партійної, державної та ідеологічної роботи, дотримання ленінських норм партійного життя і принципу колективності керівництва. Відповідно до резолюції з'їзду партія мала керуватися положеннями марксизму-ленінізму щодо ролі народних мас, партії та особи в історії, недопущення культу особи політичного керівника, незважаючи на його заслуги. Однак зазначені положення резолюції не відображали основного змісту доповіді Хрущова «Про культ особи і його наслідки». Більш того, він у доповіді фактично надав нового змісту поняттю «культ особи», що на багато десятиліть увійшло у масову свідомість, свідомість дослідників, представників еліти і керівників держави, які тісно співпрацювали зі Сталіним.

По-перше, Хрущов цитував положення так званого заповіту Леніна, текст якого одержали всі делегати з'їзду. Він звернув їх увагу на застереження Леніна, що Сталін на посаді генерального секретаря «зосередив у своїх руках необмежену владу». Він навіть висловлював сумніви з приводу того, «чи зуміє він обережно користуватися цією владою». Вказавши на те, що побоювання Леніна виявилися слушними, Хрущов заявив: «Ті негативні риси Сталіна, які при Леніні проступали тільки у зародковому вигляді, розвинулися в останні роки у серйозні зловживання владою з боку Сталіна, що заподіяло шкоду членам нашої партії» [16].

По-друге, Хрущов підкреслював необхідність «виключити щонайменшу можливість повторення чогось подібного, що мало місце за життя Сталіна, котрий виявляв повну нетерпимість до колегіальності в керівництві і роботі. Більш того, він допускав грубе насильство над усім, що не лише суперечило його думці, а й, враховуючи його примхливість і деспотичність, суперечило його вказівкам» [16].

По-третє, Хрущов вперше публічно, хоча і на закритому засіданні з'їзду КПРС, визнав сам факт проведення репресій щодо тих, хто не поділяв позиції Сталіна, заявивши, що він «діяв не шляхом переконання, роз'яснення, копіт-

кої роботи з людьми, а шляхом нав'язування своїх установок, шляхом вимоги беззастережного підпорядкування його думці. Той, хто був проти чи намагався доводити свою точку зору, свою правоту, був приречений на увільнення з посади з подальшим моральним і фізичним знищенням». Говорячи про репресії, що здійснювалися після XVII з'їзду ВКП(б), Хрущов визнав, що «жертвами деспотизму Сталіна виявилось чимало чесних, відданих справи комунізму не лише видатних діячів партії, а й її рядових членів» [16].

По-четверте, за словами Хрущова, поняття «ворог народу» Сталін запровадив для того, щоб, звільнившись від «необхідності будь-яких доказів ідейної неправоти людини чи людей, з якими ти ведеш полеміку», дати можливість «піддати найбільш жорстоким репресіям, з порушенням будь-яких норм революційної законності “всіх”, хто в чомусь не погоджувався зі Сталіним, тих, кого лише запідозрили у ворожих намірах, усіх, на кого просто звели наклеп» [16].

На думку Хрущова, «основним і, по суті справи, єдиним доказом вини вважалося, всупереч усім нормам сучасної юридичної науки», визнання «самого обвинуваченого, причому це «визнання», як показала пізніше перевірка, вибивалося шляхом застосування фізичних засобів впливу на обвинуваченого». Такими фізичними засобами впливу вважалися тортури, за допомогою яких, на думку Хрущова, «банда Берії господарювала в органах держбезпеки» і домагалася одержання доказів того, що заарештований, за вказівкою Сталіна, дійсно є «ворогом народу». Акцентуючи увагу на тому, що грубі порушення соціалістичної законності, тортури і катування, які приводили до самообмови невинних людей, були санкціоновані Сталіним від імені ЦК ВКП(б), Хрущов практично всю вину за масові репресії перекинув на Сталіна і виконавця його волі Берію [17].

Ці та багато інших визнань Хрущова щодо існування в часи правління Сталіна «чужого марксизму-ленінізму культу особи» і необхідність «ліквідації завданих ним (культом особи. – *К. М.*) важких наслідків», мабуть очікували окремі учасники XX з'їзду КПРС. І все ж більшість комуністів і чимало пересічних радянських громадян сприйняли ці визнання як руйнування віри у міфи сталінського періоду, нехтування нормами і принципами життя у радянському суспільстві.

Рішення XX з'їзду КПРС поклали початок не об'єктивному аналізу того, що сталося в країні у попередні десятиріччя, а створенню нового міфу – міфу про «культ особи». Цей міф спотворював дійсність, приховував від радянських громадян реальні мотиви дій керівників країни як у період сталінського правління, так і після його смерті. Погодившись з оцінками сталінського періоду, висловленими Хрущовим у його доповіді, делегати XX з'їзду КПРС навряд чи могли передбачити наслідки свого вибору. Вони, зокрема, акцентували увагу на фактах репресій серед представників партійного і державного керів-

ництва, тим самим підтверджуючи потребу категоричної заборони репресій щодо керівних працівників. На практиці це означало своєрідний дозвіл, який не лише забороняв репресії щодо зазначених категорій, а й вкрай ускладнював можливості їх судових переслідувань у випадках вчинення злочинів, більш того, нівелював їх відповідальність за свої дії та й взагалі ухвалені рішення. З того часу вище державне і партійне керівництво практично вважалося неосудним і фактично непідвладним закону.

Міфи про сталінський період у СРСР, оприлюднені у доповіді Хрущова, фактично нівелювали причини формування сталінського політичного режиму і методи державного управління того періоду.

Окремі риси періоду культу особи притаманні навіть практиці політичної діяльності та державного управління сучасної України. Проводячи певну паралель, можна побачити, що українські суди досить рідко виносять виправдувальні вироки у кримінальних справах (менше 1 %). З метою одержання зізнання у міліції й досі до підозрюваних застосовуються тортури і насильство, яким прокуратура і суди схильні довіряти. Крім того, застосування норм права у суді залежить від соціального статусу позивачів і відповідачів. Не секрет, що ситуацію, яка складалася у радянському правосудді десятиліттями, сьогодні досить важко змінити, незважаючи на окремі спроби правових і судових реформ в українському законодавстві.

Закрита доповідь Хрущова породила у переважній більшості населення країни розгубленість, розчарування, нерозуміння того, що відбувається. Практично висновки Хрущова привели до розколу радянського суспільства, чим значною мірою загострили конфлікт поколінь.

Не можна забувати, що для більшості радянських громадян Сталін дійсно став своєрідним «Батьком», у соціальному плані навіть більш значущим, ніж їхні власні батьки. Формуванням міфу про культ особи Хрущов символічно знищив «Батька народів». Його дії, зокрема винесення тіла Сталіна з Мавзолею, були осмислені глибинним пластом свідомості. Згідно зі вченням Фрейда несвідоме в окремих випадках істотно визначає мотиви і самої поведінки – як окремого індивіда, так і соціальних груп суспільства [15]. Оскільки міф про Сталіна був укорінений у суспільну свідомість як образ «Батька», дії Хрущова та інших радянських керівників після його смерті, названі «подоланням наслідків культу особи», сформували у суспільній свідомості описаний Фрейдом своєрідний «єдипів комплекс» [15]. Мабуть, і сам Хрущов був схильний до дії: з одного боку, він керувався необхідністю символічного знищення «Батька народів», а з другого – відчував сильне почуття вини за ці дії. Це почуття вини і в Хрущова, і навіть у так званих «шістдесятників» було досить сильним, адже міф про Сталіна укорінився у суспільну свідомість ще з кінця 20-х років ХХ ст. Сила почуття вини вела до необхідності формування раціональних аргументів, що виправдовували символічне знищення «Бать-

ка народів». Одним із таких аргументів була глибока ненависть не тільки особисто до Сталіна, а й до вчиненого ним у часи його правління. Нерідко «шістдесятники» приписували Сталіну відповідальність за всі злочини. Хрущов не тільки сам символічно знищив «Батька народів», а й зробив причетним до цього дійства практично все радянське суспільство.

У результаті більшість радянських громадян сталінського періоду отримали важку психічну і моральну травму і, мабуть, не змогли оговтатися від неї до кінця життя. Цієї травми не були позбавлені і наступні покоління, адже вона ретранслювалася через свідомість батьків, родичів старшого віку, їх найближчого оточення, політиків, державних діячів.

Більшість керівників, які розпочали свою діяльність у сталінські часи, виявилися практично нездатними до конструктивної стратегічної діяльності у напрямку розвитку суспільства, економіки, політики і державного управління. Тому реалізовані у хрущовський період стратегії розвитку країни сприяли не прогресу, а навпаки, здійснювали регресивні функції.

Комплекс заходів, розроблений відповідно до «боротьби з наслідками культу особи», привів Хрущова до необхідності здійснення економічних реформ, зокрема, семирічного замість п'ятирічного планування економіки, створення раднаргоспів тощо. Від зазначених методів, що виявилися вкрай неефективними, довелося відмовитися й наступному керівництву країни, очолюваному Л. Брежневим. Але і йому не вдалося запропонувати заходи ефективного розв'язання стратегічних проблем у політиці, економіці та соціальній сфері. СРСР поступово програв у конкуренції з розвиненими країнами Заходу.

Відсутність результатів реанімувало міфологічні уявлення щодо ефективності нібито відкинутих методів сталінського керівництва, хоча на практиці не відбулося повного руйнування сталінської спадщини за винятком, певного обмеження суспільної свідомості і соціальної практики, пов'язаних, наприклад, із забезпеченням так званих «ленінських норм партійного життя». Комплекс «боротьби з наслідками культу особи» не торкався по суті такого важливого аспекту свідомості радянської людини, як панування державного патерналізму, яке у свою чергу блокувало розвиток справжнього колективізму в рамках «великого суспільства», супроводжувалося й таким чинником, як процвітання агресивного адаптаційного індивідуалізму. Все це у пострадянський період істотно вплинуло на руйнування економіки і соціальних відносин колективізму та солідарності, істотне матеріальне розшарування у соціумі та зниження рівня життя переважної більшості громадян.

Зрозуміло, що стан суспільної свідомості у хрущовський період безпосередньо не був пов'язаний з тим, що сталося на XX з'їзді КПРС. Проте підміна реальної історії країни міфологічним описом сталінського періоду призвела до тлумачення цього періоду в інтересах поточної політики. Міфи про

ефективність ієрархічних систем управління і жорстких покарань за правопорушення і злочини в сукупності з «едіповим комплексом» «шістдесятників» виявилися сильнішими за нові, сучасні методи і принципи державного управління. Початком зміни ставлення суспільства до цих міфів відповідно до концепції сучасного психоаналізу стала їх раціоналізація на основі широкого вивчення реальних історичних фактів і громадських дискусій щодо змісту і сенсу.

Хрущов, руйнуючи на XX з'їзді ЦК КПРС сталінські міфи, намагався створювати власні, використовуючи інколи й неправдиву інформацію, логічно й емоційно створюючи нові міфи. Дещо пізніше у конкретних умовах нову міфологію брали на озброєння борці зі сталінською спадщиною. На жаль, деякі зі створених на той час нових міфів зберігаються у свідомості громадян й понині. А сам період після XX з'їзду КПРС зусиллями низки відомих радянських літераторів та публіцистів був представлений особливим міфом за однойменною назвою повісті І. Еренбурга «Відлига», написаної у 1953–1955 рр. і опублікованої у 1956 р. Відлига, що настала після затяжної і похмурої ідеологічної та політичної зими сталінського режиму, стала з того часу звичним явищем не тільки у радянській, а й пізніше, у пострадянській літературі і навіть у політичному лексиконі.

Хрущов стверджував, що у 30-ті роки XX ст. склалася практика масових репресій проти «ворогів народу» на державному рівні. Однак історична правда і документи підтверджують той факт, що подібна практика розпочалася значно раніше, ще за часів ленінського керівництва країною, в роки громадянської війни, у 20-ті роки й тривала до самої смерті Сталіна.

Намагаючись довести достовірність своїх міфів, Хрущов у своїй доповіді наводив достовірні історичні факти, зокрема щодо понівечених людських доль, проте замовчував багато інших фактів і упереджено оцінював діяльність як Сталіна, так і інших керівників держави. Так, він стверджував, що члени політбюро ЦК ВКП(б) не чинили опору сталінським рішенням, побоюючись фізичної розправи. У доповіді неодноразово наголошувалося на тому, що партійні керівники перебували під постійною загрозою стати жертвами репресій і були змушені діяти проти своєї волі. Мабуть, навіть через три роки після смерті Сталіна Хрущов побоювався звинувачень з боку своїх політичних супротивників у його участі в сталінських репресіях.

Водночас він намагався послабити партійні позиції своїх політичних опонентів, у першу чергу В. Молотова і Г. Маленкова. У ряді негативних випадків, згаданих у доповіді Хрущова, саме Молотов і Маленков були безпосередніми учасниками, а нерідко й виконавцями вказівок вождя. Разом з тим Хрущов побоювався розглядати вину тих чи інших посадових осіб, оскільки розумів, що він сам та й інші керівники держави, безумовно, відповідальні за здійснення масових репресій.

Звісно, встановлення істини, історичної правди про культ особи в період масових репресій було досить небезпечним особисто для Хрущова. Тому він, мабуть, і вирішив гарантувати партійній верхівці недоторканність: не заарештовувати, не піддавати судовим розглядам і не страчувати. Така позиція дозволила Хрущову отримати підтримку багатьох членів ЦК КПРС і делегатів з'їзду, які побоювалися за своє майбутнє у період десталінізації. Цілком можливо, що саме це допомогло Хрущову бути знову обраним на XX з'їзді КПРС першим секретарем ЦК КПРС. Зайнявши найвищу посаду в радянській державі, він у період чергового загострення політичної боротьби зумів провести через червневий (1957 р.) пленум ЦК КПРС постанову ЦК КПРС «Про антипартійну групу Маленкова, Молотова, Кагановича» [11], чим фактично започаткував процес знищення основних політичних конкурентів, послідовно втілюючи у життя свої тактичні наміри.

На початку 1959 р. на позачерговому XXI з'їзді КПРС, незважаючи на загальне очікування, про культ особи не йшлося. Більш того, через два роки у письменника В. Гросмана були вилучені всі примірники рукопису його роману «Жизнь и судьба», в якому детально описувалося життя в'язнів не тільки гітлерівських, а й сталінських таборів [6].

Новий відкритий наступ на культ особи відбувся на XXII з'їзді КПРС, про що засоби масової інформації інформували населення. Крім того, Хрущов виступав не єдиним обвинувачем. Більше 20 виступаючих оприлюднили сталінські злочини, детально зупинилися на співчасті у них Молотова, Маленкова, Кагановича, а іноді й Ворошилова.

У деяких письменників навіть з'явилася надія на те, що нарешті видавництва надрукують їх твори, де йдеться про понівечені долі людей.

У листопаді 1961 р. до редакції часопису «Новый мир» надійшов рукопис під назвою «Один день Ивана Денисовича», який приніс всесвітнє визнання невідомому на той час О. Солженіцину. Останній після ознайомлення з відгуком головного редактора журналу О. Твардовського на свій рукопис з іронією писав: «Я, будучи ненависником Сталіна, хоча би раз мав назвати у повісті його прізвище. Проте я ні разу не згадав його, і це невипадково: я добре усвідомлював, що Сталін не один, я бачив радянський режим. На зауваження рецензентів я зробив поступку і лише раз згадав «вусатого батька» [13]. Після опублікування повісті друком вийшло чимало рецензій. Так, у рецензії, написаній К. Симоновим у газеті «Известия», зазначалося, що «...вона написана рукою зрілого своєрідного майстра. В нашу літературу увійшов сильний талант» [12]. Письменник В. Єрмилов назвав речі своїми іменами: «...О. Солженіцин розповів таку правду, яку неможливо забути, і яку не можна забувати, адже вона дивиться нам прямо в очі» [9].

Як бачимо, інтелігенція усвідомлювала всю серйозність ситуації і розуміла, що за те, що відбувалося в СРСР у 30-ті роки та повоєнний період, від-

повідальна влада на чолі зі Сталіним. Проте, враховуючи досить слабке стратегічне мислення Хрущова, він не зміг прогнозувати наслідки низки своїх рішень, у першу чергу державних, допуская у державному управлінні те, що згодом було названо «волюнтаризмом».

Висновки. Політична система сталінізму дійсно створила культ, хоча не можна забувати, що будь-яка тоталітарна система його створює. Однак справжнім і головним об'єктом культу виступає не людина з конкретним прізвищем, у даному випадку Сталін, а влада як така. Культ влади – у цьому криється сутність сталінізму. Культ влади значно життєвіший за культ особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політична історія України. XX століття : у 6 т. – Т. 6. – К. : Генеза, 2003. – Т. 6. – 693 с.
2. Баран В. Україна 1950–1960-х років: еволюція тоталітарної системи / В. Баран. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996.
3. Баран В. Україна після Сталіна: Нарис історії 1953–1985 рр. / В. Баран. – Львів : Свобода, 1992.
4. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР / Л. Алексеева. – Вильнюс ; Москва, 1992.
5. Арбатов Г. Затянувшееся выздоровление (1953–1985). Свидетельство современника / Г. Арбатов. – М. : Междунар. отношения, 1991.
6. Аксютин Ю. Н. С. Хрущев «Мы должны сказать правду о культе личности» / Ю. Н. Аксютин. // Труд. – 1988. – 13 нояб.
7. Барбакова К. Г. Интеллигенция и власть / К. Г. Барбакова, В. А. Мансуров. – М., 1991.
8. Бурлацкий М. Никита Хрущев и его советники – красные, черные, белые / М. Бурлацкий. – М. : Эксмо-пресс, 2002.
9. Ермилов В. Во имя правды, во имя жизни / В. Ермилов // Правда. – 1962. – 23 нояб. ; Кожин В. Россия. XX век (1939-1964) / В. Кожин. – М. : Эксмо-Пресс, 2002.
10. Постановление ЦК КПСС «О преодолении культа личности и его последствий» // Правда. – 1956. – 2 июля.
11. Постановление ЦК КПСС «Об антипартийной группе Маленкова, Молотова, Кагановича». – Справочник партийного работника. – М., 1957. – С. 121–126.
12. Симонов К. О прошлом во имя будущего / К. Симонов // Известия. – 1962. – 18 нояб.
13. Солженицын А. Бодался теленок с дубом: очерки литературной жизни / А. Солженицын. – М., 1996. – 241 с.
14. Тезисы ЦК КПРС, посвященные 38 годовщине Великой октябрьской социалистической революции // Правда. – 1955. – 5 нояб.
15. Фрейд З. Тотем и табу / З. Фрейд. – М., 2008.
16. Хрущев Н. С. О культе личности Сталина. Доклад на XX съезде КПСС / Н. С. Хрущев // Известия ЦК КПСС. – 1989. – № 3.

17. Хрущев Н. С. Время. Люди. Власть (Воспоминания в 4-х кн.) / Н. С. Хрущев. – М. : Моск. новости, 1999. – Кн. 2. – 842 с.
18. Хрущев Н. Воспоминания. Избранные фрагменты / Н. Хрущев. – М., 1997.
19. Krawchenko B. Social change and National Consciousness in Twentieth Century / B. Krawchenko. – Edmonton, 1985.
20. Lewitskyj B. Politics and Society in Soviet Ukraine 1953–1980 / B. Lewitskyj. – Edmonton, 1984.
21. Birch J. The Ukrainian Nationalism Movement in the USSR since 1956 / J. Birch. – L., 1971.

ТРАНСФОРМАЦИЯ КУЛЬТА ВЛАСТИ В ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ СССР

Марусик. К. А.

Проанализированы трансформационные процессы, которые происходили в политической системе СССР с учетом сохранения культа власти сквозь призму раскрытия преступлений Сталина. Доказано, что политическая система сталинизма действительно создала культ, однако настоящим и главным объектом культа выступает не человек с конкретной фамилией, в данном случае Сталин, а власть как таковая. Культ власти – в этом кроется сущность сталинизма, он значительно жизненнее культа личности.

Ключевые слова: доклад Хрущева, миф, культ власти, культ личности, политическая система.

TRANSFORMATION CULT AUTHORITIES IN POLITICAL SYSTEM USSR

Marusyk C. A.

In this article the transformational processes that took place in the political system of the USSR with taking into the account of the preservation of the cult of authority through exposure of the crimes of Stalin are analyzed. It is proven that the political system of Stalinism created the cult indeed, because the real and main target of cult was not the man with the definite name, in this case Stalin, but the authority as such. The cult of authority is the essence of Stalinism because it is more viable than the cult of person

Key words: Khrushchev's report, myth, cult of authority, cult of person, political system.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.614.351.74

В. Л. Погрібна, доктор соціологічних наук, доцент;
О. В. Волянська, кандидат соціологічних наук, доцент

АКМЕОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Розглянуто теоретичні та практичні аспекти соціально-психологічної адаптації студентів першого року навчання на прикладі протікання цього процесу в Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Доведено, що основними критеріями, відповідно до яких можуть оцінюватися процес та результат адаптації студентів до навчання у ВНЗ, є успішність навчальної діяльності; задоволеність процесом і результатами навчання; відповідна дисципліна в навчальний та позанавчальний час; здатність оптимально організувати своє навчання та побут; соціально-психологічна адаптація до студентського колективу.

Ключові слова: вищий навчальний заклад (ВНЗ), адаптованість, критерії адаптованості студентів до навчання, акмеологічні механізми адаптації студентів.

Актуальність проблеми. З точки зору акмеології професіоналізм особистості базується на професійній компетентності, основи якої закладаються під час навчання у ВНЗ, і реалізується у професійній надійності працівника. Як «театр починається з вішалки», так і процес формування професіонала починається з процесу адаптації до навчання.

Вклад основного матеріалу. Адаптованість, тобто динамічна рівновага у системі «людина-соціальне середовище», виявляється перш за все в ефективності діяльності, яка являє собою об'єднання показників продуктивності, енергетичних витрат та задоволеність власними діями. Для студентів вона характеризує рівень їх пристосування до майбутньої професії, процесу навчання та студентського колективу. Виходячи з цього, можна констатувати, що є студенти, які легко адаптуються до навчання, швидко включаються у колектив, вільно вирішують організаційні питання само-

стійного життя. Для них процес адаптації проходить швидко і безболісно. Втім значна кількість студентів у цьому процесі стикаються з низкою проблем різного характеру. Так, є студенти, що легко пристосовуються до процесу навчання, але потребують допомоги в соціально-психологічній адаптації (до студентського колективу, нового способу життя), а є навіть такі, що відчувають значні проблеми в пристосуванні і до майбутньої професії, і до процесу навчання, і до нового колективу. Вони потребують особливої уваги з боку керівництва ВНЗ.

Слід зазначити, що крім адаптації до навчання та колективу суттєві проблеми у студентів може викликати необхідність адаптації до нового місця проживання і самостійного буття. Нерідко вона ускладнюється комплексом обставин. По-перше, люди, які переїхали до великого міста, часто не розуміють способу життя, що прийнятий тут, не можуть пристосуватися до його ритму і як наслідок почувають себе невпевнено. По-друге, ця категорія студентів, як правило, складніше йде на встановлення неформальних контактів в колективі, певним чином «геттоїзується», штучно уособлюється. По-третє, велика частина першокурсників не готова до самостійної організації власного життя, не має відповідних навичок. Урешті-решт все це позначається на якості навчання.

Оскільки адаптація – це процес, який містить декілька етапів, то можна говорити і про ступені адаптованості студентів до навчальної діяльності, що визначаються об'єктивними (якість навчання, дисциплінованість, соціальний статус у колективі тощо) та суб'єктивними (задоволеність навчанням, усвідомлення значущості майбутньої професійної діяльності, легкість спілкування в колективі тощо) показниками.

Отже, основними критеріями, відповідно до яких можуть оцінюватися процес та результат адаптації студентів до навчання у ВНЗ, є:

- успішність навчальної діяльності;
- задоволеність процесом і результатами навчання;
- відповідна дисципліна в навчальний та позанавчальний час;
- здатність оптимально організовувати своє навчання та побут;
- вільне безконфліктне спілкування з членами студентського колективу

(соціально-психологічна адаптація).

Остання посідає особливе місце серед критеріїв професійної адаптованості студентів і може відбуватися в декількох напрямках: міжособистісне спілкування (соціометричний статус, рівень конфліктності та задоволеності стосунками з іншими студентами); ставлення до ВНЗ, де вони навчаються; задоволеність собою; задоволеність викладачами тощо. Фактично йдеться про показник «Я і ВОНИ», який базується на тому, що навчальний заклад вимагає від студентів конформної поведінки, здійснюючи через це виховний вплив

і орієнтуючи їх на відповідні цінності, в першу чергу співпраці та взаємодопомоги. Таким чином, першокурснику пропонується нова для нього система цінностей, що неминуче призводить до виникнення культурного шоку. В процесі адаптації студентів до навчання можливими ситуаціями зіткнення цінностей (групових та індивідуальних) можуть бути:

— цілі та цінності колективу і першокурсника збігаються і є соціально позитивними. Це оптимальний варіант і процес адаптації, як правило, проходить майже безболісно;

— цілі та цінності колективу і студента збігаються і є соціально негативними. Це найгірший варіант з точки зору соціальних наслідків, проте процес адаптації також не викликає особливих проблем;

— цілі та цінності колективу є негативними (хибними, відсталими тощо), а особи – позитивними. Така ситуація зумовлює виникнення двох варіантів поведінки студента: або він залишається на своїй позиції і відштовхується колективом і, як наслідок, виникають труднощі в адаптації, або внаслідок негативного ефекту конформності першокурсник приймає їх, але тоді може початися особистісний розлад, виникнути психологічні проблеми навіть до спроби суїциду;

— цілі та цінності колективу є соціально позитивними, а студенти орієнтовані негативно. В такому разі найчастіше особа об'єднується з «периферією» колективу, у членів якої система цінностей чітко не визначена, і, згуртовуючи навколо себе людей, намагається або переорієнтувати колектив, або, не змінюючи своїх позицій, «не висуватися», а вирішувати власні завдання.

Отже, механізм соціально-психологічної адаптації студентів є досить складним, а його організація потребує відповідних зусиль як від самих студентів, так і від керівництва ВНЗ, до якого вони вступили на навчання.

Інформація щодо адаптаційних ресурсів студентів-першокурсників є дієвим інструментом підвищення ефективності навчального процесу, профілактики формування у студентів дезадаптивних станів, що можуть виникати внаслідок культурного шоку, пов'язаного з інформаційним стресом та психоемоційним перенапруженням першого року навчання.

З метою оцінювання процесу соціально-психологічної адаптації студентів до навчання в період з 20 лютого по 1 березня 2012 р. викладачами кафедри соціології та політології було проведено опитування 295 студентів першого курсу дев'яти факультетів Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого».

Виходячи з того, що процес адаптації є складним соціально-психологічним феноменом, на який впливає низка чинників, завдання дослідження були пов'язані із вивченням: а) рівня попередньої підготовки молоді до навчання у ВНЗ; б) уявлення молоді про майбутню професійну діяльність і готовності

до неї; в) психологічного мікроклімату у найближчому оточенні студентства; г) взаємостосунків, які складаються у студентів з викладачами і навчально-допоміжним персоналом.

Очікування більшості першокурсників щодо процесу навчання в академії в цілому виправдалися. Так, 53 % опитаних студентів «дуже задоволені» навчанням, 41 % респондентів «узагалі подобається, проте є певні недоліки, але вони не впливають на загальну позитивну оцінку». Кількість тих, хто є незадоволеним навчанням, фіксується на рівні статистичної похибки (4 %). Дослідженням виявлено суттєві розбіжності в ставленні до процесу навчання по факультетах. Так, найбільш оптимістичні настрої зафіксовано на 5-му і 10-му факультетах (відповідно 93 % (!) і 73 % першокурсників дуже задоволені навчанням), песимістичні – на 7-му (тільки 17 %). Аналіз причин таких розбіжностей потребує поглибленого вивчення проблеми, утім навіть зараз можна сказати, що оцінки, висловлені студентами 5-го факультету, є занадто високими, що змушує засумніватися в їхній достовірності.

У той же час близько третини студентів (29 %) ще не повною мірою пристосувалися до навчання в академії і відчувають певні труднощі. Особливо гостро це відчувають студенти, що приїхали навчатися з інших населених пунктів, що є цілком природним, у харків'ян адаптація не пов'язана з докорінною зміною всього способу життя і тому проходить і швидше, і більш безболісно: майже всі харків'яни (близько 28 % респондентів) пристосувалися до навчання практично відразу, для 43 % першокурсників адаптація зайняла близько одного місяця, решта (29 %) досі не адаптувалися. Найбільші труднощі процес адаптації викликав у першокурсників, що приїхали до Харкова з інших обласних центрів, – третина (33 %) з них досі почуваються некомфортно, тоді як серед вихідців із селищ міського типу таких студентів тільки 14 %, що свідчить про їхні більш високі адаптаційні здібності.

Основні труднощі, які визначають готовність молоді до навчання у ВНЗ, пов'язані із відсутністю організаційних і побутових навичок. 43 % першокурсників зазначили, що навчання в школі організаційно дуже відрізняється від навчання у виші, для засвоєння нових вимог потрібен час. Біля 13 % опитаних чекають на допомогу при роз'ясненні вимог, що висувуються до них як до студентів, і вважають допомогу працівників деканату в цьому питанні недостатньою. Найбільш високі оцінки в цьому отримали працівники деканату 10-го факультету (15 % звернень за допомогою), найнижчі – працівники деканатів 5-го і 7-го факультетів (0 %).

Кожен сьомий-восьмий першокурсник (12 %) зіткнувся з тим, що навчальне навантаження виявилось занадто великим, однак лише половина з них визнали за причину цього недостатній рівень знань, отриманих у школі. Це може означати, що першокурсники потребують більше індивідуальної робо-

ти, ніж старшокурсники, що має бути врахованим при складанні навчальних планів.

Ще одна проблема першокурсників пов'язана з тим, що 5 % з них не мали чітких уявлень про специфіку й умови навчання у ВНЗ. Таку ситуацію не можна вважати критичною, однак вона свідчить про необхідність активізації та систематизації профорієнтаційної роботи.

Дані опитування показали, що з побутовими проблемами зіткнувся кожен шостий студент (16 %). Це є цілком природнім, бо пристосування до самостійного життя для молоді завжди потребує певного часу.

Процес професійної адаптації є безпосереднім наслідком *ставлення студентів до обраної професії, бажання навчатися й опанувати найвищі рівні майстерності*. Проблеми, що можуть при цьому виникнути, безпосередньо пов'язані з невідповідністю суб'єктивних очікувань реальній дійсності. Існує суперечність між інтелектуальним, творчим, особистісним потенціалом студента, з одного боку, і можливостями його реалізації, які надає навчальний заклад, – з другого. Опитування виявило, що близько 20 % першокурсників не впевнені в правильності свого професійного вибору. Щодо ставлення до вишу, в якому вони навчаються, то тут майже аналогічна картина – 78 % студентів майже завжди відчують гордість за те, що навчаються в академії, а 20 % – «лише іноді» і 2 % – «ніколи». Наукові дослідження свідчать, що така ситуація є стандартною для першого року навчання і не потребує спеціально-втручання з боку керівництва ВНЗ.

Соціально-психологічний клімат (СПК) – це узагальнююча характеристика всього внутрішнього оточення, яке виявляється в поведінці і міжособистісних стосунках студентів. У межах даного дослідження ми оцінили за 5-бальною шкалою поширеності сприятливі та негативні чинники, що впливають на СПК, де 5 балів відображає високий ступінь поширеності окремого явища, 4–3 бали – середній («характерно певною мірою»), 2 бали – низький («не характерно»).

Результати оцінок СПК у найближчому студентському оточенні, наведені на рис. 1, свідчать про переважання чинників, характерних для сприятливого (здорового) психологічного клімату, а саме: більшість першокурсників майже завжди готові надати допомогу товаришам (4, 8 балів); конфліктні ситуації, як правило, вирішуються своєчасно й об'єктивно (4, 8); найважливіші рішення ухвалюються після колективного обговорення (4, 5); у групі переважають почуття згуртованості та товарищескості (4, 2), творчий, професійний настрій (4, 0). Важливою позитивною рисою соціально-психологічного клімату в академії можна вважати той факт, що лише 6 % опитаних зазначили, що ніколи не відчували поваги з боку своїх одногрупників, тоді як 39 % студентів відчують її часто, а решта 55 % – час від часу. Важливим показником є і те, що за допомогою в навчанні 36 % студентів схильні звертатися саме до однокурсників.

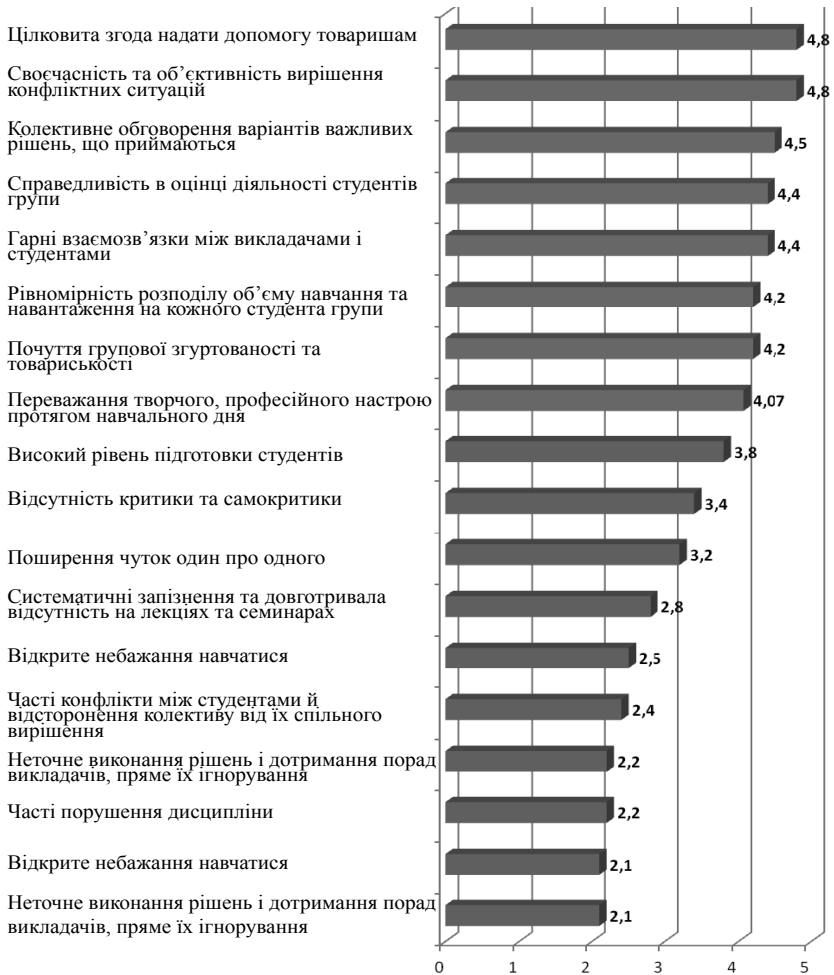

Рис. 1. Оцінка факторів соціально-психологічного клімату, в балах

Безумовно, картина, що склалася, не є абсолютно ідеальною. Так, серед маркерів несприятливого СПК найбільш розповсюдженими є поширення чуток один про одного (3, 4) і відкрите небажання навчатися (2, 5). Близько 32 % першокурсників час від часу відчувають заздрість з боку своїх одногрупників і 16 % опитаних самі не позбавлені цього почуття стосовно інших, що також є певним показником соціально-психологічного клімату. Втім за-

грозливого для навчального процесу стану СПК немає: позитивні характеристики повною мірою компенсують негативні.

Важливою рисою сприятливого соціально-психологічного клімату є *взаємодія студентів із викладачами*. На думку 54 % опитаних, між викладачами і студентами склалися гарні взаємозв'язки. Найбільш позитивні оцінки отримали стосунки першокурсників і викладачів 5-го і 9-го факультетів – відповідно 86 % і 70 % з них виказали абсолютне задоволення з цього приводу, тоді як на 4-му факультеті таких студентів значно менше – 38 %. Однак викликає тривогу той факт, що лише 18 % студентів готові звернутися до викладача у разі виникнення проблеми з навчанням і тільки 3 % – у разі виникнення психологічних проблем. По факультетах розбіжності у відповідях досить суттєві. Так, за допомогою у навчанні до викладачів готові звернутися 30 % першокурсників 3-го факультету і 27 % 4-го, а на 5-му і 9-му факультетах таких зовсім немає (0 %). Ситуація з психологічною допомогою викладачів студентам взагалі виглядає майже критичною: жоден (!) з опитаних першокурсників 3-го, 6-го, 7-го, 9-го та 10-го факультетів не дав позитивної відповіді на це питання, а на 5-му факультеті частка тих, хто звертається до викладачів за допомогою у розв'язанні психологічних проблем, становить 15 %.

На жаль, першокурсники досить часто стикаються з сучасними *психологічними проблемами*, до яких слід віднести:

- переживання, пов'язані з розлукою з рідними та близькими: відчуття самотності відчувають 62 % першокурсників, кожен п'ятий з яких (22 %) з яких – часто; кожен десятий студент (10 %) сумує за батьками;
- невміння самостійно регулювати свою поведінку і діяльність через відсутність постійного контролю з боку викладачів і батьків;
- нерозуміння з боку одногрупників та викладачів, з яким час від часу стикається більше половини студентів (53 %);
- низький рівень довіри безпосередньому соціальному оточенню у випадках, які передбачають звернення за психологічною підтримкою: у випадку психологічних проблем до однокурсників звернеться лише 13 % респондентів, переважна більшість з них (80 %) шукатимуть підтримку у батьків і знайомих поза межами академії;
- психологічний дискомфорт, пов'язаний з проблемами налагодження побуту при проживанні у гуртожитку, відчувають 16 % опитаних;
- близько 41 % студентів відчувають стан психологічного дискомфорту, причину якого вони взагалі не можуть пояснити.

Як бачимо, отримані дані свідчать про нагальну потребу організації в академії відділу психологічної допомоги, бо кожен третій студент (33 %) зазначив, що звернувся б за консультацією до психолога, якби була така можливість.

Висновки. Шлях до вершин професіоналізму довгий і важкий. Сходженню до професійної майстерності передують тривала і продумана організація

виховання дитини в дошкільному і молодшому шкільному віці, цілеспрямоване введення підлітка у світ професій, подальша глибоко відпрацьована професійна освіта. Якщо все це добре погоджується із загальноособистісним розвитком людини, то значно полегшується її включення до професійної діяльності, створюється можливість пошуку алгоритму поведінки, яка призводить до високого професіоналізму. Останнє треба підкреслити особливо, тому що, як не може бути виховання визнане таким, що відбулося, якщо в людини не виникає потреба в самовихованні, так і професійна підготовка не буде повноцінною і дієвою, якщо у студента не виробиться постійне прагнення до професійного зростання, досягнення власного АКМЕ.

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ АДАПТАЦИИ ПЕРВОКУРСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ В ВУЗЕ

Погребная В. Л., Волянская Е. В.

Рассмотрены теоретические и практические аспекты социально-психологической адаптации студентов на примере первокурсников Национального университета «Юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого». Доказано, что основными критериями, в соответствии с которыми могут оцениваться процесс и результат адаптации студентов к обучению в вузе, являются успешность учебной деятельности, удовлетворенность процессом и результатом учебы, соответствующая дисциплина в учебное и внеучебное время, способность оптимально организовывать свою учебу и быт, социально-психологическая адаптация к студенческому коллективу.

Ключевые слова: *высшее учебное заведение, адаптированность, критерии адаптированности студентов к учебе, акмеологические механизмы адаптации студентов.*

ACMEOLOGICAL MECHANISMS OF ADAPTATION TO TEACHING FIRST-YEAR STUDENTS AT THE UNIVERSITY

V. L. Pogribna, O. V. Volyanskaya

The article of V. L. Pogribna, E. V. Volyanskaya «Acmeological mechanisms of adaptation to training in first-year university» examines the theoretical and practical aspects of the socio-psychological adaptation of students for example first-year students of National University «Yaroslav the Wise Law Academy of Ukraine». It is proved that the main criteria according to which the process and the result of students' adaptation to learning in higher education can be evaluated are the success of training activities, satisfaction with the process and outcome studies, the appropriate discipline in the educational and outside the classroom, the ability to optimally organize their studies and daily life, social and psychological adaptation to the student team.

Key words: *higher education, adaptation, adaptation criteria for students to learn, acmeological mechanisms of adaptation of students.*

УДК 343.915(477.54)

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

**РОЗВИТОК ОСОБИ
НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА
В УМОВАХ СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ
(ЗА ДАНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯ У ХАРКОВІ)**

Визначено особливості формування особи неповнолітнього правопорушника в умовах сімейного неблагополуччя.

Ключові слова: *неповнолітній, сім'я, бездоглядність, правопорушення, освіта, профілактика злочинності, сімейне неблагополуччя.*

Актуальність проблеми. Фундаментальні зміни в політичних, соціальних, економічних умовах та суспільній свідомості громадян України, які привнесли в суспільне життя чимало позитивного, призвели водночас до загострення суперечностей у сімейному вихованні дітей. Уміння їх вичленовувати, розуміти причини і взаємопов'язаність, передбачати шляхи їх розв'язання в інтересах сімей та їх окремих членів на державному (у загальній і сімейній політиці держави), фаховому (зусиллями спеціалістів) та індивідуальному рівнях (зусиллями самих членів сімей) значною мірою могли б поліпшити становище сімей в Україні і можливості реалізації їх виховної функції.

Метою статті є аналіз впливу суперечностей сімейного виховання на злочинність неповнолітніх.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені у працях І. Двойменного, А. Долгова, В. Єрмакова, В. Кудрявцева, І. Топольської, Н. Яковлева [1–7] та ін. У центрі уваги їх досліджень – характеристика особи неповнолітніх злочинців, причин їх злочинної поведінки і заходи її запобігання.

Вважаємо, що розроблення цієї проблеми може мати не тільки теоретичний, а й практичний інтерес, а подальше її вивчення надасть додаткові можливості для правильних і своєчасних висновків стосовно не тільки сьогодення, а й майбуття щодо створення умов для укорінення в суспільстві духовно і фізично здорової, матеріально забезпеченої, соціально благополучної сім'ї, виконання нею своїх функцій.

На думку науковців, викладачів, працівників різних закладів, які мають справу з неповнолітніми (служби у справах неповнолітніх, кримінальна міліція у справах неповнолітніх, спеціальні установи для неповнолітніх тощо), основною причиною злочинності неповнолітніх є несприятлива обстановка в сім'ї та її негативний вплив. Саме на її розгляді зупинимося докладніше.

Вивчення проблеми базувалося на даних дослідження, яке проводилось протягом п'яти років у Харкові з використанням традиційних методів одержання інформації:

– методу аналізу документів – матеріали архівних кримінальних справ (близько 300), Департаменту інформаційних технологій МВС України за п'ять років; особових справ засуджених неповнолітніх (близько 100), які перебувають в Курязькій виховній колонії (ВК);

– методу опитування – неповнолітніх, які вчаться у спецшколі (близько 40); засуджених Курязької ВК (близько 350); працівників правоохоронних органів, підприємств, громадських організацій, служб у справах неповнолітніх, учнів (близько 300) і викладачів середніх загальноосвітніх шкіл, коледжів, ліцеїв і центрів професійно-технічної освіти (близько 100). Це дало можливість порівняти відповіді неповнолітніх, які вчинили злочин, і тих, які становили контрольну групу. Якщо сприятливі соціальні умови розвитку правильно формують особистість і таке формування, яке широко визначає її поведінку, є стійким, мабуть, несприятливі умови мають ті самі можливості, але вже щодо негативного впливу. Численні кримінологічні дослідження умов життя і виховання неповнолітніх показали, що ці умови, як правило, різко відрізняються від тих, у яких жили і розвивалися неповнолітні з контрольної групи;

– методу спостереження – за проведенням неповнолітніми вільного часу, поведінкою у громадських місцях.

Аналіз отриманих даних дозволив виявити деякі особливості формування особи неповнолітнього правопорушника.

Сім'я згідно з її природою притаманна первісна і до того ж доволі тривала функція виховання дітей. Сім'я має оптимальні можливості для постійного й інтенсивного спілкування дітей з дорослими; є носієм невідтвореного в будь-яких інших обставинах емоційно-психологічного мікроклімату, заснованого на неповторній близькості вихователів і вихованця; спрямовує розвиток спілкування дітей в усіх сферах – родинних, сусідських, навчальних, дозвілля, трудових контактів і відносин; надає дітям уроки взаємостосунків статей і майбутнього сімейного життя; формує ставлення до навчальної і трудової діяльності, до вимог відповідальності перед суспільством, взаємодопомоги; визначає ставлення до світоглядних, ідеологічних, моральних, правових цінностей суспільства; формує характер, соціальний зміст, рівень самооцінки і самокритичності; здійснює «тренаж» і керівництво у виконанні загальногромадянських, навчальних і трудових обов'язків; моделює структуру і зміст дозвілля; забезпечує контроль за дітьми і підлітками як членами суспільства, які знаходяться в стадії інтенсивного розвитку і повною мірою ще не опанували навичок прийняття самостійних рішень.

Можна зазначити, що останніми роками умови виховання в цілому і сімейного зокрема відчутно змінилися, стали складнішими, зазнали змін його

форми, методи, пріоритети. Але сутність і значення сімейного виховання залишаються такими ж вагомими.

Виховний потенціал родини становить комплекс умов і засобів, які в сукупності визначають її педагогічні можливості. Найважливішими в ньому є матеріальні і побутові умови, чисельність сім'ї, її структура, духовно-моральна, емоційно-психологічна і трудова атмосфера, життєвий і професійний досвід батьків, організація сімейного дозвілля, сімейні традиції, система і характер внутрішньосімейного спілкування, рівень освіти і педагогічної культури дорослих членів (у першу чергу матері і батька), розподіл між ними обов'язків з виховання тощо.

Особливий і досить важливий компонент – специфіка самого процесу сімейного виховання. Говорячи про сімейне виховання, необхідно в першу чергу відзначити його безперервність, тривалість, різнобічність. У цьому з сім'єю не може зрівнятися жоден інший виховний суспільний інститут.

Недоліки і порушення в сімейному вихованні є основними причинами формування тих збочень особи підлітка, які зумовлюють учинення злочину. Вони спричиняють до 80 % випадків протиправної поведінки неповнолітніх. При цьому треба мати на увазі, що і вплив інших причин кримінального «зараження» неповнолітніх значною мірою стимулюється позицією сім'ї.

Зараз зростає кількість сімей, що розпадаються, і число дітей, які жебракують, бродяжать і потрапляють до спеціальних дитячих закладів. Кількість неблагополучних сімей, діти з яких перебувають на обліку служб у справах неповнолітніх (ССН) м. Харкова, суттєво не змінюється.

Сімейне неблагополуччя – поняття комплексне, що має низку ознак, зокрема: а) порушення структури сім'ї (неповні сім'ї); б) занепад моральної позиції її членів; в) недоліки і хибність педагогічних знань батьків, брак навичок виховання дітей тощо.

Останнім часом до ознак сімейного неблагополуччя соціологи, психологи та юристи починають включати порушення емоційно-психологічної єдності сім'ї. Для сімей учнів з контрольної групи не дуже характерно спільне читання й обговорення книг, газет, художньої літератури, прослуховування музичних творів (понад 52 % відповідей), відпочинок (відвідування кінотеатрів, театрів, прогулянки) (близько 43 % відповідей). Нерідко це відіграє, так би мовити, «допоміжну» роль, тому що пов'язано із занепадом моральної позиції батьків, що прямо може породжувати протиправну поведінку дітей. Разом із тим порушення емоційно-психологічної єдності, як вбачається, може відігравати й самостійну роль криміногенно значущого чинника. Якщо немає такої спільності, це спричиняє втрату сім'єю рис, притаманних колективу, і нерідко приводить до зниження виховного впливу сім'ї на підлітка. Соціальні психологи відзначають, що атмосфера щиросердної прихильності, близькості, довіри і любові у процесі наслідування і співпереживання зумовлює

інтенсивність, міцність і глибину засвоєння дитиною моральних позицій батьків, їх ціннісних орієнтацій у сфері моралі. В атмосфері взаєморозуміння вона краще сприймає настанови і вимоги батьків. Порушення емоційно-психологічної єдності, конфліктність у сім'ї можуть вплинути й на психічне здоров'я дітей.

Неповна сім'я, як уже зазначалося, – важлива демографічна характеристика, яка має і кримінологічне значення. За результатами вивчення архівних кримінальних справ щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, 36,8 % зростали і виховувалися в таких сім'ях, а серед неповнолітніх контрольної групи – 26,4 %.

Низька народжуваність, збільшення чисельності дітей, які виховуються в неповних сім'ях, має своє пояснення. Перш за все це пов'язано із суто економічними чинниками. Адже економічні витрати на утримання дитини різко підвищилися, а матеріальна спроможність значної кількості сімей, навпаки, дуже знизилася. Склалася ситуація, за якої чим більше сім'я має дітей, тим меншим є доход на кожного члена, внаслідок чого сім'я немовби економічно карає себе за народження дитини. Останнім часом сім'я, на жаль, втратила соціально-матеріальну зацікавленість у дітях.

Треба зауважити, що ототожнювати неповну сім'ю обов'язково з неблагополучною є кривою для її членів і, власне кажучи, не завжди правильно. Звичайно, неповна сім'я має певні обмеження щодо можливостей контролю за поведінкою дітей, проведенням ними вільного часу, за їх зв'язками. Виникають труднощі, пов'язані з одностороннім, в основному жіночим, вихованням, оскільки переважно в неповній сім'ї діти залишаються з матір'ю. Але ці труднощі переборні за умови правильної педагогічної позиції дорослих і необхідної соціальної допомоги. Крім того, у дітей з таких сімей, як правило, раніше формується почуття відповідальності, вони швидше дорослішають. Більш того, збереження повної структури в сім'ях, у яких один з батьків (в основному батько) перетворився на джерело антигромадського впливу на дітей, є незрівнянно згубнішим для виховного процесу в сім'ї, ніж розлучення в ім'я відновлення нормальної виховної атмосфери.

Проте як сполучити висловлені розуміння з тим загальновідомим спостереженням, що діти з неповних сімей відносно частіше, ніж з повних, учиняють злочини та інші правопорушення? Адже статистика свідчить, що їх частка в контингенті злочинців (правопорушників) є більшою, ніж серед неповнолітнього населення в цілому. Дійсно, близько 60 % опитаних вихованців Курязької ВК зростали в неповних сім'ях. Але, на наш погляд, річ не в тім, що саме факт неповної структури сім'ї автоматично сприяє обранню дитиною злочинного шляху.

Складні обставини мають місце в сім'ї будь-якого типу, але в неповній вони не нейтралізовані громадською допомогою і підтримкою. Таких обставин чотири. По-перше, виникає значна прогалина в організації контролю за поведінкою дітей, знижуються рівень та інтенсивність допомоги їм у навчанні,

оволодінні технічними навичками тощо. По-друге, створюється напружена атмосфера всередині й навколо сім'ї у зв'язку із з'ясуванням стосунків між батьками, зі скандалами, взаємними обвинуваченнями, спробами викликати співчуття дітей тощо, а також через вияв безтактної цікавості з боку оточуючих, справжнього й показного співчуття, необережні репліки, дійсної і святенницької жалості, обговорення того, хто є винуватим, тощо. По-третє, зміна не на краще матеріально-побутових можливостей сім'ї. По-четверте, легковажна або аморальна поведінка того з батьків, хто залишився з дітьми: калейдоскоп зустрічей, гостей тощо на очах у дітей. Названі обставини (що, повторимося, виявляються не у всіх неповних сім'ях і можуть мати місце не тільки в них) знижують авторитет батьків в очах підлітка, формують у нього відчуженість, відчуття неповноцінності, озлобленість, заздрість іншим, прагнення за будь-яку ціну домогтися авторитету серед однолітків, довести, що він гідний більш престижного місця. Разом з бездоглядністю, що полегшує потрапляння під негативний вплив, у цих випадках легко може включитися механізм індивідуальної злочинної поведінки. І «працює» тут не тип сім'ї сам по собі, а атмосфера, що склалася в ній та навколо неї. Останню треба оцінювати не за формальними ознаками, а за сутністю. У зв'язку з цим не випадковим є те, що в числі неповнолітніх злочинців збільшується частка підлітків, що виховувалися в сім'ях із обома батьками. Це ще раз свідчить про хибність отождолення понять «повна» і «благополучна» сім'я.

Неповна сім'я небезпечна тим, що спричиняє бездоглядність, відсутність колективного впливу та ін. Зазвичай бездоглядність визначається як ослаблення або відсутність спостереження за поведінкою і заняттями неповнолітніх і виховного впливу на них з боку батьків або осіб, які їх замінюють. Узагалі то це процес двосторонній, для якого характерні також зростаюча відчуженість самих неповнолітніх від сім'ї навчального або трудового колективу та одночасна байдужність сім'ї до виявів особистісної всезростаючої деформації дітей і підлітків та джерел негативного впливу на них.

Бездоглядність – постійний супутник злочинів неповнолітніх, одна з умов, що сприяють їх учиненню. Про це переконливо свідчать матеріали слідчої і судової практики та наукових досліджень. Тісний зв'язок бездоглядності зі злочинністю цілком обумовлений. За даними дослідження 25,4 % неповнолітніх учинили злочин о 20–24 год, 11,9 % – з 0 до 4 год. Однією з умов учинення злочину визначається слабкий контроль за неповнолітніми, що становить 61,6 % (за даними аналізу судових справ неповнолітніх злочинців). Ідеться не просто про послаблення формального контролю батьків за поведінкою дітей, а й про сформований мікроклімат у сім'ї, серйозні недоліки в самому ставленні батьків до своїх функцій вихователя, демонстрацію дітям соціальної безвідповідальності, байдужості до їх долі або очевидну для дітей неможливість повноцінно виконувати ці функції.

Одне із утілень бездоглядності – відсутність належної вимогливості до неповнолітнього, його вчинків, а то й байдужність, надання самостійності в оцінюванні, вирішенні певних життєвих ситуацій. Так, на думку опитаних учнів з контрольної групи, питання про паління (20,1 % відповідей), дружбу з раніше засудженими (понад 19 %), статеве життя (понад 47 %) вони можуть вирішувати самі. Необхідно попереджувати і зупиняти процес перетворення дітей на бездоглядних, які становлять значний прошарок неповнолітніх, втягнутих у злочинну діяльність.

Проблема злочинності підлітків не вичерпується неблагополучними сім'ями, хоча для тих, хто виріс у них, кримінальний ризик зростає в 4–5 разів порівняно з однолітками із сімей, де немає явних прикладів щоденної антигромадської поведінки. За нашим дослідженням, проживали в сім'ях, у яких серед дорослих були раніше судимі особи, 15,8 % обстежених засуджених неповнолітніх; у сім'ях, де відбувалися постійні сварки, – 13,1 %; де зловживали спиртними напоями – 14,3 %. Для 10,8 % сімей, де мешкали засуджені неповнолітні, було характерно неприязне ставлення до інших людей.

Багатьом неблагополучним сім'ям притаманні відразу декілька видів антигромадської поведінки. У контрольній групі 7,5 % опитаних зазначили, що характерним для членів їх сім'ї є зловживання спиртними напоями, наркотиками; 6,7 % констатували сварки, конфлікти, бійки; 6,8 % – неповагу до оточуючих.

Можна вирізнити три форми криміногенного впливу дорослих членів сім'ї на духовний світ і поведінку неповнолітнього. Перша – це активне залучення їх у пияцтво, вживання наркотиків та інших психотропних засобів, бійки, розпушта, вчинення правопорушень. Результати аналізу кримінальних справ неповнолітніх злочинців-підлітків показують, що злочин було вчинено у стані алкогольного сп'яніння (23,1 %), сильного алкогольного сп'яніння (2,1 %), під впливом наркотиків (0,4 %), 4,3 % неповнолітніх перебували на обліку в психоневрологічному диспансері, 1,7 % були зареєстровані там раніше. Далеко не всіх неповнолітніх, які вживають наркотики і алкоголь, вчасно ставлять на облік, бо переважна їх частина – це особи, які вже вчинили суспільно небезпечні діяння чи злочин. Проте неповнолітніх, які вживають наркотики і спиртні напої, але ще не вчинили ніяких протиправних дій, виявляють у край рідко. Однак необхідно враховувати, що саме з їх боку й слід чекати в майбутньому вчинення злочинів та інших антигромадських дій.

Друга форма кримінального впливу – «пасивний» приклад безкарної антигромадської поведінки, сприйняття її дітьми як стереотип звичної, повсякденної, нормальної поведінки. Багато хуліганських дій підлітків пов'язано з тим, що вони відтворюють у громадських місцях саме такі стереотипи поведінки, до яких звикли в сім'ї як до норми.

Третя форма – «виштовхування» дітей на вулицю, в результаті чого вони розчаровуються в батьках, відчувають власний занепад, невпевненість у своїх силах. А ці почуття часто стають основним підґрунтям для формування

негативного ставлення до оточуючих, зневіри і ворожості до норм і принципів моральності, для потрапляння в неформальні компанії з негативною спрямованістю, пошуку в них сильного, сміливого, по-товариському уважного старшого друга, здатного стати ідеалом для підлітка.

Матеріали опитування вихованців спецшколи, вивчення кримінальних справ неповнолітніх правопорушників свідчать про те, що у 20,9 % склалися нормальні взаємостосунки, а у 18,8 % – погані, 2,6 % підлітків не підтримували стосунків з сім'єю, близько 61 % учнів з контрольної групи визначили свої відносини з батьками як гарні, 18,7 % – як нормальні; близько 12 % – як такі, що ґрунтуються на взаємодопомозі, взаєморозумінні, довірі; понад 6 % – як дружні. Разом із тим понад 7 % опитаних відзначили, що в них не дуже приязні стосунки з батьками, понад 9 % указали на наявність розбіжностей. Порізному складаються відносини в понад 7 % респондентів.

Неблагополучна сім'я формує дітей за своїм образом і подобою. Якщо умови життя і виховання не будуть вчасно нормалізовані в результаті втручання ззовні, з неї у багатьох випадках виходять молоді люди, що перейняли в дорослих членів сім'ї цинічне ставлення до моральних цінностей, неповагу до людей, зневажливе ставлення до суспільних норм поведінки. Понад 27 % опитаних вихованців Курязької ВК вважають, що для досягнення успіху в житті дуже важливо бути сильним, жорстоким, понад 70 % – вивертким, спритним. У контрольній групі ми отримали багатоваріантні відповіді, зокрема, для 94,8 % учнів для досягнення успіху в житті важливо бути цілеспрямованим, для 85 % – мати вищу освіту, для 70,2 % – бути чесним, правдивим (так вважають і 32 % вихованців Курязької ВК).

Отже, девіантні форми поведінки дорослих членів сім'ї сприяють тому, що неповнолітній не просто переймає антигромадські образи поведінки, а й завоює негативну ціннісну орієнтацію, реалізуючи її вже у власній антигромадській поведінці. Це, як правило, позначається на мотивах і характері злочинів.

Для нейтралізації несприятливих умов у сім'ї, їх згубного впливу на криміналізацію неповнолітніх конче потрібна державна програма подолання всіх видів сімейного неблагополуччя. Занепад моральної позиції членів сім'ї, неправильна педагогічна позиція батьків розглядаються як складові елементи сімейних негараздів.

За оцінкою педагогів, працівників служб у справах неповнолітніх, ця позиція характеризується: 1) небажанням взагалі займатися вихованням дітей: а) за матеріалами вивчення кримінальних справ близько 18 % неповнолітніх злочинців зазначили байдуже ставлення до себе з боку батьків; б) у контрольній групі ці показники є значно нижчими; в) батьки неповнолітніх з контрольної групи цікавляться навчанням, поведінкою, переживаннями, друзями, проведенням дозвілля майже щодня – понад 71 % відповідей; 2) недооцінкою необхідності займатися вихованням постійно, послідовно ускладнюючи його цілі (схожі обставини в сім'ях правопорушників траплялися частіше, ніж

у сім'ях неповнолітніх з контрольної групи); 3) використанням обмеженого набору виховних засобів, переважно бесід або фізичних покарань: а) понад 29 % правопорушників Курязької ВК вважали, що на їх дитячі витівки і провини батьки реагували м'яко, діючи повчаннями; б) майже половина – 46,8 % – повідомила, що за провини їх заслужено били; в) 5,7% заявили, що їх жорстоко били і навіть катували. Учні з контрольної групи зазначили, що вдома в разі провин: а) з ними провадять бесіди (понад 37 % відповідей), їх лають (близько 30 % відповідей); б) 24 % опитаних указали на різні методи покарання (не дають «кишенькових» грошей, не купують нових речей, не випускають на вулицю, забороняють дивитися телевизор, відключають комп'ютер, ігнорують, не розмовляють тощо); в) надто опікають. Дослідження показало, що батькам неповнолітніх правопорушників притаманне недостатньо критичне ставлення до прорахунків у вихованні своїх дітей. Тільки незначна частина практично усвідомлює, що їх недоліки мають місце, тоді як більшість батьків схильні пояснювати труднощі власних дітей аморальним впливом їх друзів, неналежною виховною роботою в школі тощо.

Для пояснення позитивних або негативних результатів сімейного виховання не мають вирішального значення вікові особливості неповнолітніх.

Висновки. При з'ясуванні причин їх злочинної або іншої протиправної поведінки навряд чи допоможуть посилання на те, що в усьому винен перехідний вік. Вікові особливості дійсно можуть сприяти протиправній поведінці, але не самі по собі, а внаслідок невиконання вихователями своїх обов'язків, педагогічних помилок, створення несприятливих умов для розвитку неповнолітніх. Треба сказати, що вікові особливості притаманні всім підліткам – юнакам і дівчатам, а правопорушення вчиняє лише частина з їх контингенту і тільки тоді, коли названі властивості ігноруються у виховній роботі. Якщо ж ураховувати останні, то їх наявність не ускладнює, а навпаки, полегшує формування позитивних поглядів, потреб, інтересів, орієнтацій, стереотипів поведінки. Якщо сім'я займає правильну з педагогічної точки зору позицію, належним чином будує виховання у взаємодії з навчальним закладом, такі вікові риси, як сприйнятливність до впливу старших, значущість прикладу старших членів сім'ї, наслідування авторитету, орієнтація на вимоги мікрогрупи тощо вона ефективно використовуватиме для формування позитивної соціальної позиції особистості. З нашого погляду, правильно не абсолютизувати вікові труднощі, що з неминучістю породжують зриви, конфлікти аж до протиправної поведінки, а досліджувати завдання і специфіку методів виховання, запобігання й усунення деформації особистісного розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Двойменный И. А. Влияние семьи на преступность несовершеннолетних / И. А. Двойменный, В. А. Лелеков // Социс. – 1993. – № 10. – С. 54–60.

2. Двойменный И. А. Рецидивная преступность: характер. Факторы, уровень / И. А. Двойменный // Социс. – 2000. – № 1. – С. 61–65.
3. Долгова А. И. Методика и опыт криминологического изучения личности несовершеннолетнего преступника / А. И. Долгова // Методика криминологического изучения личности несовершеннолетнего преступника : сб. ст. – М., 1977. – С. 3–93.
4. Ермаков В. Д. Об исследованиях личности несовершеннолетнего преступника / В. Д. Ермаков // Результаты криминологического изучения личностных особенностей несовершеннолетних правонарушителей : сб. ст. – М., 1982. – С. 17–24.
5. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления : монография / В. Н. Кудрявцев. – М. : Форум-Инфра, 1998. – 216 с.
6. Топольскова І. О. Боротьба із втягненням неповнолітніх у злочинну або іншу антигромадську діяльність : монографія / І. О. Топольскова. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2003. – 192 с.
7. Яковлева Н. Г. Некоторые особенности формирования личности правонарушителя в условиях семейного неблагополучия / Н. Г. Яковлева // Результаты криминологического изучения личностных особенностей несовершеннолетних правонарушителей : сб. ст. – М., 1982. – С. 3–16.

**РАЗВИТИЕ ЛИЧНОСТИ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПРАВОНАРУШИТЕЛЯ
В УСЛОВИЯХ СЕМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧИЯ
(ПО ДАННЫМ ИССЛЕДОВАНИЯ В ХАРЬКОВЕ)**

Водник В. Д.

Определены особенности формирования личности несовершеннолетнего правонарушителя в условиях семейного неблагополучия.

Ключевые слова: несовершеннолетний, семья, безнадзорность, правонарушение, образование, профилактика преступности, семейное неблагополучие.

**DEVELOPMENT OF THE PERSONALITY OF A JUVENILE
OFFENDER IN A FAMILY TRIBULATION (ACCORDING TO A STUDY
IN KHARKIV)**

Vodnik V. D.

Identify features of formation of identity of a juvenile offender in a family tribulation.

Key words: minor, family neglect, crime, education, crime prevention, family adversity.

УДК 316.346.3

Т. Г. Прохоренко, кандидат соціологічних наук, доцент

СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Розглянуто стратегії професійної самореалізації сучасної молоді як важливу складову її життєвих стратегій. Особливу увагу приділено виявленню особливостей процесу самореалізації молодого людини в професійній діяльності за умов нестабільного, кризового суспільства. Підкреслено суперечливість цього процесу. Надано спробу виділити основні типи стратегій професійної самореалізації.

Ключові слова: *життєва стратегія, молодь, професійна самореалізація, кризове суспільство, ринок праці, професійні орієнтації, життєвий успіх.*

Актуальність проблеми. Нестабільність, мінливість, суперечливість соціальних змін, які відбуваються в сучасному суспільстві, зумовлюють зростання значущості процесів самоорганізації, особистісної відповідальності людини за своє існування. Особливості цієї тенденції полягають в автономізації суб'єктів соціальної взаємодії, розширенні сфери самостійності індивідів, які виконували б свої ролі як у відповідності з розпорядженнями й очікуваннями, так і виходячи з власних інтересів і цілей, селекції й обранні найбільш життєздатних зразків поведінки шляхом вільної конкуренції. Все це актуалізує вивчення життєвих стратегій людини.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Поняття «стратегія» у широкому розумінні означає спосіб раціонального ставлення до життя. У довідкових виданнях термін «стратегія» найчастіше визначається як спосіб дій, лінія поведінки кого-небудь; спосіб досягнення мети; загальний план певної діяльності, який охоплює тривалий період [3, с. 1202]. Водночас він може позначати певний напрямок діяльності організації, пов'язаний з обґрунтуванням, розробленням та втіленням у життя концепцій і рішень виробничого і соціального характеру.

У науковій літературі дані проблеми досліджувалися К. Абульхановою-Славською, Н. Наумовою, Н. Победою, Т. Різник, Ю. Різник, Е. Смирновим, відомими своїми роботами з проблем соціології і психології особи. На думку К. Абульханової-Славської, особа виступає активним суб'єктом свого життя, здатним до самоорганізації і саморегуляції. «Життєва стратегія в найзагальнішому вигляді – це постійне приведення у відповідність особи (її особливостей) з характером і способом її життя, побудова життя спочатку виходячи зі своїх індивідуальних можливостей і даних, а потім – тих, які виробляються в житті. Стратегія життя полягає в способах зміни, перетворенні умов, ситуацій життя відповідно до цінностей особи» [1, с. 67].

Метою статті є виявлення особливостей професійної самореалізації молоді в умовах кризового суспільства та надання спроби типологізації основних стратегій.

Виклад основного матеріалу. Життєву стратегію як спосіб організації життя необхідно відрізнити від інших способів життя – життєвої позиції, життєвої лінії, життєвих цілей і планів. На відміну від них стратегія є інтегративною характеристикою життєвого шляху, це спосіб усвідомленого планування і конструювання особою власного життя шляхом поетапного формування її майбутнього.

Особливого значення у зв'язку з цим набуває дослідження життєвих стратегій молоді, котра являє собою багаточисельну та неоднорідну вікову соціальну спільноту, яка має свою систему норм, цінностей, свої уявлення про успіх і навпаки. Її особливостями є відсутність власного життєвого досвіду, а також те, що більшість життєвих цілей, планів, стратегій перебувають у стадії формування, тобто обрання професійного та життєвого шляху.

Важливою сферою реалізації життєвих стратегій молоді виступає професійна діяльність, оскільки саме з професією пов'язується її подальший життєвий шлях. Обрана у даному віці стратегія у майбутньому може стати домінуючою і вже від неї залежатиме подальша доля людини і відповідно до цього її психологічне здоров'я та рівень задоволеності життям.

Реальні політико-економічні перетворення в країні призвели до зміни ціннісно-нормативної бази суспільства в цілому й окремих соціальних спільнот зокрема. В першу чергу це торкнулося молодого покоління. З одного боку, молодь не обтяжена старими стереотипами і моделями поведінки, тому швидше адаптується до нових умов і відповідно має більше шансів на реалізацію активної життєвої стратегії і досягнення успіху, а з другого, – несформованість системи особистісних цінностей молоді людини робить її більш вразливою, вона більше зазнає впливу макросоціальних процесів, які часто мають деструктивну спрямованість.

До групи негативних чинників формування системи цінностей молоді можна віднести, по-перше, глибоку соціально-економічну кризу, яка сприяла поширенню в її середовищі таких негативних процесів, як зниження репродуктивної функції, міграція, погіршення соціального і фізичного здоров'я, соціально-психологічного самопочуття, тривожність, безробіття, пияцтво, зuboжіння змісту досугової діяльності, зниження значущості духовних цінностей, зростання девіантності, падіння рівня освіченості, професійної підготовки, складність професійної самореалізації, зростання відчаю і безнадійності, жорстокості й агресивності; по-друге, поглиблення соціального розшарування українського суспільства, яке проектується і на молодь, породжує значні відмінності соціально-психологічного статусу всередині самої молоді, що також перешкоджає реалізації її життєвих намірів і планів.

Ураховуючи це, можна погодитися з позицією тих дослідників, які головною проблемою сучасності вважають безпеку протікання процесів життєдіяльності в умовах суспільної невизначеності і ризику [2; 4]. Тому процес формування і реалізації життєвих стратегій молодого покоління, у тому числі в професійній сфері, на нашу думку, слід розглядати в контексті зростання соціальної невизначеності і підвищених соціальних ризиків. Усе це зумовлює принципово нові форми й орієнтири соціального становлення і розвитку молоді, в результаті чого вона демонструє різноманітні соціальні практики і стратегії, починаючи з соціально схвалених і закінчуючи антисуспільними.

Непередбачуваність і суперечливість характерна для всіх етапів професіогенезу молоді, починаючи з обрання професії і закінчуючи самореалізацією в професійній діяльності. Так, певна невизначеність має місце в процесі професійного вибору і підготовки, знаходячи підтвердження у тому, що значна частина молоді не впевнена в правильності обраної професії і можливості реалізувати свій професійний потенціал відповідно з отриманою спеціальністю. Будучи перспективною віковою категорією, далеко не всі молоді люди через значну соціальну, матеріальну і територіальну нерівність мають однакові можливості отримання освіти і самореалізації в професійній діяльності. Часто вони стикаються із суперечностями між декларованою рівністю прав на отримання освіти та існуючою у реальності соціальною диференціацією в освітній сфері.

Важливим моментом вивчення особливостей професійної самореалізації молоді на ринку праці виступає аналіз ціннісних орієнтацій у сфері праці. Професійна самореалізація відбувається у межах сформованих ціннісних уявлень про професію, кар'єру, працю в цілому. Всі, хто досліджує ці проблеми (Є. Балабанова, М. Горшков, Ф. Шереги, А. Ефендієв та ін.), звертають увагу на значні зміни у ставленні до праці і формуванні професійних настанов у кризових умовах.

У сучасному суспільстві цінність праці набула певних змін. Цей процес торкнувся всіх соціальних прошарків і вікових груп. Цінності, які у недалекому минулому займали перші позиції, перемістилися нині на останні. Змінилися також засоби розв'язання актуальних життєвих проблем, тобто інструментальні цінності. Домінуючу роль сьогодні відіграють зв'язки з «потрібними» людьми, вміння пристосуватися, егоїзм, піклування про себе.

Для частини молоді праця стає вимушеною, тому що вона не відповідає її професійним потребам. Це обертається зростанням таких негативних явищ у сфері праці, як зниження якості праці, відсутність креативної і інноваційної спрямованості трудової діяльності, зростання депрофесіоналізації і соціального песимізму, низький ступінь поєднання професійної і трудової мотивацій.

У результаті переходу до ринкових відносин підвищується статус матеріальних цінностей. Заробітна плата утвердилася на першому місці, відтіснив-

ши такі цінності, як зміст праці, можливості реалізувати свої знання у професійній діяльності. Особливістю формування професійних орієнтацій сучасної молоді є орієнтація на цінності індивідуального успіху і матеріального благополуччя як важливі критерії життєвого успіху в суспільстві споживання.

У наш час представники молоді є найбільш незахищеними учасниками ринку праці, чому сприяло таке: перехід більшості підприємств до рук приватних власників створив більш жорсткі вимоги до професіоналізму і наявності практичного досвіду; відсутність розподілу робочих місць для випускників ВНЗ; вища освіта стала переважно комерційною.

Професійній самореалізації молоді заважають також гострі проблеми на ринку праці, серед яких: невідповідність професійної освіти вимогам ринку праці (освіта інколи відстає від динаміки суспільного розвитку), невідповідність заробітної плати рівню освіти молоді та її потребам, що часто виступає причиною роботи не за спеціальністю, дисбаланс між попитом і пропозицією на ринку праці, нестаток одних спеціалістів і перенасичення іншими, проблема працевлаштування та тривалість цього процесу, проблема тіньового (прихованого) молодіжного безробіття, яка спричинена тим, що за наявності робочих місць фіксується значна кількість молодих безробітних (приблизно третина від загальної кількості безробітних). Ці труднощі послаблюють мотивацію молоді на реалізацію своїх професійних спрямувань у конкретній професійній сфері. Цим можна пояснити той факт, що 41 % молоді віком від 18 до 29 років готові покинути країну з метою працевлаштування за кордоном, якщо буде така можливість [7].

На основі всього наведеного можна виділити основні стратегії професійної самореалізації молоді, які виступають частиною більш загальних життєвих стратегій: стратегію благополуччя, стратегію успіху, конформістську стратегію [5; 6]. З точки зору способу життя стратегія життєвого благополуччя уявляється особі як забезпечене і відносно спокійне життя. Сенсом при цьому стають придбання і споживання життєвих благ. За цільовим призначенням можна виділити стратегії зростаючого благополуччя, стратегію збалансованого (розумного) благополуччя і стратегію виживання. Перший і другий типи стратегій розділяють люди, що становлять соціальну базу середнього класу.

Значна частина української молоді вимушено реалізує модель виживання і формує у своїй свідомості відповідну стратегію. Невлаштованість життя, бідність, особливо в середніх і малих містах, сільській місцевості примушують молодих людей спрямовувати свої зусилля на споживання, шукати в ньому головну опору свого життя. Межею їх цілепокладання стає забезпечення себе (своїй молодій сім'ї) найнеобхіднішими засобами життя. Модель виживання веде до поступової деградації особи і зумовлена низьким рівнем розвитку виробництва, різким розшаруванням і поляризацією суспільства, всезростаючою загрозою бідності і безробіття.

Кожна молода людина визначає своє власне коло завдань для досягнення поставленої мети. Одні вважають за краще купувати необхідні для них блага за кошти, що заробляються за основним місцем роботи, інші – за принципом вторинної зайнятості, завдаючи тим самим шкоди навчанню і професійному зростанню, треті розраховують на допомогу родичів.

Носії стратегії благополуччя у своїй більшості дуже активні люди, легко адаптуються до існуючих ринкових відносин, без певного жалю змінюють рід занять, без особливих зусиль знаходять собі нове місце і розраховують у більшості випадків на власні сили.

Для частини молоді важливою є стратегія життєвого успіху. Найчастіше загальною рисою стратегії успіху є ззовні заданий характер орієнтацій суб'єкта: схвалення і визнання оточуючими. Інакше у суб'єктів даної стратегії може зникнути стійка мотивація і зацікавленість у соціально значущій діяльності. По суті справи головним змістом стратегії успіху є сходження особи до бажаної соціальної вершини життя. Професійна самореалізація стає важливою складовою в уявленнях молоді про життєвий успіх.

Спосіб життя в стратегії успіху характеризується активною діяльністю, насиченою справами і подіями, а його ідеалом стає сильна, енергійна і досягаюча успіху людина, яка користується популярністю, загальним визнанням і має міцне матеріальне становище. Тому сенсом життя в стратегії успіху є досягнення суспільно визнаних результатів, перш за все у своїй професійній діяльності.

Прибічники даної стратегії характеризуються надзвичайною цілеспрямованістю. Їх життєві цілі містять грандіозні задуми і плани. Вони повні рішучості й енергії перетворення, і, як правило, для цього у них є всі необхідні якості характеру – сильна воля, напористість, швидкість реакції, впевненість у собі, оптимізм. Їх відрізняють такі особистісні риси, як майстерність, професійна компетентність, організованість і самодисципліна, загальна культура, висока вимогливість до себе і до своїх партнерів.

У повсякденному житті стосовно даної категорії людей використовуються такі оцінні вирази, як «знавець своєї справи», «професіонал», «успішна людина», «кращий адвокат», «вдалий комерсант» та ін., які свідчать про високий рівень професійної культури, нестандартне мислення конкретної людини.

Частині молоді притаманна так звана конформістська стратегія. Для її носіїв робота взагалі не становить ніякої реальної цінності. Молоді люди з такою стратегією живуть за принципом «усі професії однакові, а краще взагалі не працювати». Вони готові пристосуватися до будь-якого виду діяльності, при втраті робочого місця з легкістю змінюють професію, тому що не мають професійних амбіцій і не розраховують на професійне зростання. Професійна самореалізація часто відбувається вимушено і характеризується мінімальним її рівнем.

Висновки. Професійна самореалізація молоді у сучасному кризовому суспільстві має певні особливості, до яких можна віднести таке: процес професійної самореалізації молоді характеризується певними суперечностями і ризиками; розробляються і реалізуються нові життєві і професійні стратегії, які докорінно відрізняються від тих, які були раніше; відбувається інструменталізація цінностей і матеріалізація її життєвих інтересів та потреб, у тому числі у професійній сфері; сучасна молодь надає перевагу стратегіям благополуччя та успіху; спостерігається зміна довгострокових стратегій на короткострокові, ситуативні, які найбільш адекватно відповідають сучасним нестабільним умовам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегии жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
2. Бауман З. Возвышение и упадок труда / З. Бауман // Социол. исслед. – 2005. – № 5. – С. 77–86.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови : словник / под ред. В. Т. Бусел. – К. : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
4. Зубок Ю. А. Социальная регуляция в условиях неопределенности. Теоретические и прикладные проблемы в исследовании молодежи / Ю. А. Зубок, В. И. Чупров. – М. : Academia, 2008. – 272 с.
5. Резник Т. Е. Жизненные стратегии личности / Т. Е. Резник, Ю. М. Резник // Социол. исслед. – 1995. – № 12. – С. 100 – 105.
6. Резник Ю. М. Жизненные стратегии личности (опыт комплексного анализа) / Ю. М. Резник, Е. А. Смирнов. – М. : Ин-т человека РАН, 2002. – 260 с.
7. Українська молодь не протестує, а емігрує [Електронний ресурс] – Режим доступа: www.pravda.com.ua/news/2011/12/12/6830972/-12/12/2011p.

СТРАТЕГИИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОРЕАЛИЗАЦИИ МОЛОДЕЖИ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

Прохоренко Т. Г.

Рассмотрены стратегии профессиональной самореализации современной молодежи как важная составляющая ее жизненных стратегий. Особое внимание уделено выявлению особенностей процесса самореализации молодого человека в профессиональной деятельности в условиях нестабильного, кризисного общества. Подчеркнута противоречивость этого процесса. Сделана попытка выделить основные типы стратегий профессиональной самореализации.

Ключевые слова: *жизненная стратегия, молодежь, профессиональная самореализация, кризисное общество, рынок труда, профессиональные ориентации, жизненный успех.*

STRATEGIES OF PROFESSIONAL SELF-REALIZATION OF YOUNG PEOPLE IN MODERN SOCIETY

Prokhorenko T. G.

Strategies of professional self-realization of modern youth as important constituent of its vital strategies are considered. The special attention is spared to the elucidation of features process at self-realization of young man in professional activity in the conditions of unstable, crisis society, contradiction of this process is underlined. An attempt to select the basic types of strategies of professional self-realization is presented.

Key words: *vital strategy, young people, professional self-realization, crisis society, labour-market, professional orientations, vital success.*

УДК 316.32:37.013.42-057.86

Е. Г. Яцура, аспірантка

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСВІТНІЙ ВИМІР

У пострадянський період Україна зіткнулася із необхідністю побудови нової моделі державного розвитку. Обґрунтовано, що ця модель повинна кореспондуватися з основними принципами відкритого суспільства, бо це забезпечить ефективність державотворчих процесів. Висунуто думку, за якою в окресленому контексті пріоритетного значення набуває освітня сфера. Це, зокрема, передбачає фокусування уваги на вмінні формувати в індивідів здатність щодо засвоєння норм та цінностей суспільств демократичного, відкритого типів.

Ключові слова: *відкрите суспільство, інститут освіти, виховання, культура.*

Актуальність проблеми. Система освіти – один із найдавніших соціальних інститутів, який справляє значний вплив на основні сфери життєдіяльності суспільства (політичну, соціальну, економічну, культурну тощо). Завдяки інституту освіти стає можливою реалізація ефективних та оптимальних стратегій у процесах соціалізації індивідів, особливо підростаючого покоління. Із політичною соціалізацією молоді, яка згодом прийде на зміну існуючій владній еліті, деякі теоретики співвідносять перспективи становлення відкритого суспільства (З. Бжезінський, К. Поппер, Дж. Сорос та ін.). У зв'язку з цим актуальність теми визначається необхідністю фокусування уваги на пріоритетності освітніх програм, які стануть своєрідними провідниками для

української молоді у нове соціальне середовище, допомагаючи їй засвоїти норми, цінності та правила відкритого, демократичного суспільства.

Метою статті є виявлення соціологічних аспектів формування відкритого суспільства. Завдання публікації полягає у пошуку найбільш оптимальних шляхів трансформації освітнього простору України, що допоможе підростаючому поколінню сформувати новий світогляд, базуючись на цінностях та настановах відкритого суспільства.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ століття тема відкритого суспільства набула особливої актуальності як для світової громадськості, так і для України зокрема. Після розпаду Радянського Союзу Україна опинилася у новій політичній, соціальній, економічній і навіть історичній ситуації. Українське суспільство потребувало нової моделі державного розвитку, що мала повністю реалізовувати інтереси та цілі всіх верств населення. Молода Українська держава одразу позиціонувала себе як демократичну та правову, поставила за мету побудувати повноцінне громадянське суспільство та підтримувати розвиток таких демократичних інститутів, як парламентаризм, конституціоналізм, свобода слова та друку тощо. Подібні інститути характерні для відкритого суспільства. Тобто Україна від самого початку свого утворення як незалежної країни та закріплення власних позицій на міжнародній політичній арені на правах самостійного гравця намагається будувати державну політику, дотримуючись ідей і засад відкритого суспільства. Але на практиці з'ясувалося, що новостворені демократичні інститути не здатні розвиватися в Україні відповідно до цінностей відкритого суспільства. Річ у тім, що владна еліта (яка сама й досі не може позбавитися від звички мислити за «радянськими мірками») намагалася примусово впровадити модель відкритого суспільства в Україні, спираючись лише на досвід країн, що вже стали на шлях до «відкритості». У цьому, на нашу думку, й була головна помилка керівництва держави, що віддалила українське суспільство від омріяного майбутнього відкритості та свободи щонайменше як на два десятиліття.

Окреслену проблематику, на нашу думку, важливо розглядати крізь призму культурної специфіки. Культура тісно пов'язана зі свідомістю людей, від покоління до покоління набирає свою міць і передається за допомогою виховання дітей, системи освіти, церковних настанов тощо. Разом з тим культура піддається змінам, хоча і дуже повільно. Саме тому починати переорієнтувати стиль мислення всього суспільства необхідно з наймолодшого покоління [4].

Важлива роль у цьому процесі відводиться саме інституту освіти. На сучасному етапі українська освіта починає входити до європейського освітнього простору. ХХІ ст. більшою мірою зумовлено глобалізаційними процесами, взаємодією різних країн не тільки в політичній, економічній сферах, а й

у галузі освіти. Тому адаптація освіти України до найбільш основних тенденцій розвитку західної системи освіти стало питанням часу. Особливу роль у цьому контексті відіграє приєднання України до Болонського процесу, що спрямований на підвищення якості навчального процесу, вдосконалення змісту навчання, впровадження демократичних засад в управлінні, виховання студентів як самостійних, вільних індивідів, дотримання принципів, цінностей та настанов, притаманних суспільствам ліберально-демократичного типу.

Але для українського суспільства, яке більше половини сторіччя перебувало під впливом радянської влади, якому весь цей час була відома тільки одна модель освітньої системи – радянська, досить важко лише за декілька років перейняти та повною мірою досягнути ідею Болонського процесу. Тим більше, що Україна приєдналася до Болонського процесу лише у травні 2005 р. Але вже підписано Болонську угоду, де з боку України обіцяно до 2010 р. зробити дипломи своїх ВНЗ конвертованими в Європі, а студентів – вільними в обранні дисциплін і місця навчання. Вже закінчився 2010 р., а ця обіцянка так і залишилася майже невиконаною. Багато є державних та приватних ВНЗ, які зобов'язалися підтримати принципи Болонського процесу лише на словах, на справі продовжували дотримуватися вже звичної вітчизняної системи освіти. Це ще раз доводить, що культурні настанови та звички змінюються дуже повільно. А за такий короткий час, як п'ять років, це взагалі неможливо зробити. Для того щоб українське суспільство перейняло європейський спосіб життя, необхідно мати спільну з Європою культуру, досягти спорідненості європейської та української свідомостей.

Саме тому, на нашу думку, спроба реформувати освітній простір України на «болонський лад» у такий спосіб виглядає як примусове насадження «європейської ідеології», тобто намагання створити з України штучну європейську державу. Річ у тім, що українська влада не піклується про державну освіту так, як Франція, котра робить найбільший внесок у розбудову загальноєвропейського наукового та освітнього простору. Так, Франція витрачає на освіту близько 7 % від ВВП, випереджаючи у цьому питанні Німеччину, Іспанію, Велику Британію, Італію, Нідерланди і поступаючись лише країнам Північної Європи та США. Влучним є твердження, що для прискореного руху України до суспільства знань та її інтеграції у Європейський Союз потрібно не тільки виконання нашим освітнім керівництвом та академічною спільнотою положень Болонської декларації, подальших європейських документів, а насамперед перетворення освітньої та наукової сфер із маргінальних у сферу інтересів держави й усього українського суспільства [1, с. 22-28].

Ще у далекому 2005 р. ідея переходу до так званої «болонізації» освітнього процесу була сприйнята українським суспільством певним чином негативно. Така реакція зумовлена тим, що було здійснено спробу різко змінити

вже звичні культурні цінності в українському суспільстві на принципово нові та значно відмінні настанови. Та й сьогодні більшість українців вороже та з певною недовірою ставляться до ідей та принципів Болонського процесу. Але слід також зазначити, що це більшість не серед усього українського соціуму, а лише серед тих, хто впевнено зможе відповісти, що таке Болонська система освіти. Недосвідчені у цьому питанні мають звичку дотримуватися чужої, а не власної позиції. Це можна пояснити тим, що стрімке та для більшості неочікуване впровадження болонської системи освіти відзначилося у свідомості українців характерною ознакою насильницького насадження «європейської ідеології».

Ми додержуємося думки, за якою входження України до європейського освітнього простору прискорить процес подолання основних культурних перешкод на шляху до відкритого суспільства. Тому вивчення та використання на практичному досвіді наукової інформації про зарубіжний досвід є велими важливим чинником. Але для повного переорієнтування самосвідомості сучасних українців на новий лад, сприйняття всім суспільством ідеї відкритого суспільства як чогось невід'ємного від їхньої природи необхідно витратити багато часу.

На наш погляд, певне неприйняття суттєвих стрімких інновацій пояснюється настановами українського менталітету, що формувався протягом багатьох століть під впливом історичних, географічних і, найважливіше, культурних чинників.

Від часів Київської Русі, яка вважається першою формою української державності, та аж до розпаду Радянського Союзу і становлення України як незалежної держави український народ зазнавав суттєвого впливу з боку інших держав та народів, під владою яких він перебував. Так, за часів Київської Русі князь Володимир примусово зробив християнство державною релігією, тоді як на той час всі східнослов'янські племена сповідували язичництво. Взагалі-то ті племена, які пізніше утворили один український народ, постійно зазнавали нападів з боку загарбників (починаючи скандинавською експансією та закінчуючи набігами половців, печенігів). Усі ці іноземні племена частково залишалися проживати на території України, що призводило до їхньої асиміляції у слов'янському середовищі. В такий спосіб відбувалася «культурна дифузія». Згодом, після монголо-татарської навали, у XIV ст. більша частина Південно-Західної та Західної Русі була захоплена литовськими і польськими феодалами. Українці знову піддалися утиску – насадженню католицизму та насильницькій колонізації. Перебування у складі спочатку Російської імперії, а потім і Радянського Союзу теж наклало відбиток – політична влада стала сприйматися суспільною свідомістю у негативному контексті (як щось невідмінно зле, те, що обмежує свободу, думки та дії). За таких умов розвиток

суспільства може мати два шляхи: або відбувається формування стратегій суспільного розвитку на основі запозичення положень одразу декількох концепцій, що мали успіх в інших країнах, або спостерігається відмова від будь-яких змін, що неодмінно перетворює суспільство на статичне, не схильне до розвитку, а отже, закрите. Таке суспільство, за думкою К. Поппера, характеризується «вірою в магічне табу, тоді як відкрите суспільство – це суспільство, в якому люди до певної міри навчилися критично сприймати табу і обгрунтовувати свої рішення» [2, с. 227].

В окресленому контексті можна навести приклад «Помаранчевої» революції 2004 р. Молода Українська держава прагнула нового напрямку в зовнішній та внутрішній політиці. Можливо, саме бажання звільнитися від російської залежності багато в чому вплинуло на вибір українських громадян. Виходячи із заперечення радянського тоталітарного минулого, співробітництво із Заходом, який так активно пропагував демократичні цінності, стало основною ідеєю переважної частини українського суспільства. В очах громадськості саме В. Ющенко (тогочасний кандидат у Президенти України) видавався провідником до західних цінностей. Але бажаних результатів досягнуто не було. Навпаки, люди почали розчаровуватися у демократичних реформах. Це розчарування було яскраво продемонстровано результатами останніх президентських виборів (2010 р.), коли перевага була надана колишнім конкурентам В. Ющенка. Однією з причин такого повороту подій став той факт, що українські політики намагалися помістити українське суспільство у форму західного зразка. В результаті цього отримано ефект «прокрустового ложа». Тому важливо розуміти, що впроваджувати зміни у світогляді всього суспільства необхідно поступово, з наймолодшого покоління.

Американський дослідник Х. Манн найвищою метою освіти вважає формування особистості [4, с. 88]. Саме робота з особистістю є одним з основних аспектів освітньої діяльності. Адже педагогу перш за все необхідно знати особу учня, вивчити його психологічні та вікові особливості, ретельно дослідити коло його інтересів, умови його життя. Пізнання цих деталей допоможе йому виховати повноцінних громадян, здатних жити у демократичному, відкритому суспільстві. Педагог, на нашу думку, – один із тих, хто зможе розвинути у молоді ті різноманітні якості, що притаманні найбільш розвиненим індивідам.

У відкритому суспільстві індивіди ухвалюють рішення самостійно. Розвинена особистість дозволяє суспільству процвітати, а людині – вести повноцінне життя. Народ сам несе відповідальність за створення і подальше збереження вільного та справедливого суспільства [3]. Це означає, що люди повинні чітко усвідомлювати, що саме виступає в ролі морального фундаменту демократії, брати на себе відповідальність за дотримання поваги до прав людини, добровільного підпорядкування закону, турботи про спільний добро-

бут. Усі ці якості характерні для відкритого суспільства. І вірність цим чеснотам бажано виховувати ще з дитинства.

Серед важливих функцій освіти слід виділити одну з основних – формування громадянськості, оскільки виховання громадянськості являє собою компонент підготовки до життя у демократичному суспільстві. Виховання громадянськості треба починати з раннього віку і продовжувати до отримання індивідом середньої освіти. Це передбачає як включення окремих компонентів означеної проблематики в навчальні курси, що пов'язані із суспільною проблематикою, так і створення спеціалізованих навчальних дисциплін. Важливою для виховання громадянськості є така організація навчального процесу, яка б заохочувала учнів стежити за подіями в країні та світі, постійно їх обговорювати. Причому обговорення суперечливих суспільних та політичних питань має бути вільним та відкритим. Набуває важливості необхідність навчати учнів розмірковувати про існуючі проблеми та намагатися знайти їхнє розв'язання. У відкритому суспільстві індивіди здатні критично мислити, не довіряючи сліпо указам владної верхівки. Тому дуже важливо прищеплювати навички неупередженого та самостійного розмірковування, що передбачає експериментування, оскільки саме метод спроб та помилок врешті-решт допомагає досягти суспільного прогресу.

Також важливим суспільним інститутом, що сприяє розвитку загальних цінностей та норм поведінки, виступає, на наш погляд, школа. Система освіти є відображенням цінностей суспільства та інструментом їхнього увіковічення. Тому саме через реформу освіти можливо досягти зміни культури, а отже, і самосвідомості суспільства. Залежно від того, які розумові навички отримає молодь, можна буде судити про те, наскільки відкритими виявляться суспільства у майбутньому. Але, починаючи реформувати освітню систему, слід звертати увагу на те, що самі педагоги здебільшого не докладають значних зусиль для розвитку критичного мислення, логічного міркування учнів, а також їхнього вміння усвідомлювати сутність громадянських цінностей, бути толерантними, виступати публічно тощо. Адже всі ці якості необхідні індивіду для того, аби брати участь у житті демократичного суспільства. Втім педагоги не дуже добре обізнані з проблематикою демократії, оскільки вони є громадянами своїх суспільств та продуктом уже створених культур. Тобто такий суспільний клімат не сприяє спонтанному формуванню відповідних демократичних цінностей та навичок. Тому для існування та ефективного функціонування відкритих суспільств необхідно цілеспрямовано виховувати означені настанови, позбавляючись від будь-яких авторитарних елементів у системі освіти, що залишилися Україні у спадок від Радянського Союзу. Суттєвих змін, на наш погляд, мають зазнати самі підходи до формування навчальних програм, які слід спрямовувати на розвиток демократичних цін-

ностей, навичок та настанов. Важливим є перетворення системи освіти на відкрити та відповідальну перед суспільством.

Висновки. Педагог, використовуючи професійний потенціал, має реальну можливість переорієнтувати свідомість усього суспільства та кожного окремого індивіда на відкритий та демократичний «формат». Найважче буде тим, хто першими стануть на шлях до відкритого суспільства, бо саме їм доведеться зламати у своєму світосприйнятті сформовані цінності та стереотипи і повірити у краще майбутнє вільного, демократичного суспільства. Для освіти в Україні важливо зберегти демократичну ідеологію освіти, яка розглядається академічною громадськістю як принципова антитеза ринковій орієнтації освіти. Також нові риси, яких набуває національна освіта України, не повинні зруйнувати соціалізуючої, об'єднуючої місії в сучасному суспільстві, її намагання служити ідеалам рівності, справедливості та відкритості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каленюк І. Рух Європи до суспільства знань. Болонський процес і Україна / І. Каленюк, К. Корсак // Вища освіта України. – 2004. – № 3. – С. 22–28.
2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги : В 2 т. / Карл Поппер : пер. з англ. О. Коваленка. – К. : Основи, 1994. – Т. 1 : У полоні Платонових чарів. – 444 с.
3. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм / Дж. Сорос : пер. с англ. – М. : Некоммерческий фонд «Поддержки культуры, образования и новых информационных технологий», 2001. – 458 с.
4. Харрисон Л. Главная истина либерализма: как политика может изменить культуру и спасти её от самой себя / Л. Харрисон : пер. с англ. Б. Пинскера. – М. : Нов. изд-во, 2008. – 282 с.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОТКРЫТОГО ОБЩЕСТВА: ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ ИЗМЕРЕНИЕ

Яцура Е. Г.

В постсоветский период Украина столкнулась с необходимостью построения новой модели государственного развития. Обосновано, что эта модель должна корреспондироваться с основными принципами открытого общества, ибо это обеспечит эффективность процессов государственного обустройства. Выдвинут тезис о том, что в изложенном контексте приоритетное значение приобретает образовательная сфера. Это, в частности, предусматривает фокусирование внимания на умении формировать у индивидов способности относительно усвоения норм и ценностей обществ демократического, открытого типов.

Ключевые слова: *открытое общество, институт образования, воспитание, культура.*

SOCIOLOGICAL ASPECTS OF ESTABLISH OF THE OPEN SOCIETY: EDUCATIONAL DEMENTION

K. G. Yatsura

In the post-Soviet period Ukraine was faced with necessity to build a new model of state development. The article proves that the model should be corresponded to the basic principles of open society, which will ensure the effectiveness of the processes of state building. The thesis is put forward that educational sphere acquires a priority importance in the mentioned context. This provides, in particular, the ability to focus on the capacity to create learning among individuals with respect to the norms and values of democratic, open societies.

Key words: *open society, institute of education, education, culture.*

НАШІ ЮВІЛЯРИ

Ювілей відзначає **Любов Василівна Анучина**, кандидат філософських наук, професор кафедри культурології Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Ювілярка народилася в Першому Шанінському Таловського району Воронезької області 20 липня 1947 р. Вищу освіту здобула в Харківському державному інституті культури, який закінчила з відзнакою у 1971 р. Наступний етап – навчання в аспірантурі Московського державного інституту культури, успішний захист кандидатської дисертації. Тривалий час Л. В. Анучина працювала

у Харківському інституті культури викладачем, доцентом, завідувачем кафедри, а згодом – проректором з навчальної роботи.

У Національному університеті «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» ювілярка працює з 1990 р. Любов Василівна є одним із засновників і перших викладачів кафедри культурології. Підготувала, читала, і читає студентам навчальні курси «Основи художньої культури», «Українська та зарубіжна культура», «Історія української культури», «Естетика» та «Етика». Працюючи в університеті тривалий час, Л. В. Анучина зарекомендувала себе виключно компетентним і сумлінним фахівцем, викладачем з високою професійною культурою і бездоганною моральною репутацією, завжди уважна у ставленні до студентів, вимоглива і тактовна. Лекційні та семінарські заняття проводить на високому методологічному і методичному рівнях, вони завжди відзначаються глибиною, логічною стрункістю, емоційною піднесеністю, що сприяє шанобливому ставленню до неї колег і студентів.

Вагоме місце в багатогранній діяльності Л. В. Анучиної посідає наукова робота. Сферою її наукових інтересів є проблематика розвитку як світової, так і української культури. Любов Василівна є автором понад 70 наукових, 20 методичних праць та 10 навчальних посібників і підручника, з яких три мають гриф Міністерства освіти і науки України. Серед них – «Культура Сходу», «Українська і зарубіжна культура» (у співавт.), «Основи художньої культури»

(у співавт.), «Мистецтво незалежної України» (у співавт.) та ін. За плідну наукову, науково-методичну та виховну роботу з 2001 р. Л. В. Анучина була переведена на посаду професора кафедри.

Любов Василівна завжди опікується виховною роботою студентів, зокрема художньо-естетичним вихованням. Майже півтора десятиліття вона була режисером святкових концертів та різноманітних заходів художньо-естетичного спрямування, протягом останніх років є членом художньої ради Палацу студентів університету, систематично організовує для студентів відвідування музеїв, художніх галерей і вистав театрів м. Харкова.

Професор Л. В. Анучина плідно співпрацює з науковими та просвітницькими закладами міста: тривалий час вона була консультантом Харківського обласного центру народної творчості, учасником наукових конференцій і конкурсів, що там проводилися.

Ставлення Любові Василівни до своїх професійних обов'язків, до людей, з якими вона працює, викликають почуття глибокої поваги до неї. Вона уважна до проблем інших людей, ніколи не уникає труднощів у складних ситуаціях, колеги завжди можуть розраховувати на її допомогу.

Л. В. Анучина є дипломантом обласного конкурсу «Вища школа – кращі імена» в номінації «викладач гуманітарних дисциплін», а також нагороджена почесною грамотою Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого.

З нагоди ювілею від імені колективу Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» щиро вітаємо вельмишановну Любов Василівну Анучину і бажаємо їй міцного здоров'я, творчої наснаги і успіхів, любові та злагоди у родинному житті.

Колектив кафедри культурології

Ювілей відзначає **Степан Дмитрович Цалін**, відомий учений, кандидат філософських наук, доцент кафедри логіки Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Він народився 28 жовтня 1942 р. у м. Харків. Після закінчення з відзнакою у 1968 р. Харківського юридичного інституту Степан Дмитрович більше 30 років свого життя присвятив педагогічній діяльності і науковій роботі у рідному ВНЗ, де він працював на кафедрі філософії, а з 1996 р. – логіки. Проїшов шлях від асистента до доцента кафедри.

З 1996 р. на кафедрі вів гурток із загальної логіки, багато випускників знають його як сумлінного і високопрофесійного педагога. Багаторічна творча і плідна діяльність Степана Дмитровича спрямована на вдосконалення навчально-виховного процесу, підвищення якості підготовки юридичних кадрів.

У 1987 р. С. Д. Цалін успішно захистив кандидатську дисертацію, в 1990 р. йому присвоєно вчене звання доцента. Тематика та головні напрямки наукових досліджень: становлення проблематики соціального детермінізму і свободи волі, історичні передумови сучасних уявлень про соціальний детермінізм і свободу волі, історія та теорія загальної та юридичної логіки, філософія права.

Має значну кількість наукових та навчально-методичних публікацій, серед них: монографія «Принцип свободи волі в історії соціальної філософії та філософії права» (1998), словник логічних термінів (1996, 2006, 2008, 2010), хрестоматія з логіки (1998, 2006, 2010). Співавтор підручника «Логіка» (2005) та понад п'яти навчально-методичних посібників, а також автор наукових статей та тез доповідей.

Степан Дмитрович постійно підтримує зв'язок з юридичною практикою, співпрацює з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, читає лекції для юристів-практиків. У 2010 р. нагороджений Почесною грамотою Президії Харківської обласної колегії адвокатів.

Член редакційної колегії фахового наукового видання «Філософія, філософія права, політологія, соціологія», американської філософської Асоціації, Асоціації випускників американських науково-освітніх програм.

Редакційна колегія «Вісника Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» і колектив кафедри логіки щиро вітають ювіляра та бажають йому доброго здоров'я, творчої наснаги і нахнення, благополуччя та всіляких гараздів.

НАШІ АВТОРИ

БОБЛОВСКИЙ <i>Олександр Юрійович</i>	<i>Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка, старший викладач</i>
БОРИСОВ <i>Юрій Сергійович</i>	<i>Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, здобувач</i>
БУРЛУКА <i>Олена Вікторівна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат філософських наук, доцент</i>
БУРОВА <i>Олена Кузьмівна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор філософських наук, професор</i>
ВОДНІК <i>Валентина Давидівна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат філософських наук, доцент</i>
ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимирівна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ГОДЗЬ <i>Наталія Борисівна</i>	<i>Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут України», кандидат філософських наук, доцент</i>
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор філософських наук, професор</i>
ДОРОШКЕВИЧ <i>Алла Сергіївна</i>	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат філософських наук, доцент</i>
ДЯТЛОВА <i>Ірина Володимирівна</i>	<i>Харківський університет повітряних сил ім. Івана Кожедуба, кандидат філософських наук</i>
СТАВИЦЬКИЙ <i>Андрій Володимирович</i>	<i>Філія Московського державного університету в Севастополі, кандидат філософських наук, здобувач</i>
КВІТКІН <i>Петро Васильович</i>	<i>Харківський університет повітряних сил ім. Івана Кожедуба, кандидат філософських наук, професор</i>
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат філософських наук, доцент</i>
КОРОТКІХ <i>Кристіна Станіславівна</i>	<i>Інститут підготовки слідчих кадрів для МВС України, здобувачка</i>

КРОТЮК Василь Андрійович	<i>Харківський університет повітряних сил ім. Івана Кожедуба, кандидат філософських наук</i>
МАНУЙЛОВ Євген Миколайович	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор філософії, професор</i>
МЕЛЬНИЧУК Любов Ністорівна	<i>Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, здобувач</i>
МІХЕЄВА Віталіна Володимирівна	<i>Українська державна академія залізничного транспорту, кандидат історичних наук, доцент</i>
МАРУСИК Костянтин Олександрович	<i>Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, здобувач</i>
МАРЧЕНКО Юрій Васильович	<i>Національний інститут стратегічного дослідження (м. Київ), кандидат політологічних наук</i>
МОТЕРНЮК Тетяна Миколаївна	<i>Харківський університет ім. В. Н. Каразіна, кандидат політологічних наук</i>
МУХІНА Ірина Геннадіївна	<i>Харківський інститут фінансів, кандидат історичних наук</i>
ПАНФІЛОВ Олександр Юрійович	<i>Харківський інститут фінансів, доктор філософських наук, професор</i>
ПОГРІБНА Вікторія Леонідівна	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», кандидат соціологічних наук, доцент</i>
ПОНЕДІЛОК Андрій Іванович	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», здобувач</i>
ПОЯРКОВА Тетяна Костянтинівна	<i>Інститут політології та права Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, кандидат політологічних наук, доцент</i>
ПРОХОРЕНКО Тетяна Григорівна	<i>Харківський національний автомобільно-дорожній університет, кандидат соціологічних наук, доцент</i>
РЕБРІЙ Інна Миколаївна	<i>Харківський університет повітряних сил ім. Івана Кожедуба, здобувач</i>
РУБАНОВ Віктор Володимирович	<i>Харківський університет ім. В. Н. Каразіна, кандидат філософських наук, доцент</i>
РУДЕНКО Світлана Олександрівна	<i>Харківський торговельно-економічний коледж Київського національного торговельно-економічного університету, кандидат філософських наук</i>

ТИМАШОВ Віктор Олександрович	<i>Міжнародна академія управління персоналом, здобувач</i>
ТРИНЯК Мая Вікторівна	<i>Національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди, доктор філософських наук, професор</i>
ФІНІН Георгій Іванович	<i>«Харківська гуманітарна-педагогічна академія» Харківської обласної ради, кандидат філософських наук, доцент</i>
ХОРОШЕНЮК Семен Іванович	<i>Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, здобувач</i>
ШЕФЕЛЬ Сергій Вікторович	<i>Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», доктор філософських наук, професор</i>
ЯЦУРА Катерина Геннадіївна	<i>Харківський університет ім. В. Н. Каразіна, аспірантка</i>

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

БОБЛОВСЬКИЙ <i>Олександр Юрійович</i>	95	МАРУСИК <i>Костянтин</i>	215
БОРИСОВ <i>Юрій Сергійович</i>	188	МАРЧЕНКО <i>Юрій Васильович</i>	170
БУРЛУКА <i>Олена Вікторівна</i>	36	МОТОРНЮК <i>Тетяна Миколаївна</i>	150
БУРОВА <i>Олена Кузьмівна</i>	8	МУХІНА <i>Ірина Геннадіївна</i>	71
ВОДНІК <i>Валентина Давидівна</i>	233	ПАНФІЛОВ <i>Олександр Юрійович</i>	16
ВОЛЯНСЬКА <i>Олена Володимирівна</i>	225	ПОГРІБНА <i>Вікторія Леонідівна</i>	225
ГОДЗЬ <i>Наталія Борисівна</i>	43	ПОНЕДІЛОК <i>Андрій Іванович</i>	102
ДЗЬОБАНЬ <i>Олександр Петрович</i>	119	ПОЯРКОВА <i>Тетяна Костянтинівна</i>	157
ДОРОШКЕВИЧ <i>Алла Сергійвна</i>	76	ПРОХОРЕНКО <i>Тетяна Григорівна</i>	242
ДЯТЛОВА <i>Ірина Володимирівна</i>	135	РЕБРІЙ <i>Інна Миколаївна</i>	135
СТАВИЦЬКИЙ <i>Андрій Володимирович</i>	86	РУБАНОВ <i>Віктор Володимирович</i>	165
КВІТКІН <i>Петро Васильович</i>	135	РУДЕНКО <i>Світлана</i> <i>Олександрівна</i>	119
КОВАЛЕНКО <i>Інна Ігорівна</i>	129	ТІМАШОВ <i>Віктор Олександрович</i>	182
КОРОТКІХ <i>Кристина</i> <i>Станіславівна</i>	141	ТРИНЯК <i>Мая Вікторівна</i>	24
КРОТЮК <i>Василь Андрійович</i>	57	ФІНІН <i>Георгій Іванович</i>	50
МАНУЙЛОВ <i>Євген Миколайович</i>	3	ХОРОШЕНЮК <i>Семен Іванович</i>	198
МЕЛЬНИЧУК <i>Любов Ністорівна</i>	206	ШЕФЕЛЬ <i>Сергій Вікторович</i>	113
МІХЕСЬВА <i>Віталіна</i> <i>Володимирівна</i>	66	ЯЦУРА <i>Катерина Геннадіївна</i>	248

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія передбачає публікацію робіт із відповідної тематики, у тому числі матеріалів кандидатських і докторських дисертацій.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

Мова статті – **українська**; обсяг – 7–14 аркушів, включаючи рисунки, таблиці, графіки та бібліографію.

Для публікації статті необхідно подати до редакційної колегії:

- **рукопис статті**, роздрукований на принтері, вчитаний і підписаний усіма авторами (2 примірники у форматі А4);
- **електронний варіант статті** на магнітному носіїві (дискета, CD);
- **анотацію** (до 10 рядків) російською та англійською мовами з ключовими словами. Анотація повинна містити конкретну інформацію про отримані результати і подаватися окремим файлом та роздрукованою на окремому аркуші;
- **рецензію** доктора наук та витяг з протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку (для авторів поза НЮАУ імені Ярослава Мудрого);
- **відомості про авторів**, роздруковані та в електронному варіанті (прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, домашня адреса, контактні телефони, e-mail).

Параметри сторінки:

- розмір паперу – книжковий;
- поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, лівє – 2,5 см.

Файли поданих матеріалів повинні бути підготовлені в MS WORD 7.0/97/2003. Для набору тексту використовується шрифт Time New Roman (кегель – 14; міжрядковий інтервал – 1,5; абзацний відступ – 1,25 см).

На початку статті (до назви) ліворуч без абзацного відступу ставиться індекс УДК.

На наступному рядку по центру курсивом вказуються ініціали та прізвище автора(-ів), прямим шрифтом – науковий ступінь, вчене звання (наприклад: *І. І. Іванов*, кандидат філософських наук, доцент).

Нижче по центру великими літерами (напівжирним шрифтом) набирається назва статті.

Далі перед текстом подається анотація до статті **українською мовою**¹ з ключовими словами (12 кегль, вирівнювання по ширині) обсягом 5–10 рядків.

Нижче друкується текст статті.

¹ Усі анотації до статті (українською, російською та англійською мовами) в електронному вигляді будуть розміщені в українському реферативному журналі «Джерело».

Структура наукової статті

Згідно з Постановою ВАК України від 15 січня 2003 року № 7-05/1 текст статті повинен мати такі основні елементи:

- **актуальність проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями;
- **аналіз останніх джерел і публікацій**, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор статті, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття;
- **формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **виклад основного матеріалу** дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **висновки** з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в даному напрямку.

Список літератури друкується згідно з вимогами ВАК України (бюлетень № 3, 2008 р.). Список наводиться наприкінці статті (шрифт Time New Roman, кегль 12, вирівнювання по ширині). Заголовок **ЛІТЕРАТУРА** (шрифт Time New Roman, кегль 12, розріджений на 2 пункти, вирівнювання по центру). Використана література подається мовою оригіналу загальним списком за порядком її згадування у тексті у квадратних дужках (наприклад, [1, с. 22], або [1], або [1; 5]).

При підготовці рукопису не слід користуватися для форматування тексту пробілами, табуляцією тощо; не слід використовувати у тексті колонитули, ставити переноси вручну, не користуватися автоматичним переносом.

Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word, формули необхідно готувати в редакторі формул Microsoft Equation Editor 2.0.

Робота редакції з авторами

1. До статті можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди з автором (авторами).
2. Остаточне рішення про публікацію приймає редакційна колегія.
3. Точка зору редакційної колегії може не збігатися з точкою зору авторів статей. За зміст і достовірність наведеної в статтях інформації відповідальність несуть автори статей.
4. Матеріали, які надійшли до редакційної колегії з порушенням зазначених вимог, не реєструються й не розглядаються, а повертаються авторам на доопрацювання.

ЗМІСТ

Філософія

<i>Мануйлов С. М.</i> ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО СУБ'ЄКТА	3
<i>Бурова О. К.</i> ДІАЛОГ РЕЧОВОГО І ТІЛЕСНОГО: ПОШУКИ ПАРТНЕРСЬКИХ ЗАСАД	8
<i>Панфілов О. Ю., Савченко О. О.</i> УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ ОСВІТИ – СУТНІСНИЙ АСПЕКТ	16
<i>Триняк М. В.</i> ТРАНСКУЛЬТУРНА ТА ІНТЕРКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ЧИННИК МОДЕРНІЗАЦІЇ ШКОЛИ ТА УНІВЕРСИТЕТУ	24
<i>Бурлука О. В.</i> САМООСВІТНЯ АКТИВНІСТЬ В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ	36
<i>Годзь Н. Б.</i> МЕТА ФІЛОСОФІЇ В АНАЛІЗІ МАЙБУТНЬОГО (ЩЕ РАЗ ПРО ЕКОЛОГІЮ ТА ПРИРОДУ З ТОЧКИ ЗОРУ ЕКОЛОГІЧНОЇ ФУТУРОЛОГІЇ)	43
<i>Фінін Г. І.</i> ГРОМАДЯНСЬКА СОЦІАЛІЗАЦІЯ ТА ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В СИСТЕМІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ	50
<i>Кротюк В. А., Малярчук С. Г.</i> ДУХОВНА БЕЗПЕКА СУСПІЛЬСТВА ТА ОСВІТА	57
<i>Міхеєва В. В.</i> МОЛОДЬ У СИСТЕМІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ	66
<i>Мухіна І. Г.</i> ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТНЬО-КУЛЬТУРНИХ СИСТЕМ У ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	71
<i>Дорошкевич А. С.</i> СУСПІЛЬСТВО СПОЖИВАННЯ: МОРАЛЬНО-СОЦІАЛЬНІ НАСЛІДКИ	76
<i>Ставицький А. В.</i> МОЖЛИВОСТІ НАУКИ І ЇЇ ПРАВО НА ІСТИННІСТЬ У КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ МІФОТВОРЧОСТІ	86
<i>Бобловський О. Ю.</i> ПРОБЛЕМИ МНОЖИННОСТІ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	95
<i>Понеділок А. І.</i> ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ПІДВАЛИНИ ПРОБЛЕМИ САМОРУЙНАЦІЇ ЛЮДИНИ	102

Філософія права

<i>Шефель С. В., Захарова В. О.</i> ОСОБЛИВИ МЕТОДОЛОГІЧНО- СВІТОГЛЯДНІ УМОВИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОВИМ ВИХОВАННЯМ ФУНКЦІЇ ПОДОЛАННЯ ДЕФОРМАЦІЙ ПРАВ ОСВІДОМОСТІ І ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ	113

<i>Дзьобань О. П., Руденко С. О.</i> СИСТЕМНИЙ ВИМІР МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: УПРАВЛІНСЬКІ І САМООРГАНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ.....	119
<i>Коваленко І. І.</i> ПРО ОСОБЛИВОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМИ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ	129
<i>Квіткін П. В., Дятлова І. В., Ребрій І. М.</i> ПРАВОВА КУЛЬТУРА ВІЙСЬКОВОГО КЕРІВНИКА: СУТНІСТЬ І НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ	135
<i>Короткіх К. С.</i> ЄВТАНАЗІЯ ЯК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА.....	141

Політологія

<i>Моторнюк Т. М.</i> ПОЛІТИЧНІ МЕДІА-ТЕХНОЛОГІЇ: ВІД ВИНИКНЕННЯ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ	150
<i>Поляркова Т. К.</i> КРИЗОВИЙ СИНДРОМ МОДЕРНІЗАЦІЇ VS XXI СТ	157
<i>Рубанов В. В.</i> ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ – БАЗОВЕ ПОНЯТТЯ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ АНАЛІТИКИ В УКРАЇНІ	165
<i>Марченко Ю. В.</i> ПОДАТКОВА БЕЗПЕКА В МЕЖАХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА	170
<i>Тімашов В. О.</i> БЮРОКРАТИЗМ ЯК ЯВИЩЕ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ.....	182
<i>Борисов Ю. С.</i> ПРОБЛЕМА МЕТОДОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ МЕНШИН У ПОЛІТИЧНОМУ ПРОЦЕСІ	188
<i>Хорошенко С. І.</i> УКРАЇНА – ЕСТОНІЯ: СПІВРОБІТНИЦТВО В ГАЛУЗІ КУЛЬТУРИ, ОСВІТИ ТА НАУКИ.....	198
<i>Мельничук Л. Н.</i> ШЛЯХ РУМУНІЇ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ	206
<i>Марусик К. О.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ КУЛЬТУ ВЛАДИ У ПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ ЄСРП	215

Соціологія

<i>Погрібна В. Л., Волянська О. В.</i> АКМЕОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ АДАПТАЦІЇ ПЕРШОКУРСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	225

<i>Воднік В. Д.</i> РОЗВИТОК ОСОБИ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ПРАВОПОРУШНИКА В УМОВАХ СІМЕЙНОГО НЕБЛАГОПОЛУЧЧЯ (ЗА ДАНИМИ ДОСЛІДЖЕННЯ У ХАРКОВІ)	233
<i>Прохоренко Т. Г.</i> СТРАТЕГІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	242
<i>Яцура Е. Г.</i> СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА: ОСВІТНІЙ ВИМІР	248
НАШІ ЮВІЛЯРИ.....	256
НАШІ АВТОРИ	259
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	262

Тираж 100 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного університету «Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»

Україна, 61002, Харків, вул. Чернишевська, 80а

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Надруковано в друкарні «Мадрид»

Тел. (057) 717-41-79